

SREČANJA V PIRANU

Življenjske pripovedi prebivalcev Pirana

zbrala in uredila

Špela Pahor

Piran 2007

MESTNA KNJIŽNICA PIRAN
BIBLIOTECA CIVICA PIRANO



Srečanja v Piranu
Življenjske pripovedi prebivalcev Pirana

Zbrala in uredila *Špela Pahor*
Izdala in založila *Mestna knjižnica Piran*
Zanjo: *Oriana Košuta Krmac*, direktorica
Oblikovanje ovitka: *Irena Kresevič*
Tisk *Medium Žirovnica*
Piran 2007

Natis knjige so omogočili:

Splošna plovba, Portorož
Luka Koper d.d., Koper
Mirela Arzenšek, Lucija
Banka Koper d.d., Koper
Restavracija Pavel 2 s.p., Liliana Protič Lovrečič, Piran
Restavracija Pavel s.p., Pavel Lovrečič, Piran
Surf d.o.o., Portorož
Antonija Bonaca, Piran
Knjigarna Libris
Irena Kresevič
Založba Ved

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

929(497.4Piran)

SREČANJA v Piranu : življenjske pripovedi prebivalcev Pirana /
zbrala in uredila Špela Pahor. - Piran : Mestna knjižnica, 2007

ISBN 978-961-90416-2-8
1. Pahor, Špela
232311040

Kazalo

<i>Špela Pahor: NEKAJ BESED K PIRANSKIM ZGODBAM</i>	5
<i>Sadhvi Savitri Puri: Knjigi na pot</i>	12
OTILIA GRISANCI	13
ELSA KONCILJA	40
AMALIA PETRONIO	49
ZDRAVKO KUHTA	66
LIDIJA PRIBAC	107
ANTONIJA BONACA	115
M. P.	128
ARCANGELO SVETTINI	135
ANTONIJA KOKALJ	140
I. P.	144
M. Š.	186
I. P.	202
ILONKA HAJNAL	208
MILAN MATOVINA - MIČO	223
MARICA MERLJAK	241
VALERIJA FERNUS	262
V. Z.	274
ŠTEFKA BERNIK TOMAC	280
D. L.	286
B. H.	293
Z.	306
R. P.	313
Sestra SHIREEN JOSEPH	318

Nekaj besed k piranskim zgodbam

Pričujoča zbirka življenjskih pripovedi je osrednji del moje diplomske naloge **PO POTINEKAJ ŽIVLJENJ – življenjske zgodbe Pirančanov kot vir za preučevanje načina življenja**. V nalogi sem želela ohraniti spomin na mesto Piran in njegove prebivalce, ki so tu živeli, delali, ustvarjali in ga imeli radi. Vsaka zapisana življenjska zgodba je dokument, ki priča o načinu življenja in razmišljanja, čutenja in verovanja posameznega človeka in tudi okolja, v katerega se je rodil, v njem odraščal in živel. V Piranu pa se je v pisan šopek in mozaik zgodb sestavilo in prelilo življenje mnogih ljudi, ki so predvsem po drugi svetovni vojni prihajali v to mesto od vsepovsod in s seboj prinašali svoje spomine in navade, tu pa so jih prepletli s spomini in navadami redkih preostalih domačinov, ki so kljub težkim povojnim razmeram ostali zvesti mestu in morju.

V tem delu želim predstaviti triindvajset življenjskih zgodb nekdanjih in sedanjih prebivalcev mesta Piran. Glede na prekinjeno tradicijo sem najprej predstavila dve življenjski pripovedi starih Pirančank. Posnela in zapisala sem ju v devetdesetih letih 20. stoletja. Obe informatorki sta mi poleg odlomkov svoje življenjske zgodbe pripovedovali predvsem svoje spomine na to, kakšno je bilo mesto Piran nekoč. Sledijo zgodbe ljudi, ki so se v mestu rodili in tu živeli v času po 2. svetovni vojni, nato pa si bodo glede na geografsko oddaljenost kraja rojstva informatorjev od mesta Piran, glede na leto prihoda in na starost pripovedovalcev, sledile še zgodbe drugih pripovedovalcev, ki so v mesto prihajali od blizu in daleč v različnih časovnih obdobjih. S seboj so prinašali svoje spomine in izkušnje, poglede na svet, vero in prepričanja, svoje šege in navade, ki jih deloma še ohranjajo, deloma pa so se seveda prilagodili novemu okolju, ki jim je dajalo vsakdanji kruh in nove možnosti za življenje. Tu so tudi pripovedi ljudi, ki so nekoč živeli v mestu in so se nato iz njega izselili v bližnji kraj Lucijo, vendar so na Piran ohranili veliko spominov.

Zakaj sem začela zbirati življenjske pripovedi Pirančanov? Želela sem narediti kaj za svoje mesto. Nekaj gradiva sem imela že zbranega. Tudi nekaj izkušenj z zbiranjem na terenu sem imela že od prej; na podlagi ustnih virov, spominov in zasebnega rokopisnega ter foto arhiva pokojnega duhovnika Dominika Pegana pa sem v zaključni nalogi na Teološki

pastoralni šoli rekonstruirala njegovo življenjsko zgodbo, prikazala njegov značaj in predstavila del njegovega literarnega ustvarjanja. Na tej šoli sem po navodilih mentorja napisala tudi lastno življenjsko pripoved. Spomnila sem se pripovedovanja moje mame, ki so jo vedno zanimali ljudje in je poznala njihove zgodbe. Pred leti sem eno od pripovedi, zbranih na terenu, uredila in v nadaljevanjih objavila v lokalnem časopisu; istočasno sem objavila tudi prošnjo za sodelovanje pri zbiranju življenjskih zgodb. Po tej objavi v časopisu so me nekateri na cesti ustavili in mi rekli, naj kar pridem k njim, ker imajo veliko zanimivega povedati in bi radi, da se to zapiše. Takrat sem tudi pisala dr. Mariji Makarovič in jo prosila za kak nasvet. Spodbudila me je: »Kar začnite!« Ko sem slednjič po naključju odprla knjigo *Ženske, ki tečejo z volkovi* in prebrala odstavke: »Zazrite se v svoje ljudi, v svoje življenje. Ni naključje, da enako svetujejo vsi veliki zdravilci in pisci. Zazrite se v stvarnost, ki jo živite. Zgodbe, ki jih boste našli v njej, ne morejo nikoli priti iz knjig. Izhajajo iz pripovedi prič«, sem se dokončno odločila.

Najprej sem razmišljala o tem, koga vse poznam in kdo bi mi toliko zaupal, da bi mi pripovedoval o svojem življenju. Spomnila sem se svojih znancev in prijateljev, maminih kolegic in nekdanjih sodelavk, očetovih tovarišev. Naredila sem si seznam, na katerem je bilo okrog sto imen: to so bili v glavnem starejši ljudje in ljudje srednjih let, ki so se rodili, živijo ali so nekoč vsaj nekaj let živeli v Piranu. Nato sem naredila ožji izbor ter poiskala naslove v telefonskem imeniku. Napisala sem pismo, ga kopirala, poslala naslovnikom in čakala, kaj se bo zgodilo.

Po prejemu mojega krožnega pisma me je kar nekaj ljudi poklicalo na dom in izrazilo željo in pripravljenost pripovedovati svojo življenjsko zgodbo. Dogovorili smo se za srečanje in tako sem pričela s svojim terenskim delom. Nekateri informatorje sem po določenem času sama poklicala in jih prosila za sodelovanje. Z nekaterimi sem se srečala na ulici, v knjižnici ali v trgovini ter se z njimi dogovorila za obisk. Nekateri, ki sem jih nagovorila, se niso mogli odločiti; drugi zaradi zadržanosti ali skromnosti niso želeli sodelovati. Nekaterih, ki so bili pripravljeni pripovedovati svojo zgodbo, pa nisem utegnila obiskati, in srčno upam, da mi bo to uspelo kdaj kasneje.

Zbiranje življenjskih zgodb na terenu je s presledki trajalo od začetka leta 2005 do začetka leta 2006. V tem času sem zbrala in tudi uredila večino gradiva. Delo na terenu sem prilagodila svojemu prostemu času

in predvsem prostemu času informatorjev. Ena življenjska pripoved je nastala že prej in jo je po odlomkih pisal informator v presledkih nekaj let. Dve življenjski pripovedi sem posnela na trak že sredi osemdesetih let 20. stoletja; eno od njih sem uredila za lokalni časopis pred nekaj leti, eno pa v času nastajanja te naloge.

Pri zbiranju podatkov sem uporabljala kvalitativno metodo raziskovanja, ki je vključevala tehniko opazovanja z udeležbo, tehniko vodenega in prostega intervjuja, zbiranje življenjskih zgodb in delno tudi analizo ustnega in pisnega gradiva. Pripovedovanje življenjskih zgodb je bilo deloma usmerjeno z vprašanji, deloma pa je potekalo prosto. Zanimala so me vprašanja o otroštvu in mladosti pripovedovalcev, o družini, iz katere so prišli, o njihovem šolanju in poklicu, o tem, kdaj so prišli v Piran, kako so se prilagodili na nov kraj, si ustvarili svojo lastno družino, o preživljanju prostega časa, o vrednotah, o prepričanjih in pogledu na svet ter o verski zavesti. Pri postavljanju vprašanj sem se opirala na vprašalnice, ki jih je sestavila dr. Marija Makarovič in so objavljene v nekaterih izmed knjig v zbirki *Tako smo živeli – življenjepisi koroških Slovencev*.

V okviru teh vprašanj so nekateri informatorji pripovedovali svojo zgodbo od otroštva dalje, nekateri so v pripoved vključili tudi svoje prednike, starše, sorodnike, prijatelje, opisovali so vas, kjer so se rodili, življenjske razmere, vsakdanje življenje in praznike, drugi pa so se bolj posvetili temam, ki so jih sami izbrali in so se jim zdele najpomembnejše; tako so na primer pripovedovali o šolanju, poklicnem usposabljanju, o svojem poklicnem delu ali pa so pripovedovali o mestu samem, o dogodkih iz preteklosti in sedanjosti. Pripovedovali so o tem, kar se je njim samim zdelo prav, da se ohrani. Skoraj vseh starejših informatorjev se je močno dotaknila izkušnja druge svetovne vojne.

Osem življenjskih zgodb sem sproti zapisala v terenski zvezek, ker informatorji niso želeli snemanja. Nekatere dogodke iz njihovega življenja sem dopolnila po spominu šele kasneje doma; to je bilo v primeru, ko nisem utegnila vsega zapisati sproti ali pa sem se odločila, da se raje posvetim pogovoru in poslušanju. Dve od teh zgodb sem zapisala v tretji osebi ednine, ker sem ju sprva pripravila za časopis in sem ju šele kasneje vključila v nalogo. Šest ostalih zgodb je napisanih v prvi osebi ednine, kot so jih sogovorniki sami pripovedovali. Sedem zgodb sem posnela na kasete, jih doma dobesedno prepisala s traku in jih nato uredila po kronološkem vrstnem redu. Dve od teh življenjskih zgodb sta delno in v krajši

obliki zapisali informatorki, pretežni del njunih zgodb pa sem posnela, prepisala s traku in uredila. Na željo informatorjev sem besedila tudi slovnično popravila. Pri tem pa sem skušala slediti njihovem slogu pripovedovanja; v besedilu sem pustila večino narečnih izrazov ali izraze v italijanskem in hrvaškem jeziku, zraven pa zapisala še slovensko besedo.

Tri informatorki in dva informatorja so svoje zgodbe zapisali sami; eno od teh avtobiografskih, lastnoročno napisanih življenjskih zgodb sem kasneje dopolnila še s terenskimi zapiski. Moram dodati še to, da je avtorica te življenjske zgodbe po narodnosti Madžarka. Zato je svojo pripoved zapisala najprej v madžarščini ter jo šele nato prevedla v slovenščino in pretipkala na star pisalni stroj. Dve pripovedi sem imela posneti in zapisani že od prej. Eno od njih sem že prej uredila in pripravila za objavo. Gradivo druge pripovedovalke sem za to nalogo prepisala iz skoraj dvajset let starega terenskega zvezka v računalnik, italijanski del besedila sem prevedla v slovenščino ter ga dopolnila z gradivom, ki sem ga prepisala s traku. Nato sem njeno pripoved uredila. Življenjsko zgodbo pokojne prijateljice pa sta mi posredovali dve informatorki, ena v pisni obliki, druga pa ustno.

Nekateri so mi toliko zaupali, da so mi dovolili, da njihovo zgodbo objavim, ne da bi jo sami še enkrat prebrali. K večini informatorjev pa sem se po prvem zapisovanju in urejanju zgodbe vrnila še enkrat ali večkrat in jim dala besedilo v branje in v avtorizacijo. Pri nekaterih so bili potrebni večji ali manjši popravki; včasih so informatorji želeli izpustiti podatke, ki so se jim zdeli preveč zaupni, neustrezni ali nepotrebni, včasih pa so želeli kaj dodati.

Vse informatorje sem tudi prosila, naj mi povedo, ali dovolijo, da se njihovo ime objavi v polni obliki, samo s kraticami ali naj se raje ne objavi. Seveda sem upoštevala te njihove želje.

Moji posegi v pripovedovane zgodbe so bili blagi. Dogodke sem razvrstila po kronološkem vrstnem redu, kadar so bili zaradi pozabljivosti, raztresenosti, preskakovanja misli ali iz drugih vzrokov raztreseni sem in tja. Na željo informatorjev sem jih slovnično uredila. Saj so mi tudi skoraj vsi rekli: »Boš že ti naredila, da bo prav in lepo.« Večinoma sem izpustila le nepotrebne medmete ali ponavljanja. Pazila sem, da sem ohranila pripovedovalčev način izražanja, narečne posebnosti, posebnosti pogovornega jezika ter njemu lastno oblikovanje stavkov. Tako je tudi jezik kot sredstvo komunikacije etnološki dokument, ki priča ne le o po-

sebnostih jezika okolja, pač pa tudi o govornih posebnostih, načinu mišljenja, čustvovanja, čutenja ter o duhovnem bogastvu pripovedovalcev samih. Pri avtobiografskih, lastnoročno zapisanih pripovedih sem besedilo le slovnično popravila, nisem pa spreminjala vrstnega reda dogodkov ali kako drugače posegala v besedilo. Le eno besedilo, ki ga je informator zapisal v mešanici slovenščine in svojega jezika, sem na njegovo željo prevedla v slovenščino.

Kaj je življenjska zgodba? *Tvoja zgodba lahko prihaja iz kraja, kjer nima več oblasti nad teboj. O njej lahko govoriš iz določene razdalje in jo vidiš kot pot do sedanje svobode. Potem nisi več pod prisilo, da bi moral govoriti o svojem doživetju. Iz perspektive sedanjega življenja in iz razdalje, ki jo sedaj ohranjaš, te preteklost več ne ogroža. Izgubila je svojo težo in tako se je spominjaš le še kot poti, po kateri te je Bog vodil, da bi postal bolj sočuten in razumevajoč do drugih,* piše Henri J. M. Nouwen v svoji knjigi *Notranji glas* ljubezni.

V etnologiji je življenjska zgodba pripoved posameznika o dogodkih iz njegovega življenja. V strokovni literaturi ima še več drugih imen, na primer življenjepis, biografija, življenjska zgodovina, življenjska pripoved. S to tematiko, pravzaprav z zbiranjem in objavljanjem življenjskih zgodb, se je v slovenski etnologiji največ ukvarjala dr. Marija Makarovič. V obsežnem delu **Tako smo živeli – življenjepisi koroških Slovencev**, ki je izhajalo med leti 1993 in 2003 ter obsega 11 knjig, je objavila sto petinštirideset življenjskih zgodb koroških Slovencev kmečkega ali delavskega izvora. Nekatere življenjepise v tej zbirki so napisali informatorji (informatorke) sami (same) in so avtobiografski, drugi so zapisani po njihovem pripovedovanju; nekateri so anonimni. Obsegajo spomine vse od otroštva preko mladostne dobe do odraslosti, poroke, službe, otrok, spomine na domači kraj in rodbino, na prosti čas, šege in navade, izkušnje narave, vere in razmerja do slovenstva. Dr. Marija Makarovič je v ta namen sestavila posebno, zelo podrobno vprašalnico, ki sem jo skušala delno uporabiti tudi pri svojem terenskem delu z informatorji, pripovedovalci življenjskih zgodb.

Knjiga *Srečanja v Piranu* obsega triindvajset življenjskih zgodb, ki so po dolžini zelo različne. Tudi po slogu in načinu, kako so nastale, so te zgodbe različne. Pet je v celoti avtobiografskih; dve sta avtobiografski le delno, sicer pa sta posneti na trak in transkribirani. Vse ostale so zapisane ali posnete in prepisane s traku. Dve sta v celoti napisani v tretji osebi,

ker sta nastali za časopis; ena pa je delno zapisana v prvi in delno v tretji osebi in je bila kasneje tudi namenjena za objavo v časopisu. Vse ostale so prvoosebne.

Najdaljša avtobiografska zgodba, napisal jo je Zdravko Kuhta, je sestavljena iz treh delov, ki so nastajali v različnih časovnih obdobjih kot posamezne enote. Te tri enote sem kombinirala z dvema krajšima osebnima pismoma, v katerih je avtor na kratko popisal življenje svojih staršev in svoje lastno življenje. Tako sem dosegla neko krajšo kronologijo njegovega življenja. Tri omenjene enote pa opisujejo izseke iz njegovega življenja in so v nekaterih delih precej osebne in introspektivne izpovedi, obdelane na zelo literaren način, v katere so vključeni dialogi, avtorjeva razmišljanja, občutki in čustva, obarvane pa so tudi s specifičnim in prepoznavnim humorjem. Tudi avtobiografska zgodba Ilonke Hajnal je precej literarna, vendar na malo drugačen način. Pripoveduje svojo zgodbo od otroštva do današnjega trenutka. Tu najdemo opise mesta, spomine na različne dogodke, na ljudi, na lastna prizadevanja, trud in delo; pa tudi vznichenost nad lepotami starodavnega Pirana, vznesena in nežna čustva, razmišljanja in poskus osmiselitve lastnega življenja. Zgodba se zaključuje s pregledom celotnega življenja in sklepno mislijo o tem, kaj ji je življenje prineslo in kaj ji je odreklo ter kaj je v življenju dosegla. Svoje življenje je v avtobiografski pripovedi skušal osmisлити tudi avtor Milan Matovina. Tudi njegov slog pisanja se razlikuje od sloga avtorjev drugih zgodb; prav tako kot se njegova življenjska zgodba razlikuje od drugih tudi vsebinsko. Pa ne le zaradi enkratnosti in neponovljivosti vsake pripovedi, pač pa tudi glede na poudarek, ki ga je v svoji zgodbi dal svojemu poklicnemu delu v primerjavi z osebnim in družinskim življenjem, ki je v drugih življenjskih pripovedih veliko bolj izpostavljeno. Življenjska zgodba I. P. se od ostalih razlikuje tudi po tem, da je avtorica več pozornosti namenila svojemu otroštvu, staršem in starim staršem ter ostalim sorodnikom; opisovala je rodno vas, šege in navade, ljudi, stavbe, otroške igre, bližnjo graščino, potok in podobne podrobnosti iz vsakdanjega življenja. Do časa svoje poroke je njena pripoved bolj osebna in družinska. Čas po poroki pa z vidika zasebnosti opiše le skopo, zato pa toliko bolj podrobno opiše svoje delo in okoliščine, v katerih je opravljala svoj poklic; več strani nameni tudi mestu kot kulturni dediščini, za katero moramo poskrbeti vsi. Daje pa tudi predloge, kaj vse bi bilo potrebno v mestu izboljšati, da bi bilo bolj prijetno in prijazno za bivanje. Avtobiografska življenjska pripoved Štefke Bernik Tomac je zadnja v nizu

lastnoročno napisanih zgodb. Avtorica se v njej spominja svojih staršev, rodne Škofje Loke, svojega otroštva, vojnih let, šolanja in iskanja zaposlitve, preselitve v Piran; na kratko omeni poroko in rojstvo petih otrok. Malo več se zaustavi pri vnukih, ki jim kot babica posveča veliko časa in pozornosti – zaradi njih se celo preseli v Ljubljano.

Vse ostale pripovedi so bile posnete ali zapisane med pogovorom iz oči v oči. Razlikujejo se tako po dolžini, jeziku, načinu in slogu pripovedovanja kot po vsebinah. Nekateri so se dlje časa zaustavljali pri svojem otrostvu in mladosti. Skoraj nihče od starejših pripovedovalcev ni mogel zaobiti druge svetovne vojne. Odraslo dobo pa opisujejo na različne načine. Eni bolj poudarjajo šolanje in poklicno delo, drugi družino in otroke. Skoraj vsi se ukvarjajo še s kakšnim ustvarjalnim delom, s slikanjem, pisanjem poezije ali črtic, dnevnika ali spominov, z raziskovanjem družinskega debla, s skladanjem in muziciranjem, s petjem, s karitativnim delom, pletenjem, vezenjem in drugimi ročnimi deli, z vrtom, fotografijo, kuhanjem, čuvanjem vnučkov, branjem.

Jezik teh posnetih in zapisanih pripovedi je lahko pogovorni ali mešanica dialekta in pogovornega jezika; v nekaterih primerih so bili pripovedovalci po narodnosti Italijani ali so prišli iz južnih republik bivše Jugoslavije, pa so kljub temu raje pripovedovali v slovenskem jeziku. V vsakem primeru pa jezik odraža njihovo lastno doživljanje sveta, način razmišljanja, čustvovanja in čutenja, saj vsak človek malo drugače poimenuje stvari in da besedam in pomenom svojstven ton in zven, poseben odtенок in barvo.

Zahvaljujem se vsem pripovedovalcem, ki so mi namenili svoj prosti čas, naklonjenost in ljubezen ter mi z zaupanjem predali svojo življenjsko zgodbo. Brez njih te knjige ne bi bilo.

Posebna zahvala gre tudi vsem prijateljicam in mojim domačim, ki so me spremljali v času, ko je nastajala ta knjiga. Hvala tudi varuhinji domoznanske zbirke v Mestni knjižnici Piran Karmen Kodarin za spodbudne besede in za jezikovni pregled ter ravnateljici te knjižnice Oriani Košuta Krmac, ki je od začetka verjela v to, da bo knjiga Srečanja v Piranu nekoč v resnici stala tudi na knjižnih policah. Hvala tudi oblikovalki Ireni Kresevič ter založbi Ved.

Špela Pahor

Knjigi na pot

Pred nami je raziskava Špele Pahor, ki predstavlja edinstven primer etnološkega, zgodovinskega, antropološkega in literarnega vpogleda v življenja navadnih – malih ljudi. Je kot triindvajset sončnih žarkov, ki osvetlujejo triindvajset življenjskih zgodb Pirančanov, ki so jih bili pripravljeni razkriti. Teh triindvajset oseb nima veliko skupnih točk, razen da so živeli ali še živijo v mestu Piran. Nekateri so bili rojeni v mestu še pred drugo svetovno vojno, drugi so se po drugi svetovni vojni priselili v izpraznjeno mesto iz raznih krajev Slovenije, na primer iz Ljubljane, s Štajerske, z Dolenjske. Nekateri so se priselili v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja iz takrat še bratskih jugoslovanskih republik. Nekaj je moških, večina žensk. Nekaj je srednjih let, večina starejših. Vsem, prav vsem pa je skupno to, da so Špeli zaupali tako močno, da so ji bili pripravljeni povedati svojo življenjsko zgodbo, pogosto celo dele življenja, ki jih niso delili niti s svojimi življenjskimi sopotniki.

Avtorica je uspešno uporabljala mnoge znanstvene metode dela, kot so intervjuji, pogovori, zapisovanje in urejanje besedil, popravljanje zapisov in podobno. Vendar bi samo to raziskavo pustilo brezčutno, suhoparno in nezanimivo. Špeli je uspelo odpreti srce, sočustvovati z osebami, se z ljudmi smejeti ali jokati ter predvsem ohraniti njihovo spoštovanje, neizmerno voljo do življenja in intimnost. Kaj se bo zapisalo, kako, koliko in kaj se bo objavilo, o tem so odločali pripovedovalci sami.

Največjo pohvalo, priznanje in nagrado so Špeli podarili prebivalci mesta samega. V velikem številu so se zbrali v Tartinijevi hiši novembra 2006 ob javnem zagovoru diplomske naloge. Z dolgim glasnim aplavzom in s solznimi očmi so zaključili uradni del predstavitve ter si še pozno v noč pripovedovali spomine.

Bralci, dovolite, da se ta knjiga dotakne tudi vas.

Sadhvi Savitri Puri

OTILIA GRISANCI

I.

O ba, mama in očka sta bila iz Pregare. Pisala sta se Grisanci. V družini smo bili mama, jaz, dve sestri, očka in trije bratje. Jaz sem se rodila leta 1923. Ko smo prišli iz Pregare, smo najprej živeli nekaj let na Pacugu. Najprej smo živeli dve leti v eni hišici, ki jo je kupil očka. V Pregari je umrl moj *nono*. Pet bratov si je razdelilo zapuščino. S tem je očka kupil hišico na Pacugu. Ni mogel vsega odplačati in je moral prodati. Kupil je dosti manjšo hišico, kjer smo živeli osem let. Ta je šla za *incanto, vendita all'asta*, tisti, ki več da. Za petdeset lir je šla hišica in njive, ki so takrat veljale osem tisoč lir.

Potem smo živeli v Fiesi. Tam je živelo še nekaj družin: Orlič, Miško-lin, Rotter, Dellapietra in druge. Hiša ni bil naša, imeli smo jo v najemu. Bila je od *Fabbrica de matoni*. Bila je majhna. Spodaj je bila kuhinja, zgoraj sobica, brez vrat, samo stopnice so šle gor. Podstrešje je bilo zelo nizko. Imeli smo nizko ognjišče, dolgo od enega kota do drugega. Na vsaki strani so bili po dva ali trije stoli, sedeli smo tudi na pručki. Sedeli smo na ognjišču in se grel. Spredaj je peklo, da si dobil skoraj žulje, zadaj pa je zeblo.

V Fiesi je bilo več vod. Po vodo za kuhanje smo šli pod hrib, po živo vodo. Bila je čudovita, dobra, čista, okusna. Redko so take. Tu je raslo dosti akacij, ki smo jih sekali in kurili.

Tudi njive smo imeli v najemu, a je bilo bolj *švoh*. Kjer je danes avtokamp, tam so bile očetove njive. Moj očka je bil zelo slabega zdravja. Niti se ni dobro znašel. Imel je tisto malo zemlje in ko je bila sezona za setev, je bilo treba sejati, če si hotel kaj žeti. Ampak če si že prej pojedel seme, nisi mogel sejati. Tako smo najprej pojedli seme, potem pa nismo mogli sejati. Vem, da je bil tam en sosed in njim je šlo malo bolje, obdelovali so zemljo in so živeli, skratka, niso bili lačni. In imel je tiste košare krompirja, da jih bo sadil v zemljo: »*Ciapa, ciapa, Toni, metti*,

metti anca ti sotto terra queste, che vedo che non hai cosa mettere. Così crescerà e invece di aver un cesto ne avrai dieci.» »Vzemi, vzemi Toni, posadi tudi ti, posadi ta krompir, ko vidim, da nimaš kaj dati v zemljo. Tako bo zraslo in namesto da bi imel eno košaro, jih boš imel deset.« Če je očka, revež, bil lačen, je šel v kuhinjo in dal v lonec tisti krompir, ki je bil pripravljen za sajenje. In to je res, veš, ko si tako včasih pripovedujemo, saj si ne pripovedujemo vedno, ampak ko se na to spomniš, se zdi kot pravljica!

Očka je v Fiesi nabiral metlice s trsja, ki rase okrog jezera, jih vezal v šope in jih prodajal na trgu. Bile so dobre za brisat prah. Še danes nekateri ne morejo brez tega.

Očka je nekaj let obdeloval njive, potem je to opustil, ker mu zdravje ni dopuščalo težkega dela. Šel je delat v soline, kjer je dobil tudi pokojnino. Za ribištvo ni bil. Tu so skoraj vsi bili ribiči. On pa ni imel s tem nobenega veselja in ne potrpljenja.

Jaz sem hodila v šolo iz Fiese. Punce in fantje so hodili posebej v šolo. Učiteljica je bila iz Pirana. Enkrat na teden smo imeli verouk. Mi smo malo hodili v šolo, do petega razreda.

Potem smo trije otroci zrasli in smo morali iti kam delat.

Jaz sem šla delat v Trst. Ko sem šla v Trst, sem imela štirinajst let. Delala sem pri družini. Spoznali smo se v Fiesi, ko so bili oni na dopustu. Imeli so svojo vilo v Fiesi, *villa Elena*. To je bila družina Faienz iz Italije. Njihovi predniki so bili Francozi, vendar so bili oni v Italiji že veliko generacij. Od leta 1937 do leta 1941 sem delala pri njih. Zaslužila sem trideset lir na mesec. Večkrat mi niso plačali, ker niso imeli. Eno leto sem delala še tu pri nas, pri dveh družinah. Potem sem zbolela. Kasneje sem delala v hotelu Ravalico. Potem so ga podrli in naredili nove hotele.

Življenje je bilo težko. Bratje so šli delat z enajstimi, dvanajstimi leti. V šolo niso mogli več; do petega razreda so bili prisiljeni, potem jih je bilo malo, ki so šli, ker ni bilo možnosti. Šli so delat v ladjedelnico na Bernardin. Delali so za *lačno plačo*, za voziček drv ali deset lir na teden. Tramvaj je na primer stal pol lire. Starejšega brata so poklicali v vojsko. Mlajši brat, rojen leta 1932, je delal tam od leta 1950 do leta 1951. Tudi drugi brat je delal malo, dve leti in pol. Tretji pa precej let, se je tudi specializiral. Potem je šel v Avstralijo in ima tam dober poklic.

Mama je šla prodajat potem, ko smo otroci že delali. Mama je kupovala in prodajala zelenjavo na trgu, ne v trgovinici. Temu smo rekli *licenza ambulante*. S tem so lahko ženske šle prodajat v Piran, v Izolo. Mama je bila samo v Piranu. Imela je svoj prostorček. Od kmetov je kupila *al in grosso*, na debelo. Potem je prodajala *na kilo, na deko*. To je delala od leta 1937 do leta 1962, petindvajset let. Prej ni mogla, ker je bila velika družina, pet otrok. In ji je ostalo malo časa.

Moja družina je šla potem za eno leto živet na Pacug, blizu morja. Od tam smo šli v Piran, v Via Friuli. Tam smo menjali tri hišice. To je bilo leta 1943.

Moj oče je imel doma ročni mlin. Dva kamna – to je bil trd kamen – en spodaj, en zgoraj, vmes je bila luknjica, da je teklo zrnje. Ena palica je šla v ploščo in gor na grede, da se je vrtelo. Z eno roko je vrtel, z drugo roko je sipal zrnje. Očka je imel ta ročni mlin v *kantini*. Imel ga je še v času vojne. Mleli smo za druge, ker zase nismo imeli kaj. Namesto denarja smo dobili moko. Če so nam prinesli pet kilogramov zrnja, je bil en kilogram moke za nas. Če je očka mlet cel dan, ni namlel pet kilogramov moke. Mlet je pšenico in koruzo, polento. Samo mi smo imeli tak mlin. Imeli smo ga še nekaj časa po vojni. Če so šli mlet, so rekli: »Gremo k Toniju«, »*andemo de Toni*.« Očka ni imel vzdevka. Tega niso imeli vsi. Ni imel vzdevka, ker je bil priseljen.

Košare so delali skoraj vsi tisti, ki so imeli kakšno njivo. Moj očka tudi je delal košarice. Je naredil drugačne, zelo močne in lepe. So bile okrogle, spodaj ni bilo ravno. Potem je naredil roč. So jim rekli *cajne*. Bile so različnih velikosti. Nam jih je naredil tudi za igrače. Tudi potem za našo nečakinjo, ko je bila majhna in si je želela. Ene pa so bile velike tudi za dvajset, trideset kilogramov krompirja, še več. Les je bil *vinco*. Nabirali so ga ob cesti, ki pelje od *San Bortolo*, od Sv. Jerneja do Sečovelj. Tam je raslo veliko tega. Tata je vsake toliko šel tja in je nabral en cel *faš*, in potem je to olupil, potem je to sušil in močil. Tudi *plenjerje* je delal. Mi smo rekli *piener*. Te so rabile ženske, ko so hodile prodajat na trg. Prihajale so iz Strunjana in so te *plenjerje* nosile na glavi. In vsake vrste reči notri. En *kupčič* radiča, en *kupčič* češenj, en *kupčič* fig. In potem so to pokrile in so nosile. So nosile po trideset in še več kil. *Pienerji* so bili veliki. Tiste *povštrčke* iz volne so imele, *sesta* smo jim rekli. So jih delale večinoma same doma. Tisti kvadrati so bili zašiti en za drugim, da je prišlo kakor kolač. In vmes ena luknjica, da se je *ple-*

njer lepo usedel notri. *Cajne* so bile narejene iz bolj debelih šib. Tam, kjer so to nabirali, so rasle tudi *kanele*, trs. Rasejo v Fiesi, v Kopru, kjer je voda.

Mi smo bili revna družina. Imeli smo le postelje, prva leta pa samo *cavalete*. Poprek so bile deske in zgoraj *pajon*, *pejerič* ali perje od koruze. Kadar je bilo novo, je še šlo, vendar smo listje vsake toliko porabili za zakurit, ker je bilo lepo suho. So rekli starši: »Pojdi samo po dva perja v *pajon*«. Čez en mesec je bil *pajon* že čisto nizek, samo na deskah smo spali.

Vsa otroška leta smo spali na *pajonu*. Postelje smo dobili med vojno in po 2. svetovni vojni. Pa so bile postelje že prej. Brez *fedrov* so bile. Samo deske, ki smo jih kupili. Še vedno smo uporabljali *pajon*, do konca vojne, samo da je bila namesto *kavalet* postelja.

Potem so prišle postelje z železnimi *fedri*, rekli smo jim *metalica*. Bile so take postelje kot v bolnicah. Potem so prišli šivani *modroci* in so bili *fedri* vmes, zgoraj pa *modroc*. Temu smo rekli *šušte*. Moj prvi *modroc* je bil leta 1955 ali 1956. Pred enajstimi leti, leta 1976, sem kupila jogi.

Imeli smo *lavandin*, umivalnik, *broca de l'acqua*, vrč za vodo, *omari-co* za umivalnik, milo. To smo kupili leta 1948. Spodaj smo spravljali čevlje ali posode za vodo. To je bilo v sobi, vendar se nismo v sobi umivali. Umivali smo se v kuhinji. Na *banco de l'acqua* je bil tudi umivalnik, ki smo ga postavili na stol, ko smo si umivali noge.

Ognjišče je bilo zidano – kot hiše – iz kamnov ali opeke. Večje družine so imele večje ognjišče. Bilo je prilagojeno vdolbini v zidu, kjer se je začel dimnik. Široko je bilo približno osemdeset centimetrov. Napa je bila v dveh nadstropjih. Na navadnem ognjišču so kurili zgoraj. Postavili so eno železno palico, podobno tirnicam, drva so položili povprek na to palico in zakurili.

Kasneje so iz enega dela ognjišča naredili *špaker* z železnimi obroči, spredaj in spodaj pa vratca, kjer so zakurili. To se je imenovalo *plaka*. *Plake* so začeli delati, ko sem bila jaz majhna, približno leta 1930. Tisti, ki so takrat imeli *špaker*, so bili že bogati. Drugi so najprej začeli zidati tako, potem, šele okrog leta 1935, 1936, so začeli kupovati posebne *špakerje*. Takrat so začeli podirati tudi nape. Posebno pa po vojni. Takrat so jih podrli skoraj vsi, redko kateri so jih pustili. Po vojni so prišle nove kuhinje. Leta 1950, ko sem se preselila v to hišo, v to stanovanje, je bila tu še *plaka*, zgoraj je še bila *štanga*, *kadene* pa ni bilo več.

Tista, ki je tu živela pred nami, je bila sama. Tu v tej sobi je imela *camera da pranzo*, bilo je kot kaka dnevna soba. Ampak navadne družine tega niso imele. Navadne družine so imele kuhinjo in spalnico ali dve spalnici, če je bilo več otrok. Kuhinja je bila ponavadi velika. Spalnice so bile zgoraj.

Kuhinjska oprema so bile stare kredence, *banco de l'acqua*, kamor so postavili golido z vodo. Bili sta dve golidi. Ena na zgornji, ena na spodnji polici. Zraven je bilo nekaj skodelic. Golide so bile pokrite.

Imeli so še mizo in stole. Kjer je bilo več otrok, je bila v kotu miza in klopi, kjer je sedelo pet, šest, sedem otrok. Drugi so bili na stolih.

Skrinjam smo rekli *cason*, *la casa* ali *casela*. Bile so od osemdeset centimetrov do en meter visoke, dva metra dolge in šestdeset centimetrov široke. Bile so tudi okrašene skrinje. Naša je bila skoraj navadna. Mi smo dali noter vse, kar je bilo. Tudi kruh včasih, ker ga ni bilo dovolj, da bi ga vsak vzel po želji. Tako, da smo ga tudi zaklepali.

Sicer so bile skrinje za *biancheria*: rjuhe, brisače, osebno perilo. Tudi za obleke. Vendar oblek niso imeli toliko; imeli so jih bolj ali manj le toliko, kot so jih potrebovali vsak dan. Eno so prali in drugo nosili.

V času vojne smo dobili eno omaro, enodelno, pa nas je bilo sedem v družini. Nekateri so imeli. Večina pa jih je bila tako, da ni bilo toliko oblek, da bi jih obesili.

Skrinjo smo potem razstavili. Brat je bil tesar in ko so šli v Italijo, so iz skrinje naredili *casone*, kovčke. Potem so v ta kovček spravljali deke in take reči, ki jih ne rabiš vse leto. Vendar to ni bila več skrinja.

Oblečeni smo bili, kot smo mogli. Smešno in žalostno. Bi štrikali, če bi imeli kaj. Tisti, ki je vstal prej, se je oblekel malo boljše. Očka je imel bombažno spodnjo majčko.

Plaščev ni bilo. Nisi imel kaj obesit v omaro. Ali si imel vse na sebi ali je čakalo za oprat. Moji bratje so delali v ladjedelnici, za plačo so jim dali košaro drv. V soboto zvečer smo oprali njihove obleke in jih sušili na ognjišču, v ponedeljek so spet oblekli tisto.

Ženske so pozimi pletle nogavice. Včasih ni bilo iz česa plet in so zvečer pletli, zjutraj razparali, da bodo imeli kaj delat zvečer, ker jih je bilo sram, da ne bi delali. Ni bilo nobene punce ali ženske, da bi kar klepe-

tala brez nič delat. To je bila sramota. Tako, da so zvečer delali in zjutraj malo razparali, da bodo imeli zvečer kaj delat, ker ni bilo denarja za kupit novo volno. In večkrat so rekli: »Smo naredili tako, ker je bilo sramota, da nimamo nič v roki, da nimamo kaj delati.«

Ženske so nosile dolge črne obleke. Kot se spomnim, ko sem bila majhna, je imela moja mama dolge obleke, dolga krila in srajco. Ampak to je dolgo, dolgo časa od tega. Potem se je to hitro spremenilo in se je začela taka moda, kot jo imamo še danes. Eni malo krajše, eni malo daljše.

Potem sem tudi šivala doma. Učila sem se zaradi potrebe, ker si nisem mogla kupiti nič novega. Dobila sem kakšno obleko in si jo preuredila. Plašč smo kar obrnili. K nunam so se hodile učiti šivat že bolj bogate ženske; učile so se *rikamé*. To so delale tiste, ki niso imele potrebe zaslužiti, ki so imele čas in so si delale *coredo*, doto. Sešile so si tudi do petdeset, šestdeset, sedemdeset rjuh.

Bogate ženske so bile doma. Pri neki družini je umrl mož, *capofamiglia*, in zapustil tri hčere in ženo in vsaki en milijon. Te so živele ne vem koliko let samo od obresti od te dediščine. Nobena ni delala.

Več žensk je hodilo delat v Trst. Večinoma tiste iz Fiese, z Belega križa, tiste, ki so bile pod ekonomskim povprečjem, pod pragom revščine, ki so morale zaslužiti, da bi preživele.

Giovanina je tako delala vsa leta, dokler se ni upokojila. Delale so tudi pri tistih bogatejših družinah; kar nekaj jih je bilo, ki so hodile k njim delat.

Ženske so šle v službo, če je bila prav zelo velika potreba, če je bila *mižerija*, ali take, ki so bile bogate in niso imele kaj delat doma.

Drugače ženska ni bila v službi, je doma šivala svoj *coredo*. Vsi so imeli *rikamane* rjuhe. Osebno perilo je bilo iz lanu. Tisti, ki so mogli, so imeli od šestdeset do osemdeset rjuh. Manj kot dvanajst rjuh je bilo redko. Brisače so bile lanene. So jih *rikamirali* ali naredili *ažur*. Vsi so to delali. Zavesa so bile lanene, *rikamirane*. Lan se je dobil v trgovinah.

Moja mama je pravila, da so v Pregari doma predli volno. Imeli so ovco, so jo ostrigli, oprali volno, spredli v nitko s preslico. Predli so volno za nogavice, za puloverje. Naredili so tudi blago za rjuhe, vendar je bilo zelo trdo, debelo in grobo. V reko so šli in tam so tolkli in tolkli in tolkli ta material, da se je zmeščal.

Danes so vsi siti. Takrat smo bili siti enkrat na teden. Jedli smo polento, ribice, kruh, zelje.

Če smo zjutraj jedli prežgano župo, smo bili zelo veseli. Jedli smo dvakrat ali trikrat na dan. Ali celo samo enkrat. Za kosilo je bila mineštra, za večerjo polenta ali močnik, če je bilo kaj moke. Enkrat ali dvakrat na leto je prišlo tudi malo mesa domov.

Zdravilne čaje so tudi prodajali. Ampak največ smo šli v farmacijo, da nam dajo kaj za diarejo, za kašelj ali kaj takega. Iz česna so ženske veliko reči naredile doma. So ga dale namočiti v šnops ali v olje, ali so celo namazale otroka z njim, kadar je bil kaj slab. Za vsako reč, ali je bruhal ali mu je bilo kaj slabo, so dali malo česna. So ga namočili tudi v olivno olje v mali steklenički. S tem oljem so namazali pod nosom ali po glavi ali grlo. Se spomnim, da nam je včasih zmanjkalo olja in je bila samo še ta steklenička in mama je rekla: »Ma ne, to se ne sme rabit, to je za to.« Je bil tisti česen notri v steklenički in je bila za zdravilo.

Vode so bile na Trgu 1. maja, na Marciani – na Rokovem trgu, še malo naprej je bila tudi ena.

Leta 1932 ali 1933 so naredili vodovod. Spomnim se otvoritve, bila sem v tretjem ali v četrtem razredu. Imela sem približno deset let. Še hranim vabilo, ko je bila na Tartinijevem trgu otvoritev novega vodovoda. Takrat smo šteli trinajsto leto fašizma. Vsak dokument, vse je bilo pisano, na primer leto 1930 in deseto leto fašizma. To se je pisalo z rimskimi številkami.

Hotel Piran je zgrajen na mestu, kjer je bila prej *casa Balila*, hiša Balila. Tja so hodili telovadit iz šole. *Balila* so bili italijanski otroci. Takrat so tako rekli. *Balila*, mala Italijanka, *avantguardista*. Bilo je več stopenj.

Po letu 1950, 1952, 1953 so naredili še sem in tja par pip. V Vodopivčevi ulici je bila ena taka. Prej sem živela v Vodopivčevi ulici, ki se je nekoč imenovala Ulica Friuli. Tam je bila tudi *fontana*, voda. Zidali so jo leta 1953, potem pa kmalu uničili. Istočasno so naredili še štiri ali pet drugih *fontan*. Po vodo smo hodili tja ali pa na Trg 1. maja. Tam so bile pipe. Takrat še niso imeli vsi vode doma. V stanovanja so nekateri začeli napeljevati vodo okrog leta 1955, 1956. Kolikor so mogli, so si naredili. Jaz sem vodo dobila leta 1958. V to hišo so dali vodovod, ko so naredili farmacijo.

Stranišča pa so imeli že pred vojno.

Hodili smo zgodaj spat. Zvečer smo se greli, če smo imeli kaj za zaku-
rit. Če smo imeli *petrolio*, petrolej. Po ulicah je bila *illuminazione a
gas*. Sprva niti v šoli niso imeli elektrike, zadnja leta pa že. Približno
med leti 1934 in 1936 so napeljali elektriko v šolo. Ko smo živeli v Tru-
barjevi ulici – to je bila prej Via San Giacomo – smo elektriko napeljali
sami. Bilo je leta 1943. Tudi v Via Friuli smo jo sami napeljali.

Kasneje so kuhali na *gas*. To je bilo približno leta 1950. Trajalo je le
malo časa, mogoče eno leto. Plin so dobivali z Bernardina, tam je bila
centrala. Precej jih je to imelo, nato so prekinili. Potem so dali *bombole*.

II.

Miklavž je prinesel darila v šolo. Tudi v šolo je prinesel tistim, ki so že
imeli, revnim pa ne. Revnim ni prinesel daril ne domov ne v šolo. V
šoli so na tablo obesili kake piškote in učiteljica je povedala, da je to
prinesel Miklavž. Razdelila je piškote, vsakemu enega ali dva. Verouk
smo imeli enkrat na teden.

Sv. Lucijo so šli praznovat v bližnjo Sv. Lucijo, kjer je bila maša. Sedaj
še gredo nekateri tja na ta dan, a manj. Na oltarju je bila slika s sv. Lu-
cijo, ki drži posodo z očmi. Takrat so tudi kaj boljšega skuhali. Trikrat
ali štirikrat na leto je prišlo meso za take praznike.

Božič in veliko noč smo praznovali vsi, verni in neverni. Pekli smo *fri-
tole*. Če ni bilo *fritol*, ni bilo praznika, božiča. Za božič smo postavili
jaslice, *presepio*. Jelko so tudi postavili, ampak ne vsi, ni bila tako po-
membna. Jaslice smo naredili sami. Dali smo vsaj enega Jezuščka ali
smo naredili iz gline dve ovčki, kot je kdo znal; to se je potem podedo-
valo. Jaslice so morale biti; vsaj papirnate, iz kake revije. Tudi če niso
bili verni; bi jih bilo sram pokazati, da nimajo nič in da ne držijo praz-
nika. Daril ni bilo, mogoče so imeli darila bolj bogati, vendar bolj sim-
bolična. Enkrat se spomnim, da se je očka oblekel v *Babbo natale*, v
Božička. Ko smo še živeli v Fiesi, smo naredili na ognjišču ogenj. Iz-
brali smo največji čok, ki je gorel od božiča do novega leta. Rekli smo
mu božični čok. Gorel je od znotraj. V Fiesi je večina imela božični
čok. Verjetno so ga imeli tudi v mestu, tisti, ki so imeli ognjišče. Piran-

čani so imeli zemljo v Fiesi, na Belem križu, na Šentjanah, v Portorožu, Luciji, Seči. Verjetno so imeli take navade.

Za novo leto je bil ples, praznik in veselje dva ali tri večere zaporedoma več kot do polnoči. Tako da smo novo leto res začeli z dobro voljo. Pri eni družini smo se zbrali, vsa vas. Bogati, *benestanti*, *šjori* so imeli tudi dvorane, kjer so plesali. Za *notte di san Silvestro*, silvestrovanje so se zbrali tudi v gledališču. Ples je bil vso noč. Če takrat niso plesali, ni bilo niti novo leto. Igrala je harmonika. Bilo je veliko takih, ki so imeli svojo harmoniko in so šli igrati tudi po svatbah, če so jih poklicali. Igrali so za deset lir. So igrali cel dan ali dva, tri dni.

Kjer so bile dvorane za ples, so igrali tudi druge inštrumente, trobento, bobne.

Za pusta smo hodili po hišah *namaškarani*, pobirali jajca ali klobase, če so kaj dali, potem smo naredili *fešto*. Za pusta je moral biti ples. Plesali smo po hišah in v gledališču. V gledališču so bili po tradiciji trije pustni večeri zapored. V nedeljo so imeli ples *maritimi*, v ponedeljek neki drugi, v torek pa vsi skupaj. Plese so na pustni ponedeljek organizirali *maritimi*, mornarji. Povabili so ljudi iz iste vrste, iz iste skupine. Tretji dan pa je bil ples za vse. Bila so tekmovanja v najlepših maskah. V četrtek je bil otroški ples, *ballo dei bambini*, to so delali kasneje v *circolo italiano*. Tudi otroci so tekmovali. Po vojni je bilo tega vsako leto manj. Novi so prišli vsak s svojimi tradicijami.

Za pusta so se našemili. Kostume so si izmislili ali pa so jih videli v revijah. Potem so bili še klasični kostumi: Pierrot, Harlekin, Pulcinella, Colombina, Veneziani, take stvari. Zadnji četrtek so izbirali najlepšo masko. Je bilo prav tekmovanje. Najlepše maske so nagradili. Za to tekmovanje so naredili vsi, kar najlepšega so mogli. To so naredili vsako leto za otroke. Tudi odrasli so se našemili, ampak bolj tako, na primer, nekdo si je narobe obrnil jakno, toliko, da so se pokazali malo čudni, malo pustni. Zadnjo pustno noč, pustni torek, so prirejali mornarji. Tu je bilo veliko mornarjev, so imeli *Società maritima*. Imeli so barke, z barkami so potovali. Danes potujejo s kamioni po cestah, takrat so potovali skoraj samo z barkami po morju. Takrat so se vsi zbrali tu, v gledališču Tartini. Vsaj tisti, ki so mogli, so prišli. Tej zadnji noči od pustnega torka do pepelnične srede so rekli *cavalchina*. Izbirali so tudi kraljico večera, najlepšo masko ali najlepši par. Oblečeni so bili v kostume, na primer v črno, temu so rekli *domino*. Potem so si dali nos

ali živalski obraz ali kaj takega. Kostume so kupili. So jih prodajali tu blizu. Niso stali dosti, nekaj *čentežimov* ali nekaj lir. Skoraj vsak, ki je hotel, si je lahko kupil. Na primer nos, oslovska ušesa, ali so se oblekli v živali, v medveda, kaj takega. To se je vse dalo kupiti. Tu na trgu je bil Bartolomei, ki je to prodajal; v trgovini, kjer je danes Lipa. Bila je privatna trgovina, gospodar se je pisal Bartolomei. Šli so tudi v Trst kupit. Kostume pa so največ šivali doma. So se znašli. Zašili so *maga-ri* kar tako nekaj malega. Vzeli so rjuho, sešili medveda ali kaj takega. Uporabili so staro deko ali star žakelj. Imeli so domišljijo. Bile so lepe maske. Kostumi so bili Harlekino, Pulcinella, klasične maske, kot jih vidiš še danes na pustnih sprevodih. Potem so bile še domišljjske maske. Vsak si je naredil, kot si je zamislil, kot si je predstavljal. Karneval pomeni pravzaprav eno neumnost, norčijo. Vsak se je zabaval, kot se je najbolje mogel in želel tisti dan. Če bi se kak drug dan tako obnašal, bi te vsi gledali čudno in postrani, ampak na tisti dan je bilo normalno. Skoraj vsi so se našemili, mogoče tisti najbolj stari ravno ne. Mladi so bili bolj pogumni. Mladi so šli vsi. *Magari* so si dali eno staro črno in eno belo nogavico in so šli. Šli so po vseh ulicah po Piranu. Tudi tri- ali štirikrat so obšli vse ulice. Šli so v skupinah po petdeset, šestdeset našemljenih oseb. Šli so v sprevodu po celem Piranu, gor in dol, gor in dol. So peli, razbijali po starih ponvah in pokrovih. To je bilo spontano. Vsi so vedeli, da se to dela na ta dan in so se pripravili in so se našli in se zbrali, ne da bi se prej kaj dogovarjali, in so šli. Kakšna dva ali trije so se že zmenili, da so šli skupaj v družbi. Potem so srečali na ulicah še druge maske.

Te maskare so hodile tudi po hišah in prosile za klobase in jajca. Ko so prišle na vrata, so prosile: »Dajte kaj za maskare!« Niti ni bilo potrebno prositi, naj dajo, ker se je že vedelo. Ko so trkale na vrata in smo videli maskare, so pokazale na košaro. Nekaj je že bilo notri in kar smo imeli, smo jim dali. Ni jim bilo niti potrebno kaj zapeti ali kaj povedati. Ni bilo v navadi, da bi maskaram dajali denar. Ljudje so dali, kar so imeli. So šli v skupinah po tri, štiri, pet maskar, prijateljice in prijatelji skupaj. Naredili so krog po hišah. Kar veliko so nabrali. Ljudje so dali tudi po šest, osem, deset jajc, klobase, *panceto*, pa svež, doma pečen kruh, *štruco* kruha. Ko so nehali prepevati in delati norčije in plesati, so šli k eni od hiš, k eni od prijateljic ali prijateljev in pripravili praznovanje, malico, kosilo ali večerjo, kar je bilo, in so jedli skupaj.

Za veliko noč se ni delalo. Do četrtega so ljudje delali na njivah ali kjer so že bili. Od četrtega do drugega ali tretjega dne po veliki noči se ni delalo. Takrat tudi največji grešniki niso delali. Torej, tudi tisti, ki niso bili verni, so se tega držali. Zapovedan praznik je bil samo četrtek, nedelja in ponedeljek. Vendar do torka niso šli delat. Za veliko noč smo pekli *pince*. To je podobno kruhu, narejeno je iz moke, sladkorja, jajc, masla. Rekli smo *ubeljen* kruh. V Istri so delali zelo dobre *pince*.

Za *patrona*, sv. Jurija, je bil velik praznik. Po obali so bile postavljene *bancarelle*, stojnice vse od Riva Nova, od hotela Piran do Punte. Bila je *fiera*, sejem. Za *san Giorgio* so prodajali obleke, igrače, sladkarije, orehe. Vse leto so *šparali* kakšen *centesimo*, da so si kaj kupili za *san Giorgio*.

III.

Mladi so se ob sobotah in nedeljah zbirali po hišah in so plesali. Plesali so valček, tango, polko, tri ali štiri plese. Tango in valček sta bila plesa za mlade. Plesali so tudi počasne, mirne plese. V času vojne so šli plesat po hišah, enkrat k enemu, enkrat k drugemu. Bilo je prepovedano plesati, prepovedano je bilo praznovati, vse je bilo prepovedano. Torej se je šlo po hišah, mogoče niti ne dve nedelji v isto hišo, ker če so te odkrili, si imel probleme. Tako so se zbrali eno nedeljo v hiši enega prijatelja, drugo nedeljo v hiši drugega prijatelja. Vedno je bila kaka dobro urejena klet ali večja soba v pritličju. In tam so preživeli tri ali štiri ure. Do devetih, devetih in pol, desetih zvečer so plesali. Igrali so na harmoniko. Skoraj vedno je po hišah igrala harmonika.

Še pred vojno je bila na Belem križu blizu današnje antene ena gostilna. Tam so tudi organizirali ples v dveh izmenah. En ples je bil v urah po kosilu, od štirih ali petih do sedmih ali osmih in potem še eden od osmih naprej. Se je plačalo nekaj *čentežimov*, mogoče smo plačali petdeset *čentežimov*, pol lire. Nekdo, ki je delal na dnino, je zaslužil deset lir na dan. In tam je igral en orkesterček. Je bil Genio, ki je igral na trobento, je bil brivec, ki je igral violino, nekdo je igral ustno harmoniko, eden bobne. Vsi so imeli kakšno drugo delo, a ob nedeljah so se zbrali

in so leta in leta, do vojne, igrali na teh plesih. Potem je bilo prepovedano. Prihajali so ljudje iz Pirana, iz Fiese, s Pacuga, iz Portoroža. Tudi tu so plesali valček, tango in polko. Moja mama je govorila, da so v njenih letih plesali tudi mazurko. Samo jaz se ne spomnim, kako je šla. V tistih časih, ko sem bila jaz mlada, smo plesali tri ali štiri plese.

Veliko je bilo fantovskih šal. Nekdo mi je pripovedoval, kako si je nekoč nekdo naredil novo barko, *kaič*, majhno barčico, s kakršnimi so ribiči ribarili in še danes z njimi ribarijo. In pokliče prijatelje: »Pridite, pridite, da vam pokažem barko.« Pridejo v pristanišče in barke ni bilo več. In ti isti prijatelji so jo kot za šalo našli gor na pokopališču. Seveda, ker so mu jo tja odnesli! Isti prijatelji, ki so vedeli, da si je ta naredil novo barčico. Našli so jo in mu jo prinesli. Take domače šale so bile zelo znane.

Nekoč je bila neka družina. Spet je bila ena skupina mladih, zvečer so bili kakšno uro skupaj v družbi in potem so šli vsak na svoj dom. Dva sta bila v isti hiši, morda sta bila brata, in ko sta šla v hišo, so ti, ki so ostali zunaj, preden so se razkropili, vzeli opeke in malto in zazidali vrata in šli. Za te stvari so bili zelo dobri. Ko so se ti zjutraj zbudili in hoteli stopit ven na ulico! To so skoraj vedno delali eni in isti.

Preden so šli v vojsko, so se kak dan prej zbrali vsi skupaj. Fantje in dekleta so veliko večerov preživeli skupaj, zdaj pri eni, zdaj pri drugi družini. Bila je kakšna družina, kjer so imeli malo več prostora, saj so bile druge hiše majhne. Ko je bila kakšna hiša večja, so vsi hodili tja.

Pred odhodom v vojsko so tudi naredili praznik, vsi skupaj. Plesali so. Bili so v hiši tega, ki je odhajal v vojsko, ali pa v kaki drugi.

Mladi so se včasih zbirali in so peli po ulicah. So se zbrali, so šli gor na hrib, na Pacug, na Beli križ in so hodili gor in dol in peli. To so bili stari sedemnajst, osemnajst, devetnajst let, preden so šli k vojakom. Potem so že imeli ljubico. Potem je bilo drugo. A prej, prej so peli: »Ta je punca od tega, ta je punca od onega.« Tudi imenovali so jih z imenom, tako da se je slišalo v okolici. Peli so o svojih puncah, da so lepe. Takrat sem živela v Fiesi. V Fiesi so hodili po cestah, po njivah, po travnikih, po hribih gor in dol in peli. Mislim pa, da je bilo tako tudi v Piranu. Zato ker Piran je bil zelo romantičen, zelo poetičen. Peli so pesem *La mula de Parenzo*, ta je klasična. Potem *Comare Caterina*: »*Comare Caterina, veni con me cior l'acqua*«, »*Non posso andare, perche ho da mari-*

tare«. Nekaj takega. »*Ciol la, ciol la, Bepi, che la xe belina, la scova la cusina, la frega el fogoler. E dopo che la ga ciolta, tu ti meti di drio, caro Bepi mio, buta la in canal.*« Tako so peli puncam, morožam.

IV.

Ples ni manjkal nikoli. Za mladino, če ni bil ples, ni bil praznik. Tri ali štiri družine so se zbrale v eno družino. So spraznili eno sobo ali *kantino* in tam so plesali ob spremljavi harmonike. To je bilo vsako nedeljo. To je bil praznik za mladino. V kino so malo hodili, tudi če je kino bil. Na plesih so se tudi spoznali in se potem poročili. Spoznavali so se tudi, ko so šli čuvat mrliča. Več ko drugo so šli mladi in mlade, da so se spoznali, in se včasih izbrali in se poročili.

Najprej so si dvorili, *corteggiarsi*. So se srečali, so se zbirali zunaj, so šli skupaj v kino. Ko so videli, da so za skupaj, so šli domov vprašat za roko, *domandare la mano*. Največkrat, po tradiciji, so vprašali očeta, sicer pa vso družino. Takrat so se oblekli malo lepše, kot za k maši ali za praznik ali ples. Potem so se dogovorili. Odvisno tudi od ekonomske situacije. Več ali manj so čakali, se pripravili, se spoznali.

Če so le mogli, so bile poroke velike. Veliko so dali na to. Takrat so tudi mislili bolj resno. Zdaj je bolj površno, danes mislijo: »Če ne bo šlo, se bomo pa ločili.« Takrat, če se je kdo ločil, ga niso niti pogledali, niti pozdravili na cesti.

Veljala je samo cerkvena poroka. Civilna ni bila obvezna. Že takrat so se nekateri poročili samo civilno. Po vojni pa župnik ni smel več poročiti, če ni bilo prej civilne poroke.

Ženske so rodile doma, brez babice. Samo ena *komare*, ena žena, ki se je malo razumela na to, je prišla pomagat.

Otroke so povijali v trakove, *fascie* do vratu. Mama je otroka dala na kolena. Najprej je dala na kolena *fascie*, potem plenice, potem otroka. Najprej je povila nogice, potem še roke. Potem je dala kapico na glavo in otroka potegnila za nos, da bo imel lep nos, da ne bo širok. Potem je otroka pokrižala. To je naredila vsakokrat, ko ga je previla. To je bilo

štirikrat ali petkrat na dan. Dokler niso začeli brcat, so bili tako povezani. To je skoraj eno leto. Previjali so jih na toplem.

Otroci so dobili za krst verižico ali zapestnico, nekaj zlatega je moralo biti. To so dali krstni botri. Botri so bili prijatelji ali sorodniki. Botri so ostali kot nekaki sorodniki, vedno so bili v stikih. Bili so kot teta ali bratranec. Če je bilo mogoče, so imeli radi, da je bil za birmo isti boter. Vendar so gledali tudi na denar. Če niso imeli denarja za darilo, so raje izbrali drugega. So gledali, kdo bi kaj dal. Za birmo so darovali uro ali verižico. Postali so kakor sorodniki s tem botrom. To ni šlo v prazno. Boter je bil moški za fante in ženska za punce. Tako je bilo za birmo in najbrž tudi za krst.

Ljudje so umirali doma, redko v bolnici. Če so bili v bolnici, so celo prosili svojce, naj jih dajo domov, da bodo umrli doma, v svoji postelji.

Mrliča so čuvali ponoči, dve noči. Malo so molili, malo so se šalili, za družbo. Naredili so večerjo, najboljše, kar so mogli. Zbrala se je vsa vas, vsi znani, vsaj eno urico si moral bit tam in čuvat. To je bila *veglia*. Ko je na Punti pri Pacugu umrla mama od moje *santole*, botre, so jo čuvali vso noč. Jaz sem imela osem ali devet let. Takrat smo se šli igro s črnim loncem. Sedeli smo okrog ognjišča. Nekdo si je umazal roke s tem loncem, a tako, da ga niso videli. V krogu smo se šli *pizzico e non rido, ščipam, pa se ne smejem*. Tisti, ki je bil črn, ni vedel, zakaj se drugi smeji.

V Piranu je šel pogrebni sprevod skozi mesto na pokopališče. Leta 1958 je umrla gospa Rotta, prva *maestrova* žena in so nesli krsto do cerkve in na pokopališče. Od takrat naprej so začeli nositi krste takoj na pokopališče, niso več naredili spreveda čez mesto. Takrat so ljudje rekli: »Joj, še to nam bodo vzeli!« Od približno 1960 mrličev niso več čuvali doma. Redki danes umrejo doma.

Nagrobnike je delal en kamnosek. Tisti veliki nagrobniki so že sto in sto let tam. To se ne naredi vsako leto. Tiste velike križe pa je on delal. Pa majhne reči iz marmorja tudi. Je imel precej dela.

V.

Meni se tudi zdi, da vse to ni bilo res, pa je bilo. V Piranu so bili ali prav bogati ali prav lačni. Mi smo rekli, da so bogati tistim, ki so bili siti. Več kot polovica Pirančanov je bila revnih. Polovica je bila revnih, polovica bogatih. Polovica bogatih so bili *maritimi*, polovica jih je imela njive v Luciji, Seči, imeli so solna polja. Precej ljudi je delalo v ladjedelnici. Ladjedelnico je imel Apollonio, ki je stanoval na trgu Sv. Roka. Bile so tri ladjedelnice, lastniki so bili trije bratje Apollonio. Potem je bila tudi tovarna Salvetti, kjer so delali milo, varikino, detergente. Tam je delalo precej Pirančanov, tudi precej žensk. Tam sta bila dva gospodarja te družbe, Curzolo in Salvetti.

Drugi so bili ribiči. Vsa obala, vse do konca je bila ena sama plaža. Tam so ribiči sušili mreže, sušili so jih na lesenih drogovih in na vrveh. Ko so prišli z morja, so morali dat sušit mreže. Ko je bila plima, je morje prišlo do hiš. Tudi zdaj še pride do hiš, ampak veliko redkeje.

Ribiči so pekli *mušole*. Nekateri so jih pekli pozimi na obali, imeli so posode na *karbon*, kjer so kurili in pekli in prodajali. To so kupovali starejši, bilo je dobro za spit en kozarec vina zraven, ker to je vleklo vino, saj je bilo slano. Od doma se vzeli košček kruha, šli so na obalo, pojedli eno *skatolo mušolov* in šli v gostilno spit en ali dva *deci* vina. Pekli so jih tam, kjer danes pečejo kostanje, pod velbom pri piceriji. Bili so trije ali štirje, ki so pekli te školjke. To je trajalo skoraj do leta 1950. Potem so te školjke uničili. Morje jih ni dalo več, so jih izgubili. Lovili so jih ribiči. Ampak to se lovi drugače kot ribe. Neke velike mreže so vlekli gor na obalo, bilo je potrebno precej truda, da si kaj dobil. To je bilo poceni. Rekli so: »O, ti so poveri, jejo samo mušoli!« To je bila revna hrana, hrana za reveže.

Drugi so kupili eno vrečo teh *mušolov*, očistili so jih, pekli in prodali, da so nekaj zaslužili.

Nekateri fantje so dobili, kuhali ali pekli kostanj, da so si kaj zaslužili za šolo. Ni bilo nobene pomoči za šolo. So pekli kostanje, so si postavili en *kadin*, ga pokrili, da so kostanji ostali topli, in so šli po Piranu ter kričali: »*Calde lesce, calde roste!*« »Topli kuhani, topli pečeni!«

Pekli so jih doma. Tako so nekaj zaslužili. Bili so skoraj otroci. Pekli so tudi za kos kruha, ne samo za zabavo. Za zabavo ne bi nihče tega delal, ker ni bilo lahko. Kostanj so prodajali po ulicah.

Poleti so se solinarji prav preselili na soline, cela družina. Imeli so tam tudi hišo. Nekateri, ki so imeli soline, so imeli še njive. Kjer je danes aerodrom, so bile velike njive, vinogradi. Pridelovali so grozdje in delali vino. Ponavadi so šli v soline 24. aprila, na dan sv. Jurija, za *san Giorgio*. Ne spomnim se, da bi bil kak praznik, preden so odšli. Zbrali so vse svoje stvari, vse, kar so potrebovali. Potem so *krkali*, naložili vse na barko in se odpeljali v soline in tam so ostali do šole. Bili so potrebni tedni, da so vse pripravili, da so pripravili tiste *kavedine*, teren za pridobivanje soli. Do septembra so bili na solinah, dokler se ni začela šola. Pouk se je začel pozneje, ne prvega septembra. Vsi so imeli otroke, po dva, tri, štiri, pet otrok. Otroci so pomagali v solinah in ko se je začela šola, so se morali vrniti. Takrat je bilo mesto bolj prazno, so manjkali. Manjkali so skoraj pol leta, zaradi njiv, solin, trgatve. Moj očka pa se je vračal vsak dan. Delal je *žornade*, morda je bil plačan na mesec ali na ure, se ne spomnim.

Soline so bile v državni lasti. Tisti, ki so tako odhajali, vsa družina, so imeli prav kos svojih solin, ki so jih obdelovali zase in so pobirali sol in so jo prodajali državi. Soline pa so bile državne. Sol so pobirali vsak dan. Imeli so velike, velike kleti, kamor so shranjevali *kvintale* soli, tone soli in na koncu sezone je država kupila to sol. Država plača slabo in proda drago, bile so družine s po pet, šest otroki in vsi so delali sol. Nekaj so zaslužili.

Leta 1955 se je vse spremenilo, prišle so druge navade, do takrat pa so še hodili v soline.

Tisti, ki so imeli njive v Sečovljah, so šli tja z osličkom in z vozom. Nekateri so šli s tramvajem, je bil tam. Imeli so orodje za na njivo, žaklje in vreče. Na njive so nosili gnoj, ki so ga naredili doma, saj so imeli recimo doma v Piranu osla. Prav v tisti ulici, kjer smo mi najprej živeli, je bil nasproti našega *portona* en drug *porton* in notri *štala*, kjer so imeli enega osla. In tam so vsak dan pobirali gnoj in ga nosili na njivo. Nekateri so imeli v Sečovljah, gor v Vinjolah, v Seči ali na hribu zgoraj nad Lucijo tudi majhno hišico, *casa de campagna*. Poleti so nekateri tudi tam živeli. Ampak večinoma so hodili vsak dan tja in nazaj domov. Večinoma so imeli njive tisti, ki so imeli tudi soline. Torej so de-

lali na njivah, ki so bile tam okoli, in so delali tudi v solinah. Ob neka-terih urah so delali sol, ob drugih so delali na njivah in so tudi spali tam, ker so imeli hišice na solinah. Imeli so hišico in tam so živeli po-leti, od aprila do septembra.

Ribiči, solinarji in kmetje so vreme skoraj vedno uganili. Vreme so po-znali. Kakšno bo vreme, so vedeli po soncu, po oblakih, ki so prihajali in iz katere smeri, po luni, kako je osenčena po tej strani, kakšen ma-dež ima na oni strani. Redkokdaj so se zmotili.

Moja mama je imela eno operacijo in vsake toliko je rekla: »*Me spizza la ferita*«, »srbi me rana, bo dež«. Niti enkrat se ni zmotila. Štirideset let je imela to, in ko je to rekla, sem lahko vedno vzela s seboj dežnik. Zato ker je bil takrat zagotovo dež. Veliko so vedeli o vremenu; tudi po tem, kako so se mravlje obnašale, po galebih, če so leteli visoko, bo tak-šno vreme, če nizko, bo drugačno. Malokrat so se zmotili. Razumeli so znake narave.

V Piran so kmetje pripeljali vozičke z drvmi. Prišli so iz Savudrije, iz Madonna del Carso in Castel Venere. Pripeljali so se do *La piazza dei musi*, današnje avtobusne postaje. Prišli so z osličkom ali dvemi. V več-je vozove so bili vpreženi voli, večinoma pa so bili manjši vozički. Na *Piazza dei musi* so se ustavili. Tam so privezovali osličke. Tja so v se-zoni iz mesta hodili gledat drva in jih kupovat. Na *La piazza dei musi* je bila tudi vaga, tista na tleh, in je šel cel voziček gor. So vagali in raču-nali, koliko tehta voz in koliko je drv. Voz je imel ponavadi napisano, koliko je težak. Potem so prodajali drva. Če niso prodali, so težko kaj kupili.

Če ni bilo ljudi, so šli kmetje po mestu in so popoldan prodajali drva tudi po polovični ceni, samo da gre, da nesejo kaj domov. Prodajali so jeseni, po *vendemi*, trgatvi, ko ni bilo drugega dela. Drva so prodajali do februarja ali marca.

Nekaj je bilo tudi kočij. Ampak ko sem imela dvanajst, trinajst let, so že šle ven iz mode. Takrat so začeli avtomobili, *bičiklete*, kolesa in mo-torji. Kočije so bile za luksuz, za bogate, za gospodo. Kot zdaj, ko ima-jo avto tisti, ki so v boljšem stanju. Tisti, ki so v slabšem stanju, pa imajo motor ali pa noge ali pa avtobus. Noge, hvala Bogu, imamo vsi, dokler ne bolijo. Tisti *benestanti*, dobro stoječi, so imeli *carozze*, koči-je in konje. Ampak to je bilo še pod Avstrijo. Tudi še nekaj časa pod

Italijo. Še vidim tisto reč, ko so sedeli, dve spredaj, pa tisti kočijaž in še eden zraven kočijaža.

Ko smo bili na Pacugu, smo opazovali avtomobile. Bili so redki, mogoče trije ali štirje na dan. Mogoče niti niso bili od tu. Nekoč je bil Tartinijev trg prazen. Pred kakimi štiridesetimi leti sta bila na trgu dva ali trije avtomobili, potem štiri ali pet, potem sem eno leto rekla: »Trg ima že trideset avtomobilov, le kam bomo prišli.«

Nekaj turizma je bilo tudi. Če ne drugo, so prišli Tržačani, ki so imeli tu vikend ali vilo. V Fiesi je bilo precej turistov, tudi Nemci so prihajali. Imeli so privatne vile ali večjo vilo, kot hotel. Vile na hribu Mogoron so bile od bogatih, ki jih mi nismo poznali, niti nismo vedeli, od kod so, kakšni so, nič. Največ je bilo takih, ki so imeli več kot eno hišo, ki so prihajali sem samo poleti ali ki so bili iz bližine Trsta. Taka je bila večina.

Nekateri so imeli celo hišo zase, drugod se je cela družina stiskala v eni sami sobi.

V Piranu je bilo veliko bogatejših družin, več kot v Izoli. Te so stanovale v hišah ob obali in ob trgih. Pri družini Braico je na primer hči, ko se je poročila, dobila eno nadstropje, mama pa je bila v drugem nadstropju.

Vse so si sami delali. Če je na primer nekdo zidal hišo, ni rabil niti arhitekta, niti inženirja, ne zidarja, ne vodovodarja, nič. Vse si je sam naredil. Načrtoval, razmislil, pripravljal, kupil material in zgradil. Skoraj vsi so tako delali.

Včasih so bile hiše majhne. Na primer tam blizu stolnice je bilo nekaj hiš zelo majhnih, za pol te moje kuhinje, in to je bila cela hiša. Ko si vstopil, si moral skloniti glavo, bil je samo en prostorček, v enem kotu je bilo ognjišče in po majhnih, majhnih in ozkih stopnicah si prišel v gornjo sobico, kjer so spali. Bilo je veliko takih hišic, potem so jih podrli. Potem so prišli drugi in vsak, ki je prišel, si je naredil večjo in boljšo hišico.

VI.

Tisto hišo, kjer je zdaj arhiv, in tiste velike hiše zraven so imeli *Piranesi facultosi*. To so velike hiše z več stanovanji. Zidali so jih, da so vložili denar. Da niso imeli denarja na banki, ampak so imeli hiše. Potem so jih oddajali. Tisti del, kjer je arhiv, ni star. To se mogoče še ti spomniš, kdaj so to zidali.

Tam je bila prej ena kovaška delavnica od enega moža, ki se je pisal Bonifacio. So delali železne stvari. Je bila prav ena delavnica. Ker enkrat smo popravili vse reči. Smo popravili štedilnik, če se je razbil, smo popravili vozove, tiste okove, s katerimi je bil voz okovan, vse orodje, ki so ga rabili, motike, so jih imeli po več doma. Vsak, tudi če je imel samo malo vrta, je imel motiko. To so nosili popraviti. Je imel polno dela! Tudi *špina*, pipa, če se je razbila, so jo nesli popraviti. Zdaj pa jo snamejo in vržejo v smeti. Kupiš novo, pa je slabša kot tista, ki si jo imel prej. Pa so popravili lonce. Aluminiastih niso nosili popraviti, emajlirane pa. Te smo največ uporabljali. Ko je bil lonec že poln lukenj, so ga skrajšali in vstavili novo dno. Vse družine so imele take lonce. So jih kupili enkrat, ko so se poročili, potem niso šli vsak mesec v trgovino za take reči. Takih delavnic je bilo več v Piranu.

Bil je en mož, ki je brusil škarje, nože in take reči. Z vozičkom je hodil po Piranu, po Luciji, po Portorožu. Bil je majhen in debel in kadar je imel poln voziček, se ga ni niti videlo. Stanoval je v Piranu, blizu Trubarjeve ulice. Od kod je prišel, ne vem. Še po vojni je delal. Klicali so ga *El Gua*, Brus. Vsak dan je šel od Fiese čez Beli križ v Portorož. Včasih se je ustavil tu, če je imel kaj več dela. Bil je pošten in simpatičen.

Takrat so vse porabili. Bil je še eden, ki je popravljaj lonce. Pravzaprav jih je bilo več. Eden je stanoval v tistem kotu na Rokovem trgu, kjer je danes slaščičarna. Pisal se je Negro. Popravljaj lonce ali jih odrezal in jim dal novo dno. Vse se je izplačalo, ker so malo kupovali. Žena se je klicala Vittoria. Potem so šli v Trst.

Še nekdo je bil, ki je imel majhno delavnico in je popravljaj lonce, brusil škarje. To je bilo v današnji Trubarjevi ulici.

Kovač je tudi bil, samo se ne spomnim, kje. K njemu so peljali tudi konje, da jih podkuje, bil je nekje zunaj, na vasi, ne v mestu.

Kjer je zdaj krojač, tam je bil Bocasin. So bili trije bratje, en je bil učitelj, en je bil trgovec, imel je trgovino z živili. Za enega pa se ne spominim več. Tam so imeli veliko stanovanje, saj hiša sega od obale do Župančičeve ulice. In še nadstropje je. Tisti učitelj je bil prav hud fašist. Je imel tisti klobuk, s tistimi *franzami*. Vedno je bil v uniformi, kadar so bili kakšni prazniki. Fašizem se je začel v Piranu leta 1920, se mi zdi. So se morali vpisat v stranko. Od začetka ni nihče vedel, kaj bo. Tudi zdaj so novi časi in se nekateri vpišejo in bodo morda napačno naredili. Šele potem bodo videli, če je dobro ali slabo. In tudi takrat od začetka niso vedeli, kaj je, šele potem so videli, kakšna katastrofa je prišla.

Fotograf je bil v *Casa Veneziana*, preden so naredili turistični urad. Še prej je bila tam kavarna, *Cafe Venezia*, še prej pa *Cafe Unione*. To je bilo pred 1. svetovno vojno.

Cafe Venezia je bil po Avstriji, po letu 1918. Del je bil še v prvem delu lekarne, kjer pripravljajo zdravila. Tam je bila prej delavnica za *bicikle*, mož, ki je popravljajal kolesa, se je pisal Petronio. Je bil tudi fotograf Petener in njegovi nasledniki. Je prišel tudi v šolo, zadnji dan šole ali vmes. Vsako leto smo se enkrat slikali, ves razred.

Prej je bila farmacija na Trgu 1. maja, kjer je danes steklar. Približno leta 1959 so odprli to lekarno na Tartinijevem trgu. Bila je še ena lekarna, v Župančičevi ulici, kjer je bila potem trgovina Mojca. Zaprli so jo, ker so šli tisti ljudje proč, v Italijo.

Ko sem bila še majhna, je bil enkrat na teden sejem v manjši obliki. Sejmarmem se je reklo *ambulanti*, to so bili tisti, ki so prodajali en dan tu, en dan tam, ki so imeli dovoljenje, da lahko prodajajo povsod. Enkrat na teden so prišli v Piran in so imeli *plac* pred današnjo gostilno Lovec. Takrat smo temu trgu rekli *Squero vecio*. Prodajali so obleke, nogavice, *robo* na metre. To je trajalo nekaj let, potem ni bilo več.

Peči za domač kruh so bile v Piranu tri ali štiri. Peč je bila vzdana. Imela je vratca in s *šešolo* so v peč dali kruh. Ena peč je bila zadaj za kavarno Galerija. Imela jo je Nina *del forno*. Ena peč je bila v Marciani, na levi strani v *via Paradiso*. Tisto pekarico so klicali Razza.

Nina *del forno* je delala le na določene dneve. Uporabljala je samo najtanjše hrastove šibe. Prinašali so ji butarice in jih naložili tu v kot cele kupe, sto in sto teh *fašin*, butaric. Spravila jih je v eno veliko *kantino*, klet. Samo s temi tankimi hrastovimi šibami je ona pekla kruh. Pa tako

okusen! Nina je na kruh naredila številko ali nalepila papirček. Vendar je ona poznala kruh po obliki. Mi smo ji nesli pečt dolge štruce. Redko-kdaj se je zmotila.

In za veliko noč so cel teden pekli *pince* v tisti peči. Doma so zamesili kruh in *pince*, naredili hlebčke, ona je vzela hlebčke s tiste tvoje deske, dala na svojo paleto in jih dala v peč.

Je bil *profumo*, vonj gor v cerkvi cel teden. Na veliki teden, ko smo šli k mašnim obredom, ki jih je precej za veliki teden. Tako je dišalo po *pinci*!

Veliko stvari je imela tudi zunaj, ker ni mogla vsega držat v tistem prostoru noter. Nina je nehala delat, ko so šli vsi v Trst, med leti 1955 in 1956. Razza je tudi takrat nehala delat.

Še ena je bila tukaj zraven, vendar ta je pekla prej, jaz se je več ne spominim. Je bila tudi v Trubarjevi ulici. Imenovala se je Sandrina. Najprej je ona opustila peko. Nina pa je šla naprej, dokler niso šli v Trst.

Kruh so tisti, ki so imeli peč, pekli tudi doma. Takrat je bilo malo peči. Električne ni bilo. Tisti, ki so imeli samo *plako*, so porabili preveč drv, in se jim ni izplačalo.

Kruh so pekli tudi pod *črpno*. *Črpnja* je kot neka *teča*, nizka in široka. Dobro so segreli ognjišče, pometli proč pepel, na vroče *matone*, opeko, so postavili kruh, pokrili s *črpno*, posipali s pepelom, dali povrh še oglje. Tako so delali, ko sem bila še majhna. Potem so pa začeli nositi kruh v *forno*, v peč. Kasneje so si nekateri peč kupili. Vendar peči niso imeli vsi.

Mestna pekarna je bila na Rokovem trgu, kjer je danes Marxova ulica. Z vozičkom so ga razvažali v trgovinice. Pekarna je bila premajhna. Še po letu 1960 so tam pekli kruh. Pekli so ga za vse meščane, potem še za turiste. To je bil *forno comunale*.

V solinah so imeli družinske peči, kjer so pekli kruh za družino.

Frizer je bil na Tartinijevem trgu, kjer je bila prej bonboniera. Tam je bil zgrajen še en prizidek, ki je imel spredaj veliko teraso. Potem so ta prizidek podrl.

Brivcev je bilo veliko: eden je bil, kjer je danes trgovina pri Ivotu na Tartinijevem trgu. Na vogalu, kjer prodajajo blago, je bil tudi eden.

Zraven je bila trafika, kjer so prodajali tobak in sol.

Tam zadaj je bil še nekdo, ki je delal čevlje, danes je tam trafika. Popravljaj je stare čevlje in delal nove in je tudi prodajal čevlje malo bolj poceni, take cenene čevlje. Ni imel finih čevljev, ampak take za na barko, športne.

Tam, kjer je danes Lipa, je bila pa vedno knjigarna in papirnica, prodajali so knjige in zvezke. Zraven je bila tipografija, tiskarna, kjer so tiskali knjige. Ta je bila tam, kjer je danes gostilna Mario. Bil je isti gospodar, ki je imel tiskarno in knjigarno s papirnico. Bila je ista družba, *società*. Pisal se je Bartolomei. Bil je Pirančan. Bil je še nekaj časa po vojni. Potem pa se je vse postavilo na glavo, vse se je spremenilo.

Bila je tudi ena zlatarna, v *Villa Novella*, ki je v današnji Rozmanovi ulici. Tam je bil neki Fabbro, ki je delal in živel v Fabbrovi hiši, on je bil gospodar. Bili so trije sinovi. Dva ali trije so umrli med dvajsetim in osemindvajsetim letom, zaradi tuberkuloze. Eden je še ostal in imeli so trgovino z zlatom. Prodajali so zapestnice, prstane, verižice, zlato. Bila je zraven današnje banke.

Bil je eden, ki se je ukvarjal z urarstvom in je popravljaj ure. Bil je na Zelenjavnem trgu, kjer je danes drogerija. Tam je imel eno majhno delavnico in trgovinico, tam je popravljaj ure, veliko, veliko let. Imenoval se je Gaston.

Takrat je bilo veliko administratorjev, uradnikov, ki so hodili pobirat denar po hišah ali pa smo šli direktno na občino.

V *Villa Alma* je živel en duhovnik, in je bil vedno tam, z eno žensko, ki mu je stregla.

VII.

Tudi Ciganke so prihajale. V Fiesi so se včasih ustavljali z vozovi. To je bilo še pred vojno. Zanje se ni nikoli vedelo, ne od kod prihajajo ne kam gredo. Ostali so tri ali štiri, pet dni. Potem so izginili. Nato so naslednji teden prišli drugi. Bili so z vozovi, s konji. Skozi vse leto so prihajali. Prihajali so, odhajali, prihajali, odhajali, prihajali eni, prihajali drugi,

menjavali so se. Ti so bili vedno v gibanju. Ti se ne morejo ustaviti, pravijo, da imajo tak gon, da se morajo gibati. Niso prihajali vedno isti. Ustavljali so se, nekaj dali na tla, iz kamna so si v sredini naredili ognjišče, da so lahko kuhali. Nabirali so les kje v bližini, podkurili, zakurili, skuhali in jedli. Veliko jih je imelo otroke, pri štirinajstih, petnajstih letih so ženske že imele majhne otroke, dva ali tri otroke, ki so jih nosile, ki so hodili. Zato smo vedno rekli: »*Tanti bambini come Ziganini*«, »toliko otrok kot Ciganov«. Šli so po hišah, prosili. Prav od usmiljenja so živeli. Malo nas je bilo strah pred njimi, ker so govorili, da tudi kradejo, če morejo. Meni niso nikoli nič ukradli, toda vedno so nas svarili, naj bomo pazljivi. Zato ker gredo in ukradejo, kjer kaj najdejo, tako so pravili. Tudi po poljih smo kaj puščali in če so oni prišli mimo, so izpulili čebulo, izkopali krompir, vse, kar so lahko uporabili. V Fieso so večkrat prišli, ustavili so se tam blizu, kjer je danes avtokamp, kjer so prikolice. Tam, blizu jezera, blizu morja.

Bili so tudi berači. Ne vem, od kod je prihajal tisti mož, nekje iz Istre, od nekod. Bil je mož, starček. Izgledal je kot starček, napram otrokom. Tudi oblečen je bil zelo revno. Igral je na violino in igral je tudi na bršljanov list, ki ga je imel med ustnicami. Z violino se je spremljal in tako igral po ulicah in po cestah in po hišah, da bi mu dali kak *centezim*, da bi mu dali kak kozarec vina. Prav tako je živel, od usmiljenja. Spal je, kjer je bilo kaj za prespati, v kaki kleti. Toda vsi so mu hoteli dobro, bili so mu naklonjeni in so ga radi sprejemali, ker so vedeli, da ni tečen in nadležen, da je z vsem zadovoljen. Bil je srečen, da je svoboden, da lahko živi iz dneva v dan.

Bila je ena starka, Lisa, in tudi ta je prihajala na vrata in prosila. Najprej ti je povedala kakšno *storijo*, zgodbico, kakšno poezijo, pesem, kakšno tako stvar, potem te je za kaj prosila. Spomnim se, da je prihajala leta in leta in leta ta starka, in je naredila obhod po Piranu, malo je šla sem in malo tja. Potem je šla gor, v Fieso, na Beli križ. Živela je tako. Tudi ta je spala, kjer je pač bilo kaj za prespati.

Nihče ni vedel, od kod prihaja. Za te ljudi se ni vedelo, od kod prihajajo. Saj niti niso povedali po pravici, ali pa so tudi sami prav zares pozabili, od kod so, kje je njihov rojstni kraj. Pa tudi njihova domišljija je bila zelo bujna.

Bilo je v navadi, da si jim kaj dal. Če nekdo prav ni imel, no ... So šli tja enkrat in potem so razumeli, da ne bodo tu dobili nič in niso več prihajali.

Dali so jim košček kruha, sadež, *čentežime*. Seveda je bilo beračenje prepovedano, ampak vseeno. Saj ni bilo tako strogo in so to vseeno počeli. Kasneje, malo pred vojno, pa je bilo malo bolj strogo, čuvaji so jih malo nadzorovali, poznali so jih, vedeli so, kdo je berač.

To je bilo tudi v samostanu, pri patrih. Se spomnim, da sem tja hodila tudi sama, ko smo še živeli v Fiesi, ker nas je bilo veliko otrok in nismo imeli vsak dan za jest. In patri so nam dali košček kruha ali, kasneje, krompir. Saj bi morali imeti na kile tega kruha, če bi nam ga hoteli dati. Tako so skuhali velik lonec krompirja in zjutraj so nam razdelili ta topel krompir. Ljudje so prihajali trkat k njim na vrata. Je bila že dogovorjena ura, kdaj so prišli. Dali so enega ali dva topla krompirja in s tem smo si pogreli roke. V letih 1932 do 1935 je bilo to vsak dan. Potem ne vem, koliko časa je to še trajalo. Delali so tudi *il pane di sant Antonio*, kruh svetega Antona. Bila je skupina žena, ki so hodile v cerkev, bile so malo bolj zagnane, goreče, in so pomagale tistim, za katere so vedele, da so potrebovali pomoč. Dale so nam eno kartico, kot eno šampiljko in enkrat tedensko so nam dale kruh. Spekle so kruh, eno, dve, tri štruce. Ob torkih smo šli k njim. Kruh so delile v križnem hodniku. Tam je bila ena sobica, tam so delile kruh. Krompir pa so delili ena vrata naprej, tam, kjer se gre danes v šolo. Pozvonili smo in en pater je bil, ki je vedno rekel: »Non c'e ne!«, »Ni krompirja!« In ko smo ga videli od daleč, smo rekli: »Pojdimo proč, je tisti *Non c'e ne!*«

Tja so hodili po krompir najbolj revni ljudje. Saj, da greš nekam prosit kruha, moraš biti že zelo lačen, tako je.

Če si dobil košček kruha, si ga največkrat nesel domov za tiste, ki ga niso šli iskat.

VIII.

Bilo je precej *štrigarije*, vraževerja. Verjeli so v črno mačko. Če greš zjutraj ven iz hiše in vidiš črno obleko, se moraš obrnit. Ko gre ženska ven iz hiše, če najprej sreča moškega, ji bo tisti dan prinesel srečo; če bo srečala žensko, bo jezna, ker ne bo imela sreče. Ne vem, ali je enako veljalo tudi za moške ali je bilo zanje ravno obratno.

Ko je kakega otroka bolel trebušček ali se je slabo počutil, so ga odnesli h kaki od teh žensk. Dala je premog v eno steklenico, *il olio, il alio*, malo olja, malo česna, nekaj takega je naredila in potem je glede na tisto povedala, da je treba s tem namazati otroka. To je bilo v Piranu.

Metala je tudi karte. Po večini so bile starejše ženske, ki so metale karte. Kot se spomnim, so rekli *buta carte, buta carte*. Ali tiste, ki ti gledajo na tisto *fjaškico* olja: stavijo olje in *karbon* v *flaško*, česen, nekaj molijo nad tabo, te prekrizajo in rečejo: »Ja, ta ti je naredila to« ali »to ti je naredila tako in tu namaži«, ali kaj takega.

IX.

Kjer je danes trgovina Dom, kjer dela gospa Danica, je bil nekdo, ki je prodajal blago. Klical se je Marcelin. Bil je en *ekstra* tip. Ni bil poročen. Bil je *šik*. Bil je tudi igralec v gledališču, amater.

Toda ti amaterji so velikokrat naredili kakšno igro, kakšno komedijo in tudi on je igral. Bila je ena taka skupina, kjer so se vsake toliko dobivali in naredili kakšno igro.

Potem zraven je bil tisti, ki je popravljaj *bicikle*. Imel je štiri sinove, vsi so igrali violino, hčerka pa je igrala klavir. Tudi oni so bili v gledališki skupini in so pripravljali gledališke igre. En je umrl pri devetnajstih letih, ko je že študiral v Padovi. Drugi, Ottavio, je umrl kak mesec od tega.

Bilo jih je veliko, ki so igrali harmoniko. Igrali so za hobby, za zabavo.

La banda, glasbena skupina, pa je bila vedno. Igrali so, več let so vsako nedeljo obšli Piran in igrali. Nekje so se našli, se ne spomnim, kje, potem so začeli igrati in so naredili obhod po celem Piranu in so igrali. Imeli so trobente, klarinet, činele, mi rečemo pokrovke od loncev, *tamburico*. Imeli so *maestra*, pisal se je Bevilacqua. Ta jih je vodil in jim dirigiral. Živel je tu blizu stolnice. Ampak ta *maestro* ni bil Pirančan. Bili so iz Barija ali nekje dol s Sicilije, iz južne Italije, skratka. In tudi govorili so še vedno po njihovo, njihov dialekt. Kdaj so prišli, ne vem, jaz se ga spomnim, kot bi bil vedno od tu. Bil je majhen, zelo majhen

po postavi, debelčkan. Imel je ženo, ki je bila čisto taka kot on in eno hčerko in vsi trije so bili nekaj posebnega.

La banda, ta skupina, je igrala še nekaj časa po vojni, potem je razpadla, ker so ljudje začeli odhajati proč. Vsi so se razšli in skupina se ni spet sestavila. Zdaj se spet sestavljajo, zdaj so spet take skupine, ki kaj delajo. Ampak takrat je bilo tako, da so začeli mladi in so šli naprej skupaj, dokler niso postali stari.

Bili so tudi orkestri.

Skupaj so kaj naredili, kakšno prireditev. Večkrat so naredili tudi opero. Imeli smo *Traviato*, *Rigoletto*, take stvari. Zbrali so se, zbrali so vse take, ki so znali kaj igrati, ki so imeli talent, povabili so tega zaradi inštrumenta, onega zaradi talenta, drugega še zaradi česa in tako so po časi sestavili skupino.

Peli so tudi ljudske pesmi. Peli so za praznike, za pusta, bile so tudi skupine, ki so prepevale vsak dan, zvečer, krožile so po mestu, po ulicah, tu in tam so zapeli. Eni so peli dobro, drugi slabše.

Peli so prvi in drugi glas. Največ se spomnim tega, kako so peli po ulicah, v skupinah.

X.

Moj brat Giovanin je umrl v vojni. Pridi, pokažem ti še slike. Ta brat je v Avstraliji. Še en brat je v Avstraliji. Se je tu poročil; tu sta živela štiri leta, potem sta šla v Avstralijo. En pa se je tam poročil. To je sestra. To je hčerka od sestre. Živi v Italiji. To je bratova žena, je potem prišla v družino. To sta ena moja sestrična in njena hčerka.

Moj brat in njegova žena živita v Melbournu, v Avstraliji. Tam imajo veliko *club istriani*. Imajo svoje skupine, vsake toliko priredijo svoj praznik, *fešto*. Dve leti zaporedoma so naredili *gara per le pinze*, tekmovanje v peki *pinc*. Žena od brata je dobila dvakrat prvo nagrado. Veliko istrskih družin je tam. Šli so leta 1956. Še vedno prihajajo domov na obisk. So še drugi Pirančani tam, na primer dve sestri Bontempo, ki

sta se poročili z dvema brati Antonini. Ena se je poročila v Trst, druga je v Avstraliji.

Tu pa je moja mama, ko je dobila prvo pismo od brata iz Avstralije. Je tekla domov povedat, da je dobila pismo od sina in so jo slikali in so mu poslali sliko.

To je skupina iz stolnice, ženske, ki smo hodile k maši. Tu pa je skupina prijateljev, ki smo se dobivali pri meni, ali pa pri eni tam na Punti, blizu restavracije Tri vdove. Igrali smo karte. Je bilo več takih družb v Piranu. Tudi tombolo so šli igrati. Je bilo več takih skupinic, ki so igrali. Jih je bilo sedem, osem ali deset, ki so igrali, posebno pa ob nedeljah. So igrali za neke simbolične denarčke. Slovenke pa se ne zbirajo tako. So prišle od povsod. Tu so bili pa že rojeni, so se poznali, družine, otroci, starši ...



ELSA KONCILJA

Oče gospe Else se je v Piran priselil iz Trsta in se tu poročil. Rekli so mu *»Il Tedesco«*, čeprav je bil Slovenec. Po njenih besedah so bili edina slovenska družina v Piranu. Veliko je znal in je bil priden čevljar, zato družina ni nikoli živela v pomanjkanju. Za njeno mamo so ljudje rekli: *»O, ne, gospa Olga pa ni iz Pirana, je iz Kampolina doma.«* Pa da ne boste mislili, da je to kje daleč – danes le del novega naselja Lucija. Vsak dan je oče hodil v Cafe Nazionale čitat časopise. *»Vsako nedeljo sem ga šla tja iskat, da pride na kosilo. Tam so prodajali tudi kremšnite in ob nedeljah smo jih kupili.«* V tej kavarnici so se zbirali socialisti in anarhisti. Teh slednjih je bilo malo. *»Ampak,«* je povedala gospa Elsa, *»za delavce ni bilo važno, kaj si, da si le bil proti fašistom.«*

Že večkrat sem slišala, da se je mesto delilo na dva dela, in sicer glede na skromnejšo ali bogatejšo arhitekturo in tudi glede na družbeni stan prebivalcev, ki so tu živeli, gospa Elsa pa mi je to ponovno potrdila: *»Piran je bil razdeljen na dva dela: Marsiano, Trg in Obalo, kjer so živeli bolj nobel ljudje, ter na Pusterlo in Punto, kjer so živeli kmetje in ribiči. Ti niso imeli veliko. Ribiči so leto za letom čakali na ciplje, od tega so živeli. Tudi kmetje, ki so živeli na Kampolinu in gor po hribu, niso imeli veliko. V Marsiani je živela kmečka družina Lujo. Ti so imeli ogromno vina. Imeli so osmice, ki so jim rekli 'spacio'. Bile so zelo čiste.«*

Čeprav so ribiči veljali za revnejši sloj prebivalstva in so živeli skromno, pa jim morda le ni bilo tako hudo kot maloštevilnim današnjim, ki se morajo skoraj tepsti za ribe, saj jih je v morju vse manj: *»Rib je bilo ogromno. Vsak dan so jih prodajali na kamnitih mizah. Ogromno rib in zelenjave so prodali tudi v Trst. V mestu je bila tudi ribarnica, kjer je prodajal gospod Nico, pred njim pa njegov brat.«*

V mestu so živeli tudi: urar, pletilje, sladoledar, natakarji, slaščičarji, zidarji, krojači, šivilje, mornarji, kamnoseki, sprevodniki, čevljarji, solinarji, notar, advokat, gostilničarji, kavarnarji, bankir, taksist, zdravniki, kuharice, učitelji, farmacevt, fotografi ... Urar je bil na Zelenjavnem trgu, na vogalu hiše, kjer je danes drogerija. Pletilji sta bili dve

neporočeni sestri, ki sta živeli na začetku današnje Korpusove ulice. Bili sta zelo znani. Vse ženske so znale plesti, a pletivo, narejeno z »mašino«, je bilo bolj imenitno in lepše, zato sta imeli veliko naročil. Sladoled je prodajal gospod Ravalico. Pirančani so v kamnolomu v Kanegri delali apno. Zidarji so znali narediti odlične fasade, ki so tako držale, »da so govorili o novi fasadi, četudi je bila stara dvajset let«. Zidarji so delali noč in dan, da so lahko preživeli. Krojač je bil npr. gospod Zenaro, najboljši pa Del Giudice. »Pri njem se je za šiviljo izučila tudi gospa Gigliola.« Gostiln je bilo ogromno in Pirančani so imeli navado, da so šli tja na toplo malico: majhne ribice, vampe. »Pri Delfinu je bila zelo znana gostilna, kjer so malicali.« Zelo znana slaščičarna je bila v lokalu, ki se danes imenuje Žižola. »Unica« je bila tam, kjer je danes zlatarna Butuci, »bila je kot tržaška bonboniera«. V slaščičarni blizu muzeja in pri »La Ceceri« si lahko kupil »liquirizio«. »To so bili črni bonboni v koščkih ali v paličkah, shranjeni v dolgih, steklenih, zaprtih vazah. Kupili smo si jih za 5 centesimov. To smo imeli zelo radi.« Najboljše kremšnite je imela slaščičarna na Zelenjavnem trgu: »Bila je specializirana za kremšnite, ta gospa, za paste creme. Prodajala jih je tudi v Cafe Nazionale.« Najbolj znan fotograf je bil Petener. »Tja smo se hodili vsake toliko slikat. Jasno, niso imeli vsi toliko, da bi si to lahko privoščili. Ko je moral moj oče leta 1942 v Nemčijo, smo se šli slikat vsi skupaj. Družinske slike so bile tipične. Moral je imeti sliko, ker je šel stran. Še zdaj se spomnim: fotograf mi je dal eno rožico. Predolgo nas je postavljaj v pozo in naš Mario se je med tem polulal, naša mama pa se je kislo smejala.« Pravi gospodje so bili tisti natakariji, ki so delali na potniških ladjah. »Od daleč so poznali, če je gost, ki je vstopil, pravi gospod, pravi gentleman. Servirali so v belih rokavicah! In kako so servirali ribo! To bi se lahko zdaj skrili!« Dobri natakariji so bili tudi v hotelih. »Šolali se niso. Naučili so se poklica tako, 'de la gaveta', od začetka. Natakariji so morali znati vse. Učili so se od mladih nog dalje, začeli so z dvanajstimi, trinajstimi leti.« Mornarji so si prizadevali, da bi dobili »matricolo«, »to je pomenilo, da so sposobni za plovbo«. Najbolje je bilo dobiti službo pri družbah Lloyd triestino, Italia ali Adriatica. Pluli so dve, tri leta, potem so bili ravno toliko časa doma. »In te ženske, žene, so čakale, skrbele za vse in čuvale ta denar v nogavicah.« Bogati so bili tudi tisti, ki so imeli trgovino, na primer gospoda Tamaro in Contento, ki sta prodajala blago, pa urar Fabbro, gospod Rosso, ki je imel banko in taksije in je prodajal tudi tobak. Imel je avtomobile fiat in balila in garaže v Marsiani. V današnjem zdravstvenem domu je ži-

vel najbolj znan advokat, gospod Ventrella. Nad njim je živel notar Bartole. V hiši z notranjim dvoriščem nasproti današnjega arhiva so živeli *»conti Furgoni, pa niso bili preveč bogati«*. Zdravnika sta bila doktor Contento in Pavani. V palačah ob morju, tam, kjer je danes tudi pošta, so živeli *»neki aviatičarji in komandanti«*.

Za javni red in mir v mestu sta skrbela dva paznika, ki so se ju vsi bali, za čistočo v osmicah in javnih lokalih pa sanitarna inšpekcija. Skrbeli so tudi za zdravstveno varstvo: *»Pred Piranom je bila ambulanta, la sanita, kjer so morali biti pregledani mornarji. Vseeno je bilo veliko bolezni.«*

Pirančani so bili izredno delavni, pa tudi izredno čisti ljudje: *»Če je paznik videl kakega otroka, da je vrgel papirček na tla, mu je tudi ušesa navil. Da bi otroci čečkali po zidu! Če te je kdo videl! Enkrat smo se otroci, ko je deževalo, pod velbom igrali z žogo. Ker je bilo sveže prepleskano, je prišla dol gospodinja od doktorja Parenzana, da tega ne smemo. Pa nismo poslušali. Žoga je bila mokra in zid se je malo umazal. Doktor je poklical mojega očeta in oče je moral še enkrat prestrihat zid. Tako so bili natančni.«* *»Ljudje so bili na splošno zelo čisti. Vsi smo se poznali med seboj. Če se človek pozna, potem te je sram. Jasno, se najdejo družine ... Recimo, tukaj gor je stanovala ena, ki se je klicala šjora Maria La Sporca. Resnično. Pod velbom, kjer je banka, tam so živeli eni, s katerimi ljudje niso niti govorili, ker so bili umazani.«* Glede na današnje stanje se ob teh spominih res lahko zamislimo!

Hiše so sproti popravljali: *»Karkoli se je zrušilo, se je takoj popravilo. Leta 1945 je bil Piran bolj urejen kot zdaj, v devetdesetih letih. Če bi mi takrat imeli take stopnice, kot jih imamo sedaj, bi bila to velika sramota.«* *»Vse je bilo zglancano in na stopniščih smo imeli tepihe.«* Imeli so navado, da so vsako leto pred veliko nočjo prebarvali kuhinjo, kar je bilo seveda nujno, saj so bila ognjišča odprta. Ženske so vsak teden poribale tla in stopnice v hiši, na koncu pa tudi del ulice pred svojo hišo.

Vodo so hodili iskat k vodnjakom, *»fontanam«*. Teh je bilo v mestu kar nekaj. Tisto na Tartinijevem trgu so podrli med letoma 1947 in 1948. Potem je bila tu med drugimi še *»Fontana di Luprico«*, pa *»Il pozzo delle streghe«*: *»Tako smo rekli, ker smo kričali v vodnjak in potem smo se bali.«* Po dvajset, trideset žensk hkrati se je zbralo na današnjem Prvomajskem trgu. Z *»mašteli«*, vedri v rokah so stale, klepetale in čakale

na vodo. Ponjo so hodile le ob določenih urah, ko je *»la donna dell'acqua«*, pri kateri so vodo plačale, odprla svojo leseno utico.

Od Pirana do Lucije je vozil tramvaj. *»Šel je vsake pol ure. Ni stal dosti. Nekateri so bili reveži, recimo tisti iz Lucije, in so šli peš. S kočijami pa so se po Portorožu vozili tujci. Naša gospoda niti ne. Leta 1930 so že imeli prve avtomobile.«*

Družabno življenje je bilo zelo razgibano. Pirančani so se radi udeleževali vseh mogočih prireditev, od športnih do kulturnih, v navadi pa so bila tudi skupna praznovanja.

»Pirančani so bili zelo veseli in družabni ljudje. Gojili so šport, predvsem atletiko in nogomet. Piran je imel lahko atletiko, in še kako na visoki ravni! To je bilo pred 2. svetovno vojno in tudi potem. Da ne govorimo o nogometu. Stari in mladi, ne glede na leta, vsi so ob nedeljah s tramvajem šli v Lucijo na stadion gledat tekmo. Tenis stadion pa je bil v Portorožu. Ampak to je bilo samo za gospodo. Portorož je bil za tujce. V Portorož smo šli le včasih malo na sprehod.«

V mestu sta bili dve kinodvorani: »Cine picio« ali »Italia« in kino »Tartini«. Filme so šli ljudje največkrat gledat ob nedeljah. Predstave so se začele ob dveh popoldan in končale ob polnoči. Obiskovalci so lahko kadarkoli vstopili ali izstopili iz dvorane. *»Ko so prvič vrteli Disneyjevo Sneguljčico, smo si otroci dvakrat in pol ogledali ta film! Z malico vred, seveda. Vsi otroci smo vedno hodili z malico v kino. Zato, ker smo ostali noter do onemoglosti. Ampak vedno bolj popoldan, nikoli zvečer.«*

Plesi so bili v Tartinijevem gledališču, ponavadi od petih popoldne do devetih zvečer. *»Tu so bili tudi koncerti in enkrat na mesec so igrali komedije. To je bilo za vse ljudi. Bilo je brezplačno. Navadni ljudje smo sedeli čisto na vrhu, v loggione, bogati pa v loggiah.«* Vsako leto so Pirančani v gledališču Tartini uprizorili kako skromno igro. Prišlo je vedno ogromno gledalcev, da skoraj *»nisi mogel noter«*.

Pust so praznovali več dni. V četrtek, *»giovedì grasso«*, so v gledališču Tartini priredili pustovanje za otroke: *»Oblečeni so bili lepo. Vse so naredili doma. Po dva, tri mesece so trajale priprave na pust. Imeli so lepe, bogate obleke. Harlekino je bil krasen, pa Pulcinella. Vile, Sneguljčica. Eden je bil lepši kot drugi. To se je tekmovalo še pa še.«*

V petek je bil v gledališču »veglione« – pustovanje za ribiče, v soboto za mornarje, v nedeljo pa za obrtnike. Pustni torek in pepelnična sreda nista bila tako pomembna pustna dneva.

Poleti so na Tartinijevem trgu igrali tombolo: *»Bil je eden, ki je imel močan glas. In je kričal dol z občine. Prodajal je lubenice, ponavadi. On je imel tombolo. Vsi smo zelo veliko sodelovali. Ne toliko z delom, vsak po svoje, z udeležbo«.*

Veliko je bilo cerkvenih praznikov in procesij: *»Niso bili pobožni ljudje, to je bilo, kot da bi rekel, grem na eno zabavo. In so združili vse skupaj«.*

V nedeljo so šle družine najraje k maši in po nedeljskem kosilu na sprehod: *»Jaz in moja družina nismo bili tako verni, seveda pa sem imela družbo vernikov in sem šla zraven. Bilo se je treba pokazat. Ob enajsti uri dopoldan si se preoblekel in si šel k maši. Pirančani niso bili zelo pobožni ljudje. Zelo malo je bilo prav pobožnih.«* Vendar so radi hodili v cerkev, saj je bil zanje tudi to neke vrste družaben dogodek.

»Potem si šel domov, pojedel kosilo in šel na sprehod.« Preprosti ljudje so šli do gostilne na Belem križu ali v gostilno Bastian v Lucijo. *»Profesorji so šli v Portorož, v Casino, blizu obale, ali v Palace sedet in pit čaj. Ali v Teatro Tartini, kamor mi nismo hodili. Športniki so hodili vedno v gostilno na obali, ki se je imenovala Cafe Sport.«*

Salezijanci, ki so imeli svoj prostor v današnji župnijski dvorani med krstilnico in župniščem, so vsako nedeljo popoldan pripravili kaj za otroke: *»Igrico, ali so se otroci zbirali v tem prostoru, se igrali, klepetali, imeli so gugalnice.«*

Redovnice, ki so živele v hiši, kjer je zdaj zapuščeni stari vrtec, so vodile razne krožke, učile ročna dela ... in vedno so imele polno hišo! *»K nunam so šli že s petimi leti, da so se kaj naučili.«*

»Vsako dekle je hodilo med počitnicami v uk h kaki šivilji, kjer se je naučilo najprej enostavnih stvari. To je bilo obvezno! Vsi so hodili, da so se naučili. Že kot otroci. Sama sem štrikala že pri osmih letih, prav zelo.«

Ženske so bile doma in so se ukvarjale z vzgojo otrok, z gospodinjstvom, ročnimi deli. Bile so zelo delavne: *»Vstajale so ob peti uri, skoraj vse. To ni bilo nič posebnega, ob peti uri vstajajo. Tista, ki je spala*

do osmih, to je bila ena taka sramota, do osmih! Ko so spravile hišo v red in vse postorile, so šivale.»

Pirančanke so bile rade lepo oblečene in so se glede mode zgledovale po Tržačankah. Oblačila so si sešile večinoma same. *»Piran je vedno gravitiral na Trst. Spomnim se, da smo veliko hodili v Trst. Nikdar ni bilo nobenih razlik med nami in Tržačankami. Na primer, Tržačanke so bile vedno zelo dobro, zelo okusno oblečene. Imajo en tak poseben način ... Kasneje sem veliko potovala, a nikjer nisem videla tako oblečenih žensk. Pirančanke pa so bile prav takšne kot one! Ko so recimo prišli mornarji v Piran, se niso mogli nagledat teh punc, saj so bile oblečene kot grofice! Pa niso toliko kupovale, pridne roke so imele! Dobro se spominjam. Nisi si mogla kupiti blaga, imela si pa stare deke. In kaj so znale te ženske narediti iz starih dek! Kakšne kostime! Kakšne plašče! Moj plašč je naredila moja mama skupaj z mojo botro. Bil je v eni taki posebni niansi ... seveda, ker je bil narejen iz od sonca obledel deke! In kako sta znali onidve to skupaj spraviti, s takimi »pletami«, tako da se je to skrilo, enakomerno, na enak način! Še zdaj bi ga rada imela, takega, tako lepo narejenega!«*

Obleka in obutev prebivalk mesta se je razlikovala od tiste, ki so jo nosile vaščanke. *»Pirančanke so nosile čeveljčke na pas, mokasinke. Samo kmetice so nosile čevlje z vezalkami! Prve mokasinke, rjave, sem imela pri štirinajstih letih. Pozimi smo otroci imeli čevlje, ne iz grobe ga usnja, iz kozlička, di capretto! Z mucko okrog gležnjev.«* Otroci so bili večinoma oblečeni podobno: *»Vsi smo pozimi nosili dokolenke in pumparice in kazali gola kolena. Mojega brata pa je mama oblačila v dolge hlačne nogavice in kratke hlače. Ker se nihče ni tako oblačil, smo se stalno kregali. Brez kape in šala ni šlo. Ko je bila burja, smo se pokrili s kapo čez ušesa in potegnili šal do oči. Večji mraz je bil, večja burja kot zdaj. Pozimi smo nosili zimske, spomladi pa spomladanske plašče. Za veliko noč smo plašče slekli in že imeli lahko obleko, vestito in vita. Ampak takrat je bilo drugače, bil je nek prehod med letnimi časi. Zdaj je naenkrat ali mraz ali vroče. Nosili smo kratke nogavice. To je bilo tipično, kot uniforma, vsi smo to nosili. Starejši so mogoče imeli kostime in tako naprej.«*

Biti otrok v Piranu je bilo najbrž vedno lepo, a otroštvo gospe Else in njenih vrstnikov je moralo biti še posebno lepo. Poletja so otroci preživljali na obali, kamor so hodili na kopanje. Uživali so v svežem zraku in

toplem soncu, ki takrat še ni grozeče sijalo skozi ozonsko luknjo. Plavati so se naučili hitro. *»Otroci se zjutraj nismo kopali. Popoldan, po tretji uri, smo pa šli. Najprej smo jedli, potem smo šli spat, ob treh je šla pa vsa mularija sama na kopanje. Imeli smo šlaufe od kamiona ali od avta. Vedno smo se najprej ustavili na trgu, kjer je danes lekarna, pri gospodu Petronio, ki je popravljaj kolesa. Imel je odprto nalašč za to, da nam je napihnil te obroče. Ekstra za nas je imel vedno odprto! Ker je toliko otrok hodilo na kopanje. Ali pa smo imeli kose plute vezane v obroč, kot nekak rešilni pas. Imeli smo tudi velike buče. Dali smo jih pod pazduho in plavali. Vse to so nam starši naredili doma. Vse je bilo bolj po domače. Smo pa hitro splavali. Moj brat se je naučil plavati pri štirih letih. Še zdaj se spomnim, bilo je na obali, kjer so stopnice za v morje. Ljudje so poklicali mojo mamo, naj pride pogledat otroka, kako plava! Doma niso niti vedeli. Takoj je splaval. Tisto leto smo se zabavali tako, da so si večji otroci, stari šestnajst, sedemnajst let, manjše otroke podajali kot žogo. So jih kar metali. Moj brat je bil primeren za to igro, ker je bil suh in majhen. In brez strahu. To so se igrali še pa še.«*

Kopalke so otrokom navadno naredile mame: *»Kopalke so bile štrikane doma, iz volne. Ko so bile mokre, so se razširile in smo jih vlekli gor. Moja mama je imela za na kopanje kot eno črno kombinezo, z belimi štrikci za okras, temu smo rekli pasa Maria, pa spodnje hlače, bolj dolge, črne. Tudi mojega očeta se spomnim. Bili smo v Fiesi, tja smo se hodili kopat. On je v kinu takoj zaspal in na kopanju tudi. (V kinu ga nismo nikoli marali. Smo ga vedno dale z mamo na sredino in smo ga rukale. Ma ne samo naš, veliko jih je v kinu kar spalo! Ponavadi so vrtele tragedije, drame ... ta pa drnjoha. Sramota!) No, smo šli na kopanje. Od pamtiveka so bile te kopalke črne. Spodaj so bili čisto beli, le v roke, vrat in obraz so bili zagoreli. Oče je imel luknjico v kopalkah in je bil spodaj zagorel. Tudi mornarji so bili tako oblečeni. Bogatejši so pa vzeli s sabo na kopanje ombrelino, senčnik.«*

Otroci so se veliko igrali na prostem in nekatere njihove igre so bile povezane z obredi, ki so se jih udeleževali ali jih opazovali v cerkvi ali pa z domačimi opravili. *»Kot majhni otroci, kakšne zabave smo imeli? Krst za novo punčko. In to s kuharijo. Naša mama je imela potrpljenje z nami. Take majhne pogačice in take stvari sem že znala speči, kakor je ratalo, je ratalo. In tako sem pekla tudi za krst za mojo novo punčko. Z mano je bila moja prijateljica in potem smo šli še na izlet. In sicer*

kam? S tramvajem do Scambio, do Petrola. Tam je bil travnik, pobirali smo marjetice, pojedli malico in šli nazaj. Ona je izgubila denar. Vseeno smo šli na tramvaj, smo rekli, bomo videli, kaj bo. Slučajno je bil tam en gospod in nam je plačal vozovnico ... Igrali smo se poroko, obhajilo ... vsi otroci. V spomladanskem času je bilo na Riva Nova polno otrok. Po skalah smo se igrali hišico. Smo kuhale ... med skalami. To je bilo toliko tega.» Spomladi so posebno deklice, dekleta in žene hodile na hrib Mogoron, ki je bil že tedaj posejan z vrtovi in oljkami: »Pozneje smo šli gor na Mogoron, tja smo šli šivat. Šli smo s pručko. Imeli smo ruto, ker je prvo sonce, marčevsko, nezdravo. Šle so tudi mame. Šle smo bolj punce, tudi malo starejše. Ma cela kompanija nas je bila, toliko, da nisi imel prostora, si moral pohitet za dobit prostor! Šli smo gor po stopničkah, tam je stanoval zobozdravnik Salvetti, tam nad cesto, kjer se gre za gospo Kandusovo. Tisto se je imenoval Mogoron.»

»Ljudje so bili predvsem družabni in z malim so se veselili,« se je spominjala gospa Elsa. »Otroci so se veliko igrali. Te otroške igre, kaj naredijo? Da se družiš in da imaš družbo tudi pozneje. Tudi plesat smo šli v skupinah. Takrat je bila navada, da so bili starši zraven. Pa ne, da bi te morili, sploh ne! Gledali so zaradi veselja! Tam so bili še drugi starši, pa so klepetali in se veselili tudi oni. Se spomnim, enkrat za pusta ... Pet ali šest punc je prišlo k nam. Do polnoči smo plesali v teatru. Potem smo šli domov jest, ob enih ponoči smo šli nazaj in smo ostali do štirih. S starši, seveda. Tudi oni so se veselili. Bilo je skromno, dovolj je bilo, da je bila ena fisarmonika, pa kakšna trombeta in boben, pa je bil ples ... Tudi novo leto smo praznovali na veliko. Šli smo ven, nismo ostali doma. V teatru je bil veglione za vse. Bogatejši so šli mogoče v Portorož ali v Trst ... Mi, ljudstvo, smo pa vsi drveli v teater. To je bilo vsepovsod polno. Ni bilo, da bi kdo rekel, ne morem it nikamor, ker nimam družbe. Tega skoraj ni bilo. Zdaj ni nikjer več tako. Veliko je spremenila televizija. Se ti kar ne ljubi ... Me, punce na primer, smo hodile v šolo ... Pri dvanajstih letih, ko smo postajale gospodičnice in smo že malo koketirale ... smo doma postorile svoje delo in šle na sprehod. Po rivi gor, po rivi dol ... Tam smo bili vsi. To si se tisočkrat ustavil, govoril ... prekrasno. Boljšega ni. To je krasno. To je sploh najlepše. Ker nikoli se ne čutiš, da si sam. Nikoli. Riva je bila ... kot da si povabljen kamorkoli.»

»Piran je bil kot ena velika, velikanska družina. Vsi smo vedeli nekaj od vsakega. Vse se je vedelo: ta je tak, ta je to, ta je ono. Opravljali smo

veliko. Ljudje so se strašno kregali, ne bi ti dali niti kozarca vode, če pa je bilo kaj narobe, so pa držali skupaj. To so Pirančani, še zdaj, ko so proč. Bolj kot Izolani ali Koprčani.»

Kaj pa po vojni, sem želela vedeti, in ona je zamišljeno nadaljevala: »Po vojni je bila velika sprememba. Vsi so zbežali. Naenkrat je bil Piran prazen. Vsak, ki je prišel na novo, se je spraševal: 'Kako, kam?' Ni bilo nič. Niti trgovin, vse se je zapiralo, gostilne ... No, ribarnica je ostala ... V italijanski šoli je bila prva menza, brezplačna. Moja mama je tam kuhala, zastonj. So kar odprli, dali na en vogal in začeli kuhat. Ni bilo nikjer za jest. Največji šok za mene je bil po vojni ... nisi razumel, da ni vse v tem, kako si oblečen. Ampak kaj imaš v glavi. Prihajali so vsi ti ljudje, revni, bogve od kod in kaj vse so prestali ... Ker v Piranu med vojno ni bilo tako hudo... seveda, štrudel smo delali brez maščobe, ampak to je bilo vse nič proti tistemu, kar so prestali ti ljudje ...«



AMALIA PETRONIO

Sem Amalia Petronio. Rojena sem 21. marca leta 1952 v Piranu. Takrat smo se še rojevali v Piranu, saj je bila piranska bolnica kar pomembna. Od leta 1952 naprej pa so vse ženske iz Pirana rojevale v koprski porodnišnici.

Družina Petronio je zelo stara piranska družina. Pregledala sem knjige v župnijskem uradu in dobila sem podatke od leta 1500 dalje. Družina Petronio je bila izredno razvejana družina, zelo običajna v Piranu. Sigurno je bilo med obema vojnama petdeset družin s priimkom Petronio. Zdaj sta ostali dve. Dve sta še v Luciji in v Sečovljah. Nekoč so bile v Piranu družine izredno povezane med seboj. Vsaka družina je imela anekdoto in vsak je poznal tisto družino po tisti anekdoti. In je poznal vse družinske člane. Kolikor lahko po spominih segam v preteklost, je bila v prejšnjem stoletju ta družina Petronio večja. Vem pa, da se je ta *nono* trikrat poročil. To je bil oče mojega očeta. Kako so se poročali, to so bili tudi običaji. Se je poročil najprej z eno ženo in potem dve sestri in se je povezal z eno drugo družino, Giachin. Potem se je rodil moj *nono*. Mojega *nonota* so krstili, ko je imel šest let. V Piranu so bili religiozni, *ma* niti ne toliko. So bili religiozni v tem smislu, da so imeli nekatere običaje, da so imeli *fešte*. Niso pa bili tako rigorozni katoličani. In ta moj *nono* se je tudi poročil dvakrat, enkrat leta 1897 ali kasneje. *Nono* Petronio Domenico se je poročil z Amedeo Dapretto. Družina Dapretto je bila tudi zelo zelo razširjena v Piranu. Je bila ena od najbolj razširjenih. Ti Dapretto so bili aristokrati. Petronio niso bili vsi bogati; en del je bil, drugi pa ne. Tvoj oče, ko je učil zgodovino, me je vedno klical *nobil donna Petronio*. Jaz nisem imela pojma, kdo so bili moji predniki. On je vedel, je rekel: »Ja, vidiš, nič ne veš o tvoji družini. Jaz vem vse, jaz čitam, jaz berem v statutih, jaz vem vse, kaj se je dogajalo v tvoji družini. Ti ne veš nič.« Sem si mislila: »Kaj hoče ta stari.« *Ma* zdaj, ko sem stara, bom začela še jaz malo bolj natančno študirat, kaj so ti Petronio počeli. Raziskovati bom začela našo družino po očetovi strani.

Moj oče se imenuje Mario Petronio, rojen je bil v Piranu leta 1913. Imam tudi nekaj slik. To je bilo tik pred vojno. Tudi v Piranu je bila ve-

lika revščina. Čeprav so vedno imeli, ali so imeli sol ali nekaj je bilo. Kriza je bila, ko je moj *nono* leta 1914 moral iti v italijansko vojsko. Nekaj časa je služil vojsko v Puli. Mama je imela mojega očeta, enega sina, potem je dobila še drugega sina. Imela je dva otroka in je bila sama od leta 1914 do 1918. Ta *nono* je bil v italijanski vojski. Najprej je bil v Puli, potem je z vojsko prispel v Sovjetsko zvezo. In je vedno pošiljal neke pakete, moko, sladkor in tako. Kakšenkrat je dobila paket, kakšenkrat ne. To je bila kriza. Leta 1917, 1918 se ni dalo dobiti nič. *Ma* v glavnem so preživeli, ali z ribami ali s kakšno moko. Moj oče je bil izredno mičken. Oni so stanovali na Punti, tam kjer so Miljska vrata, po italijansko *Porta mugla*. On se spomni, da je mama kuhala polento in on je bil kot otrok neroden in mu je ta krožnik padel na tla. In so bile te široke deske nekoč. In vmes med deskami luknje in je šla tista polenta v luknje. Ni mogel več dobiti ven tiste polente. Kako se je jokal! To je bila lakota! Je izgubil polento in je jokal. Imel je tri ali štiri leta. Je krepko jokal, ker je izgubil to polento, to hrano.

Mama je potem celo zbolela, od mojega očeta mama, ta Amedea Dapretto. Takrat ni bilo penicilina; sigurno je imela tuberkulozo in leta 1917, preden je prišel oče nazaj, je umrla. Oče je prišel nazaj iz prve svetovne vojne in potem je začel delati v solinah in se je ta družina spet nekako postavila na noge. Vem, da so bile velike krize, ko je bilo konec prve svetovne vojne. Doma so imeli violino in ta violina je šla, so jo prodali za barko. Da so kupili barko. Že po prvi svetovni vojni so zaradi krize Pirančani sami prodali dosti stvari, ker tukaj je šlo za kruh. Zelo pomembna je bila barka. Ker barka je bila prevozno sredstvo in brez prevoznega sredstva nisi mogel preživeti.

Ta *nono*, oče od mojega očeta, se je drugič poročil s Slovenko. Ta gospa je bila iz Trbovelj. Ravno v nedeljo sva s sestrično šli pogledat v Trbovlje. Narodi so se vedno mešali, hvala Bogu, so se tistikrat in tudi dalje se bodo. Najprej je prišla v Piran ena sestra, starejša sestra, iz Trbovelj, se je poročila tudi z enim Pirančanom. In potem je prišla ta Angelina Šober ali Skober; niti ne vem točno, kako se je pisala. Ona je umrla leta 1949, prišla pa je takoj po prvi svetovni vojni. Moj oče je imel takrat šest ali sedem let. To se pravi, že leta 1920 ali 1922 se je on poročil s to Slovenko. Slovenke so prihajale sem, v Trst. Pravzaprav, ona je prišla v Gorico. Najprej je delala v enem barčku, v bifeju v Gorici. Tudi v Trstu je služila in potem so se srečali in se je poročila s tem *nonotom* in v bistvu te tri sestre in brat so po mami Slovenci. In sem jih peljala v Trbovlje

in v Hrastnik. V Hrastniku je v prejšnjem stoletju ustanovila tovarno stekel ena gospa iz Trsta, ena Emilia Seppi ali Zeppi, ki je bila židovskega izvora. In tam je ona zgradila eno majhno vilo, ki posnema dvorec Miramar. Ta vila je zdaj zapuščena, je pa zelo zanimiva. Torej iz Trsta so hodili v Trbovlje in v Hrastnik in iz Trbovelj so že v prejšnjem stoletju prihajali ljudje v Trst, v Gorico, v Piran. Zato vse te debate – to je moje, to je njeno – to je brez veze. Sem šla v Trbovlje in vidiš, kako so tam težko živeli delavci. Sigurno je bilo tam življenje težko, ni bilo lahko. In bili so tisti, ki so izkoriščali delo, in tudi tisti, ki so iskali boljše življenje in so prihajali v Gorico, v Trst in v Piran.

Potem se je poročila. Ona je živela tukaj. Je pomagala, je delala na solinah, in se je potem udomačila. Ona je govorila lepo slovensko. Moj oče je rekel: »Če sem šel jaz ali pa je šla tvoja mama v Trst, so ji na meji vedno vse vzeli. Ko pa je šla moja mačeha, ona je nosila vse in ni imela težav.« Ona je bila zame *nona kokoš*. Ker je vedno, ko je prihajala gor, nesla kakšno kokoš. Mi smo imeli boljše meso. Takoj po vojni smo vedno prodajali meso. Mi iz Pirana smo nesli v Trst meso, ker smo imeli boljše meso. Meso in mast, s tem smo trgovali. In ta Angelca, ker verjetno je bila potem Angelca – prej je bila Angela Skober, potem je postala Petronio, to bom v župnijskem uradu še vse raziskala – je bila tukaj, je bila udomačena, je živela normalno v tej hiši na Punt. Imela je sestro, ki se je pisala Titkovič. Ta *nona* je kupovala meso tukaj in ga je prodajala. Je hodila obiskovat sina in hči. Je nesla meso, je nesla te kokoši. Ta *nona* je hodila dosti v Savudrijo. Vsi ti, ki so imeli sol, so jo prodajali. Tudi moj oče, dokler je delal v solinah, je dal na barko sol in je prodajal sol v Savudrijo. Za sol je dobil moko, meso. Sploh, sol je bila zanimiva. Tudi med vojno, če niso imeli soli, niso mogli hraniti prašiča, niso mogli ohraniti klobas. Tudi v času Italije so ti, ki so delali v solinah, tihotapili sol. Največ v Savudrijo. On je poznal polno ljudi tam, v Zambratiji. Pirančani so imeli tudi Savudrijo za svoje ozemlje.

Lahko povem o prejšnji generaciji, kako so živeli v Piranu. Moj oče in *nono* sta se poleti v glavnem ukvarjala s solinarstvom; pozimi pa so imeli velike barke – *batane* – in so prevažali vse sorte. Tukaj je bil promet po morju, vse se je odvijalo po morju. Imeli so pomembne komercialne odnose s Trstom. Tja so peljali žito, pesek, drva. Vse so peljali z barko. To so bile barke, dolge približno dvanajst metrov, lahko so bile večje ali pa manjše. Bile prevozno sredstvo, kot danes kamioni. Do leta 1955 se je ves promet odvijal po morju. Veslali so z dolgimi vesli. En

človek je lahko veslal barko, ki je imela dvanajst, trinajst, štirinajst metrov. Veliko so si pomagali z jadrom. Kolikor vem, je moj oče celo v dvajsetih minutah prišel do Trsta. Brez tovara, če je bil ta pravi veter. Tudi ta prevozna sredstva so bila učinkovita in hitra. S temi barkami so pa hodili skoraj po celi Istri, vse do Rovinja. Že med vojno in po vojni so imeli stike in so prevažali tovor v Rovinj, včasih so šli do Pule. Šli so tudi daleč v Italijo. Recimo, moj oče je peljal sol ali pa kaj drugega do *San Giorgio del Nogher* – San Giorgio di Nogaro. To je še naprej od Gradeža, pred Benetkami. In tam so prihajale ženske iz okolice, prinašale so moko in so menjale moko za sol. Do druge svetovne vojne in še malo kasneje je bila sol iz teh krajev izredno pomembna in kvalitetna stvar. Nemci so namreč iz Italije odpeljali glavna hranila, moko, sol. Uničevali so velike soline v južni Italiji, tako da ni bilo soli, se je ni dalo dobiti. Tako da je bila sol nekaj dragocenega, kot je recimo moka. Piran je bil manjše mesto in med vojno ni bil toliko na udaru in Pirančani so nosili sol in jo prodajali v Trst in v te manjše kraje še naprej od Trsta, do Benetk. In so dobivali druge predmete v zamenjavo, ker denarja je bilo med vojno zelo malo.

Moj oče se je pozno poročil. Rojen je bil leta 1913, poročil se je pa komaj leta 1950. Poročil se je z Italijanko, rojeno v Italiji. Tukaj smo to nekako vedno ločevali. Italijani v Istri smo bili *Italiani Istriani*, potem so bili ljudje iz Jugoslavije, iz jugoslovanskih republik in Italijani, ki so prav prišli iz Italije. To je bila nekaka razdelitev. Tako so ločevali. Ko sem se jaz rodila, leta 1952, je bilo to že mimo in se je drugače pojmovalo.

Iz leta 1952 se ne spomnim ničesar. Družina Petronio je živela v Piranu do leta 1955. Takrat so očetove sestre – imel je tri sestre in brata – šle v Trst, v Italijo. Zakaj? Jaz sem vprašala moje tete. Ena moja teta mi je rekla: »Moj mož je delal v Trstu. Bil je mornar. On je šel in je delal tam, jaz sem ostala v Piranu. Eno leto ga nisem videla. Imela sem sina. Komaj sem ga preživljala. On mi je pošiljal denar, tukaj na banki so mi ga zamenjavali. Tu je bil tisti denar dosti manj vreden, tako da se skoraj nisem mogla preživljati. Jaz sem kljub temu delala tukaj. Imela sem šivalni stroj. So mi obdavčili celo to, da sem imela šivalni stroj in da sem kaj delala za sosede. In Trst je bil za nas capitale, glavno mesto. Mi smo bili navajeni hodit v Trst; in v bolnico v Trst in kupovat in tako naprej. In na meji – jaz sem šla dostikrat in sem prišla do meje in tam sem čakala cele dneve in potem so rekli: 'Ne, danes pa ne boste šla čez, pa

pridite jutri.' Meja je bila tistikrat, do leta 1955, odprta samo za eno osebo. Lahko so tisti dan spustili samo eno osebo čez mejo. In smo se bali, da ne bomo imeli lastne šole in da ne bomo mogli govoriti v italijanskem jeziku. To je bila glavna bojazen.»

Tri sestre in še brat od mojega očeta so se torej preselili v Trst. So pustili hiše. Mi nismo bili bogati. Vsi so v glavnem delali v solinah, so bili solinarji.

Lahko še povem o solinah. Spomladi, aprila, so se v Piranu prav selili iz hiš v Piranu v soline. V Piranu je bil 23. aprila, za sv. Jurija, izredno velik praznik. So se poslovili od zime in pozdravili pomlad in novo sezono. V solinah je potekalo delo na poseben način. Tehnologija je znana in vidna še danes v muzeju solinarstva. Vprašala sem teto, kako so se prehranjevali. To je ena zanimivost, ki jo morda ni še nihče zapisal. Povedala mi je, kako so jedli, kako so se prehranjevali še pred vojno. Zjutraj, če so imeli kakšno jajce, so morda spekli eno jajce ali dve. Zraven teh hišk v solinah so imeli vedno majhen vrt in par kokoši, tako da je bil kakšen jajček. To je jedel najstarejši – oče in potem je dal še drugim. In če je kaj ostalo od večerje, kakšna polenta in tako naprej, so tudi porabili zjutraj za zajtrk. Potem so šli delat. Ob dvanajstih so ženske – ponavadi mama ali najstarejša sestra – skuhale kosilo. Je bilo zelo malo *pašte*. *Pašta* je bila po trgovinah v Piranu, samo je bila draga. Med obema vojnama je bila v Piranu *pašta* zelo zelo draga. Riž je bil bolj poceni, tako da so več kuhali rižoto. En recept je bil na primer tak: malo čebule, prepražene na olju, dodali so par *paradajzov*, to se je malo kuhalo; dodali so par krompirjev, potem riž in so kuhali riž. To je bila tipična rižota, ki so jo jedli solinarji poleti. Zvečer ali popoldne je ponavadi najmlajši brat lovil ribe. Takrat je bilo polno rib. Zvečer so pekli ribe. Ribe, radič in polenta, to je bila tipična večerja v solinah. V solinah pa se je dalo prehranjevati še drugače. Poleti cvetijo *sburioni*. To je eno zelišče, rastlina, ki se jo kuha, se jo očisti in se jo lahko poje v solati. Je izredno dobra z olivnim oljem in limono. S tem so se tudi prehranjevali. In to ima polno vitaminov in joda, ker raste čisto čisto ob vodi, malo se celo namaka v vodi. Poleg tega pa je bila še neka vrsta *bledice*. Listi so dosti manjši, malo manjši, malo temnejši, malo spominjajo na liste oljk. To so bile kot neke *blede*. Te so se tudi prosto nabirale v solinah. In tudi s tem so se prehranjevali, nasploh med vojno, ko je manjkalo vsega.

Če gremo še malo naprej. Do leta 1955, 1956, 1957 so se vsi moji sorodniki odselili v Italijo. So pustili hiše. Spomnim se, da sem bila zelo majhna, sem imela mogoče štiri leta, ko smo jih mi šli vsake toliko v Trst obiskat v hangar. Hangar je bil v Trstu, ob morju, v predelu Marciana. Zdaj je tam muzej ladjedelništva. Ti *profughi* so bili tam, kjer je danes glavna tržnica, kjer prodajajo zelenjavo in drugo. Ko prideš v Trst, je tam edini nebotičnik, ki so ga zgradili. Še danes je tam *Bar grattacielo*. Nasproti tega bara je bil ta hangar, nekaj takega kot taborišče. To je bil izredno velik prostor in vsaka družina je imela en košček. Ena družina se je ločevala od druge z zaveso. Imeli so neke železne postelje. Mene je bilo kar groza, ko sem hodila tam, mi ni bilo to lepo. Oni so torej odšli. Sicer delo so dobili.

Potem so se te meje nekako sprostile, je bila večja odprtost. V Piranu se marsičesa ni dobilo, niti hrane za otroke. Moj oče je hodil kupovat riž zame, tisti mlečni riž, mleko, da bi me prehranil. Na meji so mu večkrat vse pobrali. Niti mleka za otroka niso dovolili nest čez mejo, so ti ga kar vzeli. In denar, če si ga imel, ti niso dovolili, da si ga imel. Da ne govorimo, če si kupil kaj večjega. Moja mama je kupila eno deko in na meji so ji jo vzeli. Na žalost je bilo tako. Danes zgleda to zelo daleč, zdaj smo v Evropi, ko lahko kupimo in se peljemo levo in desno. To je velik dosežek. Takrat pa nisi mogel kupiti niti mleka za otroka.

Oče je od sedmih zjutraj do dveh popoldan delal v Drogi, v piranskih solinah. Potem so ga vrgli iz službe. Delal je v hotelu Palace. Potem je bil čuvaj v Leri, popoldne pa je trgoval s soljo. Moj tata je trgoval s soljo tudi še potem, ko je bil upokojen. Šel je v Kanegro in zamenjal sol za moko ali meso od prašiča. Tudi po vojni smo imeli za jest, ker je oče trgoval s soljo. Ko sem bila stara šest let in sem bila bolna, je za veliko noč domov prinesel ovčko. Živo malo ovčko. Ne vem, če smo jo pojedli.

Moja mama je bila katoličanka. Za božič je hotela imeti jelko, ampak tu jelk ni bilo. Tata je šel v Savudrijo – rekli smo *in Carse* – in je posekal brin. Iz Trsta smo imeli okraske, *balote*. Tudi jaslice smo postavili, čeprav je bilo prepovedano.

En tak spomin, ki mi je ostal. Imela sem mogoče pet ali šest let. Stanovali smo v tej hiši. Danes je to Gradnikov trg št. 2, takrat pa je bila toponomastika drugačna. Tukaj je bil *Largo della creta 4*. Ulice so bile poimenovane nekako po beneškem stilu. *Largo, androna, piazzeta*,

campo; taka imena imamo še danes v Benetkah ali v takih beneških mestih.

Mobilnost prebivalstva v Piranu se je začela leta 1956. Leta 1945 so se selili, kolikor so mi povedali, taki ljudje, ki so bili bolj vezani na politiko. Do leta 1955 so ostali še drugi, delavci in tako naprej, ki so pač videli politično situacijo. V teh desetih letih se je marsikaj spremenilo. Vsaj ti ljudje, ki so prihajali od drugod, so bili nastrojeni proti Italijanom, proti italijanski kulturi, in se Italijani niso več počutili doma. Čeprav so bile generacije – mislim, da tudi ta družina Petronio – tukaj več kot petsto let, tudi eno tisočletje in še več. Lahko še iz rimskih časov. Še izpred našega štetja je bil prvi znak te družine v Istri, ena plošča. Kaj sem doživela. Moja družina je bila zelo preprosta, moj oče je bil socialistično usmerjen. Socializem je bil prisoten v Piranu že leta 1920; delavsko gibanje je bilo močno že takrat, pred fašizmom. Pirančanom je celo uspelo, da so imeli delavci lastne predstavnike v občinskem svetu. To je bil velik dogodek. Trajalo je le malo časa, mogoče eno leto. Ampak obstajajo slike, ko je bil cel piranski trg poln ljudi, ki so bili za internacionalizem in za pacifistični socializem.

Moj oče je bil najstarejši brat, od vedno je skrbel za družino. Ni se nikoli aktivno mešal v politiko, je pa socialistično mislil. Če je le lahko, je vedno pomagal tistim, ki so rabili pomoč in je bil vedno za pravične odnose v družbi. Zato je tudi ostal pri nas. Čeprav so mu nagajali. To se spomnim. Imela sem šest let in sem spala z mamo. Moj oče je delal v solinah, jaz sem bila z mamo. Moja mama je bila prava Italijanka. Spomnim se, da je večkrat prihajal en gospod Saksida – je že umrl – in je kričal po ulici pod oknom: »Prekleti Italijani, pojdite stran.« To mi je ostalo v spominu in verjetno mi bo ostalo celo življenje. Nisem razumela, zakaj so nas preganjali. Moja mama je bila doma, nikoli ni šla niti delat, je kuhala, čistila in gospodinjala. Moj oče pa ni ne med vojno ne pred vojno nikomur naredil nič slabega. Ampak smo imeli ta bič; v bistvu smo bili nesprejeti, ker smo bili Italijani.

Jaz se takrat marsičesa nisem zavedala. Celo danes pa srečam nekatere Slovence, ki se hočejo z mano pogovorjat in mi rečejo: »Daj daj, mi je prav vseč poslušat italijanski jezik. Veš, jaz sem govorila dobro jezik, ampak takrat po vojni nam niso dovolili, smo morali govorit samo slovensko. In zdaj italijanščine sploh ne slišimo več.« Celo v cerkvi je par žensk, ki mi rečejo: »Pridi pridi, radi poslušamo italijanski jezik.« Ko

sem bila še otrok, se tega nisem niti zavedala. Hodila sem na italijansko šolo od prvega razreda dalje, bila sem pridna učenka in vse tisto, kar so mi povedali, sem sprejela kot suho zlato, kot pravo resnico. Ko sem bila v tretjem razredu, sem bila celo v Beogradu na obisku pri Titu. Počutila sem se zelo lepo. Osnovno šolo sem dala dobro skozi. Je bilo precej Italijanov. Jaz sem govorila italijansko, moje prijateljice in prijatelji so bili Italijani. Smo imeli stike s slovenskimi vrstniki, ki so dobro govorili italijanščino.

Kdo je danes domačin v Piranu? Jaz sem domačinka, a imam zelo malo prijateljev Italijanov. Jaz sem rojena leta 1952 v Piranu in sem Italijanka. Samo v teh petdesetih letih sem osvojila slovensko kulturo. Sem Italijanka, a tudi Slovenka. Čeprav nekateri tega ne občutijo. Če grem v Italijo, ne morem reči, da sem Italijanka, kot so lahko recimo v Trstu ali pa v Rimu. Jaz sem Italijanka in sem Slovenka, ker sem osvojila slovensko kulturo. In to je interkulturalnost. In tudi Slovenci mojih let čutijo italijansko kulturo. Tudi če je danes ni več tukaj. Zdaj iščemo nekatere znake. Ampak to čutimo, da smo rasli skupaj, jaz sem nekaj osvojila in oni so tudi osvojili. To je ta interkulturalnost. Tisto sovraštvo, ki so ga ustvarili med vojno med slovanskimi narodi, Italijani in Nemci, smo mi nekako preboleli, čeprav smo doživljali čudne stvari v teh petdesetih letih. Latinska kultura v teh krajih sega daleč; mi imamo znake iz rimskih časov in še prej. Naše cerkve so poslikali italijanski slikarji, zato je Piran drugačen. Vsak človek, ki pride v Piran, čuti, da je Piran drugačen. Arhiv je najbogatejši v Sloveniji. Tam so dokumenti od 12. stoletja dalje; to je izredno bogastvo za Evropo.

Ko sem končala osemletko, sem bila popolnoma prepričana – kot vsi Slovenci, ki so živeli na tem koncu – da je socializem najpravičnejša družbena ureditev na svetu. Končala sem celo gimnazijo; italijanske šole so imele isti program kot slovenske šole. Imeli smo prevedene učbenike. Moram reči, da smo imeli tudi slabe učbenike. Učitelji so nas indoktrinirali. Ko sem imela osemnajst let, sem se skregala z vso mojo *žlaho*. Jaz imam tri tete, strica in polno sestričen v Italiji. Rekla sem jim, da so fašisti, da so šli v Italijo, ker so bili fašisti, mi pa smo ostali tukaj. Bila sem trdno prepričana, da je bilo tako.

Potem sem šla v Ljubljano študirat sociologijo, ker sem se zavedala, da je na tem svetu in pri nas in po Evropi potrebno še marsikaj spremeniti. In sem hotela imeti ta pravo orožje, se pravi znanje, da bi lahko še kaj

spremenila v tem svetu. Študirat sem šla leta 1972. V Ljubljani je bilo študentsko gibanje kar močno in smo se začeli nekako zavedati, da marsikaj v naši družbi ni tako, kot so nas učili v osnovni šoli in tudi na srednji šoli. Nismo poznali zgodovine, nismo poznali pravega razvoja filozofije. V Ljubljani sem hodila na Fakulteto za sociologijo, politične vede in novinarstvo, takrat se je ta družboslovna fakulteta tako imenovala. Ko sem prišla v tretji letnik, sem se začela zavedati, da nekaj ne *štima* v naši socialistični družbi. Jaz sem kot Italijanka hodila v Italijo. Imela sem bratranca v Milanu. Tam sem srečala italijansko gibanje, ki je bilo kar močno. Delavci v Milanu so bili organizirani in so poznali marksizem in leninizem bolje od nas. Marksistično gibanje se je v svetu razvijalo, nadaljevalo. V Milanu so poznali frankfurtsko in budimpeško šolo. To je nadaljevanje marksizma. V Budimpešti so imeli takrat tudi izredno močno gibanje, ki je imelo kot cilj boljše, pravičnejše odnose v svetu. Tudi v San Franciscu je bilo močno študentsko gibanje. Čutilo se je, da so nove ideje, da je družba zahtevala korak naprej v družbenih odnosih. Ne samo v Jugoslaviji, drugod je bilo to še močnejše: v Parizu, v Berlinu, v Milanu, v Budimpešti, ki je bila del našega socialističnega sveta. Mi smo bili nekako zaspani. V Ljubljani to gibanje ni bilo tako močno. So bili študentje, sposobni, izredno osveščeni, ki so nekaj naredili v Ljubljani. Začeli smo se spraševati, ali smo res socialistična država, kakšna je ta naša družbena ureditev. Takrat so se pojavili prvi jugoslovanski bogataši. Čeprav je bilo to vse v latentni obliki, to je bilo vse zakrito. In nekateri v Italiji, tudi bivši Pirančani, na primer Diego de Castro, so pomagali Jugoslaviji, da je naredila ta korak naprej, ki so ga želeli jugoslovanski narodi.

Jaz sem končala študij v Ljubljani in sem šla takoj delat na šolo v Piran. Zaposlena sem bila kot profesorica za polovični delovni čas. Učila sem filozofijo, psihologijo, zgodovino in še kaj. Kasneje sem poučevala samoupravljanje s temelji marksizma. To je bil nov predmet, ki smo ga imeli na srednji šoli. Zelo idealistično sem delovala, imela sem napisane programe. Kot profesor sem dostikrat hodila na aktive v Ljubljano. Nisem čutila, da bi me kdo opazoval, v bistvu pa sem bila skozi opazovana. Želela sem v šolo na pogovor povabiti človeka, ki je živel v Trstu, Paola Semo. Paolo Sema je bil velik marksist. Že njegov oče, Antonio Sema, je bil marksist. Umrli je leta 1945. Bil je vodja delavskega gibanja v Piranu. Povabila sem ga, da bi povedal, kako je leta 1945, takoj po vojni, ustanovil licej v Piranu. Bil je tudi partizan in meni se je zdelo

normalno, da ga povabim na pogovor o ustanovitvi italijanskega liceja, italijanske šole v Piranu. Na šoli, kjer sem učila, sem imela en zvezek, kjer je bila zapisana zgodovina liceja v Piranu, kako so se profesorji organizirali in kako so postavili to šolo. Jaz sem že poslala pismo in se po telefonu pogovorila in ga povabila, naj pride, saj se mi je zdelo, da bi bilo to zelo spodbudno za otroke. Kar naenkrat me pokliče sekretar iz CK, da kako sem si jaz dovolila povabiti tega človeka. Sem rekla: »Saj imamo samoupravljanje, je svoboda, smo najbolj odprta družba. Ta človek živi v Trstu in jaz ne vem, zakaj ga ne bi smela povabiti na en pogovor o tem, kako so ustanovili ta licej leta 1945.« So se zbrali ena cela skupina in so rekli: »Ne, ta človek ne sme priti v Piran.« In ta človek ni smel priti. To je izobražen človek, je še živ. Napisal je kar nekaj knjig o delavskem gibanju v Piranu med obema vojnama, tudi o tem, kaj se je godilo po vojni. Predstavitev knjige je bila dandanašnji celo v Piranu; takrat pa je bil ta človek tabu. Čeprav je bil človek, ki ni nikogar ubil. Očitati so mu, da je bil kominformist.

Kominformizem v Piranu, po letu 1948, je tudi nekaj pomenil. Bil je razlog, da so napadali Italijane, tudi če niso bili pravi kominformisti. Marsikdo je lahko končal v zaporu. Na primer, sosed je rekel, da je za Sovjetsko zvezo. In so ga zaprli. Diplomirala sem iz sociologije v Ljubljani, pa nisem vedela, kaj je pomenil za naše kraje informbiro in kominformizem. Sploh pa nisem imela informacij, kaj se je zgodilo v mestih Piran, Izola in Koper. Že na gimnaziji nismo omenjali, kaj se je dogajalo tukaj, v Piranu, Izoli in Kopru. Torej nisem bila seznanjena s tem, ali je bil ta človek informbirojevec ali ni bil. Potem sem dobila gradivo v Trstu. Začela sem z otroki s srednje šole raziskovati dokumente v arhivu. Preden sem povabila tega človeka, sem šla z dijaki iz srednje italijanske šole v arhiv in smo pogledali, kaj se je dogajalo leta 1945. Potem sem videla, da je bil Paolo Sema redni profesor, tudi direktor italijanskega liceja in je dobil odpoved. Sem pa tudi videla, da so prihajali profesorji iz cele Slovenije. Na primer, do 15. aprila je učil italijanski profesor, naslednji dan je dobil odpoved. Dobil je dokument iz Kopra, da z naslednjim dnem ni več učitelj na tej šoli. Je pa dobil ukaz na primer nek učitelj iz Gorice, da začne pojutrišnjem on učiti na italijanski šoli. To so delali po vojni in niti italijanski niti slovenski učitelj se nista mogla ubraniti tega.

Do leta 1965 je bila mobilnost zelo močna. Do leta 1965 so se tudi razredi na italijanski šoli spraznili. Prav zaradi tega. Je bila velika mo-

bilnost učiteljev in tudi učencev. Izseljevanje v Italijo je potekalo do leta 1965. V bistvu je bila populacija stabilna šele po letu 1975, ko je Jugoslavija podpisala osimske sporazume in druge pogodbe. In tudi na šoli se je situacija nekako stabilizirala, so prišli učitelji iz Istre. Torej je bilo priseljevanje iz Rovinja, Pule, Reke. Šola je imela stalne učitelje in učence na osnovni ter dijake na srednji šoli. Odslej je bila socialna mobilnost nekako normalna.

Ko sem jaz učila, sem bila politično osveščena in sem bila bolj pozorna na te stvari. Na občini so me skušali takoj vpeljati v politično življenje. Rekli so mi, da moram postati član ZK. In sem tudi postala. Učila sem na šoli. Nisem imela občutka, da me kontrolirajo, sem pa bila kontrolirana. Ker še enkrat kasneje so vprašali, kaj predavam, po kakšnem ključu, čeprav sem učila kot drugi, redno sem hodila na aktive v Ljubljano in sem tudi prevajala, če nisem imela učbenika v italijanskem jeziku.

Na italijanski šoli je imela težave tudi tista, ki je učila zgodovino pred mano. Ona je recimo v četrtem letniku učila zgodovino Italije, kar je bilo pač normalno, če že imamo italijansko šolo. Čeprav imamo mi tudi danes italijansko šolo, a v bistvu je to slovenska šola, samo uporaba jezika je drugačna. V mojih časih pa se je začela debata, da je treba vnest v program tudi zgodovino in zemljepis Italije. Postavila so se vprašanja o drugačnosti. Tako je prav, saj drugače ne poznaš svoje zgodovine, nimaš pojma, kaj se je dogajalo v teh krajih in katera je tvoja prava zgodovina. Že pred mano je bila gospa, ki je učila malo drugačno zgodovino, takoj poklicana. Takrat so bili tam tisti sekretarji, ki dostikrat niso bili niti izobraženi. Niso imeli niti fakultete, kakšenkrat niti srednje šole. Postali so sekretarji ZK in potem so po hitrem postopku končali kakšno srednjo šolo v Ljubljani. In so lovili te profesorje. Jaz sem kakšenkrat želela videti arhiv, ampak to ni bilo zaželeno. Komaj kasneje sem odkrila, kakšen bogat arhiv imamo v Piranu, kakšen muzej imamo v Piranu, kakšne dragocene dokumente imamo.

Okrog leta 1975 sem se začela počasi zavedati, da sem Italijanka, da imam italijansko kulturo. Moja mama je bila res Italijanka, čeprav me ni vzgojila v tem duhu. Živeli smo tukaj in pač osvojiš tisto, kar ti je najbližje. Jaz sem verjetno zapisana v kakšnem zapisniku, čeprav sem bila v ZK in sem bila komunist. Ampak sigurno so bili kakšni sestanki, kjer so posvetili kar nekaj ur debat italijanski šoli in nam Italijanom, ki nismo bili prav v liniji. To je bilo vedno. To je bilo po mojem takoj po

vojni, leta 1945 in se je nadaljevalo do leta 1985, mogoče se nadaljuje še danes. Jaz sem čutila in še danes mogoče čutim kot pripadnica italijanske skupnosti, da je bilo vedno prisotno neko nezaupanje. Kot profesor – do leta 1985 sem učila na italijanski šoli, nekaj let sem učila celo v Bujah na italijanski šoli – sem čutila v naši družbi neko nezaupanje. To se pravi, nisem bila popolnoma sprejeta. In celo danes imam ta občutek. Še vedno te imajo za tujca. Si tujec doma, tam, kjer si rojen, tam, kjer je tvoja družina gradila, delala, plačevala davke. To čutiš, preprosti ljudje ti to dajo vedeti.

Zdaj imam hčerko, ki ima enajst let in se je udeležila tabora na slovenski osnovni šoli. In me sprašujejo, kako da lahko moja hčerka hodi na slovenski tabor. Pa sem tudi jaz ena od ustanoviteljic tega planinskega tabora. Ljudje so bili vzgojeni v takem duhu, da so se vedno ločevali, pa čeprav je socializem govoril drugače, da smo vsi bratje, vsi enaki, vsi enakopravni. V teh petdesetih letih nismo bili sposobni te razlike v kulturnem smislu preboleti. Če ti živiš v različnosti, potem sprejmeš te različnosti kot pozitivne, ne kot negativne. V Piranu imamo danes Italijane, Slovence, Hrvate, Srbe, Bosance, Muslimane. So te različnosti, samo te različnosti niso sprejete v pozitivnem smislu. In to čutiš, te zadeve. Jaz poznam Bosance in mi rečejo: »Veš, Amalia, da Italijani tukaj niso sprejeti, ne vem, zakaj.« Ne marajo Bosancev, a še manj marajo Italijane. In to mladi, ki imajo petindvajset, šestindvajset let. In to ni dobro. Seveda, jaz sem tukaj doma, živim tukaj in se počutim doma. Tukaj sem živela in še naprej bom živela tu in želim, da tudi moja hčerka živi tukaj. Zdaj smo ustvarili demokracijo, a to je demokracija, v kateri se moraš tudi močno boriti, zato da jaz lahko govorim italijansko, da moja hčerka lahko govori italijansko in da lahko povem svojo resnico, ki je lahko drugačna od tiste resnice, ki jo ima Slovenec, Hrvat, Srb, Musliman. In v tej drugačnosti moramo imeti vsi pravico in možnost, da povemo svojo resnico. Imamo določene stereotipe, ki dostikrat mogoče niso niti realni. Ustvarili smo tako družbo, na kateri težko gradimo neke vrednote ali damo skupaj neke vrednote, ki so različne. In potem imamo mladino, ki reče: »Kaj me briga. Ne briga me, če so Slovenci ali Italijani, mene briga samo denar, kako bom ustvaril denar.« Če imaš za edino vrednoto denar, boš za to vrednoto uničil vse; uničil boš ne samo kulturo, uničil boš naravo in ne boš dovolil niti, da bo človek svoboden.

Leta 1985 sem šla iz šole delat v koprsko knjižnico. Imela sem polno volje, polno idej in mislim, da sem delovala pozitivno. Sem pa imela čisto drugo nalogo: socializacijo italijanske kulture. Mislila sem, da bo to preprosta zadeva; itak je bila tukaj italijanska kultura prisotna. Tisto delovno mesto je odprla italijanska skupnost, obalna italijanska organizacija. In jaz sem začela. Najprej sem zaprosila denar na ministrstvu za kulturo in sem želela kupovati knjige, lepe, aktualne knjige. Rekla sem si: »Slovenija je majhna, ne zmore prevajati vsega, tako da bo italijanska knjiga zanimiva. Ne samo italijanska književnost, ki je obsežna, bogata in tudi sega v zgodovino do dvanajstega stoletja dalje in še prej, od Danteja naprej. To je nekaj stoletij italijanske književnosti. Italijanska kultura je izredno močna. Slikarstvo, vsa področja so kar močna in sigurno bo novejša italijanska knjiga zanimiva.« Na začetku je bilo za to v Ljubljani kar precej posluha in sem dobila kar precej sredstev za to. Interes za italijansko knjigo, za italijansko kulturo pa je bil na Obali, glede na moja pričakovanja, majhen. Jaz že petnajst, dvajset let kupujem italijanske knjige. Zanimanje je veliko, s strani znanstvenikov, visoko izobraženih, s strani pripadnikov italijanske narodnosti. Knjige so bogastvo za vse. Obenem pa je bil moj cilj tudi interkulturalnost. To se pravi, da naj bi bili uporabniki tega gradiva vsi živeči na tem koncu: Piran, Izola, Koper. Visoko izobraženi so uporabniki tega gradiva. In tudi srednješolci, ker pač imajo obvezno branje. A moje delo zadeva tudi srečanja s pisatelji, predstavitev knjig. Od začetka sem imela pomembne, zanimive pisatelje. Če je bil to zelo pomemben pisatelj, je bil obisk dober, čim so bili pisatelji obmejni, recimo lokalnega pomena, je bil obisk izredno majhen. To je bilo zame malo razočaranje. Multikulturalnost pomeni, da različne kulture živijo skupaj, interkulturalnost pa pomeni, da se te kulture prepletajo, in to je idealno. Na takem dvojezičnem območju naj bi se kulture prepletale. Italijanska in slovenska kultura, ki sta pač enakovredni zaradi preteklosti. V teh dvajsetih letih sem skušala vplivati na mentaliteto. Celo če pogledam te visoko izobražene ljudi, po moje ne vejo, kaj je to interkulturalnost. Italijani gojimo svojo kulturo, Slovenci gojijo svojo kulturo, ne pride pa do prepletanja. Komaj zdaj, ko italijanščine skoraj ni več v Piranu, je prišlo do tega, da recimo povabiš italijanskega in slovenskega pisatelja in je to zanimivo za obe narodnosti in ljudje pridejo. Komaj zdaj je to prišlo v zavest. Samo je spet majhen delež teh dvojezičnih večerov. Ko je na primer občina imela svoje prireditve, je bilo dvojezično; ampak to je bilo dvojezično, ker je pač ustavno tako določeno, po statutu, ni bila neka sponta-

na reakcija. Takrat je bil uradni govor v slovenščini in v italijanščini. Da bi spontano prišlo do tega, tega pa še danes, po petdesetih letih, ni. Še danes mimogrede rečejo: »Saj je dovolj, če naredimo v slovenščini, itak Italijani razumejo, bodo že potrpeali.« Ta dvojezičnost je odveč, ker stane. Če deluješ na tak način, ima to posledice: zdaj je komponenta italijanske kulture minimalna in italijanski jezik ni več uporabljan. V koprski knjižnici nas je dvajset bibliotekarjev, jaz sem edina Italijanka. Če jaz ne uporabim italijanskega jezika, gre iz uporabe. Italijan pride tja, reče: »Buongiorno, vorrei questo e questo libro.« Moji sodelavci ne uporabljajo več italijanskega jezika in če ga ne uporabiš, je to pač normalen proces. Za njih, za Slovence, ker ga pač ne uporabljajo, in tudi za Italijane. Jaz bom vedno slabše govorila italijansko, ker vedno več govorim slovensko. Pri meni doma smo govorili italijansko. *Istrijske* družine ali družine iz okolice Padne, Nove vasi so bile mešane, otroci so hodili v italijanske šole; po vojni pa so začeli govoriti doma samo slovensko in so pozabili italijansko. Otroci sploh ne obvladajo italijanščine, čeprav bi jo lahko, ker so imeli pogoje, da bi jo lahko. Če ti ne uporabljaš jezika, jezik izumira, tako kot izumira narečje. Z mojo hčerko že ne govorim več narečja. Če bom jaz z njo govorila v dialektu, bo ona govorila slabo italijanščino in bo imela v šoli težave. Zdaj govorim z njo italijansko, ker se tako vsaj ohrani italijanščina.

Piran je imel tudi svoje narečje in ga v Piranu ni več. Zato sem tudi v knjižnici, kjer delam, predlagala, da naredimo oddelek, ki se bo ukvarjal z jezikom, z italijanščino in z narečji. Da bi se vsaj ohranili. Ker so nekatere besede, ki jih recimo moj oče še uporablja. On ima sedemindeset let; ko bo on umrl, jih ne bo uporabljal nihče več. Ali pa način, kako so besede uporabljali. So dve, tri besede, ki so jih postavljali skupaj samo v Piranu. Že v Kopru je bilo drugače.

Kje so se Italijani lahko ohranili. Cerkev, religija, je izredno povezana z življenjem človeka. Religioznost je tudi en vidik, ki sem ga jaz odkrila zadnje čase. Komunizem me je izredno razočaral, čeprav sem vedno za pravičnost in za pravičnejše odnose v družbi. Jaz mislim, da je to naša dolžnost. Denar ne pomeni svobode. Denar pomeni svobodo samo za tistega, ki ima denar; za tistega, ki ga nima, pomeni izredno veliko nesvobodo. Zaradi tega in zaradi posebnih razlogov mogoče, sem se spet približala cerkvi. V cerkvi imaš tudi izredno pozitivne ljudi. Doživljala sem krizo vrednot, krizo komunizma, krizo socializma. Ne ideje kot take; ideja od Marxa do danes se je pozitivno razvijala. Mogoče je

Marx pozabil na psihološki faktor, na človeka kot takega, na človeka, ki ima polno napak. In ne zna biti koherenten do konca. In zato se je tudi ta naš socializem, ta naša družba razvila tako, kot se je. Kakšenkrat tudi nepravilno in je bilo tudi toliko nepravilnosti, kot jih je bilo recimo v Piranu, Izoli in Kopru. Italijani so pač imeli med drugim tudi fašizem in to je bil razlog, da so imeli vse Italijane za fašiste; tudi take, ki so bili partizani in so se borili za svobodo, kot se borijo tudi danes.

Seveda, takoj po vojni nismo smeli iti v cerkev. Sploh pa Slovenci ali pa druge narodnosti, še manj pa Muslimani. Cerkve so bile takoj po vojni nekaj časa prazne. Moja mama je bila katoličanka. Ona je bila prepričana katoličanka in ona je še naprej hodila v cerkev, čeprav so jo gledali grdo. *Ma* je šla in zraven nje so bile tudi druge Italijanke. Način združevanja teh Italijank v Piranu je bila ravno cerkev. Čeprav so bili župniki v glavnem Slovenci, ki so po letu 1955 prišli sem in so govorili slovensko. Prijateljice moje mame pa so bile Italijanke. Moja mama ni bila tako pridna, *ma* druge Italijanke so pa čistile cerkev, jo krasile, skrbale za cerkev. Tako je bilo še pred desetimi leti. Potem pa so začeli tudi Slovenci hoditi v cerkev. Italijani so bili katoličani, a tudi Slovenci so bili trdno prepričani verniki. Jaz se bom zdaj s tem ukvarjala. Poskusila bom te zadnje ljudi tukaj v cerkvi, te starejše ljudi, intervjuvat. Rekla bi, da so to religiozno kontinuiteto, cerkev v Piranu, ohranile prav te starejše ženske. S tem, da so hodile v cerkev, pomagale. To religioznost so ohranile prav te ženske, ki so bile doma, ki niso hodile v službo in se niso ukvarjale s politiko. Če si imel službo, nisi smel hoditi v cerkev. Jaz sem bila krščena in sem prejela prvo sveto obhajilo in birmo. Potem pa sem pustila cerkev, nisem smela hoditi. Moja mama je hodila, *ma* jaz nisem več hodila.

V petem razredu, ko sem šla v Beograd obiskat Tita, sem imela verižico in eno svetinjico, eno *madonico*. Ravnatelj mi je prišepnil: »Joj, Amalia, ne smeš to, lepo te prosim, pusti to doma.« To so bili taki časi, so bili drugačni časi. Moja mama je še naprej vztrajala, je hodila redno v cerkev in se je zbirala s temi drugimi prijateljicami. Pred dvajsetimi leti so bile v glavnem te Italijanke, ki so hodile v cerkev. Zdaj pa, tukaj se tudi vidi, kako te italijanske narodnosti v cerkvi ni več. Zdaj imamo samo eno mašo v italijanščini, ob sobotah ob sedmih, in skoraj ni obiska. Ni več ljudi. Mogoče jih je še par, tri, štiri ženske, ki so prav Pirančanke in ki še hodijo. Bilo bi zanimivo tudi njih intervjuvat. Religioz-

nost pri Italijanih je izumrla, a mislim, da je to povezano s padanjem števila pripadnikov italijanske narodnosti.

Marx, Hellerjeva, Fromm so bili filozofi; to so ljudje, ki razvijajo pozitivne ideje tudi na podlagi znanstvenih dosežkov, ne govorijo na pamet. V politični praksi pa se dogajajo napake, pridejo do izraza človeške slabosti. Naredimo napake, kot to, da rečemo: »Ti v cerkev ne smeš iti.« Zadnja procesija v Piranu je bila leta 1943. To sem vprašala mojo teto, ona ima tudi tisti film, ki so ga takrat posneli. Odločila sem se, da bom začela raziskovati vlogo italijanskih žensk pri ohranjanju religioznosti v Piranu v povojnih letih.

Pirančani imajo svojo *družino* v Trstu. Oni zbirajo pričevanja, dokumente, spomine na običaje. Mi, Pirančani v Piranu, si tega nismo niti upali zbirati, niti o tem govoriti. Potem se je začela s tem ukvarjati Ondina Lusa na italijanski skupnosti. Najprej je začela sodelovati s Pirančani, ki živijo v Italiji. In si je začela zapisovati to piransko narečje, zbirala je recepte. Počasi je začela zbirat in tiskati knjige v okviru italijanske skupnosti. V zadnjem času se moramo zahvaliti nekaterim Slovincem, ki so zbiratelji. Ta zadnja leta so se začeli prav ti ljudje, ne glede na narodnost, približevati tem običajem; raziskujejo, kaj je bilo v Piranu, kakšna je zgodovina Pirana. Vsak kamen govori o dolgi zgodovini; še o predrimskem času. In zdaj se vzpostavlja eno drugo ravnotežje. V uradni politiki pa so še vedno predsodki. Generacija ljudi, ki zdaj že petdeset ali pa šestdeset let živijo v Piranu, hoče odkrivati resnico. In to je lepo.

Želijo se približati cerkvi, čeprav niso več verni. Po petdesetih letih ne moreš kar naenkrat postati katoličan. Cerkve so lepe. V Piranu je bilo dvajset, triindvajset aktivnih cerkev; to nekaj pomeni. Dajmo zapisati, zakaj, kako. In hvala Bogu, ti ljudje bodo sigurno pomagali, da bomo še naprej ohranili te cerkve, da bomo še naprej ohranili solinarstvo in te stare poklice. Mogoče se bo s to Evropo kaj spremenilo, mogoče se bodo Italijani še priseljevali sem. Čeprav moji sorodniki, na primer, bi težko prišli nazaj sem. Jim je žalostno, ker se je preveč spremenilo. Ni več tisto. Jaz sem v teh petdesetih letih to sprejela, oni pa ne bodo več nikoli prišli nazaj, ker so jim nekatere stvari žalostne. Ker ni več vil.

Zdaj je ta trend v Piranu; so nekateri zapisovalci običajev. Poznam nekega gospoda, ki ima petdeset let, je velik zbiratelj pomorskih običajev v Piranu. On zbira gradivo in zbira intervjuje, preko katerih dokumen-

tira običaje v Piranu glede pomorstva, glede ribolova, prometa v Piranu. Dala sem mu starinsko jadrnico, ki jo je imel moj oče na barki, vesla in polno drugih dodatkov. So tudi zgodovinarji, ki dokumentirajo. To se prej ni dalo. Prej, po vojni, od leta 1945 do 1985, tega ni počel nihče. Ker nisi smel. Danes, hvala Bogu, imamo te nove zgodovinarje, ki imajo nove pristope, imamo nove ljudi, ki niso obremenjeni s preteklostjo in zbirajo, kar se da zbrati.

Turistični vodniki so danes napisani drugače, metodologija se spreminja, v svetu in tudi tukaj pri nas in imamo nove vodiče. Zelo važno je, kako turistični vodič pove zgodovino določenega kraja. In to se spreminja. Imamo nekatera društva v Piranu, ki zbirajo te običaje in se borijo za to, da nekatere stvari, ki so bile v preteklosti pozabljene, pridejo spet na dan. In se borijo tudi za to, da dobimo sredstva, da se ohranijo običaji, ki niso bili slovenski, in je prav, da v tem kraju pomenijo bogastvo za vse.

(Zapisano na podlagi transkribiranih posnetkov z dne 26. 4. 2005.)



ZDRAVKO KUHTA

Najprej bom na kratko opisal moja starša. To sta bili precej različni osebi, tako po karakterju kot po poreklu. Oče je odraščal v mestnem okolju in je bil za tiste čase deležen dokaj dobre izobrazbe in vzgoje. Z mamo je bilo precej drugače. Nekje do sedemnajstega leta je živela na kmetiji, Bogu za hrbtom, v neki vasi nad Tuhinjsko dolino. Kot večina takratne kmečke mladine se je tudi ona, sedemnajstletna, odpravila v svet, v tovarno Titan Kamnik. Ne vem, koliko časa je bila tam zaposlena, mislim pa, da ne dolgo. Iz tovarne je odšla na delo v Dom invalidne mladine kot strežnica. Negovalka. To je bilo zame usodno ... Oče je po končani gimnaziji prišel iz Zagreba v Portorož, kjer sta že bila njegova starša. Njegov oče je bil namreč vojak v Vojni godbi, ki je bila po svojem odhodu iz Trsta nastanjena v Portorožu. Poklicni vojaki so takrat imeli možnost, da so lahko pri sebi nastanili tudi svoje družinske člane. Očetova mati je bila takrat zaposlena kot pomožna kuharica v vojaški menzi, moj oče pa se je zaposlil kot uradnik pri Vojni komandi v Kopru. Moja bodoča starša sta se srečala leta 1955 v Portorožu. Dom invalidne mladine iz Kamnika je imel takrat počitniški dom nekje v Seči ali na Forma vivi, tega nikoli nisem vedel natanko. Moja bodoča mati je prišla z invalidnimi otroki tja na počitnice in je zelo verjetno, da je preživljala večere na plesih v Portorožu, kjer je spet po vsej verjetnosti srečala mojega bodočega očeta. Maja leta 1956 sta se poročila in rojen sem bil septembra istega leta. Najprej smo živeli v Portorožu. Ko sem imel približno eno leto, smo se preselili v Piran. Veliko kasneje mi je oče povedal, da smo se preselili predvsem zaradi tega, ker sta oba z mamo imela službo v Piranu. To je na kratko vse, kar vem o svojih starših in se nanaša na obdobje pred mojim rojstvom. Lahko bi se razpisal na dolgo in široko. Bistvo je, kar je tu napisano.

(K. Z., pismo z dne 9. 2. 2006)

Glede mojih življenjskih postaj je zadeva dokaj preprosta. Moja preteklost je v primerjavi s konvencionalnim načinom bivanja dokaj pestra in lahko bi dejal, da tudi čudna. Sama po sebi pa je le posledica okoliščin in če že hočeš, se mi je marsikaj zgodilo zaradi moje nore glave: o tem danes ni dvoma! Prav na kratko ti bom naštel nekaj dogodkov, ki so omembe vredni.

Rojen sem 30. septembra leta 1956 v Kopru – živeli smo v Piranu, kjer sem najprej hodil v vrtec in kasneje v osnovno šolo. Leta 1967 je umrla mama in družine od takrat naprej ni bilo več. Po končani osnovni šoli sem se vpisal na gimnazijo in jo po nekaj mesecih zapustil. Leta 1973 sem bil prvič hospitaliziran v Idriji. Po tej prekrasni izkušnji sem se vpisal na pomorsko šolo, a sem tudi tam pogorel. Leta 1975 sem moral med vojake, od koder sem se naslednjega leta, po petnajstih mesecih vrnil v Piran. Osemdesetega leta nam je pogorela hiša in triinosemdesetega bi zaradi ciroze jeter skoraj umrl. Pet let kasneje je umrl oče. Za menoj so bila dokaj burna leta in v začetku devetdesetih sem pogruntal, da me bo v Piranu pobralo, če si ne bom kaj pametnega izmislil. Pred tem sem preživel nekaj poštenih kriz, ki so se končale na psihiatriji. Leta dvaindevetdeset sem za vedno zapustil Piran. V Idriji sem bil še kar dolgo časa, preden so me namestili v socialnovarstveni zavod Dutovlje. Čez leto dni sem od tam odšel v Italijo, v skupnost Srečanje, od koder me je odneslo čez pol leta. Za kakšen teden ali dva sem se vrnil v Piran in nato mi je uspelo priti k teti na Gorenjsko. Čez leto dni, leta 1996 sem bil že v Stični in tudi od tam sem po enem letu odšel, tokrat v Ljubljano. Leta devetindevetdeset bi v Ljubljani umrl, če se ne bi rešil z Idrijo. Uredilo se je tako, da sem končal v stanovanjski skupnosti društva Šent v Celju. Leta 2002 sem odšel iz Šenta in pristal v Novem mestu, v stanovanjski skupnosti Ozara, kjer sem po enem letu vse skupaj poslal k vragu; danes sem že drugo leto v Domu upokojencev s posebnimi potrebami v Petrovem brdu.

No, vidiš, kako je enostavno spraviti svoje življenje v en odstavek, nič lažjega. Če te katero obdobje moje kariere posebej zanima, mi to sporoči, pa ti bom kaj povedal o tistih časih.

(K. Z., pismo iz leta 2005 ni natančno datirano)

Porto

Piransko pristanišče je srce mesta. Ob njem se je dogajala vsa mestna zgodovina. Okno v svet je bilo. V mestnem muzeju je nekaj starih slik iz tistih časov. Tako nekako si v mislih predstavljam *porto* in utrip mesta okrog njega:

Gozd raznobarvnih jader bark vseh vrst in velikosti, ki so tesno privezane druga ob drugi. Nad njimi budno lebdiyo vedno sestradani galebi, ki jih kot usoda povsod spremljajo. Obale porta so polne življenja: trgovci, ribiči, njihove žene, otroška zijala se podijo med seboj in preganjajo od vonja rib omamljene mačke, golobe ali pse. Starejši ribiči kr-pajo in popravljajo poškodovane mreže, mlajši jih pripravljajo za lov, tretji se ukvarjajo z jadrni in ostalo opremo. Tu so vedno prisotni prebivalci mesta, ki jim je pot v porto vsakdanje opravilo. Kupujejo in se pogajajo za ceno rib. Delavci in mornarji prelagajo tovor z ladij na obalo ali jih natovarjajo. Vsepovsod ležijo zaboji, sodi, kupi mrež in podobna krama, ki čaka, da jo bodo takrat, ko bo prišel čas za to, premaknili nekam ali uporabili za kaj ...

Danes gledati na tiste čase kot na nekakšno srečno in dobro življenje, je daleč od tega, kar je znanega o ribičih v preteklosti. Mesto ni nikoli slovelo zaradi njih. Omenjeni so posredno, kot del ekonomije mesta, ki je temeljila na trgovini, obrtništvu, solinarstvu, poljedelstvu, vinogradništvu, sadjarstvu, pridelavi povrtnin in olivnega olja. Ribišstvo je bilo povezano z vsakodneвно prehrano mestnega prebivalstva in ne dejavnost, kot so to ostale, ob katerih bi se dalo živeti varno, lagodno ali bogato življenje. Predstavljali so najrevnejši stan. Prebivali so v najstarejšem in najbolj zanemarjenem delu mesta. Na Punti. Redki srečneži so bili lastniki ribiških bark. Ostale so bile v lasti bogatih meščanov, trgovcev in zemljiških posestnikov. Ribiči so bili najemniki bark in hkrati delovna sila. Živel so težko in nepredvidljivo življenje. Veslanje in jadrnanje ob ugodnem vetru sta bila takrat edini mogoč način premikanja po morju. Vse je bilo pogojeno z vremenom. Mislim, da so bili ribiči in njihove družine najbolj bogaboječi in religiozni ljudje v mestu. Saj je bil njihov zaslužek odvisen od »božje volje«. Celo sv. Jurij, *patron* in zaščitnik mesta, je to postal po zaslugi ubogega in prestrašene-ga ribiča, ki je v nevihtni noči prosil in rotil Usmiljenega, naj se vreme

umiri. Prikazal se mu je sv. Jurij in uslišal njegovo prošnjo. To se je zgodilo v 14. stoletju pred današnjim sodiščem, ob vhodu v zadnji del пристаниšča, ki so ga konec prejšnjega stoletja zasuli in je sedaj namesto njega tam glavni mestni trg. Na vzpetini nad mestom so kasneje postavili cerkvico, ki je danes mogočna stolna cerkev sv. Jurija.

Ni znano, da bi kdo v preteklosti opisoval življenje ribičev. Neuki in preprosti ljudje se sami niso ukvarjali z zapisovanjem svoje usode. Tudi zgodovina mesta ne pozna pisatelja, ki bi pisal o njih. V kronikah mesta omenjene nesreče na morju, izjemen ulov ali kaj podobnega je na žalost vse, kar se je takratnim kronistom zdelo vredno omembe. Verjamem, da je med piranskimi ribiči, kot je navada po celem svetu, živelo ustno izročilo o preteklih dogodkih. Ko so se v letih po drugi svetovni vojni izselili iz mesta skoraj vsi avtohtoni prebivalci, so s seboj odnesli tudi svojo preteklost. Mesto so naselili ljudje iz vseh koncev nove države. Nekateri med njimi so začeli ribištvo »na novo«. Dalmatinci so prinesli s seboj navade in ribiške izkušnje iz svojih krajev. Nekaj starejših ribičev je ostalo v mestu. Ribarili so, »kot so to počeli vedno«. Ljudje s celine, neuki ribištva, so se učili od enih in drugih ... Ladijski motorji so zamenjali jadra in tako so tudi manjši *barki* postali ribiški. Industrija je začela izdelovati plastične barke, poceni mreže in ostalo ribiško opremo, dostopno vsakemu, ki bi se rad šel ribiča – obrtnika. Danes je na naši obali ogromno »ribičev«, a tistih, ki bi zares živeli samo od morja, je zelo malo. Ostalim je ribolov dobrodošel dodaten zaslužek. Na Obali je še ribiška flota ladij, ki lovi plavo ribo za tovarno konzerv. Poleg tega imamo sedaj uvožene ribe z vsega sveta, ribogojnice in školjkarstvo. Ribarnice so vsak dan bogato založene – ravno nasprotno od morja, ob katerem stojijo ...

Morje in življenje v njem sta se v zadnjih desetletjih spremenila. Rib je manj. Nekatere vrste bele ribe so se hudo razredčile. Pravijo, da sta kriva nestabilna klima in onesnaževanje. Alge vsakih nekaj let dobesedno »eksplodirajo« in porabijo ves kisik v vodi. Vse, kar živi na dnu, pogine, ribe se takrat poberejo v bolj čisto in globlje okolje. In na koncu nam je še nova geopolitična ureditev preprečila ribolov na jugu, ob zahodni obali Istre. Tako je danes. Lahko rečem samo to, da živimo v časih, ki niso naklonjeni ribištvu.

Otroštvo ob morju

Rojen sem ob morju. Vsi moji spomini, od ranega otroštva dalje so vezani nanj. Najprej je bila igra. Vsak letni čas je bil nekaj posebnega. Poletja smo preživljali bolj v vodi kot na suhem. Potapljali smo se in pobirali z dna školjke, ježke in »zgodovinske predmete«; pravzaprav odpadke preteklih časov, ki jih je nešteto najti na dnu okoli mesta. Starejši fantje so pod cerkvijo lovili ribe s podvodnimi puškami *na fedr*. Medtem smo mlajši na obali nabirali naplavljen les za ogenj. Potem smo na žerjavici pekli ribe, zraven kadili, pili vodo in se lepo imeli. Jeseni se je začelo v pristanišču loviti *špare* in *menule*. Na glavnem pomolu se je ob koncu tedna navadno zbralo ogromno ljudi. Stali smo na notranji strani pomola, držali med premraženimi prsti *laks* in čakali, da *pocuka*. Nekateri so imeli že kar svoja stalna mesta, od koder so lovili. Nerodno je bilo, ko si vrgel svoj *laks* preko sosedovega ali pa se ti je trnek zataknil za nekaj na dnu pristanišča. Na zunanji strani pomola so lovili Italijani in redki domačini. Uporabljali so dolge ribiške palice, ker se je le z njimi lahko tako daleč zagnalo trnek in svinec, da si se izognil skalam, ki ležijo ob zunanji strani pomola. Samo oni so vlekli ven *menule*; v *portu* jih ni bilo ... Za vabo smo uporabljali črve. Nabirali smo jih med oseko pod cerkvijo ali svetilnikom na Punti. Dvigali smo kamenje in brskali po blatu s staro vilico ali nožem. Nabrane črve sem v lončku pomešal z morskovo travo ali solato. Tudi čez dva dni so bili še dobri za *špare*. *Gvati*, babice in *lepi* so bili za nas neužitni. Metali smo jih galebom ali pa jih je kdo nesel domov za mačko. Kot otrok se spominjam stare Italijanke, naše sosede, ki je na obali med skalami lovila morske mačke. Za vabo je uporabljala namočen star kruh. Tega kasneje nisem nikoli več videl. Enkrat po novem letu so bili *ševoli*, ciplji. Takrat se v piranskem zalivu vsako zimo zbirajo jate cipljev. In ko jih je največ na kupu, jih z ogromno mrežo obkolijo ter privlečejo do obale. To se dogaja v Portorožu in pri tem sodelujejo vsi ribiči. Včasih so jih nato v piranskem pristanišču pretovarjali v kamione hladilnike. Ti so ves čas prihajali in odhajali s *ta malega* pomola. To je navadno trajalo cel dan in celo noč. Včasih še dlje. Bil je praznik v malem takrat. Vse je bilo razsvetljeno z reflektorji, kot bi snemali film. Za majhen denar si dobil toliko rib, da si jih komaj nesel. Lahko so bile tudi zastonj, če si imel znance med ribiči.

Po tej *fešti* na račun cipljev se je lovilo s pomola nekje do začetka pomladi. Bolj ko je morje postajalo toplo, manj se je splačalo ukvarjati s *špari* v pristanišču. Počasi jih je bilo vedno manj, ker so se selili spet v zaliv na svoje pašnike. Jate sardel in delfinov so nam dale vedeti, da je tudi v morju pomlad. Včasih smo dolgo sedeli na skalah in opazovali delfine, kako preganjajo sardele. Ob tem so zganjali svoje akrobacije. Videti jih je bilo, kot bi se igrali in posebno mlajši so bili izvirni, ko so v svoji vnemi včasih prišli nekaj metrov od obale. V *portu*, ob *ta malem* pomolu, smo imeli stalno privezano Mečanico. To je bila kakih dvajset metrov dolga ribiška barka v lasti občinske Kmetijske zadruga. Njene mreže, *sacaleve*, za sardele in ostalo plavo ribo so z dvigalom naložili na kamion. Potem so te mreže med počasno vožnjo položili, jih raztegnili v širino po vsej dolžini glavnega pomola, mimo stare telovadnice (danes hotel Piran) in naprej po vsej obali Punte do svetilnika. Nekaj dni so jih nato pregledovali in popravljali. Obala mesta je bila tlakovana z mrežami videti čisto drugačna. Ko je bilo to mimo, se je Mečanica pridružila izolski skupini ribiških ladij. Lovili so ponoči s pomočjo velikih plinskih reflektorjev. Zvečer je bilo videti na morju tam, kjer bi moralo biti obzorje, številne premikajoče lučke in slišati oddaljeno ropotanje ladijskih motorjev, ki se je zlilo v zamolklo, oddaljeno bobnenje, kot da bi bila tam ena sama ogromna ladja. Še lepše je bilo, če je na italijanski strani, za obzorjem, bila nevihta. V svetlobi občasnih bliskov se je dalo za trenutek videti tudi ribiške ladje. Stali smo na obali in gledali v ta čudež.

Zdaj se je začela za nas, mestno *mularijo*, druga *runda* našega ribolova. Na vrsto so prišli *kalamari*, sipe in igle. Na začetku Punte je imel star Italijan Moro v še kar veliki kleti svojo delavnico, skladišče in trgovino z vsem, kar se je rabilo za ribolov. Veliko tega je izdeloval sam. *Svince* je sam vlival, *lodige* in *pušče* za *kalamare* je delal, šival je in sestavljal mreže ter še kup drugih prepotrebnih malenkosti je počel. Najlepše se mi je zdelo to, da je nam otrokom on sam zamenjal *svinec* in trnek. Oboje je namreč ostalo zataknjeno na dnu, ker si pač med »reševanjem« strgal *laks*. Današnje *pušče* so japonske. Plastične, fluorescentne in perfektna imitacija žive ribe. Moro je izdeloval takšne, na katero si nataknil pravo ribo. Navadno večjo sardelo ali *sardona*. Do petnajst centimetrov dolgo tanko palčko (kot za ražnjiče) si porinil ribi v usta, pri repu pa je morala priti ven. Okrog konca, pri glavi, so bili nanizani trnki, pri repu pa si *puščo* obtežil s *svincem* toliko, da je v

vodi lebdela in počasi tonila ves čas v vodoravni legi. Vrgel si jo čim dlje v morje, malo počakal, da se je potopila meter ali dva pod gladino, in potem »potegnil-spustil«. S *puščo* si posnemal ribo, ki se premakne in ustavi. Čez čas si jo na tak način privlekel k sebi in ponovno zagnal v morje ... Ko je *kalamar* prijel, si ga počasi vlekel do obale in z *lodigo* potegnil na suho. (*Lodiga* je večnamenska. Podobna je mreži za lov metuljev.) To pa zato, ker *kalamari* (kot sipe) v nevarnosti spustijo oblak črnila, da lažje zbežijo. Na suhem pa je lahko tisti, ki lovi, zaradi tega njihovega *špricanja* ves črn. Da se temu izogne, jo ima toliko časa v *lodigi* in v vodi, da se žival izprazni. Tako smo lovili *kalamare*. Sipe se držijo bolj na dnu in se ne zmenijo preveč za to, kaj se dogaja pod gladino morja. Za njih sta prišla v poštev *pescafondo* in *foscina* (harpuna, ost). Zgodaj zjutraj, še pred sončnim vzhodom, si se odpravil s *foscino* na pot ob obali, pristanišču, plažah in jih s pogledom iskal po dnu med skalami, kamenjem in peskom. Takrat menda še spijo in se ne premikajo. Ko si kakšno zagledal, si jo preprosto nabodel. Dokler se nisi navadil, si jih težko razlikoval od dna, ker znajo biti enake barve kot je okolje, v katerem se takrat nahajajo. *Pescafondo* je podoben *pušči*, le da je namesto ribe kos kromirane pločevine ali kaj podobnega, kar se blešči, in je bolj obtežen s *svincem*. Idealen je za lov z *barka*. Spustiš ga do dna, pol metra dvigneš in tako kot *puščo* »povlečeš-spustiš«, a je razlika še v tem, da imaš *pescafondo* ves čas na isti oddaljenosti od dna, dokler sipa ne zagrabi. Igle so bile spet pesem zase. Pravzaprav smo jih zares začeli loviti šele takrat, ko so nam dovolili doma nositi kratke hlače! To pa zato, ker je bilo treba naloviti za vabo žive *angodele* (to so majhne sardele). *Lodige* smo si sestavljali sami in namesto mreže smo uporabili mamine strgane najlonke. Navadno smo jih lovili z obale, kjer pa to ni bilo mogoče, si moral do kolen brodit v vodi. Ulovljene *angodele* smo spravljali v lončke z vodo, tako da so bile do »zadnjega« žive. Za igle si rabil *laks*, kos sveče za plovec in trnek, na katerega si nataknil živo vabo. Ko je plovec izginil s površine, je prišla in si moral pustiti, da nekaj časa *fura*, nato si potegnil in recimo, da si jo imel ... Timsko delo je bilo to: eni so lovili igle, drugi istočasno *angodelo*.

Ribiči

Moram povedati, da smo bili v obdobju, ki sem ga do sedaj opisoval, še skoraj vsi v osnovni šoli, in je bil naš ribolov »neresen« ter povezan z igro. Redko kdo je sam lovil ribe. Vedno nas je bilo več skupaj. Po osnovni šoli sem se tako kot večina ostalih, s katerimi sem preživel otroštvo, nehal igrati ribiča. Na vrsto so prišle drugačne življenjske igre, ki niso imele nič skupnega s prejšnjimi časi ... Nekako po desetih letih, morda nekaj manj, pa sem se ponovno znašel v *portu*. Tokrat je šlo zares.

V preteklih letih se je tam marsikaj spremenilo. Nekaj velikih plovil, ki so tako lepo krasila razglednice mesta, je izginilo iz pristanišča. Na začetku glavnega pomola so postavili dvigalo za *barke*. Mnogih starejših Italijanov ni bilo več. Nadomestili so jih mlajši domačini in prišleki iz notranjosti. V Piranu je bil v petdesetih in šestdesetih letih v okviru srednje pomorske šole tudi oddelek za ribištvo, a so ga zaradi pomanjkanja dijakov ukinili. Nekaj generacij pa je vendarle končalo to smer. In nekateri so danes dobri ribiči, večina pa je kasneje krenila v svojem življenju na drugo pot ... Nekateri, s katerimi sem se poznal še od otroških let, so bili sedaj že samostojni ribiči, s svojimi barkami, drugi pa so kot delavci pomagali pri čiščenju, dviganju in metanju mrež v morje. Spadal sem med slednje. Pravzaprav je bilo tako, da sem najprej delal s fanti pri dvigalu. Dvigali smo barke, jih barvali, plastificirali, zaščitili dna pred školjkami in se včasih lotili manjših mizarških del. Največ smo imeli opraviti z ribiškimi plovili. In tako je nanoslo, da mi je kdo od njih ponudil »začasno« delo na njegovi barki. To delo in vse »kar spada zraven«, je izgledalo tako nekako:

Zgodaj zjutraj sva se dobila v kakem lokalu. Na morje se gre že zaradi varnosti skoraj vedno v dvoje. Redki gredo tudi sami, a se je to že za marsikoga slabo končalo! Po kavi sva se odpravila v pristanišče na barke in odrinila na morje. Od oddaljenosti kraja, kjer so bile prejšnji dan položene mreže, je bilo odvisno, kako dolgo sva se vozila. Če je bilo to na odprtem morju, sva si pomagala z uro in smerjo na kompasu ali pa sva smer določila s točkami, *orienti* na obali (npr.: RTV antena na hribu in rdeča hiša na obali pod njo sta se morali ves čas vožnje »pokrivati«). Ko sva prišla, po uri sodeč, v bližino mrež, je nekdo od naju stopil na palubo in začel opazovati, kje bi bil *signal*, palica z zastavico nasajena

na plovec, ki je pomenil začetek mreže. Ko ga je odkril, sva se odpeljala do njega, ga potegnili v barko in dviganje mrež se je začelo. Najprej je bil na vrsti *štrik*, ki je povezoval *signal* na gladini in začetek mrež na dnu. Ko govorim o mrežah, imam v mislih niz mrež povezanih med seboj v eno in tej se reče *kalar*. Navadno so vse istega tipa in enake dolžine, lahko pa je kombinacija različnih mrež, ki se med seboj razlikujejo po dolžini (od 20 do 70 m) in višini (od 1 m do 6 m, redko tudi več). Kalar je poljubno dolg. Navadno so 200, 400, 600 m dolgi, izjemoma so včasih daljši.

Mreže se *kalajo*, polagajo v morje popoldne, nekje po sončnem zahodu, ko voda *stoji*. Takrat je nekakšna *pavza* med oseko in plimo. Drugo jutro naj bi se dvignile pred sončnim vzhodom, a se to ne počne vedno. Predvsem je odvisno od posameznika, koliko je ta »zagnan« ribič. Če si pozen, se ti zgodi samo to, da imaš več smeti in ribo napadejo morske uši, ker je pač bila predolgo časa ujeta v mrežah. Od nje ostaneta dobesedno samo kost in koža ... Uši namreč posrkajo vso njeno notranjost. Mreže smo *na roke* vlekli v barko. Globina morja je v povprečju med petnajstimi in dvajsetimi metri. Danes je večina ribiških bark opremljenih z *rulo*, vitlom. To je kovinsko kolo, lahko od avtomobila, ki je pritrjeno z osjo na daljši cevi. Vgrajena je na premcu. Pri barkah z močnejšimi motorji je takšno, zlata vredno orodje, priključeno na hidravlični pogon. Mreže *tečejo* preko utora na *ruli* in dviganje je neprijemerno lažje. Najprej se prične dvigati *zid*, tisti prvi, daljši del *kalarja*, ki je položen naravnost, premočrtno, in se konča z *baligo*, spiralo, *polžem* v približno zadnji četrtini njegove dolžine. Smisel tako postavljenega *kalarja* je v tem, da se jata, ki naleti najprej na *zid*, razdeli, da bi ga obšla. Del jate obvezno konča svojo pot v *baligi*. Riba vedno sili in rine naprej. Zaradi tega ne zna najti poti iz spirale ...

Stal sem na palubi ali v barki ter dvigal mreže. Kolega je počasi vozil in mi s tem pomagal, da nisem hkrati vlekel tudi barke. V čistem morju sem lahko med dvigovanjem opazoval mreže tudi do deset metrov globoko pod seboj. Vse, kar je bilo v njih, sem videl, še preden so »prišle na dan«. Najlon vrečke, lončki od jogurtov in podobni svetli predmeti so me varali v mojem upanju, da so ribe. Največ dela in škode je zaradi *šporkarije*, smeti. Školjke, mehkužci, ježi in vsakovrstna morska flora so nujno zlo ribiške vsakdanjosti. Seveda v mrežah pristane tudi kup »komercialnih« odpadkov, ki potujejo naokrog z morskim tokom. Nekaj tega se je dalo že na morju očistiti, ostalo pa »doma«. Riba sva je-

mala iz mrež sproti in na poti nazaj. Ko sva bila spet v *portu*, je *šef* poskrbel, da se je ulov spremenil v zaslužek, jaz pa sem ga počakal za šankom. Lahko je prodal ribe ribarnici, zasebnim gostilničarjem ali poklicnim preprodajalcem, ki so potem trgovali čez mejo. V soboto in nedeljo so prihajali zaradi rib v *port* Italijani. Bili so dobri kupci. Določeni lokali so bili »ribiški«. Zvedel in slišal si tam vse o razmerah na morju, aktualnih dogodkih, odnosih med ribiči, državni politiki, davkih in še in še *čakul v prazno* ... Po običajni pijači in topli malici sem se vrnil na pomol ter začel s čiščenjem in zlaganjem mrež. Po kosilu mi je prišel pomagat še *šef* in ko je bilo vse *pronto*, kot je treba, sva odšla spet na morje. Pred temo sva bila navadno že nazaj v *portu*.

Kje bova *kalala*, sta nama narekovala vreme in vrsta mrež. Dobrih mest je malo, ribičev pa veliko. Dogaja se, da namerno ali ne *zakalajo*, zablokirajo in onemogočijo drug drugega, ker *kalarje* položijo vzporedno preveč skupaj. Še hujše je, če se križajo. Zaradi tega se potem zgodijo med ribiči prave male vojne, katerih posledice so najprej veliko hude krvi, nato prerežani *kalarji*, odvezani *signali*, ali pa nekdo preprosto ostane brez mrež, ker so zvržene na kup končale kdo ve kje na dnu morja. Zgodilo se je že, da je nekomu celo »zmanjkala« barka. Potem se je govorilo, da leži navrtana nekje sredi zaliva ... Na odprtem morju daleč od obale je nevarnost, da povozi *kalar koča*. To je spet eden od načinov ribolova, pri katerem za to prirejena večja ribiška barka, *koča*, vleče ponoči mreže določen čas po dnu. Posadka jih nato dvigne, izprazni in spet spusti v morje. Velika nesreča je burja. Dokler ne poneha, je mreže nemogoče dvigniti. Po dveh, treh dneh so že polne *šporkarije* in ležijo »odpisane« na dnu ... Kasneje se porežejo. Na stare *šure* in *svince* se našijejo nove mreže. O tem delu več kasneje.

In tako je minilo nekaj let. Vmes sem delal za različne *šefe* ter ob tem spoznal in doživel na morju marsikaj nepozabnega. Za vedno bodo v meni ostala jutra, sončni vzhodi, zahodi, jutranja tišina na odprtem morju, galebi, ki so se vedno »od nikoder« vzeli ravno takrat, ko sem dvigal in čistil mreže, ogromni tankerji, katerih leno premikanje mimo naše lupinice sem s spoštovanjem spremljal, dobra in slaba volja ob polnih ali praznih mrežah ...

Da pa ribištvo ni hec, je lahko vsakemu razumljivo, če je le kdaj bil dopoldne v slabem vremenu na koncu glavnega pomola, ko so se barke vračale, ter je opazoval sključene, molčeče, premražene, premočene in

utrujene tipe, s čiki v ustih, ki se jim še v morje ni dalo pljuniti, kaj šele, da bi kaj spregovorili! Najbolje se lovi pozimi in najslabše morje in vreme sta takrat ...

Dogodivščine

Kot je bilo že rečeno, sem v tistih letih zamenjal nekaj *šefov*. Nekateri so delali samo z mrežami, z nekaterimi pa sem ribaril tudi drugače. Najbolj posrečen možakar in posebnež med ribiči, s katerim sem kdaj koli delal, je bil Miha. On in njegov nemški ovčar Medo sta bila nekaj let največji pojavi v *portu*. Bila sta kot eden. Nerazdružljiv par na morju in na kopnem. Njegova ribiška barka je bil predelani osemmetrski lifeboat, rešilni čoln. Poleg nje so v njegovi floti pluli še lesena *batana*, plastična *pasara* in »gumica«, to je gumijast čoln za napihniti. Okrog njega se je navadno zbrala ekipa izgubljenih duš z njim na čelu. Poleti je Miha veliko barko usposobil za prevoz turistov. Med obvezno opremo so med sezono spadali *roštilj*, kup pijače, kitara in včasih je imel celo stalnega harmonikarja na njej. Njegove krožne vožnje in pikniki na odročnih obalah so bili nepozabno doživetje za vse, ki so bili zraven!

Preživljali smo se z nabiranjem školjk, z nastavljanjem vrš in *parangalov*. Včasih se je cele noči »na vesla«, s *feralom*, »čaralo« po zalivu. Lovili smo tudi s trnki, puščami in *pescafondi*. Mrež Miha ni maral in jih zato ni imel. Nisem jih pogrešal ... Bil je enkraten *šef*, vedno poln idej in načrtov kje, kaj in kako početi. Ob neki priložnosti si je zabil v glavo, da si mora postaviti v kanalu pod Sv. Jernejem svoj pomol. Tja naj bi preselil del svojega ladjevja, ker je privez v *portu* treba plačati, tam pa bi bil »gratis«. Ravno takrat so v nekaj kilometrov oddaljeni cerkvi pred kratkim zamenjali streho in njeno leseno ogrodje. Miha se je dogovoril z župnikom, da si lahko nabere in odpelje tramov, kolikor jih rabi za pilote bodočega pomola. Vse je organiziral: prevoz s kamionom, ljudi za nakladanje, pijačo, hrano ... Njegova draga je medtem v Piranu skuhala *malo morje* pasulja, po katerega naj bi nekdo z barko prišel opoldne in nam ga kot kosilo pripeljal na »delovišče«. Krvavi pot je tekkel od nas med nakladanjem »stotonskih« in stoletnih cerkvenih tramov. Pa smo vseeno preživeli, kot že marsikaj prej ... *Bosanc*, ki to

sploh ni bil, ampak smo mu samo tako rekli, se je že pred koncem »Zadeve piloti« odpeljal proti mestu. Nato je tudi kamion odšel domov, preostali štirje in Medo pa smo sedeli na svežem kupu bodočega pomola in lačni čakali na kalorije, ki so se vozile po morju nekje med nami in tistim, od koder so odšle proti nam. Miha je stal ter sam sebi in Medotu razlagal, da bo treba zgraditi najprej splav z luknjo v sredini in nanj postaviti *mačka*, kladivo, s katerim bomo pilote zabijali v dno kanala. Tako nezainteresirano smo ga poslušali, da ni nihče razen njega opazil bližajočega se *Bosanca*. Kot smo ga učili, je zapeljal barko v kanal ob desnem nasipu. Nekaj časa je lepo vozil in nato, kot smo mu prepovedali delati, zapeljal pod kotom 45° naravnost proti nam! Miha je zaklel, Medo zalajal in pod barko je zaropotalo. *Bosanca* je vrglo s krme v vrata kabine, barka se je na mestu ustavila kakih deset metrov pred nami. Motor je tulil, trup se je tresel, nesojeni krmar se je privlekel do njega in ga utišal. Kaj se je zgodilo? Barka je nasedla na stare pilote, ki so ob oseki le pol metra pod gladino ali še manj. Če kanal obvladaš in veš, da je poglobljen na desni, da so stari piloti posejani na levi obali in poznaš mesta, kjer jih ni, se v vsakem primeru obrneš z barko 90° in zapelješ proti levemu bregu. Zgodilo se je, kar se ne bi smelo ... Voda je počasi vdiral v notranjost barke, Miha je obljubljal *Bosancu* pekel na zemlji, dokler bo on živ in tako dalje in jaz sem se v mislih poslovil od pasulja. Na koncu je zmagal razum. *Bosanc* je za kazen moral sneti motor in ga prinesiti na obalo. Do pasu je gazil po vodi, sredi zime! Popoldne je prišel ponj naš prijatelj z avtom. Še nekaj vredne ropotije in opreme je Miha tisti dan odpeljal domov. Vse je znosil na obalo povzročitelj tragedije. Popili smo preostalo pijačo in odšli vsak po svoje domov. Barka je bila čez dva meseca spet kot nova. Pomola nismo nikoli zgradili. Miha je kasneje *pogruntal*, da je bolj zdravo imeti svoje ladje vsak dan na očeh v *portu*, kot pa vezane bogu za hrbtom, v nekem čudnem kanalu ...

Po opisanem dogodku smo ostali brez »matične« barke, jaz sem postal »glavni« za *parangal* in vrše, Miha pa je poslal neresno posadko na čakanje, »stand by«. Do poletja sva lovila sama. Ponoči s *feralom*, čez dan pa sva počela ostalo. Delati s *parangalom* in vršami je lažje kot z mrežami. *Parangal* je sestavljen iz močne, tanke najlonske vrvice, na katero so približno pol metra vsaksebi vezani trnki. Vsak je pritrjen na 25 ali 30 centimetrov dolgem kosu *laksa* in nekaj centimetrov pod vsakim trnkem je kot plovec privezan majhen plutovinast zamašek. Za ob-

težitev so po vrvici enakomerno razporejeni koščki svinca. Velikost *parangala* se meri po številu trnkov. Normalen, po zakonu o ribištvu dovoljen, šteje dvesto trnkov. Vršam bi lahko rekli tudi kletke ali pasti. Stranice iz debelejšje žice so »oblečene« v kovinsko mrežo, ki ima na zgornji strani ali ob strani, kjer so pač »vrata«, okroglo odprtino, ki se podobno, kot je to narejeno pri mišolovkah, navznoter oži in je pravzaprav iz žice narejen stožec z odrezanim vrhom. Ribe, raki in ostala go-lazen, ki se sprehaja po dnu, se nekako uspe preriniti noter. Ko so enkrat v vrši, lahko samo še sanjajo o tem, kakšno je bilo njihovo življenje nekoč zunaj ...

Loviti s *feralom* je nepozabno doživetje. Prav v ta namen so si v preteklosti izmislili *batane*, štiri do pet metrov dolge, ozke lesene barke z nizkimi boki, ravnim dnom in zelo majhnim ugrezom. Na premcu je montiran velik plinski reflektor in na dnu pod njim je stekleno okno, veliko približno 30 krat 35 centimetrov, skozi katerega se med lovom opazuje »svet pod barko«. Lovi se v paru. Eden je na veslih, drugi stoji spredaj in s *foscino*, ostjo nabada vse živo, kar mu priplava pod luč. Najraje sem veslal, pa čeprav se to sliši neumno. Najprej me ni zeblo, in drugič je to ravno tako odgovorno in precizno delo, kot je tistemu spredaj zadeti ribo, ko v momentu švigne pod *feralom*. Vesla so dolga skoraj kot barka in so postavljena na *bracere*, opore, ki segajo po meter in več čez vsako stran *batane*. Na oporo so zataknjena približno v svojem težišču, tako da z njimi ni težko ravnati. Lahko veslaš »normalno« (kot v filmih), lahko tako, da vesel sploh ne daješ iz vode, lahko se na mestu ustaviš in obrneš za 90° ali 180°, če je treba ... Vse to počneš na *komando* tistega spredaj, ki nič ne tuli in *komandira*, ampak je tiho, kot so ribe spodaj, ter nakaže smer z roko ali *foscino*. Vesla se stoje, obrnjen naprej v smeri vožnje. Tako se s celim telesom upiraš v vesla, v nizki vodi pa imaš pregled nad terenom pod seboj.

Na morje se je šlo enkrat po deseti uri zvečer. Takrat so se običajno zapirale gostilne in končala se je zadnja predstava v kinu. Iz *porta* sva s prižganim motorjem odplula mimo mesta do nenaseljene in zatemnjene obale. Luna in vsakovrstna mestna razsvetljava so »moteči elementi«. Načeloma se z barko pluje ob obali. Med lovom se od nje oddalji toliko, da je dno še možno videti. Včasih sva s prižganim *feralom* šla mimo kakega zaliva čez globoko vodo, pa navadno ni bilo »tam spredaj« kaj videti. Premikala sva se malo z vesli, malo z motorjem, odvisno od obale. Tereni so različni. Ponekod bi se dalo dobro loviti, a so tam bili postavljeni *kalarji*, dru-

god so ravno v tistih letih začeli postavljati gojišča školjk in neke druge »se ne sme«, ker so si prav tam izmislili naravni rezervat. Lovila sva največkrat med piransko Punto in San Simonom pred Izolo.

Miha se je včasih odločil, da gremo »na drugo stran«, kar je pomenilo, da gremo loviti na hrvaško obalo, med Kanegro in Katorom pri Umagu. Organiziral je pravo ribiško odpravo. Sestavljena je bila iz velike barke, dveh *batan* in petih, šestih članov posadke. Iz pristanišča se je »konvoj« odpravil že okrog treh, štirih popoldne. Vsi smo bili na veliki barci in za seboj smo vlekli obe *batani*. Lepo nas je bilo videti ... Pod vojaško opazovalnico, na koncu savudrijskega rta, je konvoj spustil sidro. Velika barka je postala »baza«. Na njej smo imeli hrano, pijačo, rezervne jeklenke s plinom in nekoga, ki je ves čas to čuval. Ena *batana* je odplula proti Kanegri in druga proti Umagu. Navadno se je šlo v eno smer z motorjem in lovilo nazaj grede. Okrog polnoči smo bili že nazaj. Enolončnica se je skuhalo doma in tisti, ki je ostal v bazi na straži, je skrbel za plinski kuhalnik. Na koncu prve *runde* je pogrel hrano in skuhal vino. Spravili smo se na veliko barko, se najedli, napili in zraven kleli mraz, vlago, od veslanja nalomljen hrbet, ribe, ki so ušle, mreže, ki so bile nam v napoto postavljene ravno tam, kjer jih ne bi bilo treba ... Največ je bilo ujetih glavonožcev, sip, *kalamarov* in *folpov*, hobotnic. Ostalega se je ujelo veliko manj. Sem pa tja so se narisali pod feralom *brancini*, *božige*. *Sievoli* so se tu in tam prišli »pokazati«, igle, moli ... Druga *runda*, ki smo jo preživljali potem do jutra, je bila veliko bolj »realistična«. Čeprav smo imeli s seboj »radiatorje«, to je litrske *termose*, v katerih je bilo kuhano vino ali pa kava z rumom, se je od treh dalje začela veselica. Vlaga, megla in tisti prekleti »moker mraz« so nam grenili življenje. Pri temperaturi okoli 0°C in skoraj stoo odstotni vlagi je vse skupaj spominjalo na kraje iz Božanske komedije ... Počasi sem veslal, uboga *batana* in midva na njej smo neslišno drseli skozi oblake megle, ki so se ves čas kadili iz vode. Nenavadno tišino je iz daljave, v rednih intervalih, motil svetilnik s svojim zvočnim signalom. Neprestanega šumenja plina med njegovim izgorevanjem sploh nisem več slišal. Spredaj je bil samo premikajoči se krog svetlobe *ferala*, usmerjen v površino vode, ki se je po nekaj metrih končal, obdan z »živimi« stenami meglene teme, kot da je od njih naprej konec sveta! Takrat in tam sem se najbolje počutil, če nisem mislil na »nič«. Buljil sem v pravljično svetlobo, s katero je bila obrobljena postava tistega spredaj in samo sledil njegovim nemim ukazom. Glede mraza je bil ne-

koliko na slabšem od mene. Jaz sem veslal in se ves čas gibal, medtem ko je on samo stal, strmel v morje in čakal, da mu enkrat že nekaj pride pod luč. Nekoč mi je neki Drago, naslonjen na *foscino*, stoje zaspal in skoraj bi se zvrnil v vodo, ko sem rahlo »zaguncal« barko.

Vse ulovljene ribe se dajo lepo, normalno, sproti spravljati v plastične posode na dnu barke, samo *folpe* ne! Te morske pojave ne crknejo nikoli. Vsaj tak občutek sem imel. Ves čas bežijo iz posod, se plazijo po dnu in lezejo čez *bande*, stranice barke, da bi se zopet dokopale do morja. Neko zimo, par let kasneje, sva se s prijateljem kot podnajemnika za mesec dni preselila v neko hišo ob izlivu Dragonje. Vsako noč, ko je bilo ugodno vreme, sva norela s *feralom* do Umaga in nazaj. Ta fant je bil zelo iznajdljiv. Nekoč se je domislil, da bova »trmaste, nesramne in nevzgojene« *folpe* preprosto z žebli pribijala na prečno klop barke. In obneslo se je! Do pete ure smo bili vsi že spet na veliki barki. *Batani* sta, vezani tik ob njej, bili videti kot dva pridna otroka. Še enkrat sta se skuhala vino in kava. Po tem »ogrevanju« se je vsak zavlekel v svoj kot in v svoj svet sanj. Pod palubo je bilo dovolj prostora za štiri ležišča. Spravil sem se na zadnji jogi, pod premcem, ter poskušal pozabiti na vse. Prijetno utrujen sem postal in polomljen hkrati. Nekdo je hodil po palubi nad menoj, dvignil sidro, se vrnil na krmo in pognal motor. Vračali smo se. Končno! Ležal sem, poslušal valove med njihovim potovanjem ob trupu, medtem ko jih je barka na svoji poti odrivala in lomila pod seboj. Njena notranjost se je napolnila z glasbo, podobno žuborečemu potoku. Tam, »daleč na krmi«, sta Miha in še nekdo nekaj govorila, praznila zadnji *termos* z vinom, mene je počasi pobiral spanec, in še ena krasna, nepozabna noč je za vedno okrasila našo preteklost ...

S *feralom* smo lovili tudi *angodele* (ali *girice* ali *centoinbocca*, kot kasneje po gostilnah in restavracijah imenujejo te majhne »sardelce«), ki se v jatah sprehajajo ob obali. Tako neumnega, posrečenega in hkrati pametnega načina, kako je možno preslepiti ribo, še nisem videl! Kot vedno morata biti tudi za ta hec dva: eden je na veslih, drugi stoji spredaj in vodi »comedio«. Po dnu barke je položen najlon in nekje v kotu, da niso v napoto, je zloženih kakih deset *kašet* (plastična embalaža za prevoz ribe). Najprej je treba izbrati pameten kraj. Idealno je, če je na obali kakšen manjši pomol ali pa stopnice, kot so na plažah in ob sprehajališčih. Nekaj deset metrov pred obalo se s prižganim *feralom* počasi tava sem in tja. Pod svetlobo se začnejo zbirati *angodele*. Ko se nabere dovolj velika jata, se barka usmeri proti mrtvemu kotu, ki je med začet-

kom pomola (ali stopnic) in obalo. Vse se dogaja zelo počasi. Če ni dobrih živcev in miru, se jata razbeži, ali pa »noče ubogati« luči, ki jo vodi. Ko smo vsi skupaj enkrat v kotu, se začne predstava. Pod barko je vse črno od rib. Tisti spredaj ima pripravljeno veliko in močno *lodigo*. Z ventilom počasi zmanjšuje pretok plina na minimum, svetlobe je vedno manj, na koncu je že skoraj ni več, *angodela*, ki je na dnu, v spodnjem delu jate, »misli«, da se luč oddaljuje in rine proti gladini, morje pod *feralom* zakuha in vre od nešteti in prevaranih rib ... V naslednjih nekaj minutah mora tisti z *lodigo* hitro zajemati in spraviti čim več *angodele* v barko in ni važno, ali jo prazni v *kašete* ali na dno, samo da je v njej! Ko je vse mimo, se gre iskat drugo jato. Temu početju sem se vedno od srca nasmejal ...

S *parangali* in vršami je bilo veselje delati (v primerjavi z mrežami). Edino na začetku, dokler se nisem navadil, mi je šlo malo na živce premetavanje in zlaganje *parangala*. To sem počel zvečer in včasih se mi je zavleklo vse skupaj pozno v noč. *Parangale* sem prinesel z morja domov na kupu, signale pa pustil na barki. Vseh trnkov je bilo okrog 2500, razdeljenih na več delov po 200 in 400. Zloženi so bili v škatlah, takšnih, kot je na primer normalen predal, ki so bile iz stiropora ali lesa. Lesene škatle so imele na vrhu pritrjen okvir iz plutovine. Zlaganje, »premetavanje« gre tako, da se trnki »rešujejo« in se nato po vrsti, kot so razporejeni po vrvici, natikajo na plutovinasti obod (stiropor). Hkrati se v kot škatle zlagajo vrvica in svinci. To sem običajno delal pri Mihi doma, na kuhinjski mizi. V ta namen je nad mizo visel 250-watni reflektor. Pod njim se je odlično videlo, kaj počnem, pa še grel me je ... Pred odhodom na morje sem moral pripraviti *ježko* (vaba – it. *esca*). V hladilniku so bili za to pripravljeni zmrznjeni *škombri*. Narezal sem jih najprej kot zrezke, nato na kocke in z njimi *naježkal* trnke. Približno polovica vseh *parangalov* je bila v morju, druga pa je bila *pronto*, pripravljena, da jo zamenja. Ven sem hodil sam, z našo triinpolmetrsko *gumico*. Bila je takšna, kot so tiste, ki jih uporabljajo večje jahte za povezavo s kopnim, če niso zasidrane v pristanu. Zada je imela desetkonjski Tomos motor z vzvratno prestavo. V *bonaci* je šlo kot strela, a na valovih me je premetavalo in zalivalo, če sem norel. *Parangal* je ostal lahko nekaj dni v vodi, ker sem ga samo *prepasal* (it. *passare* – pregledati, iti poleg). To je pomenilo, da sem dvignil njegov začetek in začel pobirati s trnkov, kar se je ujelo, spet *naježkal* in ga takoj zopet spuščal na dno. Ko sem prišel do konca, sem prižgal motor, ga nategnil

in spustil, da se je poravnal. Za to delo sem si *ježko* pripravljaj na *gumici*. Veliki in nori Medo je šel včasih z menoj. Postavil se je na premec in kot star, izkušen morski maček med vožnjo ponosno zrl v prihodnost ... Na veliki kuhinjski deski za pripravljajanje mesa sem imel že narezan kup *ježke*. Nekoč sem se med vožnjo za »nedoločen čas« nekam zagledal, Medo je izkoristil mojo »odsotnost«, dvakrat polizal desko s svojim polmetrskim jezikom in se kot svetnik zagledal vame. Miha bi ga vrgel v morje in bi kuža za kazen moral do *porta* plavati za barko! Jaz pa sem pomislil, kako je življenje nepredvidljivo in ponovno rezal *škombre* ... Samo mačke so še tako nore na svežo ribo, kot je bil naš Medo, a to le takrat, ko Mihe ni bilo zraven!

Na morje sem šel dvakrat na dan. Enak urnik sem imel, kakor bi delal z mrežami, le da sem porabil veliko manj časa. Največ je bilo ulovljenih *molov*, osličev, sip, *škart* ribe ter ostalih vsakovrstnih, neuporabnih pripadnikov družčine, ki prebiva in kolovrati po dnu zaliva. Riba so neozdravljivo radovedne. To je bilo najbolj očitno pri vršah. Imeli smo jih postavljene v samem *portu* in ob pomolih zunaj njega. Za vabo je bilo dobro vse – celo na koščke narezan lonček od jogurta je bil OK. Ker takšne bele barve v morju ni, je vse živo, kar je šlo mimo, moralo noter, da vidi in se prepriča, za kaj gre. Od samih vrš ni bilo kruha. Že zaradi tega ne, ker so vanje prihajale živali, ki so sicer med seboj skregane. Potem pa so se šle v vršah kdo bo koga, jaz pa sem zjutraj štel padle v boju za obstanek ...

Miha in Medo sta enkrat kasneje izginila iz mesta. Pred tem je nekemu med vožnjo v burji na veliki barki crknil motor. Vrglo jo je na obalo med cerkvijo in Fieso. Nekaj dni so jo valovi premetavali po skalah in se je tako razbila, da ji ni bilo več pomoči. Ostali pa so spomini na vse, kar smo (sem) doživeli z njo ...

Nabiranje školjk

Nekateri se preživljajo samo z nabiranjem školjk. Imajo potrebna dovoljenja, ustrezno opremo in morajo biti »potapljaško izobraženi«. Kot otrok sem se potapljaj in poleg školjk pobiral z dna vse, kar se mi je

zdelo zanimivo. Kasneje sem to nekako prerasel in tega nisem več počel. Bil pa sem večkrat zraven pri nabiranju morskih *dateljnov*. Južno od nas jim pravijo *prstaci*. Narava je neverjeten mojster in pri teh školjkah je bila zares izvirna. Ko so še čisto majhne, se naselijo na površino kamnitega dna. Izločajo nekakšno kislino, ki topi apnenec. Tako vrtajo in potujejo v notranjost. Kot rastejo, tako se širijo predori. Čas pri tem ne igra nobene vloge. Mislim, da mine precej let, preden dosežejo dolžino desetih centimetrov in več. Skale, v katerih živijo, so zato preluknjane kot švicarski sir. Najboljši tereni so bili med Savudrijo in Umagom. Tja je zjutraj odplula ekipa treh, štirih *fejst* fantov. S seboj smo imeli različna kladiva in železne vzvode za lomljenje skal. Najprej smo si ogledali dno, ki je tam tako »narejeno«, da je tudi dvesto metrov od obale voda še vedno globoka le dva, tri metre. Izbrali smo primerno veliko skalo. Nekdo se je potopil in jo z močno vrvjo privezal. Nato smo jo dvignili meter pod barko in se zapeljali proti obali. Tam smo jo vsi skupaj zvelikli na suho. Tako smo si pripravili nekaj skal, od katerih je imela vsaka po dvesto in več kilogramov. Potem se je začel mit o Sifizu ...

Lotili smo se dela. Razbija in lomi se počasi, da se školjke ne poškodujejo. Na koncu svoje luknje so pritrjene z neštetiimi laski in jih je treba zavrteti, da se strgajo, preden jih potegneš ven, ali pa si pomagati s pinceto, če je pri roki. Od poldneva naprej se je začel hudič. Dan je bil navadno lep, sončen in na tistem koncu raje ne piha, kot pa ja. To je bilo vse najslabše za nas. Morje deluje kot ogledalo in tista bela, kamnita obala se je segrele še pa še. Julija in avgusta se mi je tam zdelo, kot da je sonce štiri ure v zenitu. Nekdo se je odpeljal z barko v vas po pijačo, a smo čez čas vsi pili mlačno juho namesto »pivo«, kot je bilo zapisano na steklenicah ... Vročina me je utrujala bolj kot samo delo. Če sem pogledal proti morju, zaradi bleščanja in pekočih oči nisem videl nič. Pa smo si za vse hudo, kar se nam je tam dogajalo, izmislili zdravilo. Pripovedovali smo si šale, si sproti izmišljevali nore zgodbe in ko nam je bilo najtežje, smo se najbolj režali! Še danes mi je ostala v spominu ena: nekdo se je spomnil, da smo videti kot tisti zaporniki iz preteklosti, ki so svojo kazen preživljali v kamnolomih, kjer so morali cele dneve s kladivi razbijati kamenje ter ga spreminjati v mivko (sic)! Školjke, manjše od petih centimetrov, so bile za domov, ostale pa za prodajo. Že prej se je vedelo, za koga so in koliko bomo za njih dobili. Takšen način nabiranja je bil že desetletja prepovedan, ker se z njim nasilno spreminja dno in verjetno še zaradi česa. Z dovoljenjem so se lahko nabirale

le med potapljanjem *na dah*. Včasih smo srečali tam tipe, ki so to počeli: razbijali pod vodo, a so pri tem uporabljali jeklenke s kisikom ... Sicer pa danes vsega tega ni več, ker je tam sedaj druga država in bi vsakega tujca najmanj živega križali, če bi ga zalotili pri kakršnem koli nabiranju školjk ...

Svojo mladost sem preživel v bližini restavracije Tri vdove. Bila je narejena predvsem za tujce. Njihova ponudba takrat bi bila danes že na meji mogočega. Spominjam se ostrig in jastogov. Spravljene so imeli v velikih kletkah, ki so bile postavljene v vodo ob majhnem pomolu pred lokalom. Tudi to je zgodovina ... S školjkami so v današnjih časih težave. Ni jih, kot jih je bilo nekoč, pa še neužitne so občasno. Prehranjujejo se tako, da filtrirajo vodo. Zato se v njih nabira vse najslabše in škodljivo, kar zmečemo v morje. Nekako pred desetimi, petnajstimi leti so kar naenkrat postale zanimive školjke *pokrovače* ali *kapesante* po domače. Večje barke so opremili z *ramponi*, ki so nekakšne velike grablje z jekleno mrežo, vrečo. Preorali so peščeno dno, kjer jih je bilo največ, po dolgem in počez. Ogromno so jih izvozili v Italijo. Ko jih ni bilo več, je bilo te igre konec. Sedaj imamo nekaj velikih gojišč školjk klapavic in morske ribogojnice. To je alternativa in neke vrste nadomestilo časom, ki jih ni več ...

Šivanje mrež

Za ribiča je idealno, če je mlad pa pameten in močen kot bik, smo nekoč govorili. Mlad sem bil, z močjo se nisem nikoli ne vem kako izkazal, bil pa sem vztrajen; pamet pa je bilo bolje pred odhodom na morje pustiti na suhem ... Ko si enkrat z barko zunaj, si je tam, med delom, težko najti čas za pametovanje. Nekomu, ki gre prvič z ribiči na morje, se marsikdaj zdijo malenkostna dela, ki jih je treba postoriti, čudna in nepotrebna. A se šele kasneje, ko gre za res, izkažeta smisel in njihova vrednost! Ribišтва se da naučiti samo na morju, od nekoga, ki ga živi in obvlada. Tisto osnovno znanje se je vedno tako prenašalo. Ostalo pa so izkušnje, ki si jih skozi leta ob delu nabere vsak sam. Eni smo štorasti, neokretni, neiznajdljivi, vedno nekoga rabimo ob sebi in tako naprej, drugi so praktiki, ves čas so z glavo na preži, tuhtajo, kako bi si

delo olajšali in ga opravili bolje ali v krajšem času ... Najlažje je postati ribič tistim, ki so rojeni v ribiški družini ali pa vsaj ob morju, kjer je ribištvo prisotno in del vsakdanjosti. Zelo pomembno je, kakšen odnos ima bodoči ribič do morja in njegove »vsebine«! Ni vseeno, ali ga privlači in mu je izziv zaradi svoje večne nedorečenosti in lepote, ali pa si misli na račun njega čimprej zagotoviti boljši standard. Če si želimo, da bi nas vsi živi vsaj malo spoštovali in imeli do nas korekten odnos, potem bi bilo logično, da smo tudi sami takšni do vsega, kar nas obdaja. Danes je veliko tega postavljenega na glavo in skreganega z zdravo pametjo. Tako pisane družine, ki se gre ribištvo, je v našem *portu* ni bilo še nikoli! Najmanj polovica jih je prišla od nikoder in si še pred kratkim niso niti v sanjah predstavljali, da bodo počeli to, kar počnejo danes. Večina je zavohala lahek zaslužek, ki to pravzaprav sploh ni! In ta bolan oportunizem je popolnoma izničil raven medsebojnih odnosov. V ribištvu danes vlada zakon močnejšega. Delijo se na prave ribiče, obrtnike in popoldance (dopolnilna, popoldanska dejavnost). Slednjih je največ, po drugi strani pa naj bi po zakonu imeli manj pravic. A ni tako! Vsi imajo enake mreže, barke in neprijavljene črnice, ki za in celo namesto njih delajo. Morja je danes veliko manj kot v mojih časih. Spominim se, da smo takrat še lovili kilogram morskih listov (*šoje, pasare*) na mrežo (približno dvajset metrov je dolga *pasarela*), medtem ko danes dobijo toliko na deset in več mrež. Zato sedaj kilometer dolgi *kalarji* niso več nobena redkost! Nikoli še ni bilo toliko mrež v morju, kot jih je danes. Koliko je z njimi dela, si lahko samo predstavljam. Nisem si mislil, da bo šla zgodovina *porta* v to smer. Sicer pa ves svet rine v nore številke! Ko bi bil jaz bog v tej državi, bi za deset let prepovedal vsako obliko ribištva in še vedno dvomim, da bi bilo zaradi tega v morju kaj drugače ...

V drugi polovici osemdesetih sem se dokončno poslovil od mojega ribištva. Tu in tam sem še odšel s kom na morje, vendar je bilo to zame bolj obujanje spominov kot kaj drugega. Še za nekaj let pa sem ostal v *žlahti s portom*. Naučil sem se namreč šivati mreže ...

Vse skupaj se je začelo po naključju. Še vedno sem se družil z ribiči, hodil v iste lokale kot oni in od daleč spremljal dogajanja v njihovem svetu. Nekoč mi je prijatelj omenil, da bi bilo pametno, ko bi se sedaj, ko ne hodim več na morje, naučil šivati mreže. Najprej se mi je zdel njegov predlog nor, potem pa se me je prijel in čez nekaj tednov sem že hodil k njemu na dom gledat, kako on to počne. Zase je sam šival. Gle-

dati je eno, sedeti in čarati z iglo pa nekaj drugega. Najprej sem moral naučiti svojo roko držati iglo, vse akrobacije z njo in si potem izmisliti še svoj stil. To je pomenilo: kakšne igle bom uporabljal (takšno, ki mi najbolj leži v roki), kako bom med šivanjem obračal mreže, kako jih bom »nastavljal« in še kup drugih malenkosti, po katerih se tisti, ki to počnejo, med seboj razlikujejo. Niti dva ne šivata na enak način, pa čeprav je na koncu rezultat isti. Bil sem priden učenec in čez nekaj mesecev mi je za silo že šlo od rok, a šele čez približno dve leti sem se zares našel in si popolnoma prilagodil šivanje. Dela mi ni manjkalo skoraj nikoli, saj je na vsej naši Obali le nekaj ljudi, ki se ukvarjajo samo s tem. Sedaj pa, za kaj pri vsem tem gre?

Najprej bi rad povedal, da beseda šivanje zavaja. Bolje bi se izrazil, ko bi dejal »združevanje elementov«, iz katerih je vsaka mreža sestavljena. Imamo *strike*, vrvi, na katerih so nanizani *šuri*, plovci, *lime*, svince, *mapo*, mrežo in *tremeže*. Danes je, razen svinca, ves material sintetičen, iz najlona. *Šuri* se razlikujejo po velikosti. Narejeni so iz trdega stiropora in različnih barv. *Lime* so videti kot debelejši *striki*. V sredini imajo na tanki vrvi nanizane svinčene valjčke (kot na primer pri biserni ogrlici), ki so potem strojno *opleteni*, obdani z najlonsko prevleko. Merijo se po teži, na en meter dolžine je sto gramov, sto petdeset gramov ... *Mapa* je sestavljena iz *ok* (kvadratkov). Med seboj se razlikujejo po številu *ok* v dolžino, v višino in po dolžini stranice posameznega *oka* ($a = x \text{ mm}$). *Tremeži* so po zgradbi enaki kot *mapa*, le da so stranice *ok* veliko daljše in se merijo v centimetrih. Uporabljajo se pri kombiniranih, *tramežanih* mrežah (po hrvaško so to *popunice*). Klasična mreža je enojna, *nuda* (it. gola). Tvorijo jo *mapa*, svinci in *šuri*. *Tramežane* mreže so *nude* mreže, ki so jim dodani *tremeži* z vsake strani mape. Na naši Obali se največ uporabljajo *pasarele*, ki so *tramežane*, en meter visoke, do dvajset metrov dolge in so bile prvotno zasnovane za morske liste, a se obnesejo praktično za vse živo. *Barakude* so *nude* mreže in narejene iz *laksa*. Visoke so približno dva in pol do štiri metre in dolge od štirideset do sedemdeset metrov. Namenjene so predvsem za *špare*, *menule*, *mormore*, *ribone*, skratka za manjše ribe, ki so v velikih jatah. *Pošte* so kombinacija enih in drugih mrež in so enakih dimenzij kot *barakude*. Navada je, da si ribiči prvič kupijo že narejene mreže. Ko se *mapa* uniči, jo porežejo in kupijo novo. To sem potem jaz našel nazaj na stare *svince* in *strike*. Dolžina *mape* je določena s standardi, višino pa lahko sam izbereš in *mapo* režeš kot ti *paše*. *Pošte* so

bile največkrat takšne, *à la carte*. Moje delo sem večkrat primerjal s krojači in šiviljami iz časov, ko ti še niso poznali šivalnih strojev. Sedeli so pri luči in šivali ure in ure ... enako kot jaz. Prednost tega dela je, da si doma in sam svoj *šef*. Kdaj bom šival in koliko dela opravil, je bilo popolnoma odvisno od mene. Največ sem napravil od zgodnjega jutra pa do srede dopoldneva. Potem sem bil prost kot ptiček na veji.

To je trajalo nekaj let, dokler se ni zgodila državljanska vojna in nato nespornosti med novimi državami zaradi meje na morju in kopnem, ki še danes niso urejeni tako, kot bi si želeli ljudje, ki na tem območju živijo ... Šivanje se je ustavilo, a življenje teče dalje. Odšel sem iz mesta, ki se je v desetih, petnajstih letih tako spremenilo, da danes ni več niti senca tistega kraja, v katerem sem bil rojen in kjer sem preživel mladost ... Nisem edini ali izjema. Veliko nas je, ki smo zamenjali Piran z nekim drugim krajem. Vsak je imel svoj razlog za ta korak. In vsak od teh nosi po svetu nekje v sebi podobo mesta in časa, ki ju že zdavnaj ni več ...

(K. Z., napisano v Ljubljani med 8. decembrom 1998 in 7. januarjem 1999)

Predjamski grad

Tam med hribi in dolinami Dežele vetrov stoji velika, nova dvonadstropna stavba. Za njo je park. Veliko drevja je v njem in ograjen je z visokim zidom. Nekoč je tu stala manjša hiša, v kateri je bilo zdravilišče in kasneje je bil v njej dom za upokojence. Danes je v prenovljeni in dograjeni zgradbi socialno-varstveni zavod, to je ustanova zaprtega tipa. V njej sem preživel leto dni.

Da bi izbral boljšo streho nad glavo, za kaj takega takrat nisem bil sposoben. S svojo prihodnostjo sem bil v nikakršnih odnosih. Ni me sploh zanimala, ni obstajala ... Popolnoma otopel sem se bil prepustil usodi. Drugi okrog mene so predlagali (in odločali), kako in kaj bo z menoj. Z vsem sem se strinjal in privolil v njihovo vizijo moje bodočnosti.

Bil je ponedeljek, ko sem bil pripeljan v zavod. Ravno na božič je bilo. Sprejeli so me tako, kot se spodobi: prijazno, s polnimi usti smeha, pri-

srčno in z veliko pozornostjo so mi razkazali hišo, delavnice, park ... V pisarni sem opravil formalnosti, takšne, kot je na primer tista, da sem ostal brez vseh dokumentov, in podpisati sem moral izjavo, da bom spoštoval hišni red, ki je vseboval cel kup prepovedi in nekaj banalnih pravic in bilo mi je dano vedeti, da se vsaka kršitev hišnega reda kaznuje. Prišel sem iz psihiatrične bolnišnice. Skoraj pol leta sem tam čakal na ta dan. In bil sem razočaran. Čutil sem, da ni vse tako lepo in prav, kot je bil ta navidezni prvi vtis; nekaj je smrdelo, viselo je v zraku. Iz izkušenj sem namreč vedel, da so takšne in tej podobne ustanova organizirane bolj po meri tistih, ki so jih ustanovili. Delo jim gre bolje od rok – oni drugi, ki so jim ustanove dejansko namenjene, pa se morajo, kolikor se le da, temu sistemu prilagoditi. Z ljudmi, ki imajo težave s svojo duševnostjo, nisem imel nikoli težav. Poskušal sem jih razumeti. Z njimi sem se veliko pogovarjal in si poskušal nekako razložiti pravila igre, ki veljajo v njihovi resničnosti. Tako sem si nabral nekaj izkušenj z ljudmi, drugačnimi od drugih. In kako prav so mi prišle v naslednjih mesecih! Težave v zavodih takšnega tipa ne predstavljajo in niso bolniki – oskrbovanci sami, temveč odnosi med osebjem in njimi. Preveč samovolje, nekritičnega presojanja, poniževanja, vse to in še kaj sem doživel v tem svetu psihiatrije! Nekaj tega sem bil vajen že od prej in nisem prišel v neznano okolje. Vsaj tako sem si mislil ...

Pristal sem na zaprtem oddelku, kar je usoda vsakega novega v tem izmišljenem svetu. Mesec dni naj bi vsak v imenu hišnega reda preživel v nekakšni karanteni, na zaprtem oddelku. Četudi je z njim po tem vse OK, bo še vedno na zaprtem in bo čakal, da se bo nekoč na enem od odprtih oddelkov zanj »zgodila« prazna postelja. To lahko traja tako dolgo, da nekateri sploh ne marajo več drugam. Enostavno se jim ne gre več nikamor, ker jim je na zaprtem postalo lepo ... Vendar je dokaj žalostno. Približno petdeset ljudi se preklada iz kota v kot. Večina jih še nikoli ni vedela, kaj s seboj početi. Že to, da sploh obstajajo, jim je velika muka. Vsakdanja trenja in scene nimajo resnega vzroka ne posledic – zgodijo se samo zaradi tega, da se nekaj dogaja. Dolgčas, brezvoljnost, vse se ponavlja! Kar je bilo včeraj, je tudi danes in bo jutri ... Za to začaranost je krivda tudi v tabletah, ki se jim reče zdravila. Vsi jih jemljemo. Moramo jih jemati za spanje, živce, potrnost, negotovost, za odganjanje strahov, zato, da nam ne bi prišli do živega tisti naši drugi jazi, ki prebivajo v nas ... Skratka, tablete zaradi vsega tistega, kar nas dela drugačne od tistih, ki nam te tablete dajejo!

Sedim v kotu na koncu hodnika in kadim. Po njem gor in dol koraka mlad fant. Kakih dvajset jih ima. Pogovarja se s svojimi, samo njemu vidnimi prijatelji. Tu pa tam zakrili z rokami, verjetno je prišlo do nesporazuma med njihovo debato ... Pogled takšnih ljudi je včasih zares neverjeten. Kot rentgen ... Kot vsakič doslej se ustavi korak, dva pred menoj, me prestreli s tistim predirajočim pogledom, a me vidi – ne vidi. Počutim se, kot da ne obstajam. Čuden občutek je to. Nehote pomislim: »Me ni! V njegovem filmu ne igram nobene vloge ..., kaj pa v svojem?« Še enkrat pride do mene. Tokrat se me usmili in mi nekaj v njegovem jeziku pove, tako po tiho. Pokimam, češ da se z njim strinjam, nato ga odnese z njegovo družino vred na drugi konec hodnika. Ni ga več nazaj. Videl sem ga šele kasneje pri večerji.

To je resno vprašanje: kakšno vlogo igram v svojem filmu? Nikoli si nisem znal na to vprašanje zadovoljivo odgovoriti. Sem slab režiser in še slabši igralec. Sproti si izmišljujem življenje, tako, za en dan vnaprej ... In čudež je, če mi gre in mine po mojem scenariju. Včasih zavidam ljudem, ki ves čas vedo, kaj hočejo. Imajo vse mogoče načrte, vozne rede in karkoli se jim zgodi, vse je predvideno, in vse je zaradi tega tako, da se pride do nekega cilja. Potem pa zopet znova: novi cilji, načrti, garanje, odrekanje, žrtvovanje, muke, in ko je tega konec, pridejo za kratek čas na vrsto sreča, radost ..., a zares za malo časa, kajti mudi se živeti naprej! Za kar so se borili, so dosegli, ni časa za sanjanje, življenje je kratko, želja in ciljev pa tako veliko! In tako dalje, do groba! Ko bi tudi sam bil takšen, ne bi nikoli sedel na tem stolu, v kotu tega hodnika! Pa sem poskušal. Nekaj let sem si zares domišljal, da je v delu samem odgovor na vse. In sem pogorel na celi črti. Pravzaprav sem pretiraval in kar je še slabše, nisem vedel tega, kar vem danes: da se nikoli ne moreš primerjati z nikomer.

Primaje se Jože in mojega umovanja je konec. Prisede. Prava omara je, stara nekaj čez petdeset let. Popoldan se na oddelku v glavnem spi. Od pol treh do treh si lahko v čajni kuhinji skuhamo kavo, zjutraj med šesto in sedmo ravno tako. Vsi, ki jo pijemo, imamo svoje lončke za kuhanje, svoj sladkor in svojo kavo. Prvih nekaj dni sem bil brez lončka. Prav Jože je bil tisti, ki mi ga je dal: »Da ga boste imeli,« tako preprosto mi ga je podaril. V svojih časih je delal z zidarji. Z obrtniki se je selil iz kraja v kraj in kar je zaslužil, je šlo za pijačo in ženske. Svoje dni je bil glavni v Reki, dokler je imel kaj v žepu, seveda! Neko jutro se mu je zgodilo: ko se je zbudil, je kar naenkrat opazil, da ni sam. Nek-

do v njem mu je delal družbo. Nista se najbolje razumela. Včasih se jih je zbralo tudi več. Bilo je hudo. Tega je že dolgo. Danes redno je tablete in ti ne bodi si jih treba se ga izogibajo. Lepa igra!

Kdo si je izmislil jutra? Tako težko vstajam. Tablete za spanje so strup. Ko pa si domišljam, da brez ne bom nikoli zaspal ... Prav mi je! Zbudita me čistilki. Dobre punce so to, čistilke in negovalke. Nimajo lahkega dela, a so kljub temu najbolj človeške do nas. Lahko jim zaupaš, se pošališ z njimi, lahko se pogovoriš o čemerkoli in poveš karkoli ti pade na pamet. Tako naj bi bilo tudi prav. Prav nekaj nasprotnega so medicinske sestre, ki so vse po vrsti pesem zase. Bolj me spominjajo na paznice. Da sta si lahko oskrbovanec in medicinska sestra tako narazen v njuni skupni vsakdanjosti? Primat pa ima zdravnica – psihiater. Enkrat na teden pride v zavod in takrat nadomešča Boga! Večkrat se vprašam, ali je vse, kar doživljamo, res, ali pa je le mora, ki se bo nehala, ko bom odprl oči? Dopuščam možnost, da je moja presoja vprašljiva. Da nisem sposoben realno oceniti položaja in situacije, v kateri se nahajam, da se imam za nekakšno žrtev in sem zaradi tega pristranski. Vse to je lahko tudi res. Če le imam možnost, se pogovarjam. Tako se mi sama po sebi razodene ugotovitev, da se moje mnenje o vsem v tem zavodu ne razlikuje bistveno od splošnega mnenja, ki je prisotno med ostalimi. To je, da po tehnični plati deluje zavod odlično, vse ostalo je pa za večino, ki se zaveda sebe in sveta okrog sebe, ena velika muka! Sicer pa: kaj si kdo misli, kako živi in doživlja ta *Predjamski grad*, je nepomembno za tiste, ki si v njem služijo svoj vsakdanji kruh. Verjamem, da je mnogim, posebno sestram, muka biti tistih osem ur z nami. Večina med nami se jih zato boji. Strahovi začnejo razsajati med nami takoj, ko se katera od sester nariše na oddelku. Prepričan sem, da je srednja medicinska šola premalo za takšno delo in odgovornost! O psihiatriji, psihologiji nimajo pojma. To, kar so se učile v šoli, to je nega bolnika, pa namesto njih tukaj delajo negovalke ... In zato je tako, kot je!

Ni dobro, da že navsezgodaj razmišljam o tem. Samo slabe volje sem potem. Kaj bom danes počel? Najprej grem na kavo. Pozen sem. V čajni kuhinji ni nikogar več. Štedilnik je kot vedno polit s kavo. Nekomu je med kuhanjem ušlo čez, a ni pobrisal za seboj. Napolnim si lonček z vodo, ga postavim na še vročo grelno ploščo, vklopim jo in medtem ko se voda greje, počistim štedilnik. Da ne bo negovalka ali pa, kar bi bilo še slabše, sestra opazila nereda. Vsak čas bodo na oddelek prišli zaposleni. Zajtrk bo. Ni mi še uspelo, da bi sam popil lonček kave. Na od-

delku je nekaj tistih, ki si kave niso sposobni skuhati, potem so drugi, ki so kronično brez nje: »Mi je zmanjkala, bom vrnil, ko bo ...« Isti pesem je s cigareti. Mislim, da največ pokadijo in popijejo kave ravno tisti, ki so brez nje! Najprej nalijem skodelico sebi, pol skodelice Lojzu in pol Miri. Več je ni. Preselim se v jedilnico, vklopim TV in gledam CNN. Četrt ure je še do zajtrka. Vsi so že na nogah, skoraj vsi. Nekateri brezciljno tavajo okrog, drugi sedijo in gledajo v prazno. Pogovarja se skoraj nihče. Nekaj jih z menoj gleda televizijo. Branku, ki prisede k meni, prepustim pol moje skodelice kave. Tako gre to! Vsako jutro skuham najmanj enkrat več, kot pa je popijem. Enako je popoldan. To je cena, ki jo moram plačati, da me ti ljudje sprejmejo nekako za svojega – vstopnica v ta začarani svet. Z vsemi se, če se le da, dobro razumem. Seveda to ni isto kot zunaj. Nihče nima nobenih obveznosti do nobenega, nobenih pravih medsebojnih odnosov ni. Vsaj resnih ne. Važno je, da nikogar ne prizadeneš ali komurkoli ne zatežiš z normalnostjo, ki je tukaj na žalost popolnoma neumestna.

Zajtrk in nasploh vsak obrok je žur zase. Hrana je dobra. Zaradi kruha pa je večkrat ogenj v strehi. Vsak naj bi vzel dva kosa, vendar pa to ni izvedljivo. Nekateri imajo ves čas probleme z lakoto. Nikoli jim ni dovolj, kar jim pripada. Meni je več kot preveč tisto, kar je na mizi in mi pripada. Ni mi treba čakati, da nekdo v moji bližini ne bo pojedel vsega in bi potem samo zamenjal svoj prazen krožnik za njegovega ... Nekaj nas je slabih jedcev. Zanimivo je to, da nekaterim tablete tek povečajo, drugim se zaradi njih hrana upira. In še to je, da veliko več pojemo, kot pokurimo! Zato smo, razen nekaj izjem, lepo rejeni, okrogli in pokamo od zdravja. Na žalost videz vara.

Zadnjič je bila pri nas nekakšna komisija. Prišli so si ogledat, kako kaj živimo in kako se imamo. Z nami ni spregovoril nihče! Vodili so jih po zaprtem oddelku kot turiste. Farsa? Ne! Ogled objekta in stvari v njem, inventarja, tako bi lahko komentiral njihovo početje. Mize v jedilnici so bile pogrnjene. Pa vaze z rožami so se narisale na njih. Osebe nasmejano, mi pridni, kot se spodobi. Verjamem, da nismo razočarali zaposlenih in ostalih, ki jim je bilo neverjetno veliko do tega, da je ta republiška družčina odnesla s seboj lepe spomine na nas. Če so nas sploh opazili! Kot da je ta zavod nekakšno smetišče družbe. Odpad odrabljenih ... Če te pobere na cesti od lakote, norosti ali kaj vem še zaradi česa, ali preprosto zato, ker nisi sposoben preživeti, to bi bila sramota za družbo. Da takšne ljudi zapre v zaprt sistem, pokopališče za žive, to

jo naredi humano ... Saj niti jaz ne vem, kaj je prav, kaj ni in kako naj bi bilo. Pravzaprav ni nič narobe, da so ptiči iste sorte pod eno streho. Tako je to nekako tudi zamišljeno s temi zavodi ... Zajtrka je konec, tablete smo dobili, sedaj pa veselo v nov dan. Dolg bo!

Danes pride v dom zdravnica! Kdor ima kaj na vesti, bo danes zaslužil, kar mu gre. Sestanek je v pritličju, v jedilnici. Vse živo naj bi bilo prisotno. Izjema so tisti, ki ne morejo iz postelj, in nekaj tistih, ki so tako ali tako že vseskozi odsotni. Tudi v bolnišnici smo imeli sestanke, vendar so bili nekaj čisto drugega kot tile tukaj. Pa še vsak dan so bili, razen ob sobotah in nedeljah. Skoraj pod nujno si moral govorit o sebi, vsak med nami! Predvsem zaradi tega, da so zdravniki in sestre vsaj približno bili na tekočem, kako si, kaj doživljaš in kaj ti hodi po glavi. Danes, ko sedim tukaj, se mi zdijo tisti sestanki zares človeški, humani, čeprav takrat nisem vedno o njih ravno tako razmišljal ... Zdravnica, kot vedno, zamuja. Spredaj sedijo sestre in terapevtke. Vse tam pred nami je videti kot nekakšen sodni senat. Porote ni! Mi smo se posedli povsod, kjer je mogoče, vendar je sedežev premalo. Zada nas je kar nekaj, ki stojimo. Med nami so tudi negovalke in čistilke. Pripeljale so celo nekoga na vozičku. Vzdušje je težko. Sliši se šepetanje, spredaj pa občasno rezanje sester. Kdo ve, kakšne štose si pravijo? Upam da ne na naš račun?! Prihaja Bog! Tako vsemogočna je zdravnica, da druge primerjave odpadejo. Ni dolgo tega, ko je neka sestra izjavila na oddelčnem sestanku, ki je ravno tako vsak teden enkrat: »Pa si ja ne mislite, da smo me tukaj zato, ker vas imamo rade, vas ljubimo ...« Cinizem na nivoju! Po moje pa jih je strah pomisliti, kaj bi počele, ko bi ne bilo nas in tega zavoda! Tako je to. Naj nam pomaga oni ta pravi Bog, od tega našega nihče ne pričakuje nič dobrega. Začelo se je! Ta in ta se je vrnil vinjen iz izhoda. Kar nekaj jih je, ki se potijo zaradi takšnega prekrška. Za kazen dobiš opomin. Trije opomini in izgubiš izhod za mesec dni. Izhod pomeni, da greš za dve uri lahko med ljudi, v trgovino po kavo ali kaj drugega, na pošto. Skoraj obvezno se gre h kmetom na pijačo. To je še edino veselje, ki nam preostane. Da se izklopiš in pozabiš, kje si – a to je kaznivo! Kot da bi bili mi otroci, ki jih še ne vem kaj čaka v življenju. Oni naj se ne bi hecali s pijačo, saj imajo pred seboj prihodnost. Mi pa, ki si niti sanjati več ne upamo o njej, si ne smemo privoščiti kozarec, dva! Ko se vračamo v dom, nas sestre vohajo, opazujejo, ali se je kdo pregrešil. Ponižujoče do amena! Po drugi strani pa je tako, kot je, prav! Marsikdo je pristal v zavodu zaradi pijače in naj zdaj trpi. Če

ni znal biti pameten takrat, ko je imel za to priložnost! Vsi smo jo imeli! Sestankovanje se nadaljuje. Podeljenih je nekaj opominov, nekdo je izgubil izhod, drugega so za kazen premestili iz odprtega na zaprti oddelk. Vse po črki našega zakona – hišnega reda. Spomnil sem se pregovora, ki ga imajo na jugu: »*Kadija tuži, kadija sudi!*« Kakršna koli obramba ali zagovor odpadeta. Vse skupaj je še najbolj podobno tragi-komediji ali opereti. Dejstvo je, da vse te sankcije nimajo nobenega učinka. Do pijače se pride lahko na tisoč in en način.

Na misel mi je prišel Toni. Nekaj časa ga že ni več med nami. Ni bil slab človek. Pijanček in nič drugega. Pa je bil še marsikaj! Dvajset let je delal v rudniku in deset let je bil pri železnici. Nikoli se ni oženil. Po upokojitvi sta ga brezdelje in pijača spravila v dom upokojencev. Tam je slabo prenašal avtoriteto in red v ustanovi, saj je bil vseskozi sam svoj gospodar. Prihajal je navzkriž z upravo doma in prišlo je tudi do fizičnih konfliktov. Kot problematičnega in neprilagodljivega so ga za kazen premestili k nam, v naš zavod. Najprej je bil, tako kot smo bili nekoč vsi, mesec dni zaprt. Potem je dobil izhod in začelo se je: tik tak si je zaradi pijače nabral tri opomine in ostal je brez izhoda. To ga ni motilo preveč. Ko se mu je zljubilo na pijačo, je enostavno ušel. Bil sem slučajno poleg, ko je na hodniku ustavljal direktorja in ga prosil, naj ga vrnejo nazaj v dom upokojencev, da mu tukaj ni za biti ... Mislim, da se je počutil kot v kletki. Omejena svoboda gibanja ga je ubijala! Ni se bil sposoben prilagoditi zaprtemu sistemu. In zgodil se je tisti, zanj usodni torek! Popoldan so imele sestre in terapevtke predavanje v večnamenski dvorani. Predavatelj je bil Bog – zdravnica! Tema: stres in sprostitev ob delu. Da te pobere od smeha! Okrog šeste ure popoldan je bila že noč. Bil sem v pritličju in čakal, da se začne po oddelkih razvažati večerja. Kar naenkrat se je pred menoj pojavil ves razburjen Vlado. Naj grem z njim ven, bom nekaj videl! Šla sva za stavbo, tam je vrtača in v njej je naš vrt, njiva. Obronki te globeli so porasli z drevjem. Eno teh dreves si je izbral Toni! Na cesti je v temi že stalo policijsko terensko vozilo in policist je z reflektorjem svetil pod krošnjo drevesa, v Tonija, ki je tam visel! Z Vladom sva strmela vanj. Nad nama se je razlegal smeh in razposajeno govorjenje iz dvorane, kjer so ravno kar prenehali s predavanjem ... Oba sva bila istih misli: ko bi se kdo vsaj malo več ukvarjal z njim, mu prisluhnil, bi morda ne storil tega! Nihče ne ve, kaj ga je pripeljalo tako daleč. Lahko je bil to le konec dolge zgodbe, ki se drugače pač ni mogla končati? Ni ga več, ki bi nam na

to odgovoril. Je pa res, da bi se lahko s kom prej pomenil. Morda se je tudi hotel, na svoj način, pa je naletel na gluha ušesa! To je v zavodu normalno. Zdravnici in sestram ne zaupa nihče! O svojih težavah se pogovarjamo med seboj namesto z nekom, ki bi bil usposobljen za to in bi mu lahko zaupali naše težave. Ga ni, vsaj ustreznega ne!

Sestanka je konec. Nekdo preklinja, ker se ne strinja z usodo. Zgleda, da smo prepuščeni na milost in nemilost zaposlenih nam na čast?! Ura je nekaj čez devet. Nekateri gredo v vas, drugi delat, ostali po oddelkih. Že nekaj časa sestavljam svinčnike. Dolgčas! Drugega pametnega dela ni. Vsaj zaenkrat ne. Če ne drugega, mi vsaj čas mine. Tudi to je nekaj! Tudi Toni je poskušal sestavljati svinčnike, pa mu ni šlo od rok. Pravim, da ni vsak za vse.

Med glavno stavbo in terapijo je pokrit prehod. Kakšnih deset metrov dolg. Z njega se gre lahko tudi v park. Terapija je pritlična stavba, s tlorisom v obliki črke L. Približno eno tretjino stavbe zavzema pralnica. Šivilja je še tukaj. Ima skladišče z oblačili in svojo šivalnico, kjer nam šiva in popravlja našo garderobo. Dva prostora sta naša. Pravzaprav samo eden, v katerem sestavljamo kemične svinčnike. Tistega drugega si delimo s skupino mladih ljudi, ki jih vsak delavnik pripeljejo z mini avtobusom iz okoliških vasi v dnevno varstvo. So moteni v svojem duševnem razvoju. Čeprav so nekateri po letih sodeč vse prej kot mladi. V terapiji je kraljestvo terapevtk. Logično! Največ se ukvarjajo z »otroki«. Ena od njih je glavna. Na skrbi ima nabavo materiala za svinčnike in jih gotove, pakirane, pošilja nazaj. Štejemo in pakiramo jih sami. Samo sestavljanje je enostavno opravilo. Štejem do pet in svinčnik je gotov. Vsako število pomeni eno operacijo, eno fazo. Približno deset nas je resnih pri tem delu. Bosanka, Brkinc in moja malenkost držimo proizvodnjo pokonci. Dobro polovico pošiljke sestavimo mi trije. Ostali so počasni. Nimajo obstanka za delovno mizo, pridejo in gredo, nekateri vztrajajo, a malo naredijo. Delo ni obvezno. Nič v zavodu ni obvezno delo. Če se ti da, prav. Če ne, tudi. Je pa plačano. Simbolično, bi lahko dejal. Eni že od vekomaj čistijo pepelnike po hodnikih, drugi pometajo dvorišče, urejajo park in ko je čas za to, se zbere ekipa in gremo delat na njivo. Elita dela v pralnici in likalnici. Skoraj vse to sem že počel. V domu imamo ekonomo Marjana, ki je poleg tega tudi vzdrževalec. Pogruntal me je, da nimam dveh levih rok in mi večkrat zaupa kakšno delo. Malarijo, zamašene odtoke, menjavo žarnice ... Redno perem službena vozila. Nekoč sem obnovil – prebarval vse pepelnike v

zavodu! Mislim, da je edini, ki me jemlje takšnega, kot sem. Brez predsodkov in strahu, češ da sem ne vem kakšen *bau bau*! Dobro se razumeva. Tudi do ostalih je dober. Med nami je nekaj takšnih, ki so v preteklosti bili mojstri. Mizarjev in zidarjev je največ, pleskarjev, nekaj mehanikov in podobno. Marjan ve za vse in jih po potrebi spravi v pogon. Res so mu za to hvaležni. Ko počnejo to, kar znajo, se jim povrne občutek pomembnosti; zopet so tisti stari mački v svojem poslu. Seveda ga večkrat polomijo; nimajo več izkušenj, marsikaj so pozabili, pa nič zato! Važno je, da jih je Marjan rešil brezdelja, nesmiselne vsakdanjosti.

Vsak na svoj način beži iz te kletke. Redki beremo, ker zdravila in knjige ne gredo skupaj. Ni tiste zbranosti, niti obstanka ni za pametno branje. Vsi prej ali slej pridejo do spoznanja – sklepa, da je pobeg mogoč le tako, da se enostavno izklopiš! Usedeš se na stol, se zamisliš in čez čas te ni več! Fizično si prisoten, v mislih pa tam, kjer ti paše biti. Vsak ima svojo preteklost. Takšno, kot jo razume in si jo predstavlja. Kakršna koli že je, na nek način živi v nas. Zanimivo, pravzaprav žalostno je, da sta sedanjost in prihodnost eno in isto! Nič se ne more zgoditi, kar se že ni.

Tako kot ostale tudi mene v mislih nekam odnese. Odplavam daleč ... Spomnim se dogodkov, ki se jih drugače ne bi nikoli. Na primer: nisem še hodil v šolo, oče je čakal v vrsti na karte za kinopredstavo. Takrat TV še ni bila to, kar je danes. Hodili smo v kino in čakali v vrstah na vstopnice. Medtem sem se potepal po pristanišču. Bila je zima. Fantič mojih let je lovil ribe z obale. Kos plutovine, na kateri je imel navit laks, mu je padel v morje. Plaval je tik ob pomolu. Nivo vode je bil nizek, ker je bila oseka. Pomol je narejen tako, da je pod njegovim robom, kakšen meter nižje, polica. Nanjo lahko stopiš, ko je voda nizka, a moraš biti previden, ker je porasla z morsko travo. Fantiču sem pomagal. Spustil sem se na polico in z nogo poskušal doseči tisti košček plutovine, ki je plaval korak od obale. Zdrsnilo mi je in ... Znal sem že plavati, vendar ne oblečen! Z rokami sem se prijel za polico, z nogami pa oprl na grozde školjk, ki rastejo na steni pomola. Kričal sem: »Tata! Tata!« Dvomim, da me je slišal, a vseeno se je kmalu prikazal. Verjetno ga je nekdo obvestil, kaj in kako je z menoj. Iz morja me je potegnil možakar, ki se je slučajno s čolnom pripeljal mimo. Mokrega in premraženega me je podal očetu, ki je stal na pomolu. Do doma me je nesel. Ni bilo daleč. Ko sem kasneje že ležal v postelji, bil poln vročih kamilic, sem slišal, kako sta se z mamo kregala. Češ da ni pazil name

in kaj vem še za kaj se je šlo. Tudi kasneje se nisem nikoli dobro počutil, če sem bil povod za očitke, ki jih je zaradi mene bil oče deležen od mame! Takšni in podobni spomini me obiščejo med sestavljanjem svinčnikov, ko sedim kje v kakšnem kotu na oddelku, grem na sprehod po parku ... Včasih si domišljam, da sem prava zakladnica dogodkov, spominov, le prepustiti se moram tavanju, potepanju po moji preteklosti! Tudi tega se navadiš v zavodu.

Z nekaterimi, ki mi tako ali drugače zaupajo, se pogovarjam. Vedno o nečem iz preteklosti, o nas takrat in tam. Zanimivo je, kako nekateri zavestno ali pa ne prilagodijo svojo biografijo. Da ne bi izpadli budale. Trdijo, da so na primer bili le žrtve okoliščin in so zato danes tu, kjer so. Pri teh svojih zgodbah niso ravno spretni in verodostojni. Lahko je uganiti, kako je v resnici bilo. Če bi vse verjel, bi se verjetno vprašal, kaj sploh iščejo v tej hiši. Po drugi strani pa je vsako sprenevedanje zaman. Osebe ve o nas vse! Tako na sestankih večkrat pridejo na dan stvari, skrivnosti, ki jih vsak od nas skriva pred ostalimi ali pa enostavno ni sposoben govoriti o njih, ne da bi se ponižal in izpadel nora glava. Takšnih momentov iz našega življenja se nihče med nami rad ne spominja. Mnoge bolijo! Sestre in zdravnica nimajo takta, posluha za te naše skrite kotičke preteklosti. Kot se jim zazdi, ti razložijo, kdo in kaj si bil, in to argumentirajo z dejstvi, ki so navedena nekje v naših dokumentih. Razlagajo in interpretirajo jih po svoje! Kaj se je resnično zgodilo z nekom – in to ve samo on – to ni važno. Saj vse lepo piše ...

V vasi je trgovina. Ko v njej opraviš nakup zase in še za koga, ki je brez izhoda ali dela in ne more ven, greš v bife na kavo ali pivo. Nato zaviješ *k Malki*. Tako se reče hiši na koncu vasi, kjer nam starejša gospa, Malka, postreže s kozarcem domačega vina, žganja ali nam pripravi narezek in če si kdo zaželi, mu ocvre tudi jajca. Pri njej je neprimerno bolj poceni, kot bi bilo v bifeju ali gostilni. Že leta in leta zahajajo sem oskrbovanci. Tukaj se počutimo kot doma. Ko smo tu, se nam zdi, da zavod ne obstaja. Malka je takšna, da se imamo pri njej za normalne. Tako se tudi obnašamo. Tudi deset in več se nas zbere za mizo na dvorišču in imamo se super! Neverjetno, kako sprememba okolja in kozarec pijače vplivata na nas. Postanemo sproščeni, nekateri se spremenijo v prave veseljake. Postanemo vesela družčina, ki si ima ogromno za povedat, skratka nič drugačni od ostalih zemljanov nismo. To smo samo takrat, ko smo v zavodu! Tam tega ni. Tam se spremenimo v sence nas samih!

Sedim *pri Malki*. Danes ne sestavljamo svinčnikov, ni več materiala. Minilo bo nekaj dni, da odpeljejo gotove in pripeljejo novo robo. To so prosti dnevi. Z Marijo sva šla iz zavoda naravnost k *Malki*. Marija je simpatična, postavna ženska pri petdesetih. Sama sva. Ostali bodo še prišli. Po svoje me ima rada. Sem njen stalni partner pri kartah, večkrat ji pomagam, ko ostane brez kave ali cigaret. Veliko se pogovarjava o vsem mogočem. O sebi in svoji preteklosti ne govori rada. Niti jaz ne rinem vanjo. Sklepam, da je glede tega pri njej tako, kot je to pri večini med nami. Tudi pri njej obstajajo dogodki in obdobja življenja, ki jih je preživela, a bi bilo veliko bolje, da jih ne bi! Danes je drugačna. Jezna je. Počasi pijem svojo kavo z žganjem. Ona pije črno vino. Včeraj je bila v zavodu njena socialna delavka in obvestila jo je, da njena sestra zahteva tudi njeno polovico hiše zase. S sestro že nekaj let ne govorita več. Ona živi v svoji novi hiši z družino in Mariji ne gre v glavo, kaj ji bo ta polovica stare družinske hiše. Govori in govori mi o sebi! Kot da se je spremenila v odprto knjigo. Med njenim pripovedovanjem spoznam, da me je izbrala kot poslušalca, da mi zaupa. Ne prekinjam je. Čutim, da mora iz nje vse, kar se je v njej kdo ve koliko časa nabiralo. Njena zgodba je takšna, kot so pač lahko pripovedi vseh nas v domu. V vsaki naši zgodbi je nek dogodek ali neka tretja oseba, ki je naš svet postavila na glavo! In potem je šlo vse navzdol: pijača, čudaštvo, srečanje s psihiatri in danes smo tu, kjer ni muh. Skoraj pol ure mi že razlaga svojo zgodbo. Stopim v kuhinjo k *Malki* in naročim še eno rundo. »Moja sestra je ena velika prasica!« Marijinega filma je s tem stavkom konec. Vem, da se sedaj bolje počuti in da ji je lažje. Od mene ne pričakuje ničesar, ne tolažbe ne nasveta. Vseeno ji za hec rečem: »Vidiš, kako gredo stvari v življenju. Kar se ima za zgoditi, se bo zgodilo, pa da se na glavo postavimo, se bo!« Oba se začneva režati zaradi tega komentarja. Ni več jezna. Spet je postala tista ta prava Marija. Počasi začenjajo prihajati k *Malki* naši: eden po eden, v paru, kot so pač odhajali iz doma. Vsi imajo nakupovalne vrečke, eni bolj, drugi manj polne. *Malka* ve za vsakega, kaj pije. »Tako kot vedno?« včasih koga vpraša, če ji slučajno spomin ponagaja. In vprašani ji odvrne: »Dva deci črnega, tako kot vedno.« Prihodnjič bo dobil pijačo, ne da bi bil kaj vprašan! Za mizo ni več prostora. Nekaj jih stoji, a jih to ne moti. Prav tako sodelujejo in spremljajo žur za mizo. Vzdušje je veselo, razposajeno, polno je smeha na račun šal, anekdot, neumnosti, ki jih v našem življenju nismo nikoli pogrešali. Davor je bil nekoč šofer tovornjaka. Evropo je prevozil po dolgem in počez. Najraje omenja deklice, ki jih je med

vožnjo pobiral ob cesti, in kakšne komedije so se dogajale, ker sam pa ni znal nobenega tujega jezika. Livijo nam razlaga Avstralijo, kjer je preživel lep del svojega življenja. Elio je kot mlad fant odšel s trebuchom za kruhom v Nemčijo in se marsičesa še spominja. Posebno začetka, ki je bil vse prej kot lahek. Pravzaprav je vsak med nami doživel nekaj enkratnega v svojem življenju in o tem sedaj lahko pripoveduje. Z veseljem poslušamo zgodbe. Govornikom padamo v besedo ter sproščeni in neobremenjeni z našo klavarno usodo zbijamo šale na naš račun. In kako je z Marijo? Do solz se je nasmejala, da jo od tega vse boli. Ura nam ni naklonjena. Pol enajstih je že in tisti, ki so bolj počasne hoje, se že odpravljajo na približno kilometer dolgo pot proti zavodu. Skoraj eno uro se nam je pa le uspelo imeti dobro, čeprav je k temu v precejšnji meri pripomogla tudi pijača. V tem času nam je uspelo imeti se za navadne ljudi, kar smo, vsaj večina nas, nekoč tudi bili. Danes nam stroka zaradi naše preteklosti in sedanjosti tega ne priznava več. Lahko samo še smo – obstajamo!

Petnajst minut manjka do enajste ure. Plačam Malki pijačo in z Marijo se odpraviva na pot. Ne govoriva več. Vsak je svojih misli in hitiva proti domu. Ona hodi nekaj korakov pred menoj. Včasih jo malo zanese in takrat pospeši korak. Sledim ji vedno na isti razdalji. »Zakaj,« se sprašujem, »zakaj nazaj v *Predjamski grad*, zakaj se vračam v tisti nič, v tisto veliko opečnato zgradbo tam v daljavi?« Najraje bi se prepolovil; ena polovica mene bi se vrnila kamor spada, druga pa bi se zopet šla življenje tukaj zunaj. Ta vračanja so ena velika muka. Stavim, da je Marija sedaj v mislih pri svoji sestri – prasici, da je slabe volje, da je takšna, kot je bila tedaj, ko sva prišla k Malki. Minuta ali dve je do enajstih, ko vstopiva v dom. Greva mimo vratarja, oskrbovanca, ki si vestno zapiše uro najinega prihoda. Najina sreča je, da ni nobene sestre v avli. Nekatere med njimi imajo lepo navado, da se zapletejo z nami v brezvezen pogovor. Tistega, ki ga zavohajo, da je pil, nato na prihodnjem sestanku zaradi tega križajo. Odtavava vsak na svoj oddelek, se pomešava med ostale, ki že čakajo na kosilo. Na koncu hodnika, v kotu, pokadim cigareto in se nato umaknem v sobo. V roke vzamem kitaro, a jo po dveh akordih odložim in se uležem na posteljo. Zagledam se skozi okno. Lep dan je danes ... »Kakor za koga,« si mislim. Iz jedilnice je slišati premikanje stolov, ki ga spremlja govorjenje vse povprek. Očitno je, da je kosilo že na oddelku. Vstanem, si natakнем copate in si voščim dober tek. Tam v jedilnici mi ga namreč ne bo nih-

če. Zgodi se, da se kdo od osebja spozabi in nam zaželi dober tek. Takrat vsi naenkrat odgovorimo: »Hvala enako!«

Med kosilom mi hodijo po glavi neumnosti. Marino sedi nasproti mene. Večkrat ga spravim med kosilom v dobro voljo. Zadnjič sem mu razložil, da bi lahko s tem, kar midva pojeva, brez skrbi redili enega prašiča. Tako se je začel smejati, da se mu je zaletelo in najhujšega ga je rešila negovalka, ki ga je nekajkrat usekala po hrbtu. Ob drugi priliki sem mu razlagal, kako pestre menije imajo Eskimi, Bušmani, Hotentoti in njim podobna ljudstva. Pobral se je od mize, pustil je pol kosila in se je kasneje vrnil po zdravila. Do večerje ni spregovoril z menoj. Včasih očitno pretiravam. Na vsak način si želim popraviti vzdušje, zateženost, pa hkrati pozabim, s kom imam opraviti. Dokler še nisem dobro poznal ljudi z mojega oddelka, s katerimi preživim največ časa, sem tu pa tam ves naiven ogovoril koga, za katerega se mi je zazdelo, da je slabe volje. To se je večkrat izkazalo za nepremišljeno in neumestno dejanje. Človek me je preprosto ignoriral ali pa me je poslal nekam. Tega že dolgo ne počnem več. Čez čas sem namreč prišel do spoznanja, da živi pravzaprav vsak v tem zavodu hkrati tudi v svojem svetu in če me je pripravljen sprejeti vanj, mi bo to sam dal vedeti. Z nekaterimi včasih celo večnost ne spregovorim niti besede. Nič zato, saj je naše razpoloženje pogojeno z našo drugačnostjo, boleznijo. So obdobja, ko ima posameznik toliko opraviti sam s seboj, da mu preprosto zmanjka časa za skoraj vse, kar ni on. Včasih tudi mene pobere, da tudi po nekaj dni nisem za nobeno rabo. Nimam obstanka in tavam po stavbi kot kura brez glave ali pa ždim v kakšnem kotu, do ničesar mi ni, vsega sem sit, ljudi, okolja, v katerem sem, samega sebe! Takrat poskušam ne-misliti, ne-zavedati se sebe, se izklopiti. To mi večkrat uspe tako, da se zagledam v nekaj, mislim na nič in čez čas vse okrog mene zbledi in preneham se zavedati tega, kar me obdaja. Preprosto me zmanjka! To bi lahko ponazoril s televizijo, ki jo ugasneš s TV pilotom: slike in glasu ni več, vse pa je še kljub temu pod napetostjo. Svoje bedno počutje rešujem tudi z branjem. Berem, vseeno mi je kaj. Vsebinsi ne sledim, ampak kot avtomat odčitavam črke, besede, stavke in edini smisel tega norega početja je v tem, da je moj duh takrat drugje in ne v domu. V sobi sva dva. Franček in jaz. On se cele dneve potepa po zavodu, velik del noči pa prespi na kakem stolu v kotu hodnika. Tako imam v sobi krasen mir, da lahko odpotujem v nič, kadarkoli se mi to zahoče. Moji slabi dnevi so predvsem posledica brezčasja, ki vlada v tem zaprtem sistemu. Vse,

kar se mi dogaja in doživljam tu notri, je sterilno. Edini smisel kakršnega koli početja je v tem, da mine čas in nič drugega. Imam ogromno časa na razpolago zase. Lahko po mili volji premišlujem in modrujem o svoji preteklosti, jo na novo osmišljam, se imam samemu sebi za nekakšnega sodnika in si poskušam odgovoriti na famozno vprašanje, kaj sploh je smisel tega mojega fenomenalnega in hkrati zafuranega življenja. Poskušam uganiti, kaj je sploh ta motiv, zaradi katerega je še vredno vztrajati na tem svetu. Prihajam do spoznanja, da na tem svetu ni nikoli bilo vse tako, kot bi lahko bilo, in da to velja tudi zame. Danes sem pač, kjer sem. V tej pravljici, ki se bo, kot se vsaka, nekoč končala. Ne preostane mi drugega, kot da se ukvarjam s tem, kar imam pred seboj, kar me obdaja, na vse ostalo, kot sta na primer preteklost in prihodnost, pa je najbolje pozabiti.

Po kosilu se odpravim na teraso. To je še kar velika zadeva, ki meri približno petnajst krat deset metrov. Tu imamo, če je le vreme ugodno, vsako jutro telovadbo. Čez dan pa se tu kratkočasimo, kot vemo in znamo. Vse je odvisno od letnega časa. Kartamo, se pogovarjamo, razbijamo po kitari, nastavljam se soncu ali pa samo bedimo in obstajamo na tem prostoru. V ta namen je po terasi razmetanih precej ležalnikov in nekaj miz. Milena je ravnokar enega odvelkla na sredo ploščadi. Šla se bo martinčka, ki ima popoldansko siesto. V samih kopalkah je. Tudi meni se zahoče malo poležavanja na soncu in privlečem si ležalnik poleg njenega, se slečem do pasu in se uležem na hrbet. Z zaprtimi očmi gledam v sonce. Najprej vidim vse rdeče, a kmalu se začnejo pred mojimi očmi pojavljati ornamenti in prelivati različne figure. Oba molčiva, vsak v svojem svetu sva. Misli mi uhajajo k njej. Te punce je danes najmanj enkrat več, kot je je bilo takrat, ko je prišla v zavod. Mlajša je od mene in prihaja iz vasi, ki leži blizu mojega domačega kraja. Imava celo nekaj skupnih znancev. Na žalost se jaz nje ne spominjam, čeprav sem jo morda lahko kje srečal. Rada se pogovarja. Rada ljudem razlaga samo sebe in svet, kakor ga ona doživlja. Nikoli se ne potrudim, da bi ji razložil, kako vse le ni tako lepo in prav, kot si ona sama domišlja. Nima nobenega smisla nikomur v tej hiši razlagati razlik med realnostjo in njihovo osebno resničnostjo. Zakaj bi le? Ali ni bolje pustiti človeka v veri, da ima prav? Vsekakor se bolje počuti, če ne drugega.

»Grev se *človek ne jezi se*,« me reši mojega umovanja, »ne da se mi več ležati na tem soncu.« »Potrpi še malo. Petnajst minut do dveh je, ko bodo odprli kuhinjo, potem bom za oba skuhal kavo, nato pa se bova

šla igrat, če se ti bo še dalo,« ji odvrnem. Obrne se na bok in se zagleda vame. Nekoč so me takšni pogledi motili, nisem jih razumel, dojel. Čez čas sem se počutil, kot da sem eksponat v nekakšni izložbi. Mnogi to tukaj počnejo, da se za nedoločen čas zagledajo v nekoga in te fiksirajo s svojim pogledom. Navadil sem se že zdavnaj na to njihovo veselje. Zopet zaprem oči, pogled usmerim proti soncu in nadaljujem z gledanjem risank. »Imaš lep nos,« mi pravi Milena, ki me še vedno opazuje. »Ne da se primerjati s tvojim, ki je stokrat lepši,« jo v hecu potolažim. Ima majhen nasek, takšnega na *hej Slovani*, kot smo nekoč dejali. »Ti mene zafrkavaš. Tako kot vedno. Nikoli ne vem, kdaj si resen z menoj,« se huduje, »zadnjič si mi razlagal, da nisem debela, če se nimam za debelo. Saj te nisem razumela dobro, ampak danes zjutraj me je Kristina nadrla, da sem debela krava! Potem sem jokala, kot da bi dež padal. Med zajtrkom pa mi je Štefan rekel, da žrem kot breja svinja ... Tako hudobni so z menoj, kaj naj naredim, da bi shujšala? Kako naj mislim drugače, kot pa je res?« Zdaj se tudi jaz obrnem na bok, da sva si z licem v lice: »Saj dobro poznaš Kristino, da o Štefanu ne govoriva. Oba te rada zbadata, se na tvoj račun hecata, ker vesta, da vse jemlješ zares. In če dobro premisliš, se zaradi njunega zafrkavanja, razen da se ti razburjaš, ni zgodilo nič! Lepo ju pusti, naj govorita, kar jima pade na pamet, pa boš lepo prišla skozi. Daj jima vedeti, da te njuni štoski ne motijo in bosta prej ali slej prenehala s to njuno igro. Ne bo več imela smisla, ker ti ne boš več prizadeta in ne boš delala cirkusa, kot to počneš že ves čas, ampak se jima boš smejala v obraz. Z malo truda ti bo uspelo, boš videla.« Medtem je že prišla negovalka in odklenila čajno kuhinjo. Vstanem, se spravim v majico in grem po lonček, sladkor in kavo. Morda sem ji dal misliti, morda ... Z Mileno in igro *človek ne jezi* se ne bo nič. Ne da se ji, meni pa še manj. Sedim na ležalniku in v rokah držim lonček s kavo. Ona se je privzdignila in si podprla glavo z roko, v drugi pa ima čajno skodelico, v kateri je prav tako kava. »Super kavo skuhaš. Še pa še je dobra. Drugič ti bom dala svojo kavo in sladkor, kuhal boš pa ti. Velja?« To igro se igrava že ne vem kako dolgo, a še nikoli ni prišla tako daleč, da bi pil njeno kavo. Vedno je ostalo pri besedah.

»Daj, gremo igrat tenis,« se nenadoma oglasi za menoj Vlado, »Darko je ravno odšel dol v ambulanto po ključ od dvorane,« še pristavi. »Popijem v miru kavo in si grem obut teniske. Takoj bom prišel. Medtem probaj najti še koga, bomo igrali v parih,« mu odvrnem, »zdi se mi, da se Ivan sprehaja po parku. Najdi ga in vprašaj ga, če se mu da ...« Ču-

den namizni tenis, ki ga igrajo še bolj čudni igralci! Največji problem je štetje točk. Ko igram sam proti Ivanu, takrat je najbolj zdravo, da igro zgubim, če ne, je norišnica. Tako hudo se je sposoben razjeziti nase, da je zadnjič na primer zabrisal lopar na tla s tako silo, da se je ta razletel na dva dela. Darku spet nikoli ni jasno, koliko točk je dosegel in koliko jih ima njegov nasprotnik. Ves čas se moti in le Vlado je kolikor toliko znosen soigralec. Večkrat igrava sama, igro, dve, nato se usedeva in pogovor steče. Vse ga zanima. Mikro, makro kozmos, telepatija, religije. Veliko tega prebere in mi sedaj na dolgo in široko razlaga, kako in kaj on vse razume od prebranega. V tej veliki večnamenski dvorani je v kotu na mizi postavljen glasbeni stolp. Medtem ko mi igramo tenis, je vklopljen in nastavljen je na kakšno privatno italijansko postajo, kjer ne manjka dobre glasbe. Toda ko se pogovarjam z Vladom, ga moram ugasniti, to pa zaradi tega, da »oni« tam v radiu ne bi slišali, kaj se midva meniva. Tako gre to.

»Svinja si, ker nočeš ostati z menoj,« se repenči Milena, potem ko je Vlado odšel, »tako rada bi se pogovarjala s teboj, ti se pa greš tenis s temi bedaki!« »Milena, veš, da več kot eno uro še nikoli nismo igrali tenisa. Ali se skregamo ali pa nas igranje tako zdela, da se nam ne da več in nehamo z igro. Če ti je res toliko do pogovora, si najdi koga, saj nisi včeraj prišla v to začarano bajto!« jo poskušam potolažiti. »Prav dobro veš, da se nihče ne mara z menoj zares pogovarjati. Vsi po vrsti me imajo za zmešano in nekateri so mi že rekli, da sem videti še najbolj v redu, če sem tiho ...« To je res. Večjega težaka bi težko našel med nami. Ko se enkrat zapleteš v njen svet, se je težko, zelo težko rešiti nje in njenih *tirad*. Toliko ima za povedati, da je njeno govorjenje kmalu brez repa in glave. Na žalost je tako, ker zgleda, da drugačna ne zna biti. Zaradi tega se je marsikdo izogiba, da bi ne postal neprostovoljni poslušalec, kateremu zelo kmalu ne bi bilo več jasno, kaj posluša ... Ima pa Milena prijateljico Suzano, s katero si delita sobo. Zgodijo se dnevi, ko sta ves čas skupaj. Toliko si imata za povedati, da nimata časa ne spati ne jesti in takrat delati v terapiji zanju sploh ne pride v poštev. Kadar pa sta skregani zaradi kakšne banalne malenkosti, nastane med njima pravo obsedno stanje, vojna v malem! Takšni kontrastni odnosi so v tej hiši nekaj povsem običajnega, ker smo dobesedno siti drug drugega! Preveč nas je v tako majhnem prostoru. »Milena, jaz se poslavljam, bodi pridna, piši kaj ...« »Ti se kar zafrkavaj, za noro me imaš in zaradi tega greš. Ampak vseeno ti povem, da si svinja!« Ne jezi

se name, ker ji uhajam, ampak zato, ker bo morala ostati sama s seboj. Mnogi so takšni in imajo podobne težave, da težko prenašajo sami sebe. Preprosto ne vedo, kaj početi s seboj. Če ni nekoga z njimi, je zanje tako, kot da bi ne obstajali. To navadno pelje iz skrajnosti v skrajnost. Enkrat je nekdo takšen, da mu nihče ne tem svetu ne pride do živega. Samuje v kakšnem kotu in se gre samozadostnost. Drugič pa ista oseba cel dan zagrizeno išče sogovornika, vseeno koga, samo da ga je voljan poslušati. Vedno imajo na zalogi nekaj neverjetno važnega za povedati.

Dve igri smo odigrali tako, kot se spodobi, brez problemov. Pri tretji igri pa se je zapletlo in počilo. V dvorano se je od nekod priklatil Ljubo, tega tipa pa Vlado živega ne more videti. Vlado namreč dela v vratarnici in zaradi tega popoldan nima izhoda. Njegova draga, Marina, pa ima izhod samo dopoldne. Prav *bolano* sta ljubosumna drug na drugega. Tako večkrat nanese, da se Ljubo (zakaj prav on!?) v vasi ali pa še prej, zalepi za Marino in nato skupaj preživita tisti dve uri svobode. Vlado je sveto prepričan, da ve, kaj takrat počneta. »Danes sta z Marino zopet prišla vsa zadihana kot lokomotivi in rdeča v obraz kot kuhana raka,« mu takoj zabrusi v obraz, »pa še vsa od trave je bila po hrbtu. Da je nisi spet vrgel na finto, ko si jo prepričal, da se nebo lepše vidi, če se uležeš na hrbet in daš noge narazen, a?« Huda ura se je bližala ... »Ti sanjaš, vidiš, kar hočeš videti, in o tem govoriš,« se brani Ljubo, ki Vlada pravzaprav sploh ne jemlje resno. Kaj mu pa more, saj je skoraj enkrat težji od njega, če bi že do česa prišlo, a ni še nikoli. »Ma ne boš ti meni nakladal, da nista imela nič med seboj. Izkoristil si jo, tako kot to znaš samo ti ...« »Ne seri ga, Vlado, saj veš, kako je z njo ...« »Saj ravno zato ti pravim, da si pokvarjena duša!« Grem ven, ker se mi ne da več poslušat že stokrat slišano pravljico, igro, ki se jo gresta najmanj enkrat na teden. Ko sem bil še nov v tem *Predjamskem gradu*, nisem imel še nobene predstave, kakšni so tukaj odnosi med spoloma. Dejstvo je, da so oddelki mešani, kar pa ne pomeni, da je spolnost nekaj samo po sebi umevnega. Prišel sem iz psihiatrične bolnišnice in tam je bilo to nekaj povsem drugega, kot sem kasneje lahko spoznal in videl tukaj. V bolnišnici je prihajalo do spontanega prijateljstva, obojestranske simpatije in posledično tudi še do česa drugega, in nihče ni omenjal zaradi tega kakšnega zlorabljanja ali kaj podobnega. In osebje bolnišnice se praviloma ni nikoli vmešavalo v kakršnakoli razmerja med pacienti, če je do njih že prišlo! Na nič podobnega nisem naletel v tej hiši

tukaj. Popolnoma drugačen svet! Tako je, kot da bi bila spolnost nekaj prepovedanega. Samo Bog lahko še pomaga tistima, ki ju zalotijo *in flagranti*. Dejstvo je, da je povprečen oskrbovanec precej drugačen od povprečnega pacienta in da se režim tukaj ne da primerjati s tistim tam. Tukaj nas imajo praktično ves čas na očeh in o kakšni zasebnosti ni govora. Včasih se primeri, da osebje preseneti kak par kje v stranišču, v kopalnici, v zaklonišču ali kje drugje in namesto, da bi se ta neljub dogodek zamolčal, postane tema dneva, atrakcija in kost, ki jo gloda vse živo v tej nori hiši. Na koncu postane takšna banalnost uradno predmet obravnave, za vse ostale pa predmet posmeha, ker sta se reveža pustila ujeti. Na koncu jima da svoj blagoslov še Bog – zdravnica, da o sestrah ne govorim, kaj vse si na ta račun privoščijo. Zanimivo pa je to, da famozni hišni red v svoji vsebini nikjer izrecno ne govori o takšnih zadevah! V domu, kjer nas je okroglo dvesto oskrbovancev, vem samo za dva para, ki uradno hodita skupaj. Vsi ostali se gremo slepe miši z zaposlenimi in če koga zasačijo, si je sam kriv. Žalostno je tudi to, da se vse prej ali slej zve, tako kot v otroškem vrtcu, kjer so vzgojiteljice za vsak moment vedele, kje smo in kaj počnemo, in večino tega smo jim mi otroci sami povedali. To je žalostno, a resnično.

Iz dvorane, kjer smo prenehali z igro tenisa, se nisem vrnil k Mileni na teraso. Odšel sem v svojo sobo, ker hočem biti sam. Ležim na postelji in poslušam glasbo, ki jo vrtijo na neki utrgani privatni postaji. Imam majhen radiokasetar, ki me že nekaj let spremlja na mojem popotovanju v Nič. Premišljujem o pogovoru, ki sem ga imel pred nekaj dnevi z nekim domačinom v vaški gostilni. »Ja, kaj vam pa manjka, vam tam notri v domu? Hrana je dobra, oblečejo vas, na toplem ste, delati vam ni treba, če se vam ne da, skrbijo za vas kot za dojenčke v inkubatorju, pa še ven lahko greste in celo svoj denar lahko imate (tega v živalskem vrtu ni ...). Ja, kaj vam pa še fali, kaj bi še radi imeli? Glej mene: vsak božji dan garam v službi, doma mi otroci težijo, da bolj ne morejo, žena me ves čas posiljuje, ker ni nikoli dovolj denarja za vse, kar ji pade na pamet. Odkrito ti povem, da bi rade volje zamenjal s teboj, da bi se rešil tiste moje domače norišnice! Pa mi povej ti, če nimam prav ...« »Nikoli ni prepozno,« sem mu odvrnil in nerad nadaljeval, »da se narišeš med nami. Je pa ena zadeva, ki si jo spregledal! To je tako imenovana svoboda odločanja o tem, kaj boš počel in kaj ne in odgovornost za to, kar si se pač odločil storiti ali si storil. Vidiš, mi tega v domu ne poznamo! Smo kot otroci: neodgovorni smo za vse, kar ukrenemo, storimo,

nimamo pravice odločati o naši sedanjosti, prihodnosti, ker vse to počnejo namesto nas naši angeli varuhi ..., koraka ne narediš brez njihove vednosti. To je nekaj podobnega, kot je med teboj in tvojimi otroki ...» Preveč sem bil pameten in nisem ga prepričal, da ni vse tako lepo in prav, kot si on predstavlja; da živeti ne pomeni samo jesti, spati in imeti streho nad glavo, ampak so to samo pogoji, ki so zaželeni, da lahko kolikor toliko normalno preživiš ta čas med rojstvom in smrtjo. Sedaj pa sebe sprašujem, kako dolgo še mislim biti rastlina, eden izmed mnogih, ki vegetirajo tukaj v tem svetu, kjer ni ne časa ne vsebine. Kjer vsi skupaj ne počnemo drugega, kot da krademo Bogu dneve in čisto nič ne bi bilo narobe tudi, če nas ne bi bilo ... Nekoč sem že poskušal zvedeti, ali so nebesa ali jih ni, pa sem po naključju preživel. Danes vem, da bi to bila le dokončna rešitev začasnega problema. Torej, kaj mi preostane? Živeti dalje! Dokler sem živ, se mi lahko kaj zgodi. Potem ne več! Tega zavoda se bom prej ali slej rešil, saj pravzaprav, kaj sploh iščem in počnem tukaj? Sama zguba časa in pameti. Sem namreč eden izmed redkih, ki se lahko poberem od tu, kadarkoli (niso mi še odvzeli opravilne sposobnosti!). In to bom tudi storil. Čimprej, tem bolje bo zame. Jutri grem v ambulanto po zdravstveno izkaznico, ostale dokumente imam pri sebi in se poberem od tod. Grem nazaj v svet. Imam kar nekaj konkretnih možnosti tam zunaj in ni hudič, da mi nekaj ne bo ratało. Kocka je padla!

Kmalu bo večerja. Ugasnem radio in grem na hodnik pokadit cigareto. V kotu je vse zasedeno in bolje je tako. Nekako me ne vleče v družbo, zato se odpravim na teraso. Milene že zdavnaj ni več tam. Zato pa je na ležalniku sedaj Marina. Spi ali pa »spi«. Oči ima zaprte, to je videti ... Usedem se na sosednji ležalnik. »Daj mi cigareto,« me ogovori in ima pri tem ves čas zaprte oči. Ponudim ji zeleno cigareto, ki si jo z užitkom prižge, a oči ima še vedno zaprte: »Veš, da sem že od osnovne šole naprej v domovih. Tega je sedaj že več kot deset let!« Naštevam mi jih, jaz pa si mislim: »Uboga punca, kar ve o življenju, je zvedela v tem norem, umetnem svetu. Še dobro se drži!« »Sploh si ne predstavljam več, kako bi lahko bilo drugje. Doma ali kaj vem kje bi lahko sedaj bila, če ne bi zbolela,« nadaljuje. Tudi sam sem prišel do istega spoznanja, da dlje, ko je človek v takšnem začaranem svetu, težje si predstavlja, kako bi bilo z njim v tistem pravem svetu tam zunaj, ki ga, ko tečejo leta, vedno težje povezuješ s seboj in nekoč preneha obstajati! »Vstani, Marina, večerjo so pripeljali,« rečem in se odpravim proti jedilnici. To bo moja

zadnja večerja! Hrano zmečem vase, tako bolj zaradi reda, okusa pa nima nobenega. Kdo ve, kje bom jutri ob tem času? Na koncu hodnika, pred vhodom v spalnico pokadim še cigareto in se umaknem v posteljo. »Eno leto si preživel med temi stenami,« si pravim, »tam, kamor si namenjen, ti ne bo lahko, še se lahko premisliš, saj ti tu nič ne manjka, kot ti je lepo razložil tisti tip za šankom, nikoli in nikjer ne bo več tako poskrbljeno zate ...« »Vse to je res,« si rečem. Vendar je nekaj v meni, kar mi pravi, da je pustiti svoje kosti v tem domu ena velika neumnost in da še nisem zrel za odpis, ne počutim se še takšnega, še tisoč stvari se mi lahko zgodi v življenju, preden bom lahko mirno pozabil nase. Moje bivanje ni nikoli obvezno samo tako, vedno je lahko tudi drugačno, kar je v veliki meri odvisno od mene samega! Odločil sem se in niti Bog tega sedaj ne bo spremenil. Konec pogovora.

Kmalu se bo začel TV dnevnik. Hodim po hodniku, gor, dol, kadim. Zdaj se mi vse zdi nekako drugače. Podoben občutek je, kot sem ga imel takrat, ko sem odhajal od vojakov. Zelo malo je verjetno, da bom koga od teh ljudi tukaj še kdaj videl, srečal, govoril z njimi. Od jutri naprej bo zame tako, kot da niso nikoli obstajali. Tu pa tam se bom včasih spomnil nanje in to bo tudi vse, kar bo ostalo od njih. In nekoč verjetno tudi tega ne bo več. Popolnoma enako se bo zgodilo z menoj v njihovih glavah; ne bo me več, izginil bom iz njihove zavesti.

Po dnevniku ni, razen filmov, nič pametnega na TV. Grem spat. Jutri bo zame dan *D* in ne bo mi lahko. »Lahko noč,« si še zadnjič tukaj zaželim.

(K. Z., pripoved, napisana pozimi med leti 1995 in 1996)



LIDIJA PRIBAC

Rodila sem se v Novi vasi, 23. januarja leta 1926. Prišla sem iz velike družine, vseh skupaj nas je bilo dvanajst: mama, oče, devet otrok in en star stric, ki je živel z nami. Moja mama je rodila osemnajst otrok. Pri štiriinštiridesetih letih je rodila zadnjega otroka. Devet otrok je umrlo, ko so bili še dojenčki. Vse otroke je rodila doma. Je bila ena v vasi, ki je pomagala pri porodih. Najprej je zmešala hrano za prašiče, potem pa, ali si je umila roke ali ne, je pomagala še pri porodih. In je šlo vse prav, nobenega ni zastrupila. Svojih otrok ni imela, ma je bila korajžna. Smo ji rekli *šantla*. Ko smo bili majhni, nas je mama povijala kot mumije, roke, noge, celo telo. Bili smo kmečka družina. Pri nas doma smo imeli vedno dve kravi, konja, osla. Vsako leto smo zaklali po dva prašiča, naredili sto-petdeset litrov oljčnega olja. Na njivah smo imeli *čenico*, koruzo, fižol. Krompir je bil vedno pri hiši. Moja mama je pekla kruh in je dala krompir tudi v kruh. Veš, kako je bil dober tak kruh! Pozimi smo jedli polento, fižol, kislo zelje in kislo repo. Mama me je učila gospodinjstva. Doma smo cel teden nosili iste hlače. Konec tedna sva z mamo vse lepo zašili, oprali in zlikali, da je bilo lepo in čisto za naprej. Otroci smo delali na njivah. Imeli smo njive tudi v Dragonji in sem tja nosila kosilo. Potem so naredili komasacijo, vzeli so nam zemljo in nam dali njive nekje pri solinah. Tam pa ni nič raslo, je bilo samo trsje. Potem so nam dali zemljo v Novi vasi.

Šola je bila v Ravnu. Naredili so jo leta 1926. Tistega leta je bil moj mož star šest let in je začel hoditi v šolo. Takrat sem se jaz komaj rodila. Vsi otroci iz Svetega Petra in Nove vasi smo hodili v to šolo. Jaz sem hodila v šolo pet let, ker več kot pet razredov ni bilo. Potem sem bila stara dvanajst let in je bilo treba hodit v šolo do štirinajstega leta. Pa sem hodila še dve leti v isti razred. Drugače bi morala v Koper, a ni bilo možnosti. Ni bilo denarja za zvezke, niti za pot. Ko je po drugi svetovni vojni prišel učitelj Avgust Gojkovič, je zraven šole dal narediti še stanovanjsko hišo za učitelje. Potem ko je šel stran, pa so vse pobrali in so dali otroke v sečoveljsko šolo. Takrat ni bilo več veliko otrok. Nova vas in Sveti Peter, ti dve vasi sta si bili vedno malo navzkriž. Avgust Gojko-

vič pa je združil ti vasi, da so vaščani bolj držali skupaj. Njegova žena je hotela it stran, v mesto. Takrat nekatere hiše v vasi niso bile niti ometane. On pa je vztrajal in vedno govoril: »*Tem ljudem je treba pomagat.*«

Ko sem imela štirinajst let, nam je zgorela hiša. Vse je šlo. Takrat smo spali vsak kje pri kakem sosеду. Jaz sem hodila vsak dan prodajat mleko v Piran. Sem naložila vrče z mlekom na osla in sem šla peš osemnajst kilometrov do Lucije, tam sem pustila osla in šla s tramvajem v Piran. Tu sem raznosila mleko po hišah. Ženske so vzele mleko, ene so plačale vsak dan, ene enkrat na teden. Potem sem šla nazaj. Nazaj grede sem domov peljala vodo. Ni bilo vode v vasi. So bili eni *bolaži*, izviri žive vode v dolini Drnice, tam *pod Slami*. Tam sem oprala vrče, jih napolnila z vodo in boga *muša* je nosila vodo domov. Je nosila za tja in za nazaj. Hodila sem tudi v hrvaško Istro po jajčka in sem jih prodajala. To sem delala sedem let, dokler se nisem poročila. Tako sem si delala balo. Ker punca, če ni imela svoje bale, ni bila ta prava. Smo se zbiralale punce zvečer in smo delale ažure in vezle monograme na brisače in posteljnino. Vidiš, tisto brisačo sem šivala leta 1946. Vidiš, kakšen ažur ima in moj monogram. Imam še rjuho od mojega poročnega dneva in pregrinjalo od tistega dne. Zdaj me je vnukinja prosila za tisto rjuho. Smo morale imet tudi svoj *štremac* od volne. Moj mož je rekel, da ne more spat na njem, da ga stiska. Zato sem ga dala stran in sem kupila enega iz *spužve* in ga prekrila s *kovtrom*, pa je bilo dobro. Moj mož je bil zadovoljen in jaz tudi. Še zdaj spim tako.

Med vojno ni bilo moških doma. Vsi so bili v vojski. Punce smo plele koruzo. Smo se dale tri, štiri skupaj in smo si pomagale. Enkrat smo vse delale pri eni, drugič pri drugi.

V naši hiši smo skrivali eno židovsko družino iz Trsta, moža, ženo in sina. So imeli eno starinarnico v Trstu, v *ghetu*. To je bilo leta 1943, ko je bil *rastrellamento*. Takrat so v Novi vasi ubili pet fantov in enega moškega. Tistega leta je propadel fašizem, Nemci pa so hodili po vaseh, streljali ljudi in požigali hiše. To je trajalo en teden. 2. in 3. oktobra je bila v naši vasi *šagra*, smo praznovali praznik Matere Božje Rožnovenske. Takrat je bila vedno procesija. Tistega leta je bil ravno brivec v vasi in so bili ti fantje pri njem. Nenadoma so prišli z dveh strani Nemci in so videli te fante, naložili so jih na kamion in jih odpeljali. Ustavili so se v eni gostilni na Kaštelu. Tisti gostilničar je rekel Nemcem, da so ljudje iz Nove vasi vsi za pobit, ker so vsi komunisti. Peljali so jih na-

prej s kamionom in jih vse pobili. Enemu je šla krogla pri ušesu notri in spredaj ven. Bil je ranjen in so ga eni ljudje rešili. Tiste fante so potem pripeljali v vas in namesto *šagre* smo imeli pogrebe. Vsi so pokopani na pokopališču v Novi vasi in imajo vsi enake spomenike. Vsako leto je 3. oktobra maša zanje. Na Kaldaniji so jim postavili spomenik. Tisti fant, ki je bil samo ranjen, se je potem pozdravil. Ampak potem so spet enkrat prišli Nemci in pobrali fante in jih odpeljali v Nemčijo. Tam je umrl. Mu je bilo prav tako usojeno. K sreči Nemci tistega dne niso prišli k nam, ker če bi odkrili, da skrivamo te Žide, bi nas vse pobili in požgali vas. Ko je končal *rastrellamento*, so šli ti Židje nazaj v Trst. Ampak od tam so jih odpeljali v Rižarno in jih zažgali. Samo sin je pobegnil.

Po vojni smo veliko delali udarniško. Kulturni dom v Novi vasi smo naredili tako. Ljudje so bili družabni, so eden drugemu pomagali. Starejši so govorili otrokom: »*Pejte, pupiči, pomagat.*« Tudi pred vojno smo veliko delali prostovoljno. Zjutraj je zvonil zvon, da se zberejo ljudje na vasi. Smo čistili ceste, jih posipali z gramozom ... Naša vas je bila prva, ki je po vojni dobila elektriko. Ljudje takrat niso imeli denarja. Vsaka družina je dala nekaj vina, kolikor so kje zmogli. To so potem prodali in kupili za vsako družino eno žarnico. To je bilo leta 1948. Tudi tisti, ki niso mogli dati več kot dva litra vina, so vseeno dobili žarnico.

Moj mož je tudi doma iz Nove vasi. Smo bili sosedje. So šli iz vasi, ko sem imela dvanajst let. Takrat sem bila kot Pika Nogavička, suha, revna, drobna. Enkrat takrat je prišel na obisk v našo hišo. Me je bilo sram, ko sem videla tako lepega fanta v hiši. Potem me je mama poslala nekam iskat kri, ker smo ravno klali prašiča.

Pri njem doma je bil njegov oče. Njegova mama in brat sta umrla v Piranu za tifusom leta 1934. Sestra pa je bila v bolnici v Trstu in je preživela. Takrat niso imeli denarja in so ju pokopali kar v Piranu. Leta 1944 pa so grob prekopali ter mamo in brata pokopali na domačem pokopališču v Novi vasi. Potem so živeli v Trstu. Njegov oče ni imel sreče z ženskami. Je bil štirikrat poročen in vsaka žena mu je umrla.

Njegov oče je umrl v Trstu. Bil je vojni invalid. V prvi vojni je bil ranjen na Sveti Gori. Devet mesecev se je zdravil na Dunaju v bolnici. Takrat je imel dve penziji, eno, ker je imel poškodovane roke, in eno zaradi poškodovanih nog. Fašisti so mu vzeli eno penzijo. Ko je prišla Jugoslavija, je živel v Padni. Ker je hodil v cerkev, so mu komunisti

vzeli še drugo penzijo. Takrat je šel k advokatu v Trst in ta je uredil tako, da je dobil obe penziji nazaj. Potem je živel v Trstu. Poročil se je z ženo, ki je bila dvajset let mlajša od njega. Ta nono je imel kruto življenje. Dosti ljudi je šlo v tistem času stran od tu, ker so bili pobožni in so jim zaradi vere vzeli penzije.

Z možem sva se spoznala, ko je prišel od vojakov. Šest let je bil v vojski na *Sardeniji*. Ko je moj vnuk gledal najine fotografije, mi je rekel: »*Ma sta bila lepa, nono in nona!*« Sem mu rekla: »*Ja, on je bil zame najlepši v vasi, jaz pa za njega najlepša.*« Še preden je umrl, ko je bil star štirinosemdeset let, je bil lep.

Poročila sva se v Novi vasi. Ko sva prišla iz cerkve, sem ga peljala na grob njegove mame. Namesto pozdravit žlahto, sva šla pozdravit njegovo mamo. Je rekel: »*Ma kam me pelješ?*« In sem ga peljala k njegovi mami na grob, ker je vedno tako lepo govoril o svoji mami. Takrat je jokal od sreče!

Svojega prvega otroka sem rodila doma. Tista *šantla*, ki je v naši vasi pomagala pri porodih, je bila tudi pri meni. Ko sem začela dobivati popadke, sem šla k njej, pa je rekla: »*To so norci, niso pravi popadki.*« Potem je najprej prišla ena druga ženska, ena *mikena*, ki je tudi pomagala pri porodih. Je vzela *črepinjo*, pod katero smo pekli kruh, je dala noter oglje in *rože od svetega tela*, da gorijo. Ker za sveto telo smo vedno nesli blagoslovit en šop rož. In so me podkadili s tistim dimom. Bi se lahko zadušila jaz in otrok. Potem mi je šla z rokami v trebuh in mi je obrnila otroka, ker ni ležal prav. Danes tega niti zdravniki ne naredijo. Potem je prišla tista *šantla* in je rekla ženskam, naj vzamejo ene moške hlače in naj mi jih dajo pod križ. Ko pride popadek, naj me s tistimi hlačami dvignejo in bom hitro rodila. Ker moške hlače pomagajo. Da ne izgubim sape, pa so mi dale eno *flašo*, da piham notri, da ne izgubim moči. Sem hitro rodila. Tak je bil moj prvi porod, leta 1948. To je bilo 14. januarja. Bila je zima, dež, blato vsepovsod. V naši vasi so ženske rodile tako. Pa se ne spomnim, da bi v naši vasi umrlo dosti otrok pri porodu.

Denarja nismo imeli. Moj mož ni bil v službi. Zato smo začeli kmetovati. Ampak on ni bil z majhnega navajen na kmetovanje in ni mogel tega delat. Leta 1951 se je zaposlil na vodovodu. Leta 1953 smo prišli živeti v Piran. Prišli smo zaradi moževe službe. Najprej smo živeli nekaj časa v eni drugi hiši. Od takrat pa živimo v tej hiši. Moj mož je govoril

slovensko in italijansko. Hodil je *kasirat* prispevke za vodo v Portorož, kjer so živeli sami oficirji. Potem so ga dali za šefa, ker je znal oba jezika. To hišo smo kupili od gospodinje, ki je šla v Trst. Hišo v Novi vasi smo prodali bratu. Moj mož ni hotel podedovati očetove hiše, ker se ni hotel kregati. Njegov oče je zato zapisal svojo hišo Cerkvi v zameno za eno mašo na leto. Pa ni bilo nikoli teh maš. V Piranu mi je bilo všeč in sem se takoj navadila. Otroci so lahko šli v šolo. Tudi zaradi šole sem bila zadovoljna, ko smo prišli v Piran. Bila sem vesela, da bodo moji otroci hodili v gimnazijo in si pridobili lep poklic. Moj starejši sin Franc obvlada pet jezikov in cel svet je obredel s svojo službo. Ko sta bila sinova še v osnovni šoli, je bila tu v Piranu ena tovarišica Dora. Bili sta dve neporočeni sestri, ki sta bili učiteljici. Tej Dori je moj sin rekel *drdrona*, ker je veliko klepetala. Ona je enkrat, ko je bila pri nas na obisku, rekla mojemu sinu: »*Kar se boš naučil, to bo ostalo tvoje, vse drugo lahko izgubiš.*« In te besede so mojim sinovom veliko pome-nile.

V hiši je bila električna, vode pa ni bilo. Niti iz kuhinje ni bilo odtoka. Stranišče je bilo v kleti, zdaj pa so v hiši štiri stranišča. Jih je naredil moj mož. Tega v prvem nadstropju so mi naredili, ko sem imela težave s kolki in sem težko hodila.

Na hribu, malo naprej od pokopališča, smo imeli vrt. Potem so nam ti-sti vrt vzeli. Potem smo imeli zemljo na Valeti. Tam imamo še zdaj vrt in majhno hiško in z možem sva bila včasih poleti tudi po cel teden tam. Na streho smo zvlekli cisterno in smo si naredili poletni tuš. Ku-hali in spali smo tudi lahko tam.

Jaz sem od leta 1958 do leta 1982 delala v gluhonemnici. Tja sem šla delat kot perica. Na roke sem prala za sto otrok. Doma pa sem imela pralni stroj. Sem bila med prvimi v Piranu, ki sem ga imela. Ker so me bolele noge, sem jim rekla, da bom šla stran. Potem so kupili pralni stroj. Nato sem hodila delat v šivalnico. Smo imeli tudi eno pridno šiviljo, ma ni znala krpat. Ko je bila v bolnici, sem šivala jaz. Jaz sem pa znala krpat. Otrokom sem vse hlače zakrpala tako lepo, da so bile kot nove. Ko so prišli v ponedeljek v šolo, so bili zelo veseli. So spraševali: »*Kdo je to naredil?*« In so jim povedali: »*Teta Lidija.*« To je važno znat, zelo, zelo važno, da znaš zakrpat hlače. Veš, pridna gospodinja vse naredi.

Potem sem hodila pomagat v kuhinjo. In so videli, da dobro kuham in sem ostala tam. Potrudila sem se, da sem pokazala svoje znanje. Bila

sem samouk. Nisem imela kvalifikacije. Delala sem, kot me je mama učila. Ma sem se tudi znašla. Gledala sem kuharske tečaje po televiziji, potem sem poskusila skuhati doma in ker mi je uspelo, sem probala še v službi.

Vsako leto sem naročila grah in otroci so mi ga pomagali oluščit. Potem sem jim ga skuhala. Meni so se smilili ti otroci. Eni so šli čez nedeljo domov, eni pa so bili vedno v zavodu. Sem si rekla: *»Te, ki grejo domov, jih pozdravi in objame mama. Kaj pa ti, ki so vedno v zavodu?«* Zato sem jim vsako nedeljo naredila biskvit ali *kroštole*, da so imeli pecivo. Sem bila kot njihova mama.

Ko je bila 35. obletnica zavoda, je bila proslava v Avditoriju. Ravnateljica je rekla, naj grem na proslavo. Vprašala me je, kaj bi skuhali za otroke. Jaz sem rekla: *»Kar imajo otroci radi.«* In sem skuhala za otroke kostno juho, francosko solato, pečenega piščanca in pohano teletino. Nekdo je prinesel še dve torti. Za otroke, ker imajo to radi.

Ko so kasneje, ko sem bila že v penziji, naredili novi zavod, so me prosili, naj naredim *kroštole*. Takrat so bile v kuhinji tri kuharice in so tem bogim otrokom skuhale polento in golaž!

Enkrat sem bila dežurna za veliko noč. To je bilo leta 1978. Je prišel iz Portoroža župnik Franc Prelec in še eni ljudje z njim. So prinesli pirhe in pince za te otroke. Po praznikih sem bila klicana na raport, zakaj sem to sprejela. Sem rekla: *»Zakaj pa ne, saj ni zastrupljeno.«*

Po letu 1982 nisem več hodila delat. Nisem hotela. So mi rekli, da kako bom živela z majhno penzijo. Pa vseeno nisem hotela. Samo včasih sem še šla honorarno.

Leta 1972 je bil moj mož cepljen proti črnim kozam. Ker je bil sladkorni bolnik, ga ne bi smeli cepiti. Najprej je izgubil vid na enem očesu, nato je čisto oslepel. Leta 1974 se je upokojil. Takrat je bil obupan, jaz pa sem mu govorila: *»Nič se ne sekiraj, ti boš videl vse preko mojih oči. Ti bom pomagala.«* Star je bil dvainpetdeset let, ko ni več delal. Imel je majhno pokojnino. In smo živeli skromno. Me je mama naučila, kako živet skromno. Nič nam ni manjkalo. Dvajset let ni videl. Potem je bil tudi na invalidskem vozičku. Naučila sem se izmeriti sladkor in mu dati injekcijo insulina v mišico. Ko je prišel k sebi, sem mu dala kruh in mleko. Poleti je bilo najhujše, ko je imel te napade. Potem je imel tudi prizadet požiralnik in ni mogel požirati. Vso hrano sem mu zmik-

sala. Kupovala sem mu tudi hrano za otroke Frutek. Sem mu rekla: *»Enkrat si bil dojenček, zdaj si spet.«* Se spomnim, kako je nekega jutra že ob peti uri vprašal: *»Kaj ne greš k maši?«* Ko sem šla k maši, je rekel: *»Prosim, moli zame, da bi kmalu umrl.«* Jaz sem mu pa odgovarjala: *»Kaj ti nisem dobra? Bom molila, da ti bi bilo boljše.«* In on: *»Ti si dobra z mano, ma se preveč matraš.«* Še danes zvečer zmolim in mu rečem *lahko noč*, tudi če ga ni. Magari, da bi bil, da bi se lahko z njim pogovarjala.

Do svojega devetinsedemdesetega leta nisem spila niti enega antibiotika. Letos pa kar šestdeset. Sem imela pljučnico. Rada pijem čaje, to je boljše kot vsaka kava. Popoldan sedim tu v kuhinji, imam te kitajske kroglice, mi jih je kupil sin. In se z njimi igram. Odkar treniram, nimam več niti mravljincev niti krčev v rokah. Če verjameš v to, ti pomaga. V nekaj moraš verjeti. Pa avtogeni trening delam. Imam tudi eno mehko žogico in jo stiskam, to je za moč.

Še vedno kaj zašijem. Včasih sem kvačkala. Vnukinjama sem skvačkala vsaki eno pregrinjalo iz cvirna, vsako je težko tri kilograme. Eno pregrinjalo sem delala dve leti in pol. Samo volnenih sem naredila dvanajst.

Imam še vnuka, ki študira v Kanadi. Včasih mu pišem ali pošljem kaj denarja. Študira igrilstvo. Njemu je prav to ležalo na srcu. Tu je naredil pomorsko šolo. Je tudi delal. Vmes je vsako leto dal v Ljubljano prošnje za sprejem na igralsko akademijo. Pa ga niso sprejeli. Pa je bil sprejet v Torontu! Živi zelo skromno. Tam ima dve teti. Kadar je sila, mu pomaga, saj nima štipendije. Enkrat je napisal sedemdeset prošenj za pomoč. Naša občina mu je dala nekaj denarja, pa še od tistega je moral skoraj polovico dati za davek. Ko je bil lani v Ljubljani, so ga na treh krajih prosili, da bi prišel k njim delat.

K maši hodim in molim rožni venec. Včasih nisem mogla vsak dan, ker sem delala in ni bilo časa. Molitev ti da moč in potrpljenje, da zdržiš. Bila sem tudi član Frančiškove družine, a nisem hodila na srečanja, ker nisem mogla zaradi moža. Ko je bil mož bolan, sem večkrat prosila, da bi imela moč in potrpljenje. Ko je bil že na koncu, je od vsega hudega večkrat začel preklinjat, jaz pa sem molila k Mariji:

*Pomagaj, o, Marija ti!
Zdaj čas je tvoje pomoči.
Mogočna si, zato nesreče
obvaruj nas – hudo preteče!
Kjer ni več najti pomoči,
tam tvoja roka jo deli.
Da prošnje naše, vzdihe vroče,
preslišala bi, ni mogoče!
Pokaži, da si naša mati,
ko v stiski hudi nam je stati!
Marija, usmiljena si ti,
zdaj čas je tvoje pomoči!*

To molitev sem dobila od enega našega duhovnika iz Amerike. Dala sem jo tudi našemu župniku in jo je dal v Oznanila. Tudi drugim jo dam, da si kopirajo.

Včasih komu za praznik spečem pecivo v obliki golobčka in napišem pesem ali voščilo. Potem si vse shranim, po eno kopijo, da imam za drugič ali če kdo kaj rabi. Ker pridejo tudi sosede in rečejo: »Daj, Lidija, ti imaš ideje.« Pa pomagam.

Bratu sem napisala pesem za sedemdeseti rojstni dan. Ko sem mu jo prebrala, je jokal od sreče in ganjenosti. Njegovi otroci so jo dali v okvir.

Za praznike pa napišem kaj takega:

*»Obstaja čudovit skrivnosten zakon narave, da so tri reči, po katerih
človek najbolj hrepeni, sreča, svoboda in duševni mir. Pridobimo ga
tako, da jih podarimo nekomu, ki ga imamo po srcu radi.«*

Ali pa:

*»Ko se prižgejo praznične luči sredi mrzle zime, prijateljstvo ogreje
nam dlani in želje vzpno s iz srca v višine: Vse kar je slabo, z novim
letom naj zbledi! Vse, kar je dobro, naj za vekomaj ostane! Vse kar je
dobro, naj raste in cveti!«*



ANTONIJA BONACA

Rodila sem se 26. junija leta 1924 na Pučah, ki so takrat spadale pod občino Šmarje, Koper. V družini nas je bilo pet otrok. Ena sestra je umrla, ko je bila stara šest mesecev. Mama in oče sta se ukvarjala s kmetijstvom. Je bilo težko življenje, si rad pojedel košček kruha. Mama in jaz smo hodile v Trst, v Istro. Od doma, od tukaj, iz naše Istre, smo nosili prodajat v Trst. V Koper, v Trst. V Trstu si lažje prodala. Včasih se je prodalo dobro, včasih slabo ... je bila ena velika muka, naše življenje. Od naših staršev pa še slabše. Tudi naše je bilo slabo. Jaz sem hodila delat v tovarno. Potem pa sem zrastle velika. Je bila vojska. Takrat ni bilo za nobenega dobro, *ma* niti zame ni bilo. Mlada sem se poročila. Poročila sem se, ko sem imela osemnajst let. Pri devetnajstih sem rodila Mirelo.

Ko smo bili na Pučah, smo hodili po vodo. Čez zimo smo imeli vodo, *ma* čez poletje je ni bilo. Smo hodili v Pahóvec, na Studenec, Črni vroček. In to je bila cele lepe *tri kuarde d'ure* da smo šle s tistimi golidami, ki so bile lesene. Smo šle. Tam je teklo počasi, vrsta je bila. In smo tiste *golidce* dali na glavo in smo šli ven iz gozda, kjer je bil Pahóvec – zgoraj Puč – in domov na Puče. It v Pahóvec in s Pahóvca je bilo eno uro in pol. Ali pa smo hodili v Dragonjo. V Dragonjo smo hodili za živali, smo hodili z vozom. Je bil *kanton*, smo rekli, en izvir. In tam smo vsi hodili s Puč. Koštabona je imela druge. In tam s tistega smo si črpali ven. Smo hodili z *mušami* in brentami ali pa z vozom in sodi. To smo napolnili in smo šli domov. Tu se je tudi pralo. Pravzaprav smo prali samo doma, potem smo šli – na glavi smo nesli *robo* – splahnjevat v Dragonjo. Če smo hoteli vodo za pit, pa smo morali it v Pahóvec. Pozimi pa smo imeli *šterno* doma. Samo tam so bile suše in je je zmanjkalo. Voda je bila zelo zelo pomembna, vsaka kapljica vode. Nismo tako razmetavali z njo kot danes.

Se ne spomnim, da *kedaj* sem bila otrok, da bi se igrala. Eni otroci so tekli po vasi, da delajo *batlamé*, pa so se skrivali, pa ne vem kaj, pa skakali. Igrali smo se tudi *na ženeštra*. Nabirali smo zelene vejice brnistre. Igrali smo se tako, da smo vrgli enih petindvajset, trideset palčk in po-

tem smo jih pobirali. Se ni smel kupček podret. Tisti, ki jih je nabral več, je bil zmagovalec.

Mi nismo imeli. Jaz nisem imela otroštva. S petimi, šestimi leti sem že pasla krave. Potem sem šla v šolo. Naredila sem samo peti razred. Ni bilo mogoče. Tisti, ki so hoteli, bi morali it v Koper v šolo. Ma je bilo treba denarja. In denarja, kje smo imeli.

In res, jaz se ne spomnim, da se jaz *bin* igrala. Ker moji starši kar naprej ... Zjutraj že ob štirih me je oče dvignil, da sem šla past krave, na pašo. Potem sem prišla domov ob enih sedmih in pol, najprej pojedla, šla v šolo. V šoli smo bili od osme, devete, do dvanajste. Potem sem morala očetu nest kosilo, potem sem prišla nazaj in sem spet šla na pašo, spet pasla. Tako da nisem imela časa, ne da *bin* delala nalogo ... sem naredila, kar sem mogla, ampak končala pa sem peti razred. Je bila mučna.

Tudi zvečer nismo šli zgodaj spat, zato ker je bilo treba pomolst krave, potem je bilo treba nest mleko k sosedi, ki je hodila v Trst. In zjutraj vstaneš zgodaj.

Ne pozabim nikoli več ... Sem imela eno poezijo *za se navadit* za drugi dan. In sem čitala in čitala. In ko sem se usedla, sem zaspala. In sem zaspala in čutim, da mi nekdo vzame zvezek. Sem rekla: »Mati moja, *ma* kdo mi je vzel?« In vidim telička ... Ker naše živali so bile kot mi otroci, *kokoše*, teleta ... vse, kar je bilo, je bilo vse v stanovanji. In vidim, da on lepo požira in jé tisto ... Jaz sem tako jokala, sem rekla: »Jaz ne bom znala povedat, bo mi dala *činkue*!« Ker enkrat je bil *cvek činkue*. »Kaj bom jaz naredila?« sem si mislila. Potem je bilo treba dvajset *čentežimov*. Dvajset *čentežimov*, to je bil en zvezek. Je *koštal*, so bili dragi. »Kaj bo rekla mama, bo me kregala, da kdo bo ji dal teh dvajset *čentežimov*?« To je bilo težko življenje.

V Pučah ni bilo niti enega Italijana. Mi smo vsi govorili po slovensko, naš dialekt. Ne prav slovensko *slovensko*. Mi smo govorili naš dialekt, dialekt naš slovenski. Šola pa je bila italijanska. Nismo znali niti ene besede, ampak jaz sem se hitro navadila italijansko. V prvem razredu smo imeli eno učiteljico Koprčanko, zelo dobro, pridno. V redu ženska. Je bila tako v redu. V drugem razredu smo imeli eno Izolanko. Tako slabo. Fašistična je bila. Nas je topla. Moji prijateljici sem posodila *radirko*. Naša mama je kupila, ki je hodila v Trst, kar smo imeli potrebo

za v šolo. Tako da smo imeli za šolo zmeraj zvezke, radirko, svinčnik. Tako da za šolo je skrbela, da nam dá. Sem rekla prijateljici, naj mi da radirko. Učiteljica je videla, *da smo se nekaj besedle*, da sva se nekaj pogovarjali, je prišla k meni, je rekla: »Daj mi roko.« Sem rekla: »Ma jaz sem vprašala samo mojo *gomo*, mojo radirko, nisem vprašala nič drugega.« In mi je dala, veš, je imela eno tako debelo palico, me je udarila. En teden me je bolelo. In sem prišla domov, sem držala tako roko. Oče je rekel: »Ma kaj je, Tonca?« *Mene* so mi rekli Tonca, ker sem Antonija, ne. »Me je učiteljica.« »Ma kaj si delala?« »Sem se kregala s Tončo, prijateljico, ker je bila moja radirka in učiteljica je videla.« Ni *tukla* samo mene, tudi druge. Na primer, smo čitali, eden je čital, potem pa je rekla enemu drugemu: »Zdaj čitaj ti naprej.« Tisti otrok se ni znašel, da kaj bi čital, da kje bi šel naprej, ga je prišla za glavo in je tolkla ob klop. Potem pa smo imeli v tretjem razredu eno Napolitanko, taka zlata. Ona ni znala niti ene po naše, mi pa ne po italijansko. Ona je bila zelo pridna. In ta zadnje leto sem imela enega Koprčana. Me je navadil pa več tisto leto kot vsi drugi v štirih razredih. Je bil zelo priden, zelo v redu. Punce nas je vse navadil. Vse, kako moramo delat, kako moramo čistit, kako ponudit stolico, ko pridejo gostje v hišo, kako pobrisat stolico, ker na stolici je bila prej mogoče kokoš in se je mogoče tudi pokakala. Kako pobrisat kozarec prej ko daš, vse. Nas je vadil šivat, nas je vadil plest, nas je vadil kako bomo kuhale, kako sprejemamo ljudi. Mene me je navadil vse. V petem razredu. To je bil Mario Brandolin. Bi ga rada še enkrat videla, takega človeka. Je imel enih šestindvajset, sedemindvajset let. Je bil Koprčan.

Ko sem imela dvanajst let, sem že končala šolo. Z dvanajstimi leti sem začela hodit v Trst prodajat. Potem sem dve leti hodila v Istro, iz Istre v Trst. Moja mati mi je naložila gor na *mušo* in sem šla do Kopra. V Kopru je bil parnik. So še drugi pomagali. In tam, ko smo prišli s parnika dol, smo šli na *plac*, tam smo prodali. To je bilo življenje: kupit, prodat, nazaj domov, Istra.

Sem hodila pobirat v Istro jajca, kokoši, *polame*, piščance ... Vse smo nosili prodajat v Trst, v Koper ... In tudi v Piran. *Ma* mi nismo v Piran, mi zmeraj v Koper in v Trst. V Istro sem šla daleč, v Buje, Krašico, Triban, Momjan, Bibale, Marušiče, Ražmane, Završje. Smo imeli določeno. Ene so hodile s tiste strani gor, ene so hodile do Umaga dol. Me pa smo imele to. Nisem bila samo jaz, nas je bilo še polno žensk. Vsaka je šla po svoje. Zjutraj smo šle skupaj, potem pa smo se razšle. Smo imele

vsaka svoje ženske, vsaka svoje družine. Smo imele koš ali pa tak *plenjer*, ki ga imam še zmeraj tam. Smo nosile na glavi. Še zdaj me boli. V Trst smo hodile pa z *mušo*. V Istro smo šle peš. V Trst smo šli z *mušo*. V Kopru smo pustili *mušo* in potem je bil *vapor*, parnik, in z njim smo šli v Trst. In tam smo prodajali, na *placi*. Vse smo prodajali: jajca, kokoši, seveda žive kokoši. »Kokoko!!«, je vse letelo. Ma daj, sramota ... Potem pa tudi ko smo imeli sadje. Smo imeli grozdje, smo imeli fige. In v Trstu se je vse prodajalo boljše kot tu. Zjutraj je šel osel poln. Za domov si šla mogoče eno *urco* na tega osla, *ma* če si imela mu dat kaj za jest v Kopru, če ne je *pal* na tla tudi on. Oves smo jim dajali. Iz Trsta smo nosili sukanec, *konec*. Smo jim kupili majice, hlače, *robo*, blago – te ženske so bile strašno pridne, so si same šivale – volno, gumbe, petrolej, ribe ... veliko stvari. To, kar so naročile. Sem imela napisano: ta in ta, na primer Tereza, je naročila za ene hlače *ragadin*, za moškega, pa eno majco za spodaj, majco za na vrh. *Anka* tisti predpasniki, zmeraj nekaj. Tam v Trstu sem se znašla kot na Pučah. Tam, kjer je bilo manj drago, smo kupile, tako da ko smo nesle prodat, da smo nekaj zaslužile. Tudi čevlje, nogavice, elastiko ... blago smo nesle na metre. Sladkorja nismo nesle. Ma *majca*, če je bla široka, ali ozka, ali bolj velika, ni bilo važno. Če je bila majhna, smo nesle nazaj, ampak če je bila večja, so pravile: »*Ee, če bit dobro, če bit dobro, naj bo kakšna številka, ki je.*« Te Hrvatice, te *Istrijanke*, so bile zelo dobre ženske. Eni so bili bogati, tako bogati za delat. So imeli vsega, hrane in to, ampak življenje je bilo takšno. Ni bilo kot zdaj, da greš na parnik, greš na avtobus, vse je bilo za hodit. Po večini – posebno tako mlada, kot sem bila – sem dobila kos kruha, čakala me je *mineštra*. Zelo dobri so bili *Istrijani*. Reveži so pomagali revežem. Ni bilo bogatašev. V Momjanu je bila Zgornja vas in Spodnja vas. Spodaj so bili samo taki bogataši, ki so živeli čez poletje v Momjanu, drugače pa so živeli v Trstu. Zgoraj pa so bili kmetje. Spodaj je bila trgovina, cerkev, *konteše*, grofice.

Ko sem imela štirinajst let – niti štirinajst let nisem imela – pa sem šla v tovarno delat. Tudi tam je bila težka. To je bila tovarna Ampelea v Izoli. Tri ure in pol sem hodila zjutraj, tri ure in pol sem hodila zvečer, ko smo šle nazaj. Nisem bila samo jaz, nas je bilo devetnajst. Osemnajst deklet in ena poročena ženska, ki je imela že otroke. Vstala sem ob štirih, ob štirih in pol smo že šle. Popile malo kave ... Petnajst minut pred osmo smo morale bit tam. Ko je bil tretji pisk, smo morale stopit v tovarno. Če nisi bil, *magari* samo eno minuto – tisti glavni je bil – si

moral čakati eno uro. Do devetih nisi stopil noter. Tam smo čistile ribe. Smo imele eno skladišče zgoraj tovarne, ko se je dajalo papriko, vlagalo olive ... veliko stvari. Spodaj ... so prišle ribe, je bilo treba čistiti, nositi ... Zima je bila, mokri smo bili ti mladi otroci, pa tudi ženske, to je bilo grozno. Smo delale pod to *tetoio*. To je bilo zunaj. Samo streha, drugo vse odprto. In je pihalo. Mrzla voda, zmrznjene roke. Kar je bilo potreba, smo delali. Čistili, nosili. Ni bilo važno, ali si mlad ali si star ali kaj je. »Delaj, delaj!« To je bilo delo. In prosto smo imeli eno uro za kosilo, od dvanajstih do enih. Petnajst do ene smo morale biti že noter. In potem pa smo imele pol urice za malico. Tisti, ki je imel sploh košček kruha za pojest. Niso

imele vse ženske. Pazili so, da ne boš pojedla ene ribe, ki si jo očistila. Če te je videl šef, *kapo*, *alora* si dobila kazen: »*Vai a casa.*« Si šel. »Še enkrat poješ eno ...« Ko si šla ven, si bila vsa pregledana. Tudi ko smo hodile na kosilo. Smo imele tiste posode, smo jih prinesle od doma. So vse odprli, vse pogledali, če ne bi bila kakšna riba notri. Je bilo strašno strogo. Smo delale od osmih do dvanajstih. In potem ... Deset, dvanajst ur, če je bilo treba, smo delale vsak dan. Včasih sem prišla domov ob osmih, osmih in pol, včasih ob desetih, desetih in pol zvečer. Smo šle: Izola, Gažon ... Če je padal dež, smo se zmočile. Prej ko smo prišle v Šmarje, smo se posušile. Prej ko smo prišle na Puče, smo se še enkrat zmočile. Ali pa sneg. To je bila muka. Devetnajst nas je bilo. Ena gospa, ženska, ki je imela otroka, in osemnajst deklet. Šefica, *kapa*, je bila v redu ženska. Ampak je bil Ettore, to je bil obup. En dan je prišel. Jaz sem imela štirinajst, naj bo, da sem imela petnajst let, da sem delala eno leto. Eno jutro pride gor, je rekel: »Od danes naprej se ne govori več *la lingua schiava.*« Mi se sploh nismo smele med sabo pogovarjati po naše, v dialektu, po slovensko. V našem dialektu *istrijskem*. Jaz sem bila spodaj, nas je bilo sedem žensk, ki smo delale. In zadaj je bila moja prijateljica in je rekla: »Si čula?« On je videl, da smo se pogledale. Ona se je posmejala, jaz sem rekla: »Sem čula.« Je prišel: »Ena, ena, dve, za dva tedna domov! Prvič, ko boste naredile to, pa odpoved, boste šle iz službe.« In smo lepo pobrale krpice, predpasnik, nož, ki smo čistile ribice, in dva tedna nas ni bilo. Tudi naše številke ni bilo dol. In zame ni bilo tako hudo. Mi, moji doma – naša mati je hodila v Trst, tudi je kupila, prodajala v Istro – smo si pomagali. Je bilo težko življenje, ker do Kopra tudi je bilo treba dve uri pa pol, tudi tri. Ampak moja prijateljica – njena mati je bila vdova, so bili štirje otroci, *bogi* – ona ni imela

kaj jest doma, je rekla: »Kaj bom jaz rekla materi?« Moji materi jaz nisem povedala. Mojemu očetu sem povedala. Mi je oče rekel: »Saj je v redu.« *Ma* ona je njeni materi rekla, da tam, kjer mi delamo, da tisti oddelek ne dela. Moja mati je hodila v Trst, moj oče je šel v grunt. In jaz sem zmeraj vzela ali pol hlebčka kruha ali pa dve polente moke, kar smo imeli – smo imeli fižol, kakšna jajca – in sem ji nesla. Vsa ta dva tedna, ki je bila doma. Ona je bila doma, njena mati pa je prala za Koprčane, za gospodo. Tako da sem ji nesla fižol, kakšno solato. Sem ji rekla: »Daj spravi, skuhaj.« Je skuhala malo mineštre, dva krompirja. Oni so bili res *bogi*. *Ma* njega ga ni brigalo, da oni so štirje otroci in mati *boga* vdova. Veš, kako je bilo, ni brigalo nobenega za nobenega. Samo ker smo rekle to. In drugič ko smo prišle, nas je gledal kot dva hudiča. *Ma* kaj sem jaz znala, kaj je politika, kaj so Italijani, kaj so Slovenci?! Otrok! A, potem pa sem znala. Počasi počasi.

In tam sem delala tri leta. In potem pa moj oče me je vzel domov, zato ker brat je šel k vojakom in sem morala delat doma, na *grunti*, z očetom. Kopaj, delaj, ooo!

Potem sem se zaljubila, sem se poročila mlada, pa sem rodila. Moj mož je bil tudi iz Puč. Spoznala sva se že, ko smo hodili v šolo. Smo hodili v šolo in potem smo rasli počasi gor in smo se spoznali in se zaljubili in se poročili. On je šel v vojsko. Poročila sva se na nedeljo in na ponedeljek je šel proč. K vojakom. Bil je letnik 1923. Potem je prišel nazaj še za dva meseca, ker so vzeli samo tiste iz prve polovice leta. On je bil rojen novembra, tako da je prišel še za dva meseca domov. In v tem času sem zanosila in sem bila noseča dva meseca, ko je šel proč. In potem je razpadla Italija in nismo vedeli, kje so. On je bil v *bataljonu speciale*, tisti, ki so jih imeli, da so proti Italijanom. Mirela je imela dve leti in pol, ko je prišel domov. Bil je na Korziki. Najprej v Pistoï, potem so ga dali v *bataljon speciale* v Sardenijo. In tam v Sardeniji so bili prepuščeni sami sebi. So kradli krompir, repo, tako da so se preživeli. Potem pa so prišli Amerikanci, so jih rešili. So bili v Franciji. V italijanski vojski je bil do leta 1943. In potem pa so bili prepuščeni tako. Potem pa so začeli partizani, fašizem, Nemci, vojska. Vojska je bila slaba za vse.

Ko sem bila noseča z Mirelo, sem šla na obisk k očetu v Pistoio. Sem bila noseča pet mesecev. In *nona*, mati od mojega moža, je hodila z vnukom v Trst. Petintrideset let. Je prodajala v Trst mleko. Smo se srečale. Tega ne pozabim nikdar več: San Lazaro, na številki 19. In pravi:

«Joj, toliko *bombardamenta* je bilo«, pravi, »sem se bala, da se bo kaj zgubilo.« Jaz sem povedala, da naš oče je bil v bolnici, v *San Mariji*. Da sem bila dol ene štiri, pet dni; *ma* ni bilo denarja in nisem mogla bit dol. In pride en človek visok, ne oblečen v fašista, ampak tisti *špijon*, v civilu. In mi je *zamlatil* eno sem in eno tja in sem padla v nezavest. In *nona* je kričala: »*Ma* je noseča, je noseča, *é in stato interessante!*« Jaz sem padla na tla. In tam zadaj je bilo kot eno skladiščice, je bil en čevljar in tja so me peljali, da sem spet začela dihat in da sem prišla spet k sebi. Tepel me je zato, ker sem govorila, ker sva govorili po naše, po slovensko.

Drugače nismo imeli takega sovraštva. Ampak po svobodi je bilo veliko sovraštvo, veliko so sovražili: »Ti si Italijan, ti si *Istrijan*.« Ko smo hodili v Istro, pa so bili v redu ti *Istrijani*. Mogoče je bila kakšna družina bolj taka. Vsaj tam, kamor sem jaz hodila, so bili v redu. In tudi Izolani, ko sem še delala v tovarni, so bili zelo v redu. Koprčani so bili malo drugačni. Bolj gospoda. Izolani so bili zelo v redu.

Mi smo prišli v Piran, ko sem imela devetindvajset let. Moj mož je dobil službo tukaj kot *policjot*. En čas smo delali v kmetijski zadrugi in potem ni bilo več dela in nismo mogli ne naprej ne nazaj. Je bilo, kar je bilo. So bili trije otroci in majhna plača. Potem moj mož je prišel sem v Piran, je bil *policjot*. Tako da zdaj smo v Piranu triinpetdeset let. Leta 1952 smo prišli v Piran. Mirela je imela devet let, Ludvik je imel štiri, Valter dve leti.

Takrat so bili Pirančani po večini na ladjah. Tu v Piranu se je živelo še kar dobro, ker so imeli tovarno mila Salvetti. So imeli soline. Ni kot zdaj. Soline so bile vse bele, vsi kupi beli soli. Čez poletje, štiri mesece, otrok, mati, žena, vsi tisti, ki so bili brez dela, so bili vsi v solinah, ker so delali sol. Ali so grabili sol ali so čistili. Da so vsi dobili, tisti, ki je hotel. Pa tudi tovarna jim je dala veliko. Tudi ribiči so bili. Ti stari Pirančani, Italijani, so bili na sploh kar v redu ljudje. Niso hoteli bit Slovenci, niso hoteli bit pod komunizmom, so šli tudi proč, ampak so bili taki ljudje, *di rispetto*, delovni ljudje, spoštljivi. Jaz sem znala italijansko, moji otroci so se naučili hitro. In jaz nisem imela problemov z njimi, jaz jih nisem sovražila. Italijan ali Slovenec, smo vsi ljudje. Ampak je bilo veliko sovraštva. »Tisti *Italijanc!*« Ali pa Italijani: »Guarda quel *sciavo!*« »Poglej tistega sužnja!« bi rekli, ne. Je bilo malo sporov. Ampak jaz nisem imela problemov. In tudi moj mož ne, je bil zelo dober, se je sprijaznil z vsemi.

Jaz sem bila kar zadovoljna in sem prišla spet nazaj v Piran in sem zadovoljna v Piranu. Ker vmes sem bila v Miljah, ampak zdaj sem tu. Sem bila in od zmeraj sem tu v Piranu, od leta 1952.

Takrat ni bilo težko dobiti stanovanja, ker so hodili proč ljudje. Stanovanja so bila prazna. Potem počasi se je vse napolnilo. So prišli iz Istre, iz drugih slovenskih krajev, iz Ljubljane, pa tudi Hrvati, Srbi, Dalmatinci ... Stanovanja so bila. So šli delat v tovarno, pa ladjedelnica je bila, je bila klavnica ...

V prejšnji hiši smo imeli samo eno stranišče. Električna je bila napeljana zunaj. Voda je bila v kleti, smo jo nosili v četrto nadstropje. Smo imeli plin. So bili taki cevovodi, je bila plinska napeljava. In vsak večer smo se bali, da ne bi kaj eksplodiralo. Otroci so spraševali: »Mama, si ugasnila plin?« Je bila taka *pipca* in smo ugasnili. Plin je bil za kuhanje. Ko smo prišli v to hišo, je bila voda in luč. Prali smo na roke, spodaj v kleti. Ko tvoj oče še ni bil s tvojo mamo, me je vprašal, če mu ne bi prala. »Ma«, sem rekla, »še pral vam?« Je rekel: »Ma potem vam dam en dan prost.« Sem vprašala: »Ma kaj en dan, da vam operem ali en dan prost za počivat?« Je rekel: »Za počivat.« Enkrat sem mu oprala, potem sem rekla, da ne morem. Potem je rekel: »Še nikoli nisem imel tako lepo oprano in zlikano.« Potem pa sem mu dobila eno žensko, gospo Marijo, ki je stanovala tu blizu. Je umrla že. Soseba je bila, skozi okno smo se videle. Ona je rada šla delat okoli, da je nekaj zaslužila, ker je imela majhno penzijo.

Stroj za pranje perila sem kupila, ko je šel Ludvik na ladjo. Je imel petnajst let. Ko se je vrnil, jih je imel šestnajst. Spodaj je bil kotel za celo hišo, so bili še Ražmanovi in še eni Italijani. Smo zakurili, smo zakuhali vodo, zakuhali robo, perilo, smo prali, splahnili, nosili gor na teraso sušit. Ni bilo lahko. Jaz in gospa Pepca, ki je bila služkinja od Ražmanov, smo zmeraj prale skupaj. Pepca je rekla: »Antonija, *kedaj bimo prale?*« Sem rekla: »Pepca, ja ...« Smo prale v ponedeljek, torek. Potem v sredo se je likalo. Se ni prav pralo za vsako stvar kot zdaj. Se je čakalo, da se je nabralo. Likalnik je bil na žerjavico. Dolgo let. Je bilo težko prit do električnega likalnika. Nismo imeli denarja, da bi kupili tistega električnega, pa tudi ni bilo za dobit od začetka. Potem so bili, samo denarja ni bilo. Kuhala sem na drva, tudi poleti. Sem imela en štedilnik, večji kot je ta miza. En velik *šporget*. Tam se je krasno vse kuhalo. Se je peklo. Je bila taka peč, ki nikdar več ne bom imela tako

peč. Tudi gorko je bilo. Samo potem je bila prevelika poraba, preveč je pogorelo drv. Niti to nismo mogli. Ni bilo lahko življenje. Manjkalo je vse. Posebno tako za mlade ljudi, kot sva bila jaz in mož, ko sva prišla dol. Bili so trije otroci za v šolo. Vsi trije pridni, potrpežljivi, nič zahtevni. Pa niti nismo imeli jim kaj dat. Od sadja je bil kakšen grozd grozdja, ki mi ga je prinesla moja mati, kakšno jabolko ... *Ma banane!* Je moral imet temperaturo, da sem kupila banane! Niti takrat skoraj! Niso mogli niti nič jest, kakšenkrat, ko so imeli temperaturo. So bili trije otroci. Druga dva bi gledala, če bi dala samo enemu ... Nisem mogla reči: »Bom dala samo Valterju.« Ali pa samo Ludviku, ali pa samo Mireli. Je bilo treba kupit najmanj tri! *Ma uno* je bilo strašno drago.

Vedno sem hodila k maši. *Ma* potem nisem več hodila, zato ker moj mož je bil komunist in je imel službo in nisem smela. Mož je izgubil službo v kmetijski zadrugi ravno zato, ker sem krstila sina Valterja. Na skrivaj, ampak to pride vse na dan, je tako narejeno. Zato nisem smela več hodit k maši. Če bi hodila k maši, bi mož izgubil službo. In potem, jaz sem imela rada mojega moža, je bil dober, je bil priden in sem rekla: »Rajši pustim duhovnika in cerkev kot mojo družino.« In tako smo šli naprej. Otrok nisem obhajala, nisem birmala. Nisem smela. Nisem smela, *ma* niti me ni brigalo več tako. Sem rekla: »Življenje je takšno in mora bit tako. Mi imamo našega očeta, prinaša denar domov.« Je bil priden, dober, deloven, pošten človek. Vsak večer sem se prekrižala in sem zmolila *Sveti angel, varuh moj*. Moj mož se mi je smejal, je rekel: »A si molila nočoj?« Sem šla počasi in sem zmolila vsak večer *Sveti angel varuh moj* in se prekrižala. Ko sem vstala, sem se prekrižala. Tega mi ni branil, samo da ne hodim k maši: »Če boš hodila k maši, *alora* ni več službe.« K maši so hodili tisti, ki niso imeli take službe. Ene dve leti po očetovi smrti sem začela spet hodit. Zdaj hodim, samo če morem. Če mi je slabo ali če imam vrtoglavice, potem ne hodim, ker ne morem. Ko morem, morem.

Takoj leta 1954 – spet je bila žalost in ni bilo denarja – sem se zaposlila v muzeju. Ta prva jaz in tvoj oče, Pahor. Niti nisem znala, da je profesor. Zato, ker se je predstavil: Pahor. Mi je dal roko. On je bil mlad kot jaz. Sva bila dva otroka. Sem šla delat v muzej. In tam je bilo spet grozno. Smo prišli v muzej, je bila samo tista velika stavba in notri same smeti. In tvoj oče, prav sam takrat. In veliko se mora tudi se zahvalit Tomasin Pliniu, ki je bil takrat predsednik na občini. On je bil takrat predsednik in je dovolil. In tvojega očeta ga je strašno zanimalo, da

kako bomo, da kako se bo začelo. Jaz sem čistila in delala. To ni bilo delo, to je bilo več, to je bilo garanje. Ampak je bila potreba. Meni je bilo prav, ker sem šla zjutraj delat in popoldan. Tako sem lahko otrokom in možu skuhala kosilo.

Takrat smo imeli vse odprto, ne tako kot zdaj. Je prišel nekdo in vprašal, da če je en profesor tukaj. Profesor Marko. Sem rekla: »Tu pri nas ni nobenega profesorja.« Tri mesece sem bila tam! »Ma kako, pa so rekli, da je ravnatelj tukaj v muzeju.« »Bo, jaz ne vem, lahko pokličem tistega človeka, ki je tukaj, če je on profesor, in če ne.« Jaz sem mu pravila *tovariš*, on meni gospa. In sem ga poklicala in sem rekla, da naj pride dol, ker je en tovariš, hoče z njim govorit. Pride dol, so se poznali, ne. In je rekel: »Ma kaj da ni profesor tukaj, vidite da je ta.« Sem rekla: »Ma kaj ste mi rekel vi, da ste profesor?« Je rekel: »Ma kaj čem praviti, da sem profesor.« Je prišel dol v eni *flajdi*, ves umazan, ker je delal. Potem pa sem mu rekla *tovariš profesor*. Ma prej nisem znala, *tovariš* sem mu rekla. Po imenu nisem hotela rečt, sem rekla samo *tovariš*. *Tovariš Pahor*.

In tvoj oče kot *brvinec*, počasi počasi, je vse z vlekel notri. Jaz sem bila z njim, potem je prišla Elica, Tatjana, Breda Kovič in gospa Maruška, ki je bila knjigovodkinja. In vse se je nosilo notri. Najprej se je naredil oddelek v prvem nadstropju. Tam je bila ena velika Tintoretijeva slika, na drugi strani je bila Tartinijeva soba. Potem so naredili v drugem nadstropju pomorski oddelek. V pritličju je bil najprej kamen. Nekaj starega, ne vem, kaj je pisalo na njih. To sem čistila in sem bila prav žalostna in *štufa* delat. Potem pa so naredili solinaro. Slika *Istrijanke* je bila, Tonča iz Svetega Petra in vse, kar je danes tam v solinah, smo imeli mi. Slike, mlinček ... Tako da je bilo veliko veliko dela. In tvoj oče je imel vso zaslugo, ker on je bil res skrben, je skrbel samo, da bi naredil ta muzej. Potom njega je prišla v muzej še knjižnica. Ampak potem on je *zrihtal*, da je šla knjižnica na trg, kjer je zdaj, in tako je imel dvojne zasluge: za muzej in za knjižnico. In arhiv tudi. Samo potem je prišla tja delat ena gospa Tatjana, ki je bila zelo lušna, zelo v redu. Tako da vse je nastalo z njegovo iniciativo. Je bil strašno inteligenten in ni znal *ku ne* samo delat, delat ... in je delal tudi on! Ni bil tisti, ko bi rekli, je *kapo*, je šef. On je delal. Je bila ena zima, ko komaj smo začeli delat. In kaj smo delali? Smo čistili take oljne slike. In ker ni bilo denarja, da bi kupili kaj za čiščenje: čebulo smo zrezali in čistili tiste slike. In jaz sem znosila vse krpe in vse, kar sem imela in čistila.

In je prišla tista oljnata slika lepa *več kot* danes, ki tam delajo ne vem kaj. Nismo imeli niti peči, niti bojlerja, niti nobene *gorke* vode, nobene peči. Tam smo se tresli celih pet let tako. Počasi, potem ko so prišle Tattjana in druge, smo v tretjem nadstropju naredili pisarne in smo kurili na drva in na premog. Je bila žalost. Dela veliko in velika žalost je bila. Vsaka mu čast. In sem kar obstala, ko je bilo petdeset let, da se noben ni zganil, da bi rekel, Pahor je ustanovil muzej, je petdeseta obletnica muzeja. Nisem proti, kar delajo notri, imajo vse lepo, vse gorko, vse parket ... čisto nič proti, kar lepo se jim je izboljšalo, ma ko je bilo petdeset let, sem pa res čakala, da bom nekje čula ali videla, da je nekje pisalo: petdeset let piranskega muzeja in kdo je tisti, ki je delal – Pahor Miroslav. Je bil on, ni bilo nobenega drugega. Noben ni prišel pomagat. Ko so hodili proč ti Pirančani, vsi so mu klicali: »Pridite, pridite, gospod Pahor, boste videli, če je kaj za vas.« In ali je bila slika, ali so bili kozarci, ki bi jih eni vrgli stran, ali kaj vem kaj, vse to staro, staro, kar so oni imeli, on je vse lepo pobral in vse znosil. S tisto *fajfo*. In je vse znosil v pritličje in potem gor na podstrešje. In od začetka vse sam. Potem so prišle še te, pa je prišla še Ilonka, pa je prišel Mišo. Potem je bilo zmeraj malo več, tako da so tudi pomagali. Tudi Ilonka je hodila potem z njimi. Ker ni samo iz Pirana, so hodili tudi drugam iskat, takrat ko je tudi za pomorce, da kje se bo dobilo. Ena vitrina je bila pa za partizane. Oddelek s partizani. Italijani so ga kar klicali, da naj pride, samo naj nese proč. Je rekel: »*Ma* boste šla z mano, gospa Bonaca?« Ni mi rekel nikdar *tovarišica*, zmeraj *gospa Bonaca*. Njega ni brigala politika, samo delo. In da se delo res vidi, da je delo, da je pošteno narejeno. In je delal in je delal. Ti si bila majhna, otrok, ampak on je delal. In na vse je bil ponosen. Enkrat je prinesel ene krasne kozarce, enkrat je prinesel ne vem koliko teh svečnikov. Je bil ves srečen, če je nekaj dobil starega. Je rekel: »Zdaj prvo nadstropje je, zdaj bomo drugo, potem pritličje.« Tako da je bilo dela še in še.

Moji otroci so mi pomagali. So hodili v osnovno šolo. Mirela je dežurala vsako nedeljo. Ludvik mi je pomagal ribat stopnice, še tisti dan prej preden je šel k vojakom. Zato ker je bilo treba nosit vodo dol iz tretjega nadstropja. Ker spodaj v pritličju ni bilo vode. In je pomagal nosit vodo gor in dol. In dostikrat ribat stopnice. In jaz sem jih brisala. So bile bele kot sneg. Sem jih prala z varikino, ne vem kaj, so bile lepe *več ku* zdaj. Ne pozabim, je prišla Tartinijeva soba noter. In je rekel: »Kaj bomo zdaj s to sobo?« Je bila tista omara s tremi vrati. En obešalnik,

velik, star, izrezljan. Črno, vse umazano, vse plesnivo. »*Alora*«, sem rekla, »*vi da mi daste, mi kupiste enga čopiča*.« In potem sem dobila jaz eno tako zelišče, tako da ... in to sem drsala vsako posebej, s čopičem. Tako, da sem bila cel teden tam na tisti sobi Tartinijevi. Tisto omaro in tisti širok izrezljan obešalnik, ki je bil ves plesniv. To sem lepo vse sčistila, pihala. S čopičem čistila, z usti pihala, s *štraco pucala*. Ko sem prišla domov, če so pomili otroci posodo kakšenkrat, če ne, sem pomivala posodo, sem imela za likat. In Mirela mi je rekla: »Jaz ne bom nikdar tako sužnja, kot si bila ti.«

Tam smo tako čistili. Sem čistila v muzeju. In je prišel Ivo Andrič. Mirela je dežurala vsako nedeljo. Ker pozimi nismo delali vsak dan, samo dvakrat na teden. Mirela je dežurala. In je bil Ivo Andrič in še en drugi gospod. In sta prišla dol in sta vprašala Mirelo, da kdo čisti v tem muzeju. In je rekla: »Moja mama, pa tudi jaz ji pomagam in bratje tudi. Sama ne bi zmogla toliko.« In je rekel, da je veliko muzejev obiskal, še tako lepega in čistega ni videl nikjer. In se je podpisal v knjigo. Tisti dan sem prišla v službo, tvoj oče ves nasmejan, in sem rekla: »Kaj se smejaste?« »Še Andrič vas je pohvalil!« »*Ma* ne vi! Vi me ne *pohvaliste*!« »*Ma* jaz ne morem vas pohvalit.« On nikdar me ni pohvalil, *ma* drugim ja: »*Ma* kako je pridna gospa Bonaca!« Ampak tako, da bi rekel: »Ste bila pridna«, pa ne. »Vsaj *zdej*, ko me je Ivo Andrič pohvalil, bi me lahko.« Potem se je nasmejal. Je bil strog do sebe in tudi do drugih. Ko je bilo kaj v redu, so se mu oči smejale od sreče. In tisti dan, res se je tako smejal in je bil tako zadovoljen.

Jaz sem delala v tovarni, potem sem delala še v eni drugi zadrugi in potem sem se upokojila kot invalid prve kategorije zaradi hrbtenice, ker sem bila bolna, operirana. So mi odstranili maternico in sem tako imela vso pravico, da grem z dvainpetdesetimi leti v penzijo. Kar so bolezni pokazale, in je bilo dvainpetdeset let, si lahko šel v penzijo. Tako da je že precej časa. Nikoli nisem verjela, da bom toliko let v penziji. Mislila sem, da bom prej umrla. Je zmeraj nekaj za sproti. Dokler je bil mož živ, je bilo v redu, sem bila gospodinja. Ene tri leta sem hodi-la še v muzej. Nisem mogla pozabit tega božjega muzeja. Potem sem bila doma, čistila, kuhala.

Imam tri otroke. Mirela je imela tri otroke, Valter eno punčko, Ludvik eno punčko. Zdaj imam še štiri punčke. Stare so sedemintrideset, trideset, šestindvajset in trinajst let. Ni še nobena poročena. Moj sin Ludvik

zna štiri jezike. Je imel težave s šolo. Zdaj živi v Ljubljani. Starejši Valter je končal šolo, zdaj pluje. Moja hči Mirela je končala fakulteto in je bila profesorica slovenskega jezika. Najprej je učila na slovenski osnovni šoli v Piranu, še ko je bil pouk dvoizmenski in potem, ko je bil enoizmenski. Potem je šla učiti slovenščino na italijansko osnovno šolo.



M. P.

Rodila sem se 27. oktobra leta 1930 v vasi Filipini, v občini Poreč. Moji stari starši in starši so bili kmetje. Potem se je naša družina preselila na svoje v vas Labinci. Labinci so bili po italijansko *Santa Domenica*. Vas leži pet km od Tara, med Porečem, Vižinado in Višnjanom, v bližini Novigrada. Mama je bila gospodinja. Moj oče je delal na boksitu. Iskal je boksit, sondiral je tla. Kjer so kaj našli, so naredili luknjo in začeli izkopavati. Če so našli precej boksita, so izkopali jamo, ki so jo potem prišli izkopavat drugi delavci. To je bilo v podjetju, ki se je najprej imenovalo *Montecattini*, nato pa *Samt*. Oče je dobival plačo dvakrat na mesec, temu smo rekli *quindicina*. S tem denarjem, ki ga je prislužil, smo plačali dolg v trgovini, kjer smo sicer kupovali *na credo*. Moj oče je na boksitu delal do leta 1943. Tistega leta je bil sprejet v odporniško gibanje, mi smo jim rekli *ribelli*. Dne 8. septembra je Italija kapitulirala, 9. oktobra pa je bil oče poslan v zloglasni zapor *Corroneo* v Trstu, kamor so ga fašisti zaprli. To je bil velik zapor, od koder so fašisti ljudi pošiljali v Rižarno ali v zapore in taborišča v Nemčijo. Nikoli nismo izvedeli, kje je oče končal, v Rižarni ali kje v Nemčiji. Še danes tega ne vemo. Iskali smo ga tudi preko Rdečega križa v Ženevi, pa tudi z njihovo pomočjo nismo mogli odkriti, kje oče počiva.

Tako smo ostali sami z mamo, trije bratje in jaz. Drugi bratje so bili ob očetovem odhodu še majhni, eden je imel šest mesecev, drugi pa je bil tri leta mlajši od mene. Starejši brat je imel sedemnajst let in je šel v partizane. Tudi on je delal na boksitu. Ker takrat ni bilo nič drugega, ni bilo tovarn, nič. Ljudje so pač delali boksit, da bi si kaj zaslužili. Ko je oče odšel, ni bilo od nikoder denarja. Dobivali smo kartice, *tessere* in na te točke smo kupovali sladkor in olje. Doma smo imeli kokoši in smo prodali kakšno jajce. Teta nam je dala eno mlado kozo, da smo imeli mleko.

Otroci so šli v šolo s šestimi leti, jaz pa ne, ker sem bila premajhna. Hodila sem v vrtec. Bila sem najmanjša v vrtcu. Vrtec je bil zastoj. Dobili smo hrano in predpasnik, *grempiulino*. Vsi smo imeli enake

predpasnike, iz blaga v pepita vzorcu in z belim ovratnikom. Tako se ni vedelo, kdo je reven in kdo je bogat.

S sedmimi leti sem šla v osnovno šolo v Labincih. Mama mi je iz blaga sešila torbo, ki se je zapenjala z gumbom. Take torbe smo nosili na rami. Pisali smo s svinčnikom. Imeli smo tudi neke vrste kemične svinčnike, ki smo jim rekli *matita copiattiva*. Namesto sivega granita je bilo notri vijola polnilo. Doma imam še zvezke, popisane s črnim in vijola svinčnikom. Barvice so bile po šest v škatli. Pisalo je bilo peresnik. Peresnik smo kupili, boljši so stali dvajset *čentežimov*, za reveže pa pet *čentežimov*. Jaz sem vedno kupila peresnike za reveže. Beleške so bile s črtami in na kockice. Knjigo smo imeli samo eno, čitanko. Preden smo šli iz šole domov, smo pred vhodnimi vrati šole zapeli pesem in zmolili Očenaš. Potem so se šele odprla vrata.

Spomnim se enega dogodka. Bila sem taaako majhna. Sedeli smo v klopeh, ki so bile razporejene v treh vrstah. Jaz sem bila v prvi vrsti skupaj z eno prijateljico. Klopí so bile narejene tako, da smo imeli vsak svoj predal. V predal smo zložili vse, kar smo potrebovali za ročna dela. Na predalu je bil listek z imenom in priimkom otroka. Ta učiteljica me je imela rada in vedno sem ji sedela na kolenih. En dan sem ji tako sedela na kolenih in jo gledala in počasi, ne da bi se zavedala, trgala tisti papir s svojim imenom in priimkom. Za kazen me je učiteljica zaprla v en zaboj, ki ga je prej izpraznila. Vsi so odšli domov, samo jaz sem ostala v zaboju. Jokala sem in kričala. Mama me je zunaj čakala. Mene pa ni bilo od nikoder. No, potem me je tista učiteljica izpustila, da sem lahko šla domov.

V šolo sem hodila pet let. Pouk je bil v italijanskem jeziku. Ko je oče odšel, sem šolo končala.

Doma smo govorili italijansko. Bili smo *Istrijani*. Tega na popisu prebivalstva nisem mogla napisati, morala sem se opredeliti in sem se opredelila za italijansko narodnost, saj je bila naša kultura istrska in končala sem italijanske šole. Notranjost je bila hrvaška, Primorje pa italijansko in smo imeli to kulturo.

Po končani osnovni šoli in potem, po osvoboditvi, sem naredila tečaj za matičarja. To je bil dvomesečni tečaj in sem ga šla delat prav v Reko. Leta 1948 sem začela delat kot matičarka na občini v kraju Kaštelir. To je bil kraj tako blizu naše vasi, kot bi šla danes peš od Pirana do Ber-

nardina. Stanovala sem doma z mamo in s tremi brati. En brat je potem šel k teti služiti, ampak tam je bil kot del družine. Šel je že med vojno. Tudi še po vojni je služil. To je bilo pri tisti teti, ki nam je dala kozo.

Plače so bile grozno *mikene*. Delavci so imeli takrat dobre plače, v pisarni pa so bile plače slabe, *za en figo nič* smo dobili. Niti dopusta nismo mogli izkoristiti. Bilo je veliko dela in sestankov, tako da včasih nisem šla niti domov. Ob sedmih zjutraj sem začela delati, domov pa sem prišla ob sedmih, osmih zvečer. Delala sem kot neke vrste tajnica, sprejemala sem pošto, razdeljevala pisma po pisarnah, odgovarjala na pisma. Na vseh sestankih sem pisala zapisnike. Na roke sem pisala vabila in teh je bilo na stotine. S tem je bilo največ dela. Raznašala sem pošto. Res je bilo ogromno dela. Tu, v Kaštelirju, sem delala do leta 1957. Leta 1953 sem se poročila in nisem mogla več toliko delati. Zanosila sem, rodila, dojila. Takrat je porodniški dopust trajal le tri mesece. Če si ga izkoristila prej, ga nisi mogla kasneje.

Rodila sem tri sinove, prvega leta 1953, drugega leta 1956, tretjega pa leta 1965. Tako da sem delala do leta 1957. Moj mož je bil miličnik. Zaradi njegove službe smo se leta 1958 preselili v Višnjan, leta 1959 v Vodnjan. Jaz nisem mogla dobiti službe za tako kratek čas in sem ostala doma. Leta 1959 smo se vrnili v Labince. Potem je mož prišel delat v Piran. Mi smo bili še v Labincih in smo prišli v Piran leta 1960. Tako se je moj mlajši sin rodil v Kopru. Ostala sem doma. Nisem imela sreče, da bi dobila službo, ker nisem znala slovenskega jezika. Dobila sem sezonsko zaposlitev v hotelu Piran. Najprej sem bila sobarica, potem sem šla delat v šivalnico hotela.

Stanovanje je bilo težko dobiti. Moj mož je leta 1959 je šel iz milice. Po prihodu v Piran je delal v skladišču. Najprej je delal kot delavec v Stavbeniku, potem je takoj dobil delo v skladišču. Morda je bil priljubljen, ne vem, a je kmalu dobil stanovanje, devetindvajset kvadratnih metrov veliko. Ampak mi smo bili štirje. Potem nas je bilo pa pet. Stanovanje je bilo podstrešno, brez oken, čisto brez oken, samo strešna lina je bila, *abain*. To je bilo v ulici Alme Vivoda, kjer še danes stanujemo. Enkrat se nam je vsul strop. Mož je šel že spat, z otroki sem igrala tombolo in ko smo šli spat tudi mi, se je to zgodilo. Potem smo se za nekaj mesecev preselili v ulico Karla Marxa, dokler nam tega niso popravili. Potem smo se preselili nazaj. Pod nami je živela še ena družina, tudi njih je bilo pet in tudi oni so živeli na devetindvajsetih kvadratnih metrih.

Stranišče je bilo v kleti, tudi voda je bila v kleti. Ko sem prala perilo, sem iz kleti nesla na podstrešje vodo, jo segrela in nesla vročo nazaj dol v klet, da sem prala. Umivali smo se v stanovanju, v lavorju. Tudi za kuhanje in pomivanje posode smo nosili vodo iz kleti. Gor smo nesli čisto vodo, dol umazano. Stranišče je bilo eno za obe družini. Vseh otrok je bilo šest, tako da si lahko predstavljaš, kakšna gneča je bila včasih. Tako smo živeli enajst let. A moj mož je bil vztrajen. Na koncu je pisal Titu na maršalat. Ker so nas na občini večkrat odklonili, češ, naj gremo nazaj, od koder smo prišli. Ker smo govorili italijansko in ker smo bili iz hrvaške Istre. Pa saj smo vedno tu, v Istri! Ne glede na meje!

Iz maršalata je moral priti odgovor, ker so nam na občini potem takoj uredili stanovanje. Dali so nam na izbiro, ali se preselimo v Koper, v Smedelo v novo stanovanje, ali pa to stanovanje popravimo. Mi smo ostali tu. Sosedje so šli v Koper in nam je ostala cela hiša. Potem so vse od znotraj porušili in naredili vse na novo. Bolj *šlampasto*, ampak novo. Vedno rečem, da nismo na lepem, a smo sami v hiši. Imamo malo dvorišča in balkonček. Dolga leta smo bili najemniki pri stanovanjski skupnosti. Leta 1991 sem z mamino pomočjo odkupila hišo. Mama mi je pomagala odkupit. Je imela majhno *penzijo* iz Trsta, po očetu. Je bilo glih za odkupit.

Ko sem bila majhna, sem hodila k verouku in k maši. Ko sem prišla v Piran, sem vedno hodila k italijanski maši, enkrat na teden. Nisem imela veliko časa za cerkev, ampak ko so bile italijanske maše, sem šla. Tako ne znam niti ene slovenske molitve. Obisk maše me je notranje pomiril. Moji otroci so hodili v italijanske šole in so imeli italijanski verouk.

Bili smo revni. Moj mož je imel majhno plačo. Velikokrat me je bilo sram. Mojim otrokom sem vse zašila, spletla in skvačkala sama. Tega sem se sama naučila. Samouk sem. Mi rečemo: »*Sila kola lomi!*« Učila sem se tako, da sem delala in parala, delala in parala. Razparala sem dve stari majici in naredila eno novo. Tako sem se naučila tudi šivati.

Razparala sem moške hlače, prerisala in pomanjšala kroj in ukrojila hlače za sinove. Vse sem jim zašila sama, do njihovega osemnajstega leta. Tudi oblačila za obhajilo sem jim naredila sama doma, srajco in hlače. Bili smo zelo skromni. Otroci so bili živahni, posebno starejši sin, in so hitro strgali hlače in majice. Vse sem lepo zašila in pokrpala,

tako lepo, da se skoraj ni niti videlo. Učiteljica mi je rekla: »Vi ste lahko za vzor!« Bili so vedno čisti, oprani in zlikani. A sem veliko delala.

Sicer pa sem se takoj, ko sem prišla v Piran, vključila v dejavnosti italijanske skupnosti. Tako da sem tu dejavna od leta 1960, več kot štirideset let. Najprej sem bila v literarnem krožku. Sedemindvajset let že sodelujem z ministrstvom za kulturo, kjer deluje sekcija za druge narode in narodnosti, ki stalno ali začasno živijo v Sloveniji. Sodelujem tudi na literarnih natečajih v Italiji in sem dobila že več priznanj za svoje pesmi. Pišem v dialektu. Moje pesmi so večinoma tragične. Vendar to ljudje ne sprejemajo. Ampak saj ne more biti vse rožasto! Napisala sem pesem *La paura dela veciaia*, Strah pred starostjo. Kadar berem take pesmi, kot je ta, ljudje začnejo jokati. Zato raje berem take, ob katerih se nasmejijo. Hodim na literarna srečanja drugih narodov in narodnosti, ki živijo v Sloveniji. Ta srečanja so vsakič v kakem drugem slovenskem kraju. Letos smo bili v Ljutomeru. Rada grem, ker tako spoznam ljudi in kraje. Tu dobiš iskrena prijateljstva in ko prideš na srečanja, ne veš, koga bi prej pozdravil, tako lepo je. Ta srečanja organizira gospa Dragica Breskvar, ki je zelo sposobna, preprosta in pridna. Vsem se posveti in zna se približati ljudem.

Bila sem tudi v likovnem krožku. Tu sem že dolga leta, a malokrat grem. Pri slikanju sem prepočasna. Eno sliko, ki jo nekdo nariše v dveh urah, rišem dva dni.

Triindvajset let sem bila mentorica krožka ročna dela. Učila sem kvačkanje in pletenje. Sodelovala sem tudi v dramski skupini, *filodrammatica*. Napisala in režirala sem tudi igro *Cicole ciacole e tanto lavor*. Imeli smo tudi predstavo, ki je zelo uspela. To je bilo leta 1991. Tartinijevo gledališče je bilo prepolno. V igri so igrale samo tiste žene, ki so bile v mojem krožku ročnih del. V tem krožku sem tudi dobila navdih za igro.

Ni mi dolgčas, vedno si kaj najdem. Sem tudi v svetu italijanske skupnosti. Zadolžena sem za starejše občane, za ljudi v tretjem življenjskem obdobju. Ko so mi zaupali to nalogo, so mi rekli: »Naredite nekaj za te ljudi!« Razmišljala sem, kaj naj naredim za starejše ljudi, saj jim ne morem pomagati, ko sem pa tudi sama stara in potrebna pomoči, pa še brez denarja. Nato sem si nekaj zamislila in v italijanski skupnosti so bili zadovoljni z mojim predlogom. Naredila sem seznam članov skupnosti, ki so starejši od osemdeset let. Naredila sem ga po mesecih, kot

je kdo rojen. Na seznamu je petinsedemdeset oseb, ki dobijo čestitko točno na svoj rojstni dan. Živijo v Piranu, v Portorožu, v Luciji, v Strunjanu, v Sečovljah ter v Domu upokojencev v Izoli. Zelo so mi hvaležni. Pokličejo me ali mi pišejo in se zahvalijo za pozornost. Na začetku sem se spraševala, kako jim lahko pomagam, pa sem si izmislila to. Za rojstni dan jim pošljem čestitko. Na list papirja formata A4 narišem veliko čestitko, na drugi list napišem voščilo. Eno risbo narišem za vse, potem jo fotokopiram, zalepim sliko in voščilo na karton in naredim kot eno mapo. Prvo leto sem narisala šopek raznovrstnih rož, naslednje leto sem napisala pesem *El vecio olivo parla*, Stara oljka pripoveduje in narisala oljko. Tretje leto sem narisala vazo z irisi in tulipani, letos vrtnico, za naslednje leto pa imam že pripravljeno sliko redke in drage rože, ki jo je imel rad tudi Tito in ji po domače rečemo *petelinček*.

Taka sem, lotim se vsega, a nič ne znam. Ampak vedno si rečem, zakaj ne bi naredila tudi nekaj za sebe. Z malim sem zadovoljna. Nič ne pričakujem od drugih, niti nočem nič doseči, niti se za kaj imeti. Moj moto je: »Nič nimam in nič mi ne manjka!« Vse znam ceniti. Hvaležna sem za vse, kar imam, in za vse, kar pride. Nisem ljubosumna, zavistna, ne želim si veliko imeti. Osebe gledam po tem, kakšne so znotraj, kot na rentgenu. Ne zanima me, kaj kdo ima. Ne znam se vsiljevati, raje se umaknem. Morda sem zato doživela toliko ponižanj. O sebi ne moreš vsakemu govoriti. Nekateri se namreč veselijo tujih nesreč in ti privoščijo slabo. Na to sem zelo občutljiva. Zato sem vedno raje dva koraka nazaj in enega naprej.

Rada imam vse ljudi, ampak nekatere imam raje. Take, ki niso žleht in jih lahko globoko spoštujem. Danes se vsi preveč važijo, ni ljubeznivosti, ni senzibilnosti. Tudi komolčarstva je veliko. Izogibam se takih ljudi, ki izkoriščajo, tako da eni delajo, drugi pa si nadenejo lovorike in se dokazujejo na račun drugih.

Že več kot 25 let sem vdova. Mož je umrl leta 1979. Imela sva se zelo rada in je zelo lepo skrbel za družino. A je imel grdo navado, da je pil. Tragično je končal. Moja prva dva sinova sta se poročila in imata družini, tretji, najmlajši pa je še pri meni doma. Imam tri vnuke, eno vnukinjo in dva vnuka.

Imela sem zelo zelo grenko življenje. Tudi tukaj v Piranu, ko sem delala v šivalnici v hotelu. Šivala sem vse, rjuhe, prte, nadprte, serviete, zavese, blazine za stole, celo senčnike, senčila in platnene strehe, vse,

na tisoče in tisoče kosov. Ko so šli hoteli v stečaj, so se me hoteli rešit in so nosili šivat v Ljubljano. Ukinili so moje delovno mesto, ko sem bila tik pred penzijo. Premestili so me na slabo delovno mesto. Ponoči bi morala čistiti lokale. Nisem hotela sprejeti. Tudi doma je bilo vse narobe. Zaprla sem se v sobo in pisala. Tako sem začela pisati. Ko človek ogromno trpi, se mora izpovedati. A ne moreš se izpovedati, ker nimaš zaupanja, ker so ljudje žleht. Takrat ti je prijatelj svinčnik in papir. Zato sem začela pisati, da sem se lahko izpovedala.

Svoje pesmi sem dolgo skrivala. Moj sin mi v šali reče: »Mama, ma kaj vsi morajo vedet, da smo reveži?« Vprašam ga, zakaj tako reče. Pa pravi: »Ker so vsi pesniki reveži.« Potem se smejem in rečem: »Ampak, saj jaz se nimam za pesnika!« Ko pa rečem doma: »Nič mi ne manjka!«, mi sin v šali reče: »Mama, slaba tolažba!«



ARCANGELO SVETTINI

Rojen sem bil v začetku druge svetovne vojne, leta 1939, v Rovinju. Oče je bil kmet, mama gospodinja. Bili smo trije otroci. Vojne in osvoboditve se malo spomnim. Spomnim se, kako je v bolnici v Rovinju ležal en ranjen partizan. Neka dne je moj oče obdeloval zemljo, mama mu je pri tem pomagala. Ker si nista upala pustit nas otrok samih doma, sta nas vzela s seboj na njivo. Ko smo odhajali z njive domov, smo videli eno kolono Nemcev, ki so šli iskat tega partizana. Ko so nas Nemci srečali, so nas vprašali, kje je San Pelagio. Oče se je tako ustrašil, da se je zmotil in jim je pokazal v napačno smer. Potem je bilo mamino strah, kaj bo zdaj, in smo hitro zbežali. Nemci so potem prišli nazaj in so nas gledali, ampak so nas pustili pri miru. Potem so izvedeli, kje je bolnica in so šli tja in zahtevali tega partizana, ker da je bandit. Ta partizan je bil iz bataljona Pino Budicin. Še danes je v Piranu Budicinova ulica. V bolnici je delal primarij Spanon in on jim je rekel, da je ta človek zanj bolnik in dokler ne bo hodil po svojih nogah, ga ne izpusti iz bolnice. Potem so Nemci postavili pred bolnico stražo in ko je partizan ozdravel, so ga odpeljali. Peljali so ga na trg in mu dovolili, da pokadi zadnjo cigareto. Potem so ga obesili pred vsemi. Pred smrtjo je dvignil roko in zakričal: »*Vendicate mi, Rovignesi!* Maščujte me, Rovinjčani!« Takrat mi je oče s svojo roko pokril oči, da ne bi tega gledal.

Še en spomin: mi smo stanovali v hiši, ki je imela dvorišče. Blizu nas je stanovala družina, kjer sta bila dva sinova, partizana, tudi onadva v bataljonu Pina Budicina. Enkrat sta prišla ponoči domov pozdravit starše. Tam so bile ene ženske, kot ene prostitutke, ki so hodile z Nemci in so izvedele, da sta prišla domov in so to povedale Nemcem. Ti so ju prišli iskat, pa so zgrešili vrata in so prišli k nam. Tolkli so po vratih. Mama je bila sama z nami doma, ker je šel oče z oslom iskat hrano v Istro. Bilo nas je strah. Ko je mama odprla vrata, so takoj videli, da niso prišli k pravim ljudem. Spomnim se njihovih črnih škornjev in tistih bajonetov.

Malo se spomnim časa, ko sem hodil v osnovno šolo, malo pa še časa eksodusa. O politiki ne bi govoril. Lahko bi povedal marsikaj slabega, pa nočem.

Ko sem bil star devet ali deset let, sem se začel ukvarjati z glasbo. Takrat je bil Rovinj na pol prazen. Mi smo bili *mularija*, bili smo take bande in smo zasedli te prazne hiše. Moja ulica se je imenovala Spirito Santo, sosednja ulica pa San Giovanni. To so bila stara imena ulic. In smo si napovedali: »Jutri bo vojna!«. Mi smo rekli *guerra dei sassi*, smo si metali kamenje. Pa ne iz hudobije, to je bila igra. Tudi jaz sem kdaj dobil kamen v glavo in sem bil krvav. Potem smo se malo zresnili. Eni so se začeli ukvarjati s športom. V Rovinju je bilo veslaško društvo, jadralsko in plavalno društvo. Moj prvi sosed se je učil kitaro in me je vprašal: »Zakaj ne bi tudi ti igral kitare, Arcangelo?« Sem rekel, da bi. Takrat je bila v Rovinju ravno ustanovljena mandolinska skupina, *gruppo mandolinistico*. Jaz pa sem hotel igrati kitaro. Takrat je bil v Rovinju učitelj iz Pule, *maestro* Urbani. Znan je bil po celi Istri. Doma je bil iz Pule, živel pa je v Rovinju. Igral je violino in vodil mandolinsko skupino. Jaz sem hotel igrati kitaro, takrat je bilo to moderno. On pa je rabil mandoline. »Ti se boš učil mandolino,« mi je rekel. »Ne, jaz se hočem učiti kitaro,« sem odgovoril. Potem je vzel v roke mandolino in je stopil k meni in mi je zaigral na uho pesem *O sole mio*. Bilo mi je tako všeč, da sem se navdušil in se odločil za mandolino. Tako me je zafrknil. Glasbeno šolo sem naredil v Kulturnem domu v Rovinju. Ta Kulturni dom, *Casa di cultura*, je bil odprt za vse, Italijane in Hrvate. V glavnem so učili v italijanščini, ker so bili učitelji vsi iz Rovinja. Tu je bil pihalni orkester, mandolinska skupina, folklorna skupina, pevski zbor. Bilo je kot v pravi glasbeni šoli. Učitelj je res učil. Imeli smo teorijo in vaje. To šolo sem naredil.

Takrat so v Rovinju ustanovili tudi pihalni orkester. Starejši ljudje so odšli živeti v Italijo. *Maestro* Umberto Puini je učil igranje na pihala. Takrat sem se začel učiti še trobento. Najprej rog, potem trobento. Sodeloval sem v mandolinskih skupinah. Igrali smo v Rovinju. Drugod nismo igrali, ker ni bilo denarja za pot. S pihalnim orkestrom pa smo igrali tudi drugod. Po Istri smo igrali za praznike, kot so 1. maj ali 29. november.

Potem sem se izučil za mizarja, sem kvalificiran mizar.

Ko sem imel dvajset let, so me poklicali v vojsko. Tri leta sem bil v vojski. Bil sem na Titovi barki Galeb in tam sem bil trobentač. Igral sem tudi za maršala. Ker nisem bil v partiji, so mene in druge, ki tudi niso bili, izkricali. So mi ponudili, da bi se vpisal v partijo, pa sem se lepo zahvalil. Potem sem šel v Boko Kotorsko. Tam je bilo zelo lepo. Naš komandant je imel rad glasbenike. Ustanovil je mornariški plesni orkester, igrali smo v Domu armije in po dalmatinskih mestih. Na mornarico imam lepe spomine. Bil sem mornar glasbenik. Trobentač. V vojaškem orkestru, kjer sem igral, smo bili glasbeniki različnih narodnosti. Jaz sem bil Italijan, harmonikar je bil iz Splita, bobnar je bil Srb iz Banja Luke, pevec je bil Ljubljčan, kitarist Makedonec, bas kitarist pa Beograjčan. Bili smo si kot bratje. To je bilo leta 1960 ali 1961. Ko smo igrali v Domu armije, je komandant, ki nas je napovedal, vedno rekel: »Predstavljam vam našo Malo Jugoslavijo!« Tako nas je imenoval. Ko sem bil v vojski in smo enkrat imeli politično vzgojo, nisem nič razumel tistega predavatelja, ker je govoril hrvaško. In sem skoraj zaspal. Potem me je poklical: »Hej, ti! Italijan! Kaj sem rekel zdaj?« Odgovoril sem mu: »Ne razumem.« Potem mi je samo rekel, naj se usedem. V vojski sem se hitro naučil hrvaško in vsi so me imeli radi.

V tem času, ko sem bil v vojski, je obrtno mizarsko podjetje v Rovinju, kjer sem prej delal, propadlo. To je bilo leta 1962. Bil sem brez dela. Najprej sem bil petnajst dni doma in nisem dobil dela. Potem so mi ponudili začasno delo v tovarni ribjih konzerv, pa nisem hotel sprejeti. Rekel sem si, da imam svoj poklic in hočem delati kot mizar. Imel sem sestro v Piranu in mi je rekla: »Pridi v Piran malo delat.« In sem šel. Bilo mi je nerodno, saj nisem znal slovensko. Tudi hrvaško sem se naučil v vojski. In sem si rekel, da bom ostal dva ali tri mesece, potem pa bom šel nazaj v Rovinj.

No, pa sem v Piranu takoj našel *morožo*, ljubico. Zaposlil sem se kot mizar v Komunalnem podjetju, danes je to Okolje. Tu sem enajst let delal kot mizar, potem pa kot vodja skladišča. Slovensko sem se hitro naučil. Našel sem tudi prijatelje, s katerimi smo skupaj igrali. Igrali smo po hotelih v Portorožu, po Dalmaciji, celo v Švici.

Z ženo imava dva otroke, sina in hčer. Imava tudi dva vnuka. Žena je tudi Istranka, v Piran je prišla iz notranjosti Istre, iz vasi Vodice pri Buzetu. Tam, kjer je ona rojena, govorijo en čuden dialekt, ki ni ne slovenski, ne hrvaški, ne italijanski. Rečejo mu čakavsko narečje. Jaz ga

nisem znal. Razumel sem jo, kaj govori, odgovarjal pa sem ji po hrvaško. V naši hiši pa je živela ena stara Italijanka, Giovanina Furlan in od nje se je moja žena hitro naučila italijanščine. Zdaj doma govorimo italijansko.

Mandolino sem začel učiti leta 2000. To je bilo pa tako. Moja hči Carmen Svetlini uči v italijanski osnovni šoli v Izoli. Prej je učila v Strunjanu. Enkrat me je ravnateljica šole vprašala, če bi otrokom pokazal, kako se igra na mandolino in trobento. In sem vzel mandolino in trobento in sem šel v šolo. Tam je bila moja hči, ravnateljica, otroci in še ena učiteljica Dolores, ki je doma iz Momjana in vodi otroški pevski zbor, *Minicantanti*. Ta me je vprašala, če bi otroke v Momjanu učil mandolino. In sem rekel, da bi: »Ne bomo šli v *Scala di Milano*, ampak igrali bomo.« In smo začeli in igramo še danes. Potem sem si rekel, zakaj ne bi učil otrok še v Piranu, tu, kjer živim, v naši *Comunità*. Iz Skupnosti so dali oglas v osnovno šolo, pa se je javil samo en fantek. Nekaj časa je igral, ker pa ni imel družbe, je nehal. Potem smo dali oglas v Primorske novice, da v Skupnosti organiziramo brezplačni tečaj mandoline. In so se ljudje javili in zdaj igramo že eno leto in pol. Tudi nastopamo.

O politiki ne bi govoril. Zdaj sem zadovoljen, otroci so zrasli, imam vnuke in mandolino.

V Rovinju imam globoke korenine. Ne morem reči, da čutim hudo domotožje, a korenine so globoke. Rovinj mi je ostal v duši. Piran je podoben Rovinju, ima pristanišče, *rivo*, cerkev. Kako bi povedal, kakšna je razlika med Piranom in Rovinjem ... Če gledamo sliko, je Piran lepša slika, ima lepši trg ... Rovinj pa je lepši okvir, ima lepšo okolico, otoke Sveto Katarino, Sant' Andrea, Mala in Velika Figarola, ima cel arhipelag otokov. Tam smo kot mulci šli z barkami na vesla. Prve punce smo vozili z barkami ... V Rovinju je ostalo več Italijanov kot v Piranu. Tam je bila močna Komunistična partija in niso toliko hodili stran. Tu v Piranu je malo Italijanov, veliko jih je šlo stran. V Rovinju jih je več. Večkrat grem tja. Tam imam še sošolce. Pokličem jih po telefonu in se dobimo. Potem se pogovarjamo, kako je bilo, kaj smo delali, ko smo bili mladi. Spominjamo se, kako smo šli na obalo, k morju in smo igrali. Nismo igrali za turiste. Potem smo kar zaslišali ploskanje. So bili Nemci, to so bili prvi turisti.

Enkrat sem rekel Martini, da bomo to naredili tudi v Piranu. Bomo šli na obalo kot takrat v Rovinju in bomo igrali. Ne za ljudi. Zase bomo igrali. Se bomo obrnili proč od obale, proti morju in bomo igrali morju in nebu in soncu in zvezdam.



ANTONIJA KOKALJ

Gospa Antonija se je rodila daljnega leta 1914, v času Avstro-ogrske, v Gradcu. Njeni predniki so bili Slovenci, le oče njene mame je bil madžarski grof. Zaljubil se je v dekle iz nižjega, meščanskega rodu, zato mu je njegova družina preprečila poroko z njo. Njena mama je živela v Velenju in je bila po poklicu šivilja. Oče je bil v vojaški službi in so ga zato večkrat premestili. Bil je komandir orožniške postaje v Trstu ravno v času, ko je bil v atentatu ubit prestolonaslednik Ferdinand. Na tržaškem pomolu je po službeni dolžnosti pričakal ladjo, ki je pripeljala prestolonaslednikove posmrtno ostanke. Nekaj let je delal tudi v Sevnici. Njeno mamo je spoznal na Dunaju, kjer je bila v službi kot šivilja. Zelo dobro je govorila nemško. Po poroki je oče prestopil v drugo državno službo, tako da se mu ni bilo potrebno več seliti iz kraja v kraj. Družina – rodili so se jima štirje otroci – je živela v Mariboru. Dva dečka sta umrla že v nežnem otroštvu. Antonija in njena sestra sta hodili v samostansko, prvo meščansko šolo. V tem času ji je umrla mama. Oče se je drugič poročil in kmalu so bili v hiši zopet štirje otroci. Druga mama, mačeha, je bila dobra kot kruh in otroci iz prvega in drugega zakona so si bili med seboj kot pravi bratje in sestre. Zdaj živita le še Antonija in najmlajša, sedemdesetletna sestra, ki je ostala v Mariboru. Večkrat se pokličeta po telefonu ali se obiščeta.

Gospa Antonija se je poročila mlada. Z možem sta živela v Mariboru, kjer sta se jima rodila sinova, eden leta 1935, drugi 1936. Leta 1941 je bila mlada družina izgnana v Slavonsko Požego. Taborišče je bilo obdano z bodečo žico. Moški, ženske in otroci so spali skupaj v velikih halah, na golih tleh, kamor so položili le nekaj slame in jo prekrili s plahto. Družina je bila kmalu dodeljena Srbu z imenom Ivica iz kraja Svodnje. Z njimi je bil zelo dober. Nekega dne je Antonija opazila med koruzo svetlikanje bajonetov, ki so bili nasajeni na puške. Vedela je, da so to ustaši. Posvarila je Ivico, naj se nikar ne izda, da je Srb, on pa ji je rekel: »Srb sem in Srb bom ostal do smrti«. Tisti ustaši so ga zaklali, družina pa je pobegnila v Bosanski Novi, od tam v Zagreb in naprej v druge kraje. Tako so bežali iz kraja v kraj do konca vojne. Po vojni so

se vrnili v Maribor. Mož je hodil v službo, fanta pa v gimnazijo. Antonija je doma gospodinjala. Vsa oblačila za družino je sešila in spletla sama. Tudi vezla je. Pri njih na Štajerskem je bilo v navadi, da so od posteljnine z vezenjem okrasili le blazine, rjuh pa ne. Tudi niso imeli dvojnih rjuh za zakonsko posteljo, kot na primer Primorci, ampak sta imela mož in žena vsak svojo rjuho. Ko je nekoč rekla možu, da bi kupila dvojno rjuho, ji je rekel: »Kar daj, ampak jaz jo bom na pol prerezal, ker hočem imeti svojo rjuho«.

Ker je bil njen mož srčni bolnik, mu je zdravnik svetoval, naj se raje preseli kam ob morje. Leta 1956, ko so se Italijani izselili, je tako družina prišla v Piran. Sinova sta takrat že služila vojaščino. Mož je dobil službo kot poslovodja v brivnici in česalnici v Portorožu. Antonija je bila nekaj časa doma gospodinja, potem je dobila službo v Drogi, kjer je trinajst let delala kot skladiščna evidentičarka. V Sečo, kjer je bila tovarna, se je vozila z avtobusom, skupaj z drugimi tovarniškimi delavci in rudarji, ki so hodili na delo v rudnik v Sečovelje. Družina je živela v Vegovi ulici. Imeli so tri sobe in *tako veliko kuhinjo, da so lahko trije pari v njej plesali*. Mož ji je umrl zgodaj in vdova je že trideset let. Dan pred njegovo smrtjo je imela zelo žive sanje in je v sanjah na glas jokala. Mož jo je zbudil in jo vprašal, zakaj joka. Medtem ko jo je držal za roke, mu je pripovedovala: »Sanjala sem, da sem na Štajerskem in da je flosarska nedelja. Videla sem veliko duhovnikov in strica v talarju in s štolo. Tako milo me je pogledal. Nekaj mi je hotel povedati, pa ni mogel.« Po moževi smrti ji je bilo nekaj let zelo hudo. Ni se mogla navaditi na samoto in se je večkrat vračala domov v Maribor. Po mesec, dva je ostala pri sestri, nato pa se je vrnila z vlakom. Do Postojne je bila še vedra, potem pa so se ji zopet vlile solze. Tudi na morje se ni mogla navaditi. Rada ima gore, hribe, gozdove, travnike, reke in potoke. Kadar jo je sestra poleti poklicala in vprašala: »Kakšno imaš morje?«, ji je vedno odvrnila: »Ne vem, saj ga še pogledam ne.«

Gospa Antonija zdaj živi blizu župnišča, v Korpusovi ulici, v majhnem stanovanju, ki je preprosto, a toplo in prijetno. Poleg svojih dveh sinov – eden živi v Piranu, drugi pa na severu Nemčije, blizu Essna – ima še dve vnukinji in enega vnuka, tri pravnuke in enega pravnika ter prapravnika Luko. Vsi ji po štajersko rečejo *oma*. Je edina praprababica v piranski občini! Luka je zdaj star dve leti in živi v Piranu. Krščen je bil v piranski stolnici in tisti dan se je pri maši zbrala skoraj vsa družina, pet rodov.

Gospa Antonija je bila vzgojena v krščanski veri in tako je vzgajala tudi svoja sinova. Še danes, pri enaindevetdesetih, je vsako jutro že pred osmo uro v cerkvi sv. Frančiška, kjer je ob osmih jutranja maša. Dolga leta je pred mašo vodila molitev rožnega venca. Že od leta 1989, ko je ob sprejemu v Frančiškovo družino dala tudi zaobljube, da bo sledila Frančiškovi duhovnosti, se redno udeležuje mesečnih srečanj. Odkar so v Piranu sestre dominikanke, pa se enkrat na mesec pridruži tudi molitveni skupini žena, ki se zbirajo v samostanu sester in molijo živi rožni venec za potrebe mesta Piran: »Predvsem za mlade, da se ne bi vdajali drogam in alkoholu«. Že ob svojem prihodu v Piran pa se je z veliko požrtvovalnostjo vključila v življenje župnije: popravljala in šivala je mašne plašče, kuhala za patre, bila dežurna v času, ko je bila cerkev sv. Frančiška odprta za obiskovalce in bila vedno pripravljena priskočiti na pomoč, kjer se je pokazala potreba. Vsak dan moli rožni venec, saj se je v času vojne, ko so vojaška letala preletavala nebo in bombardirala mesto, zaobljubila Mariji: »Mati Marija, če ostane moja družina živa, bom vsak dan molila rožni venec«. Ob obilici dela je na to pozabila, ob smrti moža pa se ji je zazdelo, *kot bi jo nekaj udarilo*. Spomnila se je svoje zaobljube in odtlej moli rožni venec redno vsak dan. Redno tudi prebira verski tisk. Družino bere že od vsega začetka; najprej jo je sproti kupovala, zdaj pa je nanjo naročena. Prebere prav vse, le križanke ji ne ležijo. Poleg tega bere še reviji Brat Frančišek in Salezijanski vestnik. Velike črke še vedno lahko bere brez očal!

Pravi, da brez vere ne bi mogla živeti in takoj doda, da je bilo včasih vse drugače: »Za vse svete smo šli z mamo na pokopališče. Ko smo se vrnili domov, smo kaj malega pojedli in popili topel čaj, potem pa pokleknili in zmolili tri rožne vence. Danes pa tega ni več, zato trpimo! Ko sem bila pri moji teti na kmetiji, smo ves dan trdo delali, zvečer po večerji pa smo pokleknili in molili rožni venec. Včasih sem bila tako utrujena, da sem med molitvijo zadremala, pa je stric takoj rekel, *ko si divjala, se ti pa ni dremalo!* Ja, moja mladost je bila čisto drugačna kot jo imajo mladi danes. Vsak dan gledam, koliko je cigaretnih ogorkov pred cerkvijo, kamor hodijo kadit. Pravijo, da na mladih svet stoji. A kako stoji? Na glavi!!!« S ponosom še doda, da je bil mamin brat duhovnik, župnik v kraju na Koroškem.

Televizije ne mara preveč, le poročila posluša in dve nadaljevanki spremlja. Še pred petimi leti je kuhala za vso družino, zdaj pa hodi na kosilo k sinu. Vsak teden se udeleži srečanja starejših, ki se zberejo v prostoru

dnevnega varstva in poklepetajo. Enkrat na leto pa gre na slovesno srečanje starejših občank. Zelo rada ima rože in ponosno pokaže velike in male ciklame ter nežno roza azaleje, ki krasijo njeno kuhinjsko okno. Bogate šopke temno rdečih vrtnic, ki so ji jih poklonili za njen devetdeseti rojstni dan, je darovala za piranske cerkve.

Ta majhna, krhka in skromna gospa, pozimi pokrita z nežno zelenim damskim klobučkom, je na videz tiha in zadržana. V pogovoru z njo pa človek odkrije, kako zelo bistra, duhovita in duhovno močna je. Pove le tisto, kar je v vseh teh dolgih letih ostalo najbolj pomembnega in bistvenega, o vsem drugem ne izgublja besed. Svojo življenjsko zgodbo preprosto zaključi z besedami: »Človek obrača, Bog obrne.«



I. P.

Rojena leta 1924 v Bršljinu pri Novem mestu na Dolenjskem, zdravstvena delavka v pokoju.

*Livade, griči,
ljubi stari znanci
pozdravljajo me z leve, desne.
Kmalu se Novo mesto v Krki zazrcali
v ozadju z bajk bogatimi Gorjanci.*

Pavel Golia

Vas Bršljin pri Novem mestu

Vas Bršljin je kot marsikatera druga vas kjerkoli v naši deželi. Vendar je to moja, naša vas, prepletena s spomini na otroštvo, na dozorevanje, na sosedske odnose, na vsakršno dogajanje.

Vas je oddaljena od središča Dolenjske, to je od Novega mesta dva kilometra, to je dobre pol ure peš. Upravno je bila v sklopu občine Prečna z nekaj pripadajočimi vasm: Cegelnica, Bučna vas, Muhaber, Potočna vas, Hudo, Dolnje in Gornje Kamence, Suhor ... V Novem mestu je bil okraj in okrožje: okrajno glavarstvo, okrožno sodišče. Fara vasi Bršljin je bila vas Prečna, oddaljena tri kilometre od vasi.

Iz Novega mesta je bila speljana glavna cesta mimo železniške postaje, kjer je začetek vasi Bršljin, in skozi našo vas proti Ljubljani. V bližini železniške postaje so bile manjše enodružinske hiše z vrtovi. Te družinske hiše so bile predvsem last uslužbencev na železnici, uradnikov in drugih delavcev. Na tistem koncu je bila manjša tovarna keramičnih plošč-

čic, keramičnih izdelkov in opeke za gradnjo peči, dimnikov, štedilnikov in drugo. Keramični izdelki, tudi okrasni, so bili zelo lepi in cenjeni. Šolski otroci smo si kot poučen izlet ogledali tovarno. Tovarna je bila zasebna. Lastnik Klemenčič je imel stanovanjsko hišo na drugem koncu mesta, to je bilo na Grmu. Ulica, ki danes še pelje do nekdanje tovarne, se sedaj imenuje Klemenčičeva. Tam v bližini je nova osnovna šola Bršljin. V Prečni je bila manjša osnovna šola. Iz naše in bližnjih vasi smo hodili v osnovno šolo v Novo mesto. Cesta je bila makadamska. Ta cesta je bila najkrajša. Iz šole domov smo jo mahnili po stari cesti čez Marof, kostanjev drevored. Kdaj pa kdaj smo se v majhnem gozdčku zadržali in igrali in z zamudo prišli domov. Druga, manj zapeljiva pot je bila ob Krki (rekli smo za Krko), vendar daljša in zopet je bila zamuda.

Malo pa sedmi uri in pol zjutraj je pripeljal šolski vlak iz Trebnjega oziroma iz Mirne (proga Trebnje–Sevnica) in vlak iz Gornje Straže (proga Novo mesto–Gornje Straže) in še, če se prav spomnim, iz Bele Krajine do železniške postaje Kandija. Pripeljal je šolarje – dijake, ki so obiskovali meščansko šolo, nižjo in višjo gimnazijo, kmetijsko šolo za fante in gospodinjsko šolo za dekleta. Dandanes je tu še srednja zdravstvena šola, glasbena, gostinska, ekonomska šola in tako dalje.

Torej dokaj pestro že na poti v šolo in nazaj. Ker sem bila bolj tihe in zadržane narave, so me poslali pred vstopom v prvi razred osnovne šole v otroški vrtec, da se privadim. Imela sem malo več kot pet let. Od železniške postaje naprej se mi je pridružil fantek Tonček, sin uradniške družine. Hodila sva sama, brez spremstva, kar je pomenilo, da je bila takrat cesta varna. Le v slabem vremenu so me do doma pospremili ali prišli iskat.

Šola je bila lepa, nova. V njej so bili prostori za osnovno šolo, za meščansko šolo in vrtec. Telovadnica je bila velika, v posebnem prizidku in namenjena tudi raznim predstavam. Streha telovadnice je bila ravna – terasa in tudi namenjena za telovadbo. V pritličju je bila mlečna – čajna kuhinja, kjer so delili malico. V šolski stavbi je bilo stanovanje za ravnatelja. Novost za tisti čas pa je bila šolska ambulanta, kjer je bila stalno nameščena medicinska sestra (takrat smo rekli zaščitna sestra). Enkrat na teden ali na štirinajst dni je prišla iz Ljubljane otroška zdravnica. Pred in za šolo je bilo dvorišče, za šolo tudi velik vrt.

Naj nadaljujem z opisom vasi. Že precej daleč iz vasi je postala cesta zelo vijugasta z veliko klanci. Poimenovali so ta del ceste *kačja rida*.

Na tem odseku se je vozniku lahko vselej kaj primerilo. Pozimi, kadar je bila cesta splužena, smo se tam sankali. Spominjam se, da je bil klanec tako dolg, da smo se v enem popoldnevu le nekajkrat lahko pope-ljali, ker je bila pot nazaj na hrib, v klanec, tako dolga. V navadi je bilo, da so se sankali tudi odrasli. Na to sankališče otroci nismo zahajali sami, ker je bilo preveč oddaljeno in samotno. Bilo nas je strah. Bali smo se Ciganov ali nezgod.

Znano je, da je Dolenjska rahlo valovita gričevnata pokrajina. Naša vas je ležala na dveh manjših vzpetinah, klancih. Na najnižji točki jo je delil potok Bršljinščica v zgornji in spodnji konec vasi in most preko njega. Vsak konec vasi je imel svoj dostop do potoka – napajališča za živino – govedo in konje. Bister in mrzel studenec na našem, *ta zgurnem* koncu se je izlival v potok. Ob potoku je bilo korito, kjer so perice izpirale perilo. Po studenčno vodo so hodile tudi gospodinje, kjer še ni bilo vodo-vodne napeljave in tudi nekatere iz sosednje vasi Muhaber.

V najnižji globini potoka je voda nam otrokom segala do kolen, tu smo čofotali, se namakali, obračali kamne, da bi v kanglico ujeli *menke*. Pod mostom je bila voda globlja in deroča – tja si nismo upali.

Naša vas ni imela gručasto razporejenih hiš, da bi videl k več sosedom in imel za sosede več družin. Hiše so desno in levo stale zelo blizu glavne ceste, le nekaj metrov, zato je bila vas nekako dolga, razpote-gnjena. Za hišami ali ob njih so bila gospodarska poslopja, podi, skednji, hlevi, nato dvorišče, vrt, sadovnjak in še kaj.

Hiše v vasi so po izgledu in notranji razporeditvi in opremi govorile o premoženjskem stanju lastnika, namembni dejavnosti in drugo. Samo malih in srednjih kmetov je bilo v obeh koncih vasi malo. Bili so obrtniki z dodatno kmetijsko dejavnostjo, ki so jo opravljali za lastne potrebe. V našem gornjem koncu je bil naš sosed kamnosek, preko ceste gostilničar, nižje čevljar, zatem mizar, že proti mostu pa krojač. Na drugem koncu vasi (že preko mosta) je bil mesar, še en trgovec z mešanim blagom, malo višje pa gostilničar. Nasproti je bil prevoznik, njegov sosed kovač, pod njim že ob potoku pa mlinar. Nekaj je bilo starih, manjših enodružinskih hišic.

Poleg obrtnikov in kmetovalcev so živeli v vasi še delavci in uslužbenci na železniški postaji, delavci v manjši keramični tovarni (blizu kolo-dvora), tekstilni delavci v mali zasebni tekstilni tovarni v Novem mestu

in drugi. Manj ali zelo malo je bilo uslužbencev raznih ustanov v Novem mestu (šole, sodišča, glavarstvo, bolnice in drugo).

Naš sosed kamnosek je imel za soseda graščaka. Graščina kot stavba je bila manjša in se ne omenja na seznamu graščin v *dolini gradov*. Imeli so dokaj obdelovalne zemlje, pašnikov za košenje, goveje živine in vprežnih konj. Za gradom so imeli velik vrt, drevesnico in verjetno tudi gozdove za sečnjo. Graščak Langer je bil samski. Živel je s svojo mamo. Služinčadi je bilo malo. Za vsa opravila, predvsem poljska, so najemali delavce – plačali so jim v naturalijah. Nekateri v vasi so njivo vzeli v najem in dajali graščaku dogovorjeni del pridelka za uslugo. V času pred drugo svetovno vojno in po njej so bila v glavnem vsa poljska opravila ročna. Potrebno je bilo večje ali manjše število ljudi, da so vse postorili. Še dandanes je vrsta del, ki terjajo ročno delo.

Graščak ni bil preveč blag. Do delavcev je bil zelo zahteven. Graščakova mama – vdova je bila zelo dobra žena. Zanimala se je za bližnje sosede. Iz grajske shrambe smo kupovali dobro kislo mleko v lončenih latvicah z bogato smetano na vrhu. Tam smo lahko kupili tudi skuto. Gospa me je poznala in vselej kaj povprašala. Kuharica je bila veliko let pri hiši, kar pomeni, da je bila zadovoljna ona in oni z njo. Če so imeli goste, je prišla v pomoč še katera ženska, največkrat Petričeva iz Muhabera. Gostje so se s kočijami pripeljali iz drugih graščin, Otočca, Pogancev in od drugod, kar je bilo nam paša za oči. Kuharica mi je dala takrat kakšen sladek priboljšek. Na drobno so prodajali tudi povrtnine iz domačega vrta. Gojili so beluše, jagode in drugo.

Graščina je bila enonadstropna v obliki črke L. Na dvoriščni strani je bil zunanji hodnik s stopniščem obokan. Za dvoriščem je bil velik zelenjavni vrt. Na koncu vrta je stala velika zidana uta za potrebe vrtnarjenja, s toplimi gredami in orodjem ... Malo naprej je bil pa smrekov gozdič, ki smo mu rekli *Langerjeva hostica*, namenjen za oddih in sprehode. Bil je parkovno urejen v geometrijski obliki. Pri dohodu iz ceste na dvorišče je bila zelenica z lepimi drevesi. Izstopal je rdeči hrast.

Preko ceste nasproti graščine so bila gospodarska poslopja, hlevi za konje in govedo. Ob cesti malo naprej od graščine je bila enodružinska hiša za oskrbnika. Malo naprej na drugi strani ceste pa še ena graščinska pritlična hiša, kjer je živel številna družina. Še ena graščinska hiša je bila nad potokom, na našem koncu, kjer sta se stiskali dve dru-

žini. Leta nazaj so bile verjetno te hišice namenjene graščinskim poslom. Za našim vrtom je bila velika graščinska njiva. To njivo je plelo več kot deset plevic hkrati. Na kraju te njive je bil kolovoz, ki je peljal mimo *Langerjeve hostice* in zaobrnil do glavne ceste. Tu sta bili dve hišici. Lastnik prve je bil železničar, druge pa cestar. Tu je bil zaključek vasi Bršljin. Od tu naprej se je vila vedno bolj v klanec glavna cesta. Na desno je bil pa kolovoz v vas Muhaber. Graščino so po vojni zasedli vojaki, kar je bil prvi zametek prave vojašnice. Sezidali so nekaj novih vojaških objektov, mimo katerih se ni smelo. Speljali so novo cesto med našo in sosedovo hišo, kjer je živel kamnosek.

Malo nižje od naše hiše ob glavni cesti je bila velika grajska stavba, *pod*, nekakšno skladišče. Za njim travnik, ob njem pa z živo mejo ograjena graščinska drevesnica zelo velike površine. Kaj vse so gojili, ne pomnim. Blizu je stal dolg enojni kozolec. Prostran in prijeten kraj za igranje, posebno za skrivanje in lovljenje, plezanje na kozolec. Razbežali smo se, če smo slišali graščakov avto. Včasih se je ustavil in opazoval. Bil je edini, ki je imel v vasi avto. Otroci smo strogega graščaka doživljali tako, da smo bili vselej na preži, kadar smo se igrali na njegovem.

Na koncu drevesnice za živo mejo je bila ozka potka, pod njo malo strmine in v dolini majhen travnik in potok Bršljinščica. Tam smo pomlad nabirali podlesek, kaj več se ob tem bregu nismo upali. V bližini je bil majhen raznolik graščinski gozdiček, kjer so pogosto šotorili Cigani, ki smo jih radovedno opazovali.

Romska naselja še danes obstajajo ob glavni cesti blizu Muhabera. To so že sodobni Romi. Imajo hišice, otroci hodijo v šolo ... takrat pred vojno so se razlikovali oziroma bili prepoznavni po svoji noši, hoji, govorici, nošenju malih otrok v culi in podobno. Moški so si prislužili kakšen dinar v kamnolomu ob Krki. Kamen so razbijali, tolkli v male koščke, *šoder*, katerega so cestarji rabili za *šodranje*, za posipavanje glavne ceste. Ciganke so nabirale gobe in jih prodajale. Rade so prosjačile. Bali smo se ogrskih Ciganov, kadar so šli skozi vas. Strašili so nas, da kradejo otroke in še marsikaj.

Blizu železniške postaje je bila velika hiša, kjer je bila trgovina in gostilna. Imeli so tudi nekaj sob za prenočišče. Lastnik Vindišer. Nekoliko nad postajo ob glavni cesti je bila še ena gostilna s prenočišči in mesarijo. Imeli so velik senčni vrt in prostor za balinanje. Na postaji sami je bilo upravno poslopje in stanovanja za načelnika postaje in ne-

kaj uradniških družin. Prav tako je bila na postaji še manjša točilnica. Postaja je imela veliko skladišče. V bližini in vzdolž proge je bila velika zasebna žaga z velikim prostorom za skladiščenje lesa na prostem. Za upravnika žage je bila manjša stanovanjska hiša in še posebej upravni prostori v hiši, kjer je stanoval čuvaj. Okolica postaje je bila redko pozidana z družinskimi hišami kjer so bili kot najemniki uslužbenci železnice. Kasneje in po vojni so sezidali še stanovanjski blok. Malo naprej od postaje je vodila proga za Stražo, kjer je bilo že tedaj lesno podjetje in žaga. Bil je tovorni in potniški promet.

Na klanecu v začetku vasi je bila na levi strani gostilna Kastelic, z dobro kuhinjo, senčnim vrtom in prostorom za balinanje. Ob nedeljah je bila močno obiskana, ker je bila navada, da so Novomeščani hodili na nedeljske sprehode v našo vas. Spodaj v pritličju je bila boljša gostinska soba, pivnica, kuhinja in shramba, zgoraj stanovanjski del, dve sobi in *frčara*. Na dvoriščni strani so bili skednji in hlev. Ukvarjali so se še s kmetijstvom in vinogradništvom. Njim nasproti, na desni strani, je bila družinska hiša železniškega nameščenca.

Poleg njih sta bili dve kmetiji, od katerih se je prva ukvarjala še s prevoznijstvom. Pisali so se Turk. Največkrat so vozili gradbeni material, premog in les. Po domače se je reklo *pri Koračinih*. Otroci smo zelo radi opazovali kovača pri delu. Bilo je ognjišče na oglje in z mehom. Kovač je imel veliko dela. Živel so skromno. Radi sinove smrti ni bilo naslednika. Blizu je bila pritlična stanovanjska hiša Čarfovih, kjer je bila tudi občinska pisarna. Na koncu vrta te hiše je bila stanovanjska hiša mlinarja. Rekli smo *pri mlinarju*. Za pogon mlinskih koles je bil potok tam zajezen. Bil je to srednje velik mlin. Mlinar se je predvsem ukvarjal z mlinarstvom. Kovač kot mlinar so imeli še nekaj malega živine in njiv le za domačo uporabo.

Nasproti kovača je bila manjša družinska hiša, katero je imela v najemu številna družina. Nasproti mlinarja že blizu mosta je bila večja stanovanjska hiša, last trgovca z mešanim blagom. Na dvoriščni strani te pritlične podolgovate hiše je bilo stanovanje trgovčeve sorodnice. Njen mož je bil keramičar. Na tej levi strani ceste je bila še hiša mesarja. V mesariji je prodajala največkrat njegova žena. Klavnica je bila nižje ob potoku. V tem koncu vasi ni bilo drugih vaščanov. Drugi konec vasi se je začel preko mostu. Polagoma se je teren zviševal in prešel v drug klanec in obenem je bila vas na drugem koncu malo naprej od graščine

zaključena. Prva hiša preko mostu na levi strani je bila Hrastarjeva. Lastnik jo je z prezidavo in popravki precej spremenil. Poleg malega kmetijstva se je bavil z krojaško obrtjo. Sosedje so se pisali Kastelic, po domače *pri Liščevih*. Imeli so manjšo kmetijo. Naslednji sosed je bil nekdanj premožen kmet Globelnik. Ta hiša je bila nekako najbolj vaška z oziroma na notranjo razporeditev prostorov. Skednji in hlevi so bili kasneje odkupljeni in predelani v stanovanjski del in mizarsko delavnico. Mizar se je pisal Kovač. Bližnji sosedje so stanovali v dvodružinski hiši kjer je imel čevljar Cesar delavnico in stanovanje občinska babica. Po rodu je bila Čehinja. Pisala se je Jelinek. Žene so še rojevale doma, kot tudi v porodnišnici. To je bila ženska bolnica v Novem mestu. Obe družini sta živeli skromno. Čevljar je imel precej dela. Izdeloval je nove čevlje in veliko popravljal, vendar je bila plačilna moč narčnikov manjša. In so obrtniki, trgovci in celo gostilničarji dajali na up. Rekli so *na kredo*. Otroci smo čevljarja radi opazovali pri delu. Sploh so tam radi posedali in razmišljali o dogodkih že starejši vaški fantje. Večje popravilo čevlja je bilo, če je bil ves podplat na novo in še večje, če je bil sprednji del čevlja na novo, *foršiban*.

Po vojni se je čevljar odselil in v vas ni prišel novi. Zada za to hišo na koncu vrta je bila družinska hiša spodnjih Kunčinčevih, dočim so bili zgornji Kunčičevi v sodobnejši novi družinski hiši že blizu železniške proge Bršljin–Straža. Oba brata sta bila železničarja. Spodnji je imel še malo kmetijo in velik sadovnjak. Dohod do spodnjih Kunčinčevih je bil iz glavne ceste po travniški poti. Bližje cesti kot hiši se je bohotila velika, izredno lepo oblikovana lipa. Ne vem, če je sedanji gospodar vedel, kdaj in kateri prednik jo je vsadil. Imela je prav gotovo veliko let in je skrivnostno molčala, kakšnim dogodkom je bila priča pod lipo in v vasi. Enkrat je v lipo udarila strela in so morali odžagati osušene veje.

Pod lipo ni bilo klopce, pač pa bližje hiši pod jablano. Tudi miza je bila. Jablana je rodila prva jabolka, *kresničke*. V kolikor se ni sadežev pojedlo, so jih sprešali v dober mošt. Bližnji sosedje so bili deležni obojega. Zada za hišo, kjer je stanoval čevljar in babica in mimo obeh železničarjev je peljala vozna pot k reki Krki. Desno in levo so bile njive. Na desni strani sta bili še dve družinski hiši. Obe sta spadali pod Bršljin. V začetku opisane poti je peljala naravnost še ena kolovozna pot v vas Cegelnico. Na začetku tega odcepa malo od glavne ceste je bila zidana kapelica posvečena Materi Božji. Levo od kapelice je bil dohod do gospodarskih poslopij, ki so pripadala gostilni Drenik – po domače se je

reklo *spodnji Čefidel*. Tudi v to gostilno so radi zahajali meščani, posebej ob nedeljah popoldne. Po potrebi so najeli še kuharico in kakšno žensko. Sicer so stregli gostom gospodar, gospodinja in odrasli otroci. Gostilna je imela dve veliki gostilniški sobi in v boljši je bil gostom na voljo klavir. Imeli so tudi senčno dvorišče in prostor za balinanje. Ker je bilo dvorišče poleg hlevov zelo veliko, so se včasih zbrali tukaj kot na malem sejmu in preprodajali živino. Sicer so bili veliki sejmi na posebnem prostoru, *na Loki* v mestu, na določene dneve v letu. V tej gostilni so se ustavljale tudi ekipe za cepljenje otrok proti črnim kozam, kar smo otroci zelo radi gledali. Če se prav spomnim, so bile tudi volitive in je bilo na ta dan točenje alkoholnih pijač prepovedano. V tej gostilni so skoraj vsako leto priredili gasilsko veselico. V ta namen so izpraznili še velik skedenj za plesišče. Včasih je bil tudi srečolov. Veselica je bila tudi na pustno nedeljo ali torek. Manj je bilo ljudi na Silvestrovo. Gostilničar je imel tudi veliko kmetijo in vinograd. Imeli so redno po dva hlapca in po dve dekli. Za večja dela so še posebej najemali. Za posle so tudi posebej kuhali in so jedli pri svoji mizi. Naj še omenim, da je bila v pritličju hiše velika spalnica staršev. Otroci so spali v zgornjih prostorih. Spodaj je bila še velika kuhinja in shrambe.

Sosedje so se tudi pisali Drenik. Niso pa si bili v sorodu. Po domače se je tudi pri njih reklo *pri Čefidelnu pri ta zgurnih*, pri gostilničarju pa *pri ta spudnih*. Med obema hišama je cesta, ki pelje v faro Prečno. Na križišču je bilo leseno znamenje križa. Otroci smo radi zahajali k *ta zgornjim* Drenikovim, ker nas niso podili. Če je bilo lepo in toplo, smo se igrali zunaj. Ob slabem vremenu in pozimi pa v veliki hiši. Ta hiša, kot že omenjena Globelnikova, sta imeli notranjo razporeditev še po starem. Ob cesti za Prečno je bila na levi strani še ena hišica, last gostilničarja. Oddajali so jo v najem. Tam je stanovala družina Vrišer. Oče je bil v službi na železnici. Ob našem vrtu, nasproti kapelice, je vodila kolovozna pot v sosednje vasi Bučna vas in naprej na Trško goro. Še v naši vasi, nasproti gozdička, kjer so šotorili Cigani, je bila mala hišica, naprej pa večja nova, kjer je živela družina Zgaga. Ta družina se je po vojni preselila v Most na Soči. Naš sosed kamnosek se je ukvarjal z vsemi kamnoseškimi deli in sicer je delal vse ročno. Kamnoseštvo je prešlo od očeta na sina. Otroci smo radi opazovali to delo. Domačega priimka niso imeli. Bili so zelo spoštovani. Županstvo je bilo najdlje pri tej hiši. Otroci smo morali županu in ženi redno voščiti za njihov god in praznike. Imeli so še malo kmetijo za domače po-

trebe. Na dvoriščni strani je bil hlev, skedenj in kozolec. Takratnih stanovalcev te družine ni več. Bili so gospodar, gospodinja, teta, trije sinovi in ena hčer ter *ta mlada*. Vsi so pomrli. Kje danes živijo vnuki, ne vem.

Rodovina moje mame

Moja mama se je rodila v Idriji 14. avgusta 1895. Njen oče Matija Modrijan je bil rojen 22. februarja 1865 v Idriji. Bil je rudar. Mama Rozalija, rojena 3. septembra 1867, pa je bila rudarjeva hči. Njen dekliški priimek je bil Belar. Moja mama je imela še tri brate. Umrli so zelo mladi: Alojz tri dni star, Rajmond kmalu po prvem mesecu in Albin dve leti. Žal je tudi njena mama Rozalija umrla zelo mlada, stara komaj trideset let. Oče Matija se je ponovno poročil. V drugem zakonu ni bilo otrok. Ni kazalo drugega, kot da se še tretjič poroči po drugem vdovstvu. V tem zakonu se je 15. avgusta 1905 rodila hči Avgusta, sin Janez pa je bil rojen 15. maja 1907.

Moja stara mama je imela sestro Ivano, rojeno 19. decembra 1870, brata Kajetana rojenega 18. julija 1874, brata Antona rojenega 5. junija 1876, dvojčici Katarino in Marijo. Rojeni sta bili 12. aprila 1864, obe sta umrli po enem letu, leta 1865. Brat Kajetan ni dopolnil enega leta. Brat Anton v zakonu ni imel otrok. Umrli sta star 41 let. Oče stare mame je bil Kajetan Belar, roj. 6. avgusta 1834. Umrli sta leta 1911. Bil je rudar, poročen s Terezijo Močnik, ki je živela od 27. septembra 1838 do 4. maja 1912. V družini očeta Kajetana je bilo dvanajst otrok, sedem fantov in štiri dekleta. Od vseh dvanajstih otrok so znani rojstni podatki in le od štirih ni znan dan smrti. Od bratov, to je od stricev moje stare mame, sta bila dva šolana, ostali so bili rudarji v rudniku živega srebra v Idriji. Sestre, tete so se poročile in s poroko spremenile priimke in se verjetno odselile drugam. Ena od sester, teta Marija, je bila nekaj časa za gospodinjo bratu Jožetu, stricu duhovniku, ko je župnikoval v Hotedrščici blizu Logatca. Nazadnje je služboval v Rovtah nad Logatcem. Tam je tudi pokopan. Živel je od 5. marca 1840 do 2. maja 1893). O njem je znano, da je bil zelo dober pevec. Imel je globok, krepak bas. Zadnje leto, ko je bil v Rovtah, v Idrijo ni več rad zahajal, pač pa večkrat v

Gore, od koder je po nekaj ur gledal svoj rojstni kraj Idrijo. Gore je vas blizu vasi Dole.

Več je znanega o stricu Leopoldu Belarju, ki je živel med 27. oktobrom 1822 in 4. majem 1899). Bil je učitelj. Nazadnje je služboval kot nadučitelj v Ljubljani. Bil je tudi skladatelj, predvsem sakralne glasbe. Bil je zelo spoštovan in cenjen. Dobil je številna priznanja. Z ženo Marijo Mucka (22. april 1840–1. marec 1900) sta imela le enega otroka, Albina, ki se je rodil 21. februarja 1864. Ta se je uveljavil na znanstvenem področju. Imenovali so ga za pionirja slovenske seizmologije. Bil je tudi izumitelj. In poznan v svetu. Rad je planinaril. Bil je gorohodec in pobudnik za ustanovitev Triglavskega narodnega parka. Po prezgodnji upokojitvi se je odločil za potovanje v Ameriko, v ZDA. Tam je živel njegov svak. Žena je s tremi otroci odpotovala. Dr. Albin je z zamudo dobil dovoljenje. Žal je zbolel in ni mogel potovati. Bil je v oskrbi pri prijateljski družini v Polomu pri Kočevju. Tam je umrl 1. januarja 1939. Ob stoti obletnici postavitve prve potresne opazovalnice, ki je bila postavljena po njegovi zaslugi, so mu odkrili spominsko ploščo na pročelju srednje šole za elektrotehniko (nekoč višja realka) v Vegovi ulici v Ljubljani. V tej stavbi je bila potresna opazovalnica. Stara starša moje stare mame Rozalije Belar – sta bila Matej Belar (1797–1862), poročen s Terezijo Gregorčič (1808–1871). Matejev oče je bil poročen s Katerino Božič. Od obeh so rojstni podatki in dan smrti nepoznani.

Rodovina mojega očeta

Moj oče Anton Travizan se je rodil 20. novembra 1889 v Šempetru pri Gorici. Takrat je bila vas pod Italijo. Njegov oče Matej je bil poročen s Terezijo Brumal. Rojstni podatki kot dan smrti staršev niso poznani. V družini se je rodilo deset otrok, pet fantov in pet deklet. Imeli so srednje veliko kmetijo. Ukvarjali so se predvsem s poljedelstvom in vrtnarstvom. Pridelke so prodajali na trgu v Gorici in se s tem preživljali. O rodbini njegovih starih staršev ni nič poznanega. Glede na priimek se domneva, da so prišli iz Furlanije in se ustalili blizu Gorice. Moj oče je vedel le to, da sta dva brata odšla v Ameriko, s trebuhom za kruhom. Nista se oglašala. Ena od sester, Marija, je bila poročena v Gorici. Z

možem Badalič sta imela dva sinova in eno hčer. Gmotno je bila družina dobro preskrbljena. Imeli so gostilno in mesarijo. Brat Ivan se je v Trstu v letu 1926 poročil z Ernesto. Otroštvo vseh bratov in sester je bilo predvsem delavno. V šolo so hodili v Gorico. Moj oče se je po končani osnovni šoli odločil za trgovski poklic. Po triletni učni dobi v Trstu je bil zaposlen v trgovini vse do prve svetovne vojne. V januarju 1915 je bil mobiliziran v takratno avstroogrsko armado. Vojake je služil pri artileriji in se bojeval na italijanski in ruski fronti. V bojih za Verdun, na nemško-francoskih bojiščih je dočakal konec prve svetovne vojne. V letu 1917 je služboval kot vojak v trdnjavi Terezin na Češkem. Tam je spoznal Gavрила Principa, atentatorja in rodoljuba, ki je v Sarajevu ubil prestolonaslednika Ferdinanda in ženo. Princip je bil zaprt v trdnjavski ječi in močno zastražen. Po končani vojni se oče kot zaveden Slovenec ni hotel vrniti v rodno Gorico. Zaposlil se je v Ljubljani, kjer je delal do leta 1922.

Moja starša – naša družina

V otroštvu moje mame ni bilo neprijetnih presenečenj. Svoje mame Rozalije se ni spominjala. Imela je dve leti, ko je mama umrla. Stanovali so v družinski hiši za gradom ob potoku. Sedaj je to Gortanova ulica številka 1. Oče Matej Modrijan je bil rudar in je nazadnje delal v tovarni cinobra, ki je delovala v sklopu rudnika živega srebra. Druga mama Julijana, rojena Rejc (1869–1946) je gospodinjala in malo vrtnarila. Ko je moja mama povprašala, če bo kaj dobila za god, so ji dali v naročje *po poli* sestro Avgusto. Rodila se je 15. avgusta leta 1905, to je v *prav* na mamin god. Kasneje, čez dve leti, je dobila še *po poli* brata Ivana (1907). Mama je omenjala še njuno sestrično Cenko. Skupaj so se igrali. Cenka se je tako rada smejala, da se je kar polulala. Za mamino Marijo – rekli so ji Minka – je zelo skrbela teta Ivana, sestra njene mame. Teta Ivana je bila poštna uradnica. Službovala je v Logatcu in nazadnje v Ljubljani. Mojo mamino je poslala v šolo v Škofjo Loko k uršulinkam. To je bila meščanska šola. Mama je bila interna gojenka. Dodatno se je na tej šoli izpopolnjevala za knjigovodstvo. Po končani šoli je dobila službo kot knjigovodkinja v Ljubljani, pri zelo znani trgo-

vini Šarabon. Tam sta se spoznala z mojim očetom Antonom. V trgovini je delal kot trgovski pomočnik – prodajalec. Te trgovine oziroma hiše, ki je takrat stala na vogalu Zaloške in Lipičeve ulice, ni več, ker so razširili križišče. Lastnikom nekako ni bilo všeč, da se imata rada. Mama je dobila novo službo pri dobri firmi, v trgovini Korenčan na Mestnem trgu. Poročila sta se 8. oktobra 1922. Po poroki sta se ustalila na Dolenjskem, v Bršljinu pri Novem mestu. Oče si je s pridnostjo pridobil ugled, tako, da so ga vaščani sprejeli. Primorcev sicer niso preveč radi imeli. Marsikaj so pridobili ob njegovem umnem obdelovanju vrta. To že kasneje, ko si je sezidal hišo, uredil dvorišče in vrt. Do takrat so živeli v najemnem stanovanju in trgovskem lokalu nekje bliže železniški postaji. Najel je posojilo za gradnjo in upnikov ni smel razočarati. Prizidali so majhen hlev, uredili *šupo* in senik. Oče je imel konja – žrebca in manjši *lojterski* voz. Vozil je največ po vaseh pod Gorjanci in kupoval žito, gozdne sadeže, maline, borovnice, gobe ... V mlinu Poganci so mu mleli žito za prodajo moke v trgovini. Druge sadeže je po železnici pošiljal v Ljubljano za sadne sokove in malinovec. Večkrat ga po teden dni in več ni bilo doma. Mama mu je urejala in vodila vso potrebno administracijo in gospodinjala. Iz Idrije se je preselila njena polsestra Gusta (Avgušтина) in se pri očetu izučila in prodajala v trgovini. Trgovina z mešanim blagom je bila v pritličju. Zraven je bilo skladišče. Oče je skladiščni prostor malo zmanjšal, da je pridobil malo sobico – pisarno. Iz dvoriščne strani se je prišlo v vežo. Od tam so vodila vrata naravnost v trgovino, levo v kuhinjo in shrambo, desno v malo sobico. Iz veže po stopnicah na podstrešje, kjer sta bili desno in levo sobi – spalnici. V veži je bila vodovodna pipa z odtokom. Na dvoriščni strani pri drvarnici pa stranišče z greznico. Manjši hlev, za enega konja, je imel ravno ploščad – teraso, do katere je bil dostop iz senika.

Leto dni po poroki je privekal na svet v novomeški porodnišnici fantek. Dali so mu ime Marjan (god je imel 2. februarja). 30. julija 1924 se je rodila pa deklica Ivana. Mama si je za oba želela drugo ime. Ko je bil fantek star eno leto, so ga dali fotografirat. Oče je sliko nosil pri sebi in jo razkazoval, tako je bil ponosen na sinčka. Mene niso dali fotografirati, kar sem jima kasneje na tihem zamerila. Pač pa so naju slikali skupaj kasneje, ko sva imela brat štiri leta in malo več, jaz pa malo čez tri leta. Fotograf Dolenc je rekel – še dobro pomnim – naj gledam v aparat na stojalu, da bo priletel ven ptiček. Gledam radovedno z malo izbuljenimi očmi. Prav tako ni nobene družinske in poročne slike. Oče si je za

poroko obleko izposodil. Za mamó pa ne vem. Oče je bil skromen, nagnjen k skoposti, pri njem si uspel z diplomacijo. Brez dela ni mogel biti. Tudi nam otrokom ga je nalagal, na primer zalivanje vrta, čiščenje dvorišča, luščenje orehovitih jedrc za prodajo in podobno. Oče je bil tudi malo inovatorja. Počasi mu je uspelo izpopolniti praženje ječmena. Izdelek je bil zelo znan in se je dobro prodajal. Nabavil je stroj za praženje in dal sezidati malo hišico – *pražarno*. Pri pakiranju v posebne vrečke po pol kilograma praženega ječmena smo pomagali tudi otroci.

Kot mladenič je rad telovadil. Bil je zdrav in močan. Ne pomnim, da je bil kdaj resnično bolan. Kupcem je bil vselej na voljo. Na vrata so včasih trkali zgodaj zjutraj in pozno zvečer. Zarana so vaščani hodili v vinograd na Trško goro in se pozno vračali. Posebno veselje je imel z vrtom. Ta je bil velik, ograjen vrt, razdeljen na štiri dele. Na njem smo pridelali vse za domače potrebe. Vaščani niso gojili paradižnikov, tudi blitve in radiča niso poznali. Prav tako tudi ne vseh rožic, katere je oče gojil.

Mama težjih del ni mogla opravljati. Za večjo *žehto* – pranje perila – je prišla perica iz sosednje vasi. Bila je vedre narave. Skromna v oblačenju. Kuhala je preproste jedi in idrijske posebnosti – žlikrofe, cmoke, *alelujo*. Tudi peka ji je uspela, potice, *buhteljni* ... Rada je zapela, se nasmejala in tudi zažvižgala. Obvladala je nemščino in tudi italijanščino. Imela je izredno lepo pisavo in pisala je tudi gotico. Od ročnih del je kaj malega napletla, ni pa več klekljala. Za naše šolanje se je zanimala ona in nam pomagala. Včasih je pela tudi šiba. Oče pa je navil ušesa. Najraje pa: napiši stokrat, na primer stavek *ne bom več tega ali onega*. Ne pomnim, da bi nama oče ali mama pripovedovala povedke. Igrali smo v zimskih večerih domino in *človek ne jezi se* in podobno. Zadrževali smo se v kuhinji.

Dnevnik *Jutro* je enkrat na teden priobčil celo stran za otroke. Naročeni smo bili na *Naš rod* ali kaj podobnega. Čim sva znala, sva z bratom rada brala.

Ne pomnim, kdaj in kje je bila mama operirana, pač pa, da se ji je jeseni leta 1936 zdravje poslabšalo. Zelo zelo je trpela. Zavedala se je, da ji ni pomoči. Zdravnik iz Novega mesta je zadnji čas dnevno prihajal, da ji je z injekcijo olajšal bolečine. Ob njej je bila tudi ljubljanska teta Ivana. Mama ji je naročila, da se mora oče ponovno poročiti in celo, kako naj bova z bratom oblečena za pogreb. Prosila je za duhovnika in me poslala k dvema sosedama, da smo po odhodu duhovnika molili za zad-

njo uro. Sosednje so uredili mrtvaški oder in se dogovorili o pogrebu. Pomnim, da sem pokojno mamó poljubila, preden sem legla k počitku. Na mamó sem bila močno navezana, rada sem jo imela. Bilo mi je dvajnajst let in bratu trinajst, ko sva jo izgubila. Zelo zelo sem jokala. Naj omenim nenavadno doživetje. Z bratom sva po mamini smrti spala v sobi, v kateri je bila mama na mrtvaškem odru. Lesene stopnice iz veže so malo škripale. Ta soba je imela majhno predsobo. Preden sva zaspala, sva slišala, kot da nekdo hodi po stopnicah, odpre vrata predsobe in nato še vrata sobe, kjer sva spala. To sva povedala sosedi in kasneje tudi očetu. Sosea je rekla, naj damo za mašo, ker mama *hodi nazaj*. Ko je oče to uredil, se ni več dogajalo.

Težko je opisati občutja, kadar izgubiš mamó. Bila sva še šolarja v meščanski šoli, oče zagnan z delom za zaslužek zaradi dolga na hišo, na glavo postavljen dnevni red. Menjavale so se začasne gospodinjske pomočnice. Spominjam se ene debelušne *lenščine*. Očitno je bilo, da si je želela pridobiti očeta. Njej sem tako nagajala, da se je naveličala in odšla. Ena ni bila zadovoljna z denarno nagrado in spet ena iz vasi je kuhala vsak dan isto *rihto*. Prišla je še ena in ostala. Žal premalo časa.

To je bila Katarina Černe, doma z Bleda. Iz Zagorice – Zake – takoj pod železniško postajo. Prijavila se je na očetov oglas, da išče predvsem gospodinjo in trgovsko pomočnico. Že prvi dan, ko sva z bratom prišla iz šole, je bilo pripravljeno kosilo (še vem, kaj), kar je pomenilo, da je razumela položaj in se odgovorno vključila.

Za trgovsko pomočnico se je izučila v Ljubljani pri družini Štravs blizu Tabora. Gospa, že vdova, je imela malo trgovino v pritličju iste hiše. Hči je bila učiteljica, sin uradnik. Imeli so jo za svojo. Pri njih sem nekaj časa stanovala, ko sem bila v Ljubljani. Ko so trgovino opustili, je bila nekaj časa doma na Bledu.

Nekako po letu dni sta se z očetom zbližala in se sredi junija 1940 poročila. Z bratom sva bila zadovoljna in ljubljanska teta tudi. Njeno pismo, poslano obema, še hranim. Oče je malo odlagal s to novico. Bilo mu je nerodno, da ima pri petdesetih mlado nevesto. Bilo ji je triintrideset let. Poročila sta se na Brezjah. Ko sta se vrnila, sva jima z bratom poklonila šopek travniških rožic in prve gozdne rdeče jagode. Za vaščane je bilo to presenečenje. Mamó Kati so cenili in imeli radi. Njena dva brata in dve sestri so se čudili. Sestra Angelca je rekla: »*Naš Katrčk je šov čvo*

dol na Dolenjšč.« (Na Bledu so se imela dekleta za fante.) Vendar so se s tem sprijaznili.

Mama Kati se je lepo privadila življenju v novem okolju in novemu zakonskemu stanu. Opazovala sva očeta spremenjenega, pozornega, nežnega, umirjenega. Trgal je rožice na vrtu in jih nosil mami na kuhinjsko okno. Mama Kati je bila dobra gospodinja in kuharica. Bila je zelo redoljubna, z dobrim okusom za lepo. Bila je radodarna – nič od tega, kar so pripisovali Gorenjcem kot njih značilnost (zaprtost vase, skopost in nekoliko domišljavosti ...). Njen oče je bil ves čas službovanja do upokojitve komornik na dvorcu ob zahodni obali jezera, katerega lastniki so bili Windischgraetzi, občasno pa tudi pri tej družini na Dunaju. Malo pod železniško postajo na Bledu si je postavil lepo hišo, dovolj prostorno, da so v turistični sezoni sprejemali turiste, kar je bil tudi vir dohodka. Pet otrok še ni bilo odraslih, ko jim je umrla mama Neža. Mladi so se morali osamosvojiti.

Mamina želja je bila, da bi porodila doma in to se je zgodilo 4. aprila leta 1941. Še pomnim, s kakšnimi občutki sem kot sedemnajstletno dekle to sprejela. Nekako z mešanimi občutki, je pa prevladovalo zadovoljstvo, veselje. Isto brat Marjan. Pa se je pri porodu na domu nekaj zapletlo in mamo so pripeljali v ljubljansko porodnišnico. Obiskala sem jo. Ker deklice ni dojila, so za njo skrbele tete doma na Bledu. Sestra je bila rojena v tednu, ko so Nemci zasedli deželo. Kmalu so začeli družine izseljevati. V strahu, da se to zgodi tudi z družino Černe in da bi bila deklica oddvojena od svojih staršev, sta teta Angelca in svakinja Ana (žena maminega brata) malo Marijo pripeljali v Bršljin. Sprememba okolja in predvsem hrane sta imeli vpliv na malo punčko. Po nasvetu otroške zdravnice, ki je iz Ljubljane prihajala enkrat tedensko v Novo mesto, in po obisku patronažne sestre iz Novega mesta in tudi iz dečjega doma v Ljubljani, sem peljala punčko v Ljubljano. V dečjem domu je ostala mesec dni. Verjetno smo ljubljanski teti poslali brzojavko, kdaj pridem v Ljubljano, sicer ne vem, kako bi se znašla. Deklica je tam in kasneje doma lepo napredovala. Takrat sem bila mami v veliko oporo in pomoč. Ko je sosedica iz nove družine, kjer so se ukvarjali z mizarstvom, imela dojenčka, me je mati Kati poslala tja za kakšno uro, dve ali več v pomoč. To je bila kot nekakšna predpriprava za mojo odločitev, da bi šla v šolo za otroške sestre negovalke.

Po osvoboditvi sem pogosto v prostih dneh iz Ljubljane prihajala domov in mami pomagala. Imela je precejšnje težave z ožiljem na nogi. Po vojni je šla vsako leto za deset do štirinajst dni domov na Bled. Tudi jaz sem bila večkrat na Bledu. V vročem poletju v letu 1950 je pri mami Kati nenadoma prišlo do pljučne embolije. Strdek iz obolele žile je tja potoval. Takojšna zdravniška pomoč dr. Benedika je ni mogla rešiti. Več kot žalostno, pretresljivo. Večkrat je izrazila željo – morda je imela slutnje – da bi bila rada pokopana doma na Bledu. To se je tudi zgodilo. Položena je bila v grob svojih staršev.

V naši družini se kar ponavlja, da nam mame še mlade umrejo. Izgubiti mamo, ko si še otrok, te spremlja vse življenje.

Ko je bila trgovina po vojni ukinjena – nacionalizirana in kmalu denacionalizirana – se je oče zaposlil v združni trgovini Emona Ljubljana. Po upokojitvi pa je bil za vratarja v Novem mestu. Za sodelovanje in pomoč, ki jo je prispeval med narodnoosvobodilno vojno, je bil odlikovan z medaljo zasluge za narod. Oče se je do zadnjega zanimal za vse dogodke, čital in se pogovarjal. Obiskal me je, ko sem bila še v Ljubljani in kasneje v Piranu, in to kar večkrat. Vselej si je želel, da bi dočakal sto let. Kot devetdesetletnik je še sedel na kolo in se peljal iz Bršljina v Novo Mesto, v klanec je pa potiskal kolo. V Šmihelu pri Novem mestu, onkraj Krke, so sezidali nov, moderen dom za upokojence. Bil je nagovorjen in se je po devetdesetem letu odločil za dom. Izbral si je sobico s pogledom na Trško goro, tako kot je videl doma. Na voljo so mu dali mali vrtiček za obdelavo. V triindevetdesetem letu starosti je v sled pljučnice v nekaj dneh umrl. Umrl je zelo lepo, mirno. Bila sem ob njem, kot tudi sestra Marija z možem. Imel je zelo rad njene otroke, dve deklici, in tudi moji dve. Pokopan je v družinskem grobu na farnem pokopališču v Prečni. Naj v miru počiva.

Kljub želji, da bi dočakal sto let, je razmišljal o zadnji uri. Bil je pripravljen. V garderobni omari je imel celo pripravljeno za preobleko in napisan listek ...

Moj brat

Moj brat je bil bolj samozavesten in manj plašen. Ni hodil v otroški vrtec. V osnovni šoli je imel učitelja, ki ga je *poslovenil* na ta način, da je dodal črki *z* v priimku strešico. V spričevalu je bil tako Travižan. Tudi on je imel v osnovni šoli pet let istega učitelja, Menarta. Po osnovni šoli je nadaljeval šolanje na štiriletni meščanski šoli. Zatem je šel v enoletno trgovsko šolo v Kandiji, preko Krke. Oče ga je namenil za trgovino in ga prijavil kot vajenca. Del vajeniške dobe je moral odslužiti drugje. Bil je pri trgovski družini na Gorenjskem, v Kranju. Ko ga je oče obiskal, je izvedel, da nima primerne bivališča. Živel je v skladišču. Iz zdravstvenih razlogov ga je vzel domov. Moral se je zdraviti zaradi vnetega obolenja pljučnih vršičkov in se okrepiti. Še pomnim, da je moral po navodilu zdravnika zauživati napol pražena jetra in piti zdravilne čaje.

Rad je imel živali. Znal je oponašati ptičke. Ulovil jih je z rešetom in kasneje izpustil. Pod rešeto je potrosil hrano, rešeto je s palico podložil v poševno lego. Na rešeto oziroma palico je bila privezana vrvica za katero je potegnil, ko je ptiček zobal. Pri hiši je bila dolga leta ista muca in včasih tudi pes. Enkrat smo imeli majhnega kužka, Pluto mu je bilo ime, katerega je na cesti povozilo in smo ga otroci obredno pokopali na vrtu. Kakšne je ušpičil ne vem, mama se je včasih kar križala. Sva se zravšala, vendar tudi dobro razumela, rada imela in vkup držala.

Z očetom sta včasih prišla navzkriž, ker je imel fant svoje zamisli, katere je želel uresničiti. Njegova nežna, čustvena pisma še hranim. Pisal mi je, ko sem bila v Ljubljani.

Pri očetu je bil za vajenca fant iz vasi, Lojze. Bil je skromen in zadovoljen z vsem. Bil je delaven. Zjutraj je prihajal in bil na delu ves dan. Zvečer po večerji je zaključil in odšel domov. Takrat je bilo to v navadi, tak je bil urnik. Bil je prijetne narave, nasmejan. Spomnim se, da sta Lojze in moj brat neko poletje – morda teden dni ali dva – spala na senu nad lopo. Kaj vse sta si povedala, kam šla z drugimi fanti iz vasi, ne vem. Verjetno pod kakšno okno, še bolj verjetno na *rabutanje* v graščakov sadovnjak. Ne radi potrebe ali koristnosti, pač radi dokazovanja in majhne objestnosti.

Odšel je tja kot Lojze, v hosto, med NOB. Tam je ponovno zbolel na pljučih in je bil poslan k teti Gusti v Nemško vas. Vzrok razpleta mi ni znan. Če bi se vrnil, bi morda škodil teti in domačim. Prestopil je na nasprotno stran in bil v pisarni pri *belih* v Novem mestu. Za puško ni prijel.

Nekaj dni pred vkorakanjem osvoboditeljev v Ljubljano me je za kratek čas, za hip obiskal. Poben primer je bil v družini, kjer sem bila. Hoteli so mu pomagati, pa je odklonil. Šel je s kolono drugim, v neznano. Zadnjikrat sva se videla. Kje je končal, ne vemo. Molčali smo. Molk je bil bolečina. Zelo mi je bilo žal, pogrešala sem ga. Imela bi še dobrega brata in moji otroci strica. Za kakšno zaposlitev v trgovski dejavnosti ali podobno bi se odločil, ne vem. Prav gotovo pa bi imel željo razvijati svoj likovni talent. Bil bi odličen risar.

Teta Gusti

Teta Gusti, *po poli* sestra moje mame, se je pri mojem očetu izučila za trgovsko pomočnico in imela kasneje, čez nekaj let, samostojno trgovino v drugem kraju, v Nemški vasi pri Trebnjem. Ko je moj oče v drugič odvedel, je prišla k nam za gospodinjo in nam je bila tako rečeno tretja mama.

Ko sva bila z bratom še šolarja v osnovni šoli, je teta ob nedeljah razbremenila mamu Minko in naju je že zjutraj vzela seboj in smo se do večera vrnili. Teta je bila pri kupcih zelo priljubljena in je bila vabljen na obisk v okoliške vasi. Teti sem zelo hvaležna za te pohode po Dolenjski in tudi Belokrajini in za navezanost do narave. Poznala je mnogo rastlin, tudi zdravilnih. Poznala je gozd, drevesa, gobe in drugo. Imela je odličen orientacijski čut. Gozdne poti ni zgrešila niti v temi. Tudi strah je ni bilo nikoli. V poletnih počitnicah smo bili večkrat pri nedeljski maši v gradu Hmeljnik. Enkrat je bila prilika, da smo si ogledali vse prostore v gradu. V gradu so imeli služinčad in stalnega oskrbnika. Čez leto je bila tam baronesa Ana. Včasih je jezdila skozi našo vas Bršljin. Teta je bila v vasi Zgornje Kamenje pod Hmeljnikom pri eni družini dvakrat birmanska botra. Žal je grad le še lupina, med vojno je bil

požgan. Spominjam se žegnanja na Trški gori, stojnic, *štantov* in kaj vse so prodajali. V Potočni vasi ob potoku se spominjam mlinarjeve družine. Tega mlina žal ni več. Družine železničarskega čuvaja v čuvajnici ob progi v vasi Hudo. In še in še. Tudi v kraju, kjer je imela trgovino, je bila zelo priljubljena. Tudi tam je bila vabljen in skoraj nobeno nedeljo ni bila doma. Teta se ni poročila. Bila je čedna in rada je bila lepo oblečena. V tem je bilo malo potratnosti za pojme mojih staršev. Vendar je bila radodarna. Ko je bila starejša, pa je postala tudi zelo skromna. Imela je rada rože. Vse so ji uspevale. Kot tretja mama se je tudi pri kuhanju zelo potrudila. Včasih je prišlo do nesoglasja z mojim očetom. Njen čut odgovornosti je bil močan in je potrpehla. Vsa dela doma so bila še po starem. Kurilo se je na drva in kuhalo na štedilniku, pralo na roke in podobno. Nekaj časa je vzrejala zajčke, kasneje le kokoške. Sestra Marija je po osnovni šoli obiskovala gimnazijo in se odločila za poklic fizioterapevke. Višja šola bila v Ljubljani. V zdravstvu je delala do upokojitve ves čas. V Novem mestu se je poročila in imela družino.

Teta Gusti me je obiskala, ko sem bila še v Ljubljani in kasneje v Piranu. Rada je imela moji deklici in sestrino punčko.

Žal je teto pri šestdesetih letih prizadela kap in je v novomeški bolnici umrla. Ni me prepoznala, ko sem jo obiskala. Pokopana je na farnem pokopališču v Prečni. Bila je teta in mama, vse obenem.

Noša

Ker je bila vas v bližini mesta, je imelo to vpliv tudi na oblačenje. Potrebno je upoštevati, da je bil delež kmečkega prebivalstva zelo majhen. Bili so obrtniki, delavci, uslužbenci. Kakšne posebne navade ali tradicije v oblačenju ni bilo. Hčerke premožnejših posestnikov so bile bolj modno usmerjene. Veljalo je, da je potrebno na obleko zelo paziti in se je vsak kos garderobe dolgo nosil. V kolikor se je izplačalo, so eno staro obleko ali dve prekojili v novo – predvsem za otroke. Vrhnji suknjiči ali plašči so se pa redno obrnili, ko so bili na eni strani ponošeni. Mlajši otroci so redno ponosili obleke starejših. Malokdaj so bili v no-

vem. Iz nič več uporabnih oblačil so izdelali copate. V tem je bila zelo spretna vaščanka Kukmanova.

Vselej pa je bila razlika med obleko za vsak dan, nedeljsko in praznično. Delovna obleka je bila pralna, vsaj za toplejše dni. Pri umazanem delu so si obleko zaščitili s predpasnikom, *firtahom*. Boljša obleka je bila temna. Starejši moški so pod suknjičem nosili *lajbelc*, mlajši so zelo radi nosili široke *pumparice*. Starejši moški so pa obuvali hlače tudi v škornje. Obutev je morala biti trpežna. Največkrat je bila izdelana pri čevljarju. Za vsak dan – za delo moški niso obuvali nogavic, temveč so noge oziroma stopala do gležnjev ovijali v pralne krpe, *šufece*. Ženske so obuvale bombažne nogavice, ki so jih podvezale nad kolenom. Mlajše pa so nosile že kupljene ali doma izdelane pasove za pritrdjevanje nogavic. Starejše žene so bile obute v visoke *čižme*, včasih z malo pete ali v nizke *čižme*. Mlajše so imele za zimo škornje ali *gojzerice*. Po zelo ugodni ceni so v mestu prodajali v trgovini Bata čevlje za vse starosti. Niso pa bili trpežni. Po obliki pa dokaj moderni. Ženske so nosile obleke, narejene scela ali posebej krilo in bluzo. Za doma je bil obvezen predpasnik z oprsnikom tudi pri čistejšem gospodinjanskem opraviilu. Za zimo so mlajše imele doma izdelane plašče in kot dodatek ovratnik in zapestnik iz pliša ali krzna. Pokrivala so bila za mlajše kape in šali, za starejše rute, šali in *šerpe*. Moški so bili poleti pokriti s slamnikom, pozimi s klobukom. Ta je bil včasih tudi lovski z okraskom – *feder puš*. Mlajši in delavci so nosili *šilt* kape.

Za nakupe so imele ženske cekarje ali pletene *korpe*, košare. Te košare so imele male nogice, bile so pravokotne oblike ali zgoraj malo razširjene in so se zapirale na vsaki strani s pokrovčkom. Kupljene so bile od krošnjarjev – Ribničanov. Imele so še usnjene torbice – *tošl* in denarnice – *goldtošl*. Robci so se bolj redko rabili. V robce so zavezovali tudi denar.

Spodnje perilo je bilo iz pralnega bombažnega blaga ali iz tanke flanele. Spodnje srajčke so bile ohlapne in spete na ramenih. Nedrčki so bili spredaj z gumbi speti. Hlače so bile ohlapne. Moški so nosili spodnjice spodaj s trakci zavezane. Ponavadi so spali v spodnjem perilu. Redki so se preoblekli v spalne srajce.

Neveste so imele po navadi dolgo belo obleko ali preprostejšo, krajšo. Na glavi so nosile pajčolan ali drug okrasek iz suhih rož ali malih voš-

čenih cvetov. Tudi šopek iz drobnega suhega cvetja, ki se je hranil za spomin. Pazilo se je, da je nevesta smela nositi belo obleko.

Kot okrasek so žene nosile uhane in verižico z nabožnimi okraski, skrito pod spodnjo srajco. Moški so nosili uhan v enem ušesu in uro na verižici v malem žepu telovnika – za k boljši obleki. Železničarji pa so uro nosili v prsnem žepu uniforme.

Moški so imeli tobak za njuhanje ali zavijanje spravljen v posušenem prašičjem mehurju ali v pločevinastih tobačnicah. Za cigarete so imeli cigaretnice. Kupovali so tudi papirčke in tobak in si sproti delali cigarete. Vžigalicam so rekli *žigice*. Prižgali so si tudi s *fajercajgom*.

Posteljina – rjuhe so bile platnene iz kupljenega blaga. Vrhnja rjuha je bila okrašena s čipkami in vezenjem. Kupili so še že prešite odeje – *kovtre*, volnene odeje, pernice. V blazinah je bilo domače perje. Posteljna pregrinjala so bila kvačkana, *heklana* iz debelejšje bombažne preje. Ali tudi kupljena z različnimi vzorci. Zaves na oknih niso imeli. Zagrinjali so zvečer z enostavnimi zavesami, *firenki*. (V govoru je bilo zelo veliko nemških *spakedrank*, tako da so se te besede udomačile.)

Za ženski svet in predvsem za mlade, tudi za otroke je veljalo, da je moralo biti za vstajenje, ko je bil v cerkvi obred s procesijo, nekaj novega od oblačil. Ne glede na vreme je bila to pomladna obleka in nizki čevlji, torej nekaj, kar se je videlo na zunaj.

Otroci so bili oblečeni enostavno in nekako do četrtega leta vsi enako: v krilu in spodaj nič. Tako oblečen otrok je lahko počepnil kjer koli in opravil potrebo. Če je bilo možno, je bil na novo oblečen, ko je šel prvič v šolo. Za dojenčke niso imeli kaj prida plenice. Za zavijanje so porabili vse mogoče. Tudi jih niso sproti prali temveč posušili in zopet uporabili, a ne pri vsaki hiši. Dojenčke so tesno povijali z dolgimi belimi, rdečkastimi ali svetlo modrimi povoji. Otrok je bil povit od vratu do pet. Zibko so včasih močno zibali, da so ga uspavali.

Večji otroci so ležali pri mami. Za vsakega člana družine ni bilo postelje. Zakonci so spali v eni ali dveh posteljah. V *veliki hiši* ali v manjši, če ta ni bila od starih staršev. Če je bil pri hiši le eden od starih staršev, je ta imel prostor v *štibeljcu* poleg velike hiše. Nekaj jih je spalo na peči ali na klopi ob njej. Starejši fantje so radi spali v senu, posebno kasneje, ko so pričeli vasovati. Posli so spali: v *štali* moški in ženski v *kamri*.

Perilo so prali različno. Običajno so imele gospodinje določene dneve za pranje, če je bila gospodinja bolj vezana na dom in ni imela dela na polju. Ponavadi se je perilo namakalo. Zatem se je namililo in ročno drgnilo na pralniku ali na mizi. Nekaj časa se je pustilo namiljeno. Prvo izpiranje je bilo doma, kjer ni bilo zadrege za vodo, ali pa na potoku. Če se prav spomnim, je bila v naši vasi vodovodna napeljava v vsaki hiši. Belo perilo so potem kuhali na štedilniku ali posebnem kotlu, kjer so vodo grela na drva. Kuhano ali tudi samo poparjeno so ohladili, oželi in do čistega oprali v potoku. Perilo je moralo biti v lepem zaporedju obešeno, to je bilo pravilo in to so ocenjevali. Za pranje so uporabljali kupljena ali domača pralna sredstva – lug iz oglja, domače milo. Likalo se je z železnim likalnikom na oglje. Pri vsaki hiši so imeli pogrinjke, to je lepo vezane male prte za razne prilike. Na primer, kadar je prišel v hišo duhovnik in je prinesel bolniku poslednje olje. Kot prt za *jerbas* ali košaro za velikonočna jedila. Kot rjuhe za okrasitev mrliškega odra.

Pri izpiranju na potoku so žene uporabljale *perivnik*. Spirale so tako, da so tolkle s kosi perila in s stiskanjem perila na perivnik. Največkrat so prale tudi pozimi, ker tam ni bilo zaledenelo.

Bolezni, nesreče in zdravljenje

Ob bolezni, nesreči in drugih potrebah je veljalo, da so si sosedge med seboj pomagali. To ni bil samo nagib pomagati, temveč je veljalo načelo, da bo povrnjeno, kadar bo potreboval nekdo, ki je *preje* pomagal. Za prehladne bolezni, ledvične in pljučne bolezni, za rane, opekline in drugo so zelo veliko uporabljali domača zelišča, kot so čaji in obloge. Vsaka mati je najprej prva pomagala predvsem otroku in drugim članom družine, predno se je poklicalo zdravnika na dom ali bolnika peljalo k zdravniku. Včasih je bila pomoč zdravnika že prekasna. Ni pa manjkalo tudi povsem vraževernega zdravljenja. Na primer bradavice si preštel in napravil toliko vozlov na nitki sukanca, kolikor jih je bilo. Kadar je bil poln mesec, si moral dati nitko pod žlebni kamen in nekaj govoriti. Se ne spominjam, kaj.

Kljub temu, da ljudje niso hoteli zanemarjati ali zavlačevati pomoči potrebnemu, se je včasih zgodilo, da so *preje* iskali pomoč in poklicali živinozdravnika za bolno žival.

Zelo razširjena je bila glistavost. Baje je bilo uspešno zdravilo zelo kislo vino, ki so ga dajali piti otrokom.

Žene so si izkušnje o domačem zdravilu izmenjavale in nobena ni čuvala v tajnosti tega, kar je vedela.

Kadar je bil bolnik zelo slab in še posebno, če je privolil ali prosil sam, so poslali po duhovnika, da je bolnika sprevidel za zadnjo uro. Ko je bilo to opravljeno, so prišli v sobo, v hišo domači in so molili. Poklicali so tudi bližnje sosedo. Vse so spremljali z veliko spoštljivostjo. Kdor je duhovnika srečal, ko je nesel zadnjo popotnico bolniku ali umirajočemu, se je globoko priklonil, prekrižal ali pokleknil. Ministrant, ki je spremljal duhovnika, je zvonil s posebnim zvončkom.

Ob smrti so v *veliki* ali *mali hiši* ponavadi na postelji pripravili oder za mrliča. Sosedje so vselej pomagali. V vasi je bil moški ali ženska, ki se je posebno dobro spoznal na razna opravila, naj si bo v primeru žalosti ali veselja. Pokojnega so preko noči čuvali. Ob krsti so pomolili in o pokojniku le dobro govorili. Tudi peli so nabožne pesmi ali domače žalostinke. Oder so okrasili z lončnicami ali svežim cvetjem. Za pokropitev je bila vejica pušpana ali asparagusa ali oljke. Vence so pletli iz pušpana, bršljana, zimzelena in svežih rož ali tudi suhih in doma narejenih rož. Domači so obiskovalce ponoči pogostili z vinom, žganjem, čajem in prigrizkom. Za pogreb so se že poprej dogovarjali. Določili so, kdo gre pred krsto, kdo nosi križ, luč, sveče, vence, šopke, krsto ter kdo gre za krsto – navadno prvi od svojcev. Navada je bila drugačna za moške in ženske, mlajše in otroke. Svojci so bili za pogreb oblečeni v temno. V temno so bili oblečeni še kasneje ob nedeljah, za delo pa kot po navadi.

Do farnega pokopališča je bilo tri kilometre in če je bil umrli težak, so se pogrebci med potjo izmenjali. Pogrebci so bili po pogrebu obvezno postreženi na domu ali v gostilni. Prav tako se je povabilo nekatere od udeležencev pogreba.

Duhovnik je od doma pokojnega spremljal pogreb. Pogreb je bil največkrat z mašo. V navadi je bila sedmina. Sedmi dan so bili domači kot tudi sorodniki pri maši za pokojnega in tudi na pogostitvi na domu ali v gostilni.

Pogosto se je v družinah pokojnih kaj spremenilo in neprijetna so bila opravila na sodišču radi dediščine in podobno.

Sosedje so radi pomagali v primeru požara, strele, po vojni in podobno. Na primer, kadar je bilo dolgotrajno in močno deževje, je Krka močno narasla, prav tako tudi potok in talna voda. Poletne vročine so včasih spremljale hude nevihte tudi s točo in uničile pridelek, od slane so bila prizadeta polja, sadovnjaki, vinogradi.

Vaščani so radi pomagali tudi *prosjakom*, beračem. Nekateri so se redno, nekako ob določenem času pojavljali. Dobili so vsaj kos kruha, nekaj par – četrt ali pol dinarja, kos obleke in podobno. Nekje so kuhali še za enega ali več *ta lačnega*, za primer, če kdo pride. Ta navada je bila tudi v družini mojih staršev.

Sosedje so si pomagali tudi pri poljskih spravilih, v vinogradih, ob telitvi, držanju prašičev pri klanju, pri sečnji in grabljenju v gozdu, pri zidanju, raznih prevozih.

Rekli so, *dober sosed je lahko boljši kot sorodnik* in podobno.

Nekako praviloma so bila le dva ali tri gospodinjstva, ki so bila najbližji sosedje, v tesnejši povezavi.

Bila je opazna vaška posebnost, da so vaščani v vsakem koncu vasi živeli sami zase – tako kot je potok naravno delil vas v dva dela. Včasih je šlo tudi za nekakšno tekmovanje, kateri konec vasi se bo bolje izkazal. Ni bilo medsebojne pomoči, družabnega druženja in povezanosti. To je bilo očitno že pri otrocih. Potepali in igrali smo se vsak na svojem koncu. Bile so hiše odprtih vrat, kamor smo radi zahajali, ali le nekaj hiš, kamor nismo radi zahajali ali le poredko.

Moje otroštvo in moja mladost

Moje otroštvo je bilo zelo lepo. Nekaj malega sem že omenila. Preživljala sem ga v Bršljinu. V nižjih razredih osnovne šole smo se pri igri skupaj družili deklice in dečki. Kasneje pa dekleta zase in fantje zase. V šoli nisem bila med prvimi, temveč med srednjimi. Vseh pet let nas

je učila ista učiteljica Milena Sušnik. V razredu smo bile le deklice, dečki so bili posebej. Vsako leto nas je naučila igrice enodejanko. Pri nekem nastopu smo bile vse enako oblečene, v belo bombažno brezrokavno oblekico z izvezenim cvetličnim motivom ob robu.

Zimsko veselje je bilo kepanje, postavljanje sneženega moža, *delati slike*, ko smo se vrgli na sneg in opazovali odtis. Sankali smo se kar po klancu skozi vas in pazili, da nas ne zasači cestar – ker je bila po sankanju cesta gladka, posebno, če je zaledenela. Kako prijetno je bilo, ko smo premraženi prišli domov in je bila mama doma in kuhinja topla. Že večji fantje so si sami napravili smučke in se preizkušali zunaj vasi. V mestu so pa imeli drsališče – poleti igrišče za tenis. Malo zavistno smo opazovali drsalce – tudi mestne otroke. Kadar je korakala čez vas novomeška godba na pihala, smo tekli za njo. Kadar je na posebnem vozičku sladoledar pripeljal sladoled, smo doma prosili za krone, da smo si ga kupili.

Povabljeni sem bila tudi na pašo, kjer smo zakurili ogenj in pekli krompir.

V naši vasi je bila v mesecu maju v navadi *šmarnična pobožnost*. Nasproti naše hiše je bila kapelica. Dekle iz vasi je bralo molitve in litanije. Ona je občasno tudi skrbela za okrasitev kapele z lepim prtom in rožami. Tudi pri studencu je bila zahvalna kapelica, vsekana v skalo in tudi tam je bila pobožnost. Vaščani so raje prihajali k kapelici.

Tudi če je bilo v mesecu maju hladnejše ali deževno vreme, smo bili otroci že bos. Radi smo cepetali v lužah.

Bližina Krke, ki je mirna, nederoča reka, je vabila na kopanje. Plavanja smo se naučili v potoku. Malo pred mlinom je bil potok ravno prav globok in ozek, da smo plavali preko. Travniki ob potoku z manjšimi skalami je bil primeren za igranje. Bil je graščinski in ker ni bil uporaben za nič drugega, nas niso preganjali. Ko smo bili že malo sigurnejši, smo se kopali v Krki. Blizu, kjer se je potok Bršljinščica izlival v reko, je bila plitvina. Še pogumnejši pa so plavali na drugi breg. Tu je bil gozdček, kjer smo se najedli borovnic.

Blizu Bučne vasi je bil hrib in gozdiček imenovan Borovničevcevec. Tja smo v skupini petih, šestih otrok šli nabirat borovnice. Nisem nabrala več kot dvolitrsko kanglico, vendar žametno lepih borovnic. Mame so pripravile sok, borovničev *štrudelj* in podobno.

Ko so pri sosedih klali, smo dobili koline, ob trgatvi pa grozdje. Moji domači so se oddolžili za Miklavža z obdarovanjem s praktičnimi darili – s potrebščinami za šolo in podobnim – in z malo sladkarijami. Kljub temu, da smo že malo večji šolarji vedeli, kako je z Miklavžem, smo se bali, kadar je Miklavž v spremstvu *parklja* hodil od hiše do hiše. Na *tepežni dan* smo otroci hodili *tepežkat* od hiše do hiše, tudi na drugi konec vasi.

Igre so bile različne: *ringce podajat*, *kaj bi pa radi*, petje ...

Deklice smo iz tanjših dolgih bilk pletle kitke in napravile košarice.

Fantom, dečkom je bilo dovoljeno več kot deklicam, mladenkam. Nadzor nad deklicami je bil večji. Omenila sem že, da so bili fantje zase, dekleta, mladenke pa zase. Pomladi smo dekleta v skupini treh, štirih radi pešačile. Najraje po gozdni bližnjici v faro vasi Prečna in naprej po soteski v Luknjo. Tam je bil širok izvir potoka Temnica, zajezen, da se je preko jezusa prelival močan slap. Tam je bila zgrajena mala elektrarna. Naš namen je bil nabrati šopek zvončkov z dvojnimi cvetom ali še najti cvet teloha.

Prečna je dajala vtis malo neurejene vasi. Na začetku vasi blizu osnovne šole je bila cerkev, posvečena sv. Antonu. Ta cerkev je bila zelo velika in zato ne vselej polno zasedena. Še bolj na začetku vasi blizu gozda je bilo faro pokopališče.

V mali dvorani župnišča so imeli za gledališko igro navdušeni župljani vsako leto eno ali dve predstavi. Otroci smo se tik ob odru stoje *drenjali*.

Nekaj posebnega je bil ogled filma v prosvetnem ali sokolskem domu v Novem mestu. O tem so se dekleta še dolgo pogovarjale. Ob prostih popoldnevih, največkrat ob nedeljah, smo delale ročna dela, se pogovarjale in pele. V mešani družbi s fanti smo bile pri kakšnem opravilu, na primer pri ličkanju koruze, luščenju fižola.

Fantje so imeli svoje igre. Igrali so nogomet in se preizkušali v drugih spretnostih, v balinanju in kegljanju. Fantje so za god radi zapeli dekletom pod oknom. Že v temi so šli skozi vas in peli. Pleskovičev fant iz sosednje vasi Muhaber je odlično igral na harmoniko.

Srednja, štiriletna meščanska šola mi ni delala težav. V prvem in zadnjem razredu sem bila odlična. Oproščena sem bila zaključnega izpita, to je male mature. V razredu smo bila dekleta skupaj s fanti. Že v pr-

vem razredu so nas vikali. Predavatelj je bil za vsak predmet posebej. Razrednika smo imeli le za eno leto. Sošolci so bili tudi *vlakarji*. Imeli smo pevske zbor Novomeški škrjančki in bili drugi, prvi pa so bili Trboveljski slavčki. Dober zbor so imeli tudi v gimnaziji. V zboru je pela Vilma Bukovec, doma iz Trebnjega, kasnejša zelo uspešna operna pevka. Staro gimnazijsko poslopje je bilo poleg naše nove šole, kjer sta bili osnovna in meščanska šola. V tretjem razredu se spominjam lepega dvodnevne izleta na Plitvička jezera. Ne vem, kje smo kupili dalmatinske čepice in jih več kot teden dni nosili še med poukom. Veroučitelj Oblak je temu zelo nasprotoval. Na izletu je bil tudi četrti razred.

Po končani meščanski šoli sem se jeseni istega leta vpisala na enoletno trgovsko zasebno šolo v Kandiji. Ravnatelj in predavatelj večina predmetov je bil gospod. Dular. Bil je še mlajši učitelj za strojepis in steno grafijo. Večina nas je bilo deklet. Šola je imela namen usposobiti za samostojno vodenje knjigovodstva ali kakršnokoli administrativno delo.

Stara teta Ivana, sestra moje pokojne stare mame, imenovali smo jo *ljubljska teta*, je bila upokojena poštna urednica in je želela, da bi se odločila za delo na pošti. Na tistem sem bila zelo zadovoljna, da ni bilo prostega mesta na pošti v Novem mestu, ker me to ni veselilo.

Ker v druge poklicne srednje šole niso sprejemali dijakov pred dopolnjenim osemnajstim letom, sem ostala doma in pomagala moji drugi mami Kati pri gospodinjskih opravilih. Prav tako sem občasno pomagala teti Gusti, ki je imela majhno trgovino z mešanim blagom v Nemški vasi blizu Trebnjega.

V letih 1940-1942 in naprej se je dogajalo marsikaj v naši družini, v vasi, v ožji domovini in v skupni državi Jugoslaviji.

Idilično življenje na vasi se je spremenilo radi druge svetovne vojne. Že v letu 1939 je prišla v vas družina iz Češke. Bili so Židje. Gospod se je zaposlil v keramični tovarni. Imam jih v spominu. Prihajali so nakupovat v našo trgovino. Ko se je pri nas začelo, so odšli neznano kam.

Ravno v velikonočnem času, pred cvetno nedeljo, so Nemci leta 1941 bombardirali Novo mesto – bilo je nekaj škode – in zatem vkorakali. Prišli so, odšli in pojavili so se italijanski vojaki. Teh je bila polna vas, pri vsaki hiši so zasedli, kjer se je dalo. Obnašali so se, kot da so na veleškupinskem počitnikovanju. Nekatere oficirje so prišle obiskati tudi žene in so se tu zadržale. Pojavile so se tudi druge dame za boljše po-

čutje vojakov. Ob večerih so se zbirali v sosedovem, kamnosekovem sadovnjaku, igrali na inštrumente in prepevali. Med njimi je bil odličen tenorist. Prepeval je arije in znane popevke. Ob nedeljah so imeli bogoslužje na prostem, ki ga je vodil vojaški duhovnik. Pri nas sta se namestila dva oficirja, dva komornika - *purša* in vojaki v nekdanjem hlevu in v pražarni. Včasih sta komornika tudi kuhala v naši kuhinji. Spominjam se starejšega. Bil je že v abesinski vojni. Zjokal se je in povedal, da ga doma čaka nevesta: »Tutta bella, tutta bianca.« Nekako smo se razumeli. Oče je znal italijansko. Njihova hrana je bila zelo enolična. V vasi je zmanjkalo mačk, ujeli so jih in jih spekli. Niso poznali ljudi v vasi in niso opazili, da je manj fantov. Odšli so in se pridružili

odporniškemu gibanju. Pri mojem očetu se je učil za trgovskega pomočnika vaščan Lojze. Odšel je, in tudi moj brat. Po vojni pa nekaj fantov in tudi deklet ni bilo nazaj. Šli so drugam, so padli ali kaj drugega.

Ker sem bila od jeseni leta 1942 dalje v Ljubljani, mi je bilo na srečo med vojno marsikaj hudega prihranjeno. Sestro Lojzeta, trgovskega vajenca pri očetu, so Nemci ustrelili kot talko. V zgornjem koncu vasi, pri gostilni, pa gospodarja in tri hčerke. Mlajša, Danica Kastelic, je bila moja sošolka. Ena hčerka je ostala, ker je tisti dan ni bilo doma. Bila je v zidanici na Trški gori. Vaščani so jo obvestili, naj tam ostane. Moj oče je moral nemškemu vojakom kazati pot v oddaljeno vas pod naprjeno puško.

Po vojni so vdrla v vas nova spoznanja. Prišlo je delno tudi do politične razcepljenosti, manj je bilo zaupljivosti. Ne glede na vse to je bila v družinah najvišja vrednota delavnost, zanesljivost, poštenost, skrb, da bi mladi znali poskrbeti zase in se osamosvojiti. Dekleta smo pomagala pri gospodinjskih opravilih, fantje so ob očetu pomagali pri drugih opravilih. Bila so dnevna, tedenska in letna opravila. To je bilo več ali manj samoumevno. Nismo ugovarjali.

Kako sem preživljala leta na Obali, v mestu Piran z okolico, od leta 1958 do danes

Leto 1958 je bilo v mojem življenju prelomno. Iz samskega stanu sem skočila v zakonski stan. Zaradi tega sem menjala kraj bivanja, službo. Iz Ljubljane, kjer sem med šolanjem in službo preživela šestnajst let, sem se preselila na Obalo v mesto Piran, kjer je služboval moj sopotnik. To ni bil mačji kašelj. Malo več kot teden dni je bilo časa za ureditev stanovanja, delno spoznati mesto, se predstaviti na novem delovnem mestu. Prvih vtisov o kraju in mestu zato ne morem opisovati. Pred preselitvijo sem bila enkrat samkrat na kratkem obisku v Piranu. Prvič sem videla morje leta 1948, ko smo zdravstveni delavci bili na poučnem izletu do Pulja v hrvaški Istri. Ni me prevzelo. Oblačno nebo je odsevalo na morski gladini, nobene modrine. Sem pa okusila slanost morja. Po letu 1952 sem bila z zdravstveno počitniško kolonijo s predšolskimi in šolskimi otroki v mladinskem okrevališču v Savudriji, blizu svetilnika. Če se prav spomnim, je trajalo več kot tri tedne. Dodelili so mi dodatni izredni dopust. Poleg dela v ambulanti, kjer je delala otroška zdravnica in laborant, je bil še čas za skok v morje in plavanje.

Za takratne piranske stanovanjske razmere je bilo dodeljeno stanovanje dobro že zato, ker je bilo v kuhinji korito z odtokom, vodovodna pipa ter sanitarije na izplakovanje. Bilo je v prvem nadstropju, malo temačno. Preko ozke ulice si videl k sosedu, denimo, kaj so postavili na mizo, in tudi slišal glasnejši pogovor. Počasi smo stanovanje malo preuredili tako, da so bili vsi trije prostori pod enim ključem. Hodnik smo pregradili s steno, napravili v steni vhodna vrata in pridobili predsobo. Na ogled je prišel tudi lastnik in je bil zadovoljen. V drugem nadstropju, nad nami, je živel prijazna družina. Iz podstrešja se je po ozkih stopnicah prišlo na teraso, kjer smo sušili perilo.

Moja prva služba je bila v Splošni bolnišnici Koper, bolnica Piran, na oddelku za ušesa, nos in grlo. Tam sem delala od jeseni leta 1958 do pomladi leta 1960. Oddelek je vodil sedaj že pokojni dr. Černič, specialist. Oddelek je bil v drugem nadstropju stavbe. V prvem nadstropju pa je bil interni oddelek, ki ga je vodil primarij dr. Čebihin, specialist, ter okulistični oddelek, ki ga je vodil dr. Zajc, specialist. V pritličju so bile pisarne, laboratorij, rentgen, kuhinja, obednica, shrambe, lekarna.

Bolnica Piran ima svojo zgodovino. Naj zapišem kratek povzetek iz *Biltena sindikata zdravstvenih delavcev*, objavljenega leta 2001. Jeseni tega leta smo se v Portorožu, v hotelu Marko, srečali bivši sodelavci bolnišnice. Ugotavljali smo, da so se v letih skupnega dela stkale trdne medsebojne vezi. Bolnica Piran je delovala od leta 1952 do leta 1988, do preselitve v Izolo. Temeljni kamen za gradnjo v Piranu je bil postavljen v letu 1844, na hribčku, nasproti minoritskega samostana. Sredstva je dal iz svoje zapuščine Antonio Caccia in drugi dobrotniki iz vrst premožnih meščanov. Stavba je bila namenjena onemoglim in starejšim bolnikom s kroničnimi boleznimi. Zdravniki iz mesta so nudili zdravniško oskrbo, za nego so skrbele sestre usmiljenke, redovnice. V prvih letih po vojni so radi novih potreb prebivalce stavbe postopoma preselili v minoritski samostan, v stavbi pa postopoma uredili že omenjene oddelke. Prvi stalni zdravnik je bil dr. Vojteh Pertot, kasnejši šef infekcijskega oddelka v novi zgradbi poleg bolnice. V bolnici so v začetku in tudi kasneje občasno gostovale skupine zdravnikov specialistov iz Ljubljane. Spoprijemali so se z endemskim trahomom, epidemijo paratifusa B, epidemijo seroznega meningitisa. Bili so uspešni. Težkih bolnikov ni bilo več potrebno pošiljati na zdravljenje v Trst.

Oddelek, kjer sem delala, je bil domala vselej polno zaseden. Sprejemali so tudi bolnike iz bližnjih krajev sosednje hrvaške Istre. Na specializaciji sta bila še dva zdravnika. Kot sestra instrumentarka sem delala v operacijski sobi. Vezana sem bila na dežurstva na tri dni, tudi na dva dni. Po dežurstvu je bil običajen delovni urnik, pogosto preko določene ure. Takrat je bil na vrsti na primer sprejem novih bolnikov ali kontrolni pregledi že odpuščenih. Moj mož je že malo pogodrnjal, češ, da se ni zato oženil, da bom več zdoma kot doma. Prednost je bila ta, da so se lahko tudi svojci uslužbencev hranili v bolniški menzi, tako da je odpadla skrb za kuhanje kosila. Spominjam se prijazne, odlične glavne odgovorne kuharice, Kristine. Tudi bolniki so bili zadovoljni z njeno kuho. Kuhalo in peklo se je na velikem štedilniku sredi kuhinje, še na drva in premog. Tehnične in vzdrževalne službe so bile izven stavbe, na primer pralnica, likalnica, šivalnica. Vse se je nosilo na rokah, na ramenih, ob vsakem vremenu. Čez leta se je tudi to uredilo. Pridobili so na dvigalu in drugem.

Skrb za dom, službo, uvajanje in navajanje na novo je nekako oviralo zanimanje za mesto samo, za njegovo zgodovino, gradnjo, posebnosti, značilnosti, podnebne razmere, prebivalstvo, skratka, za utrip življenja

v mestu in okolici, v zaledju. Z eno nogo si še v starem kraju, od koder si se priselil.

Občasno so naju obiskali moji domači, oče, teta, sestra. Moževi domači, brat, svakinja, nečaki, moja ljubljanska gospodinja, nekatere ljubljanske sodelavke. Popeljala sva jih malo naokoli, v Fieso, v Portorož, Sečo, Strunjan, v bližnja naselja v naši občini.

Jeseni v letu 1959 se nama je rodila hčerka. Na svet je pokukala v ljubljanski porodnišnici. Nekaj časa sva bili zatem pri mojih doma na Dolenjskem. Takrat je bil poporodni in predporodni dopust kratek. Ndaleč od nas v isti ulici je bila ena družina pripravljena sprejeti punčko v varstvo.

V letu 1960 se je ponudila prilika za spremembo službe v Zdravstvenem domu v Piranu, v dispanzerju za predšolske in šolske otroke. Delovni urnik je bil le dopoldanski in enkrat ali dvakrat tedensko še nekaj ur popoldan. Nedelje in praznike sem imela proste. Posvetovalnica za matere in nosečnice ter ginekološka ambulanta sta bili v Portorožu. Vsaka dejavnost je imela svoj urnik, na primer posvetovalnica za zdrave, ambulanta za bolne. V Zdravstvenem domu je deloval tudi proti tuberkulozni dispanzer z rentgenom. Tu so bili splošna ambulanta za odrasle, odprta dopoldan in popoldan, zobna ordinacija, laboratorij. Vsi smo se med seboj spoznali in lepo sodelovali.

Enkrat letno so bili sistematski pregledi šolskih otrok. Za piranske šolarje slovenske in italijanske šole večinoma v Zdravstvenem domu, za okoliške šolarje v šolah v Portorožu, Luciji, Strunjanu, Sečoveljah, Ravnu. Šolarji osnovnošolci in kasnejši dijaki so posebna skupina prebivalcev, ki je zelo potrebna zdravstvenega varstva in ugotavljanja, kaj vse vpliva na njihovo rast, razvoj, zdravje.

Slovenska osnovna šola v Piranu je imela tistikrat nad tisoč učencev, točno 1057. Pouk je bil dvoizmenski, dopoldan in popoldan, menjaje na dva tedna. Stavba šole je bila v nekdanjem samostanu redovnic, nekoliko obnovljenem. Imela je pomanjkljivosti glede osvetlitve, garderobe, ki je bila kar v učilnicah, premalo je bilo straniščnih školjk, umivalnikov. Ogrevanje je bilo na drva ali premog. Šola je imela majhno telovadnico z malo rekviziti. Sprostitev med odmori je bila omejena, temu je bilo namenjeno le majhno dvorišče. So pa že takrat začeli razmišljati o novogradnji, ker so tudi predvidevali povečanje števila otrok.

Italijanska osnovna šola je bila na obali blizu muzeja. Število učencev je bilo manj od sto. Dvorišča ni imela. Sprostili so se v bližnjem parku. Šola bo še ostala tam. Sedaj jo temeljito obnavljajo.

Slovenska osnovna šola v Portorožu je gostovala v privatni stavbi in je bila zato manj primerna, učilnice so bile tesne, garderoba je bila na hodniku. Šola je imela veliko dvorišče z bogatim zelenim nasadom. Neugodna je bila bližina prometne glavne ceste. Šoli je bil priključen otroški vrtec v dveh prostorih. Mešanje otrok je bilo kljub pozornosti neizogibno.

Šolsko poslopje v Strunjanu je bilo zadovoljivo, imelo je vzoren red. Število slovenskih in italijanskih otrok je bilo majhno. Šola je imela vrt in dvorišče.

Šolsko poslopje v Luciji je bilo zelo neprimerno, domala najslabše v občini. Ni odgovarjalo glede učilnic, stranišč, vode, ogrevanja, zračenja. Ni bilo zbornice, telovadnice, delavnice. Imelo je dvorišče z vrtom in zelenjem. Bilo je šest oddelkov slovenske šole in štirje oddelki italijanske šole. Ker je Lucija postala zelo veliko naselje, je sčasoma prišlo do novogradnje kompletne osnovne šole, slovenske in italijanske.

Šolska zgradba v Sečovljah je bila nova, odgovarjala je vsem potrebam. Lega je bila ugodna, nudila je možnosti za dozidavo in razširitev. Dvorišče je bilo nekoliko premajhno. Število učencev je bilo nad tristo. Italijanski oddelek je imel desetkrat manj otrok. Šola je uspešno reševala stanovanjski problem učiteljev.

Šola v Ravnu je bila najbolj oddaljena od mesta. Staremu in prenovljenemu poslopju je bil dozidan nov, ustrezen trakt. Ni bilo vodovodnega omrežja, kljub temu je bila šola dobro vzdrževana. Učenci višje stopnje, od petega razreda naprej, so se vozili v šolo v Sečovlje. Precej prebivalcev se je namreč preselilo v dolino in število otrok se je zmanjšalo.

Naj omenim še obisk zdravnika in sestre zaradi sistematskega pregleda v Vzgojnem zavodu Elvire Vatovec v Strunjanu, v bivšem frančiškanskem samostanu ter v Zavodu za gluho in naglušno mladino v Portorožu. Sistematske preglede šolskih otrok so opravili zdravniki iz splošne ambulante, dr. Vadnov Vida v Piranu, dr. Rehar Anton v Portorožu in dr. Jurman v Sečovljah.

Morda bo kdo pripomnil, s kakšnim namenom opisujem poslopja, uređitev, sistematske preglede in tudi kratek opis svojega dela. Kaj ima

vse to opraviti z vtisom, sprejetjem obalnega mesta. Spoznati zaledje je tudi prav in pametno. Kar nekaj otrok je bilo ob pregledu iz zdravstvenih ali socialnih razlogov določenih še za nadaljnjo obdelavo. Potrebni so bili obiski na domu. Na območju občine je bilo in je še šest vaških naselij, Strunjan, Lucija, Sečovlje, Raven, Nova vas, Padna. Zaselki so Špehi, Goreli, Delbeli, Koščiči in Čehuti. Naselja so strnjena, gručasta ali raztresena. Za strnjena naselja je značilno, da se nekaj hiš stisne in nasloni druga na drugo. Skupno je bilo dvorišče, skupna naprava za pitno vodo, *štirna*. Pod isto streho so bila združena tudi gospodarska poslopja, hlev, senik, skedenj, klet in shramba. Odprta ognjišča so že takrat nadomestili zidani štedilniki. Letna kuhinja je bila na prostem. Hiše so bile večinoma enonadstropne, tudi podstrešni prostor je bil izkoriščen. Sanitarije so bile izven hiše, za hišo ali na dvorišču. Bila so enostavna, zbita iz desk, imela so greznico ali so bila povezana z gnojiščem. Vas Padna in Raven sta imeli lasten vodovod, zgradili so ga po vojni tako, da so zajezili dobre studence. Glede klime in gradnje so bila ta naselja zdrava.

Raztresena naselja so bila Strunjan in Lucija z zaselki Liminjan, Vinjole, Seča in Jernej ter naselje Sečovlje z zaselki Dragonja, Mlini, Parecag, Čedelj. Tu so bile hiše postavljene bolj na široko. Kljub starosti so bile te hiše dobra bivališča. Sanitarije so bile izven hiše. Hiše v dolini so bile vlažne, saj so bile tam nekdanje soline.

Do večjih naselij je peljal avtobus, tudi šolski, sicer je bilo veliko pešačenja, ni bilo koles, motorja, avtomobilov. Zelo, zelo sem še dandanes zadovoljna, da sem vse to obšla. Zadovoljna, da sem spoznala notranjo in zunanjo ureditev bivališč, predvsem zaslutila, kako živijo, kaj delajo, kaj in kako gospodinje kuhajo in še bi lahko naštevala.

Mesto Piran je mesto strnjenega tipa z ozkimi ulicami in gosto pozidanimi hišami, ki se naslanjajo druga na drugo. Nekatere stavbe so iz 14. in 15. stoletja. Večina je iz obdobja 16. in 17. stoletja. Zlasti v zahodnem delu mesta so hiše ozke in temne, ulice pa med seboj povezane z oboki. Človek dobi vtis, da stopa po ozkih, temnih hodnikih. Razen hiš ob sami obali in ob redkih majhnih trgih so to večinoma zgradbe s premalo sonca in zraka. Vrhnja nadstropja pa so imela takrat v večini primerov zaradi dotrajanosti druge hibe. V mestu samem ni večjih parkov, igrišč ali vrtov. Le nad mestom je zeleni pas. Stanovanja so bila enonadstropna in večnadstropna. Pri etažnih stanovanjih je bilo v vsa-

kem nadstropju nameščeno po eno enosobno, dvosobno ali trisobno stanovanje. Najboljša stanovanja so bila v drugih nadstropjih, v prvih slabša, ker je segala talna vlaga do prvega nadstropja. Slabša stanovanja so bila tudi v vrhnjem nadstropju, zaradi dotrajane strehe, prepuščanja vode in zaradi poletne vročine. Do nedavnega so skoraj vsa ta stanovanja imela vodo v skupnih prostorih v pritličnih kletih, kjer so bile tudi sanitarije, drvarnice, delavnica, pralnica. Fekalije in odpadne vode so se stekale v greznico ali pa po ozkem in plitvem kanalu naravnost v morje. Sčasoma so začeli z adaptacijami stanovanj. Zgradili so sanitarije in tudi kopalnice.

Kletni prostori so bili vlažni, zatohli. Podzemne kleti nima nobena hiša v Piranu. V kletih je bilo leglo miši, podgan, ščurkov in lesnih gob. Le nekaj kvadratnih metrov obsegajoča dvorišča so navadno skupna za več hiš. Služijo kot svetlobni jašek. Najvažnejši prostor stanovanja je bila še vedno kuhinja, ki je bila obenem bivalni prostor, neredko tudi prostor za nočni počitek, predvsem otrok. Že v tistih letih ni bilo več odprtih ognjišč, pač pa električni, plinski štedilniki in štedilniki na drva. Nad štedilniki je ponekod ostala napa, ki je odvajala soparo skozi dimnik na prosto. Drugi stanovanjski prostori niso imeli ogrevalnih naprav. Okna so imela v glavnem enojno zasteklitev in lesena polkna. Drugi tip stanovanj je bil grajen tako, da je bil v vsakem nadstropju po en stanovanjski prostor. V vseh takih primerih je bila kuhinja v prvem nadstropju. Razen redkih primerov imajo hiše na strehah teraso za sušenje perila. Vse piranske hiše so grajene iz laporja, ki je bil domačinom najbližji, vsebuje pa precejšen odstotek morske soli, kar je vzrok za vlago v stanovanju. Ker je mesto zaradi urbanističnih in arhitektonskih posebnosti zaščiteno kot celota, večje adaptacije niso možne.

V samem mestu je bilo potrebno obiskati kar nekaj družin šolskih otrok in ugotavljati, kaj vse utegne škodovati zdravju stanovalcev.

Drugo naselje, Portorož, je od Pirana povsem različno. Nastalo je kot letoviški kraj. Tu ni ozkih in zatohlih ulic, vse je široko in odprto. K Portorožu spadajo še zaselki Beli križ, Fiesa, Šentjane, Pacug in Bernardin. Izven strogega centra so bile takrat še dobro urejene kmetije, kjer so se ukvarjali z vrtnarstvom, sadjarstvom in vinogradništvom. Stanovanjske zgradbe so imele manjše pomanjkljivosti kot v Piranu, bile so sončne, zračne, z manj vlage.

Na zdravje vplivajo tudi klimatske razmere. Klimatološko je naša obala med najugodnejšimi v Sloveniji. Vplivi morja se močno uveljavljajo tudi v gričevnatem zaledju. Veliko je jasnih dni, oblačni dnevi niso zelo mračni, megla pozimi je redkost, padavin je manj kot v notranjosti Slovenije. Neugodna so včasih zelo vroča poletja, kar vpliva na izgubo teka in prebavne motnje. Vroči dnevi z visoko stopnjo vlage vplivajo na duševno razpoloženje. Prehodi iz zime v pomlad in iz poletja v jesen so umirjeni, nezaznavni. Na zdravje lahko vplivajo tudi vetrovi. Tako na primer spada burja med zdrave vetrove. Največ piha od oktobra do februarja. Sem spadajo še mrzli sever, zahodnik in burin.

Klima je ugodna tudi za rastlinstvo. Sočivje, zelenjava in sadje dozorijo mesec ali še več prej, kot v notranjosti. Tla so ugodna za razne sredozemske rastline, kar poveča pestrost izbire. Preskrba s hrano se je takrat že izboljševala. Prehrano je izboljševal tudi ribji trg. Zaradi dovoza so bile cene živil v Piranu višje kot v Izoli ali Kopru. To je lahko tudi razlog za enolično in pomanjkljivo prehrano. Pogosto matere tudi niso vedele, kaj doraščajoči šolski otrok potrebuje. Ena od osnovnih nalog zdravstvenih delavcev je bila poučevanje in svetovanje. Ob sistematskih pregledih je bilo tudi zabeleženo, koliko šolskih otrok prejema šolsko malico in kosilo in kakšne so možnosti posamezne šole za pripravo hrane.

Na področju občine je novembra 1963 stanovalo 12.044 prebivalcev. Po odhodu Italijanov je bilo potrebno poseliti vse področje, razen višinskih vasi. Fluktuacija prebivalstva je bila v letih po drugi svetovni vojni zelo močna, tako da se je piransko prebivalstvo skoraj trikrat menjalo. Po letu 1958 se je fluktuacija umirila. Največ priseljencev je bilo iz Primorske in Štajerske, iz notranje Istre, tudi iz Dalmacije in južnih predelov Jugoslavije, iz Bosne. Naseljenci so prinašali iz krajev prejšnjega bivanja svoj način življenja. Družine se ne morejo takoj vživeti v novo okolje. Ne ugaja jim vselej tukajšnja klima, niti priroda. Namen preselitve je bil pogosto le začasen. Selitve in spremembe so imele lahko tudi negativen vpliv na šolarja. Zaradi duševnega napora je lahko prišlo celo do okvare zdravja.

Prebivalci mesta, občine, so bili zaposleni v pomorstvu, gostinstvu, turizmu, rudarstvu - v rudniku premoga v Sečovljah, v solinarstvu, industriji, uslužnostnih dejavnostih, obrteh, trgovini ter v komunalnih dejavnostih. Brezposelnosti ni bilo.

V dispanzerju za predšolske in šolske otroke sem delala do jeseni leta 1963. Zatem sem se ponovno zaposlila v bolnici Piran. Naj omenim še obisk porodnic na domu. Žene so večinoma rojevale v porodnišnici v Kopru. Po porodu jih je na domu obiskovala babica zaradi nege novorojenca, da je uredila popek in drugo, zaradi prehrane, dojenja, dodajanja umetne prehrane in poporodne pomoči materi. Kadar je bila babica odsotna, na primer zaradi dopusta, sem jo nadomeščala v Piranu in bližnji okolici. Ti moji oskrbovanci so danes že odrasli in imajo svoje družine.

Le delček napisanih podatkov iz moje službe v dispanzerju sem povzela iz moje diplomske naloge *Analiza okolja glede na patologijo šolskega otroka v Piranu in okolici*. Ponudila se mi je namreč prilika za izredni študij ob delu, za višjo stopnjo, za višjo medicinsko sestro.

Jeseni leta 1963 sem menjala službo. Pregovorili in zasneli so me za delo na infekcijskem oddelku, kjer sem delala do upokojitve, to je do pomladi leta 1982. Stavba infekcijskega oddelka je bila dvonadstropna, na novo sezidana poleg prve bolnišnice, po najnovejših kriterijih in pravilih izolacije. Oddelek je s svojo ekipo leta 1955 prevzel dr. Vojteh Pertot, specialist infektolog. Raven storitev in obseg dela v celotni bolnišnici se je zelo dvignila. Potrebe po šolanih kadrih so postale vse večje.

Ob bolnici so organizirali najprej bolničarsko šolo, kasneje pa štiriletno zdravstveno šolo za medicinske sestre. Srednja šola je bila v nacionaliziranem minoritskem samostanu, kjer je bil del stavbe tudi še namenjen domu onemoglih. Te oskrbovance so postopoma preselili v obnovljen in povečan dom v Izolo. Zaradi reorganizacije zdravstva na obali so dokončno preselili vse oddelke iz Ankarana, Kopra, Izole in Pirana v novo skupno stavbo, zgrajeno v Izoli. To se je zgodilo leta 1988.

V letu 1961 sem v Kopru rodila drugo deklico. Zopet je bil problem glede varstva. Bilo je naporno, pa smo se še kar zadovoljivo znašli.

V letu 1964 je bila dokončana gradnja štirih manjših stanovanjskih hiš med Rozmanovo in Gortanovo ulico. V vsaki hiši so bila po štiri stanovanja. Preselili smo se v prvo hišo, najbližjo mestnemu obzidju. Razgled od nas, z balkona, je zelo zelo lep. Vidi se na nasprotni zeleni hrib Arze in Razgled, na vzhodni del mesta, ki je grajen izven mestnega obzidja, viden je tudi del pristanišča in svetilnik ter preko morja severozahodna stran savudrijske obale. Kraj je miren. Sosedski odnosi so dobri, lepi.

Glede dela doma in v službi sem se držala pravila: »Ko greš od doma, zakleni vrata za seboj.« To je, pusti vse skrbi doma. Ko se vračaš iz službe, isto: »Zakleni vrata za seboj.« Vselej pa to ni bilo možno.

Mesto sem po tolikih letih že bolje spoznala. Piran je mesto, spomenik velike vrednosti, kjer domala na vsakem koraku srečuješ zgodovino in tradicijo. Dandanes pa se še postavlja vprašanje, kaj storiti, da bi ljudje bolje spoznali in vzljubili mesto. Začeti je potrebno že z zgodnjim osveščanjem pri otroku, po možnosti doma, v vrtcu, šolah, da bi dediščino spoštovali in negovali. Dandanes ni težava dobiti pisno gradivo, ki nas na preprost način o marsičem pouči. Tako na primer izvemo iz vodiča, izdanega leta 1972, precej o zgodovini Pirana in okolice, umetnostni zgodovinar pa nam v šestih obhodih mesta predstavi znamenitosti, zgradbe, trge, grbe, spomenike, cerkve in umetnine v njih. Nauči nas opazovati. Dediščina so naravni in kulturni spomeniki, predmeti, kraji. Za vse smo odgovorni, vsak posebej in vsi skupaj. Vse moramo ceniti kot darilo naših prednikov. Slovenska Istra je med slovenskimi pokrajinami prav posebna. V naši družini smo se potrudili, da jo bolje spoznamo. Z avtobusom smo se popeljali do Črnega kala in nato še malo naprej, zatem pa peščili mimo naselja Kastelec na Socerb, od koder je lep razgled na Miljski zaliv in Trst. Na Socerbu je bila že v srednjem veku zgrajena utrdba. V povirju Rižane stoji pri Hrastovljah znamenita cerkvice Sv. Trojica, kjer so freske iz 15. stoletja, med njimi znani Mrtvaški ples. Freske je odkril zdaj že pokojni Jože Pohlen, kipar in slikar. Bili smo tudi na Slavniku. Na hrvaški strani smo šli do Buj, Umaga, v Istrske toplice, Motovun, Kaštel, v Grožnjan. Marsikdo iz več razlogov nima te možnosti. Mu je pa na dosegu roke ali za plitvejši žep na voljo marsikaj. Krajinski park Sečoveljske soline v dolini Dragonje, muzej solinarstva, Forma viva na rtiču Seča v Luciji. Veliko kipov avtorjev z vsega sveta je posejanih po hribu do morja. V Sv. Petru ali Ravnu je Tonina hiša, etnološki muzej oljkarstva. V Padni je mala galerija Božidarja Jakca. V Portorožu je pri Splošni plovbi oddelek Pomorskega muzeja Piran. V Fiesi sta dve sladkovodni jezerci. V mestu samem je Pomorski muzej z zanimivo in bogato zbirko. Tu so še umetniške galerije: Mestna galerija, galerija Hermana Pečariča, galerija Meduza ter zasebni galeriji Duka in Gasspar. Zanimiva je Tartinijeva rojstna hiša, Tartinijevo gledališče, Tartinijeva družinska grobnica v frančiškanski cerkvi.

Zanimive in privlačne so razne prireditve. V zelo akustičnem minoritskem križnem hodniku so znani poletni glasbeni večeri. Razne prire-

ditve so v Tartinijevem gledališču in tudi na trgu samem. Obnavljajo se verski običaji, kot romanje po morju k Mariji strunjanski. Priporočilna procesija k zavetniku sv. Juriju se začne na Tartinijevem trgu – nekdanjem pristanišču – in se pomika po okrašenih ulicah do stolne cerkve ter se zaključi z bogoslužjem. Znani, lepi kip sv. Jurija nosijo gasilci. Zelo se je uveljavilo društvo Anbot, ki si prizadeva za ohranitev kulturne dediščine. Tudi društvo Prijatelji zakladov sv. Jurija deluje v tem smislu, da opozarja na kulturno bogastvo v stolnici in na sploh v mestu ter si prizadeva za ustrezno predstavitev teh zakladov turistom in domačinom. Plesna folklorna skupina Val sodeluje na raznih prireditvah, na primer na solinarskem festivalu. Prireditve so še v dvorani in na prostem v Avditoriju Portorož. Domače ljudske pesmi pojejo Šavrinke in še drugi ansambli.

Še bi lahko naštevala. Na nekaterih prireditvah je bila tudi ponudba istrske kulinarike.

Tukajšnji obalni prebivalci so zelo izkoriščali možnost nakupovanja v Trstu, največ na trgu Ponte Rosso. Predvsem so kupovali konfekcijska oblačila. Do Trsta so šli tudi po morski poti ali z avtobusom. Potrebno se je bilo znati, saj je bil dovoljen le določen denarni znesek. Italijani so pa pri nas kupovali, kar je bilo ceneje kot pri njih, na primer meso. In radi so kaj dobrega pojedli, to pa še danes.

Zelo sem zadovoljna, da sem spoznala Kras. Povabljeni smo bili na možev dom in smo ostali tudi dlje časa. Prevezla me je vaška arhitektura, dvorišča, portoni, s kamnitimi obzidki ograjene njive in njivice. Narava, drevje in rastlinje, pokrajina, vse to Kraševce zaznamuje, vpliva na njihov način mišljenja. Ko smo imeli lasten prevoz, smo se zaustavili na poti v več naseljih, v Sežani, Tomaju, Dutovljah, Štanjelu, Kobjeglavi, Komnu.

Je pa marsikaj, kar me do danes moti. Starejši občani želijo, da se stavba bolnice obnovi za oskrbo starejših in onemoglih že zato, ker se za sprejem v Dom upokojencev Izola čaka tudi leto ali več. Načrtovana gradnja doma v Luciji se odmika. Stavba nekdanje bolnice je od leta 1988, to je že osemnajst let, zaprta in ker je bila slabo zaščiten – ima namreč pritlična okna – je bila žrtev vandalizma. Odnegli so vse, kar je bilo možno. Za počitniško domovanje slabovidnih so uredili stavbo infekcijskega oddelka. To je prav. Neustrezna se mi zdi lokacija garaže pri pokopališču, kot tudi oblika zgradbe. Trgovski lokali se zapirajo,

preselili so se v trgovski center v Lucijo. Starejši težko vstopajo in izstopajo z avtobusa. Pogrešajo kontakt prodajalec–kupec, kar je bilo možno v manjših trgovinah. Ni več obrtniških dejavnosti, kot so krojač, šivilja, čevljar, brusač. Iz občinske uprave se je preselilo nekaj enot, na primer davčna uprava in socialnovarnostne službe. Komunalna dejavnost je pomanjkljiva. Stranske ulice in bližnjice so slabo pometene ali sploh niso. Potreben bi bil nadzor nad dnevnim čiščenjem. Ločeno, ekološko zbiranje odpadkov se le počasi uveljavlja. Redko vidiš sprehajalca, da uporablja vrečko in rokavice, če štirinožni ljubljeneц opravi svojo potrebo. Izven mesta, na podeželju, so tudi črna odlagališča. Pred več leti so bile javne sanitarije na severozahodni obali, čeprav nezadostne. Danes pa javnih sanitarij sploh ni. Stopiti moraš v lokal ali za vogal. Ponudba spominkov bi morala biti kakovostna po obliki in izdelavi – nekaj je že tega. Ponudbo kiča bi morali odstraniti. Moti me neenotna javna razsvetljava, ki je pomanjkljiva na stopniščih, na Oljčni poti in v drugih ulicah. Hoja po piranskih ulicah zaradi rolkarjev in kolesarjev ni vselej varna. Če so že cvetlična korita različna, naj bi bile vsaj grmovnice in cvetlice negovane, pa ne samo na glavnem trgu. Žal so tudi za odlaganje plastenk, cigaretnih ogorkov in drugega neprimerne koši. Ulično pohištvo bi morali prilagoditi staremu mestu, v primerne oblike in materialu. To so ulične svetilke, klopi, koši, panoji. Morda bi bilo prav vrtičkarjem omogočiti nakup vrtnih barake po zmerni ceni in primeren material za ograje in plotove. Okolica obzidja bi morala biti lepše urejena, parkovno. Predvsem bi moral biti urejen dostop do obzidja, iz čigar vrha je izredno lep razgled na mesto z okolico tja do obzorja, kjer se ob jasnem in z burjo prevetrenem ozračju vidijo naše in italijanske planine, italijansko obalo do Gradeža in Tržaški zaliv. Piran uživa zaradi obzidja poseben ugled. Varoval je mesto in prebivalce pred vpadi Turkov in priča o nekdanjem obsegu mesta.

V mestu samem stanovanjski standard še ni zadovoljiv. Ne samo notranja ureditev, tudi pročelja hiš so v velikem številu potrebna obnove, kot tudi strehe in terase. Zatakne se pri denarju. Pred leti so bila na voljo ugodna turistična posojila. Veliko priseljencev se je odločilo za gradnjo in pobočja nad Bernardinom, Portorožem, Lucijo, so več ali manj pozidana. Občina je dala sredstva za večje stanovanjske bloke.

Obiskovalce prijetno preseneti prostoren Tartinijev trg, lepe stavbe in palače, ki ga obdajajo, ter kompleks stolne cerkve na hribčku nad mestom. Piranska cerkev sv. Jurija, zavetnika mesta, je najlepši slovenski

obmorski spomenik, razglašen za kulturni spomenik državnega pomena. Obnovljena je bila zunanost cerkve in že precej v notranjosti. Najbolj pereče je, da oporni zidovi na severni strani popuščajo in je dose-danja obnova le dveh ali treh opornikov nezadostna in prepočasna. Lahko pride do zrušitve cerkve. Na severno stran cerkve ni dovoljeno iti.

Nadangel Gabrijel, stoječ na vrhu zvonika, se obrača po vetru in je vi-den od daleč. Še vedno zvesto opravlja službo napovedovalca vremena. Če vztrajno gleda proti Trstu, severozahodu, je in bo vreme lepo in ve-dro. Če radovedno opazuje vrvež na piranskem trgu, se bo vreme spre-menilo, oblačno bo in deževno. Nanj so se in se še danes zanesejo ribiči in drugi plovci. Od vremena so bili močno odvisni tudi solinarji v stru-njanskih in sečoveljskih solinah. Solinarjevo oko je še dandanes uprto v nebo, tako, da vidi vsako spremembo. Opazovali so sončne vzhode in zahode, lunine mene, oblake, vetrove. Znani so solinarski pregovori o vremenu.

Domačini in še posebno priseljenci bi morali priti do spoznanja, da ži-vijo v zgodovinsko in kulturno pomembnem kraju. Ohranitev vsega je tudi bistvenega pomena za preživetje, ker je turizem eden glavnih vi-rov prihodka nasploh na Slovenski obali. Obiskovalec mesta, turist, mora čutiti vsestransko skrb za mesto in okolje. Trgovine, plaže, zaba-višča so turistu na voljo povsod po svetu. Mesto naredi razpoznavno marsikaj, ulice, tlaki, stavbe, pročelja, oboki, vrata, okna, balkoni, strehe, terase, dimniki.

V mestu samem so radi preživeli počitnice v svojih počitniških stano-vanjih znani kulturniki, umetniki čopiča, peresa, dleta. Tako na primer Božidar Jakac. Njegov oče je bil Istran. Upodabljal je motive Istre, ki so razstavljeni v galeriji v Padni. Boris Kalin, kipar, Žarko Petan, lite-rat, znani aforist, Mila Kačičeva, gledališka igralka in pesnica, Pia in Pino Mlakar, baletni par. Veliko sta jadrala v našem morju in po dal-matinski obali. Pomorskemu muzeju Piran sta, ko nista več jadrala, podarila njuno jadrnico Galeb. Toneta Pavčka, pisatelja in pesnika, je uročila Istra. Po rodu je z Dolenjske. Da bi naš človek, turist, spoznal kraje v zaledju, vasi in obalna mesta, je Alberto Pucer napisal knjigo Popotovanje po slovenski Istri. Velik strokovnjak za morsko biologijo je dr. Miroslav Zei. Še bi lahko naštevala. Kako so predniki spoštovali versko kulturno stran družabnega življenja, pričajo cerkve. Danes jih je deset po številu. Izredno vrednost ima cerkveni arhiv, kjer hranijo

matične, mrliške in krstne knjige, ki so najstarejše v Sloveniji. Vse našeto in še marsikaj je opisano v raznih dosegljivih priročnikih.

Naj še omenim, da je italijanska skupnost na kulturnem področju med najdejavnějšími. Potrebno bi bilo večje sodelovanje mestne uprave s prebivalci, z javnostjo, z upoštevanjem njihovih predlogov in želja.

Kot upokojenka sem se vpisala v društvo upokojencev in se, če je bilo le možno, udeležila dobro organiziranih izletov, na primer na grad Miramar in okolico, v Logarsko dolino, v Kočevje do Broda na Kolpi, v Goriška Brda, Trento, do Kumrovca in tako dalje. Prav tako sem se udeležila romanj na Sveto Goro, Višarje, Trsat, Stično, Brezje. Vseh potepanj se ne spominjam. Taki izleti in romanja so prijetna, ker je za vse preskrbljeno. Kramljaš, gledaš, uživaš.

Zadnje čase sem večinoma doma. Ko si v letih in ne preveč pri dobrem zdravju, imam namreč dvainosemdeset let, se je potrebno marsičemu odpovedati. Rada si dopisujem z nekdanjimi sošolkami. V letniku nas je bilo dvanajst, pet je že pokojnih.

Omenila sem že, da stanujemo na lepem kraju, malo na hribčku, od koder je lep razgled na nasprotni hrib Razgled in Arze. Upam, da ga ne bodo pozidali. Terasasto obdelanega negujejo vrtničkarji, vse ročno. Trate kosijo z malo kosilnico. V tem času je že vidno, kakšne povrtnine so posejali, katere rožice cveto, tulipani, narcise, ognjič, španski bezeg, rožmarin, oleandri. Ker slabše vidim, si pomagam z daljnogledom. Drevesa so sredozemska, oljke, ciprese, bori, mandljevci.

Bližje hiši gnezdijo in se spreletavajo ptički, sinice, vrabci, kosi. Vseh ne poznam. Nasproti, blizu nas, sta na severni strani na neometani ste-ni kamnite hiše dve lini, kjer domujeta dva golobja para. Skupaj počivajo, skupaj letijo, se kljunčkajo, so si zvesti. Galebi radi posedajo na dimnike, obzidni stolp ali na konice cipres. Njihov let in kroženje je izredno lepo.

Posebno v jeseni so nadvse lepi sončni zahodi, pordeči vse obzorje. Morje sem vzljubila po nekaj letih. Bolj me je pritegoval ozeleneli hrib. Sem pa premagala domotožje po moji Dolenjski. Zanimivo je opazovati, kako pristajajo večje ladje, kako priplujejo v pristanišče in izplujejo. Lepše od motornih čolnov, ki so hrupni, so jadrnice, manjše in velike, posebno še, če jih je večje število. Opazujem še ribiške barke in ribiče pri njihovem delu. Pregledajo in krpajo mreže. Pregledajo, kaj vse so

ulovili. Izredno zanimiv je pogled na raznolikost dimnikov, teras. Komaj uganeš, h kateri ulici spadajo.

So turisti, slovenski ali tuji, ki fotografirajo. Zaznajo tisto, česar mi morda ne vidimo. Opazujejo z radovednimi otroškimi očmi. To je potrebno. Dovolj je lepote, kdor jo želi in zna gledati. Opazila sem, da to znata moji vnukinji, dijakinji. To me veseli.



M. Š.

Rojena sem v vzhodni Sloveniji, v Dobrovniku. Naša vas je zelo lepa. Zelena dolina je na jugu, pa pašniki so bili, potem je vas in na vzhodni strani so vinogradi. Zadaj za vinogradi je pa gozd. Čudovito, ne morem ti drugače reči. Vsega imamo, zdaj imamo tudi Bukovniško jezero, ki je tako znano. So tudi take energijske točke. V gozdu je kapelica svetega Vida. Tam je enkrat na leto, 15. julija, proščenje. To je tako znamenito. Tja prideš iz Dobrovnika in iz Strehovške gorice. Tako da smo si to lastili mi in Strehovčani.

Moja vas se šteje od leta 1200. Že takrat je bila tu naseljena madžarska narodnost. Takrat je bilo to vse pod Avstroogrsko. Moji starši sploh niso znali slovenskega jezika, ker so samo madžarsko govorili. Tudi moja prva beseda je bila madžarščina. Jaz sem šele v prvem razredu osnovne šole začela tako po malem govoriti slovensko: hiša, okna, vrata ... tako po vrstnem redu smo šli, kar smo takrat uporabljali. Pa smo dobili svete podobice in smo se učili. Prebivalstvo je bilo pretežno madžarsko. Redkokje je bila kakšna hiša, kjer so bili slovenske narodnosti. Bila je kje v sosednji vasi. Ker Dobrovnik je zadnja madžarska vas, velika vas, in včasih je bil trg.

Spomnim se, da so morali še kretnico plačat, da so lahko šli vozovi, ker je bilo križišče v naši vasi. Cestnino so pobirali od Lendave proti Murški Soboti in eno križišče je bilo v naši vasi in so morali tam čez it in plačat. Tam je bila ena ogromna gostilna in ena konjušnica. Konjušnice so bile namensko narejene, da so lahko prespali. Ker prevozniki so od daleč potovali, od vzhoda do zahoda, vse na konjih. Tako da je znamenita tale naša vas, od leta 1200 ima štampljko. Oče je imel zadnji tisto štampljko, iz kovine narejeno in piše letnica 1200 – *Dobrovnok*, kot se je takrat pisalo. Enkrat leta nazaj je bilo *Lendva vašarhel*, ampak to ni bilo dolgo časa. To je v madžarščini.

Šele po letu 1918, po Trianonu, ko so tam potegnili mejo, je naša vas ostala tukaj, v lendavskem okolišu. Je ostalo nekaj nad trideset madžarskih vasi, med Muro. Mura je bila prej zmeraj meja. Ločila je Avstroogrsko od Štajerske. Od Ljutomera naprej je že spadalo pod Avstro-

ogrsko. Takrat je bila Velika Madžarska. Po Trianonu so jo razdelili. Najbolj je trpela, sredi Evrope je. Ampak potem so jo vzeli Hrvati, Romuni, Čehi in Slovaki, vsi so en del odcepili. Tako da tam povsod živi madžarska narodna skupnost. Vsepovsod je. In zdaj šele prihaja to spet ven, da si želijo ohraniti svoj jezik. To je njihova materinščina. Tudi jaz govorim še zmeraj moj materni jezik. V Piranu govorim madžarsko z Ilonko. Z mojo sestro se skoraj vsak dan pokličeva po telefonu in govoriva. Moj brat tudi zna madžarsko. Ampak recimo, naša *familija*, saj veš, kako je. Moj brat je v Ptuj z družino. Fant in hči že ne znata madžarsko, tu pa tam kakšno besedo, to je vse. Ker se asimilira.

Tam je narodnostna manjšina. Ker ni bilo službe, so tudi tisti, ki so doštudirali, šli in so ostali drugod. Ker ni bilo dela. Ker v naši vasi so nekak ignorirali, niso niti vlagali v to. Nobena država, ne prejšnja, ne sedaj, tudi ne. Ker je Prekmurje najbolj zaostalo v vsem mogočem. Saj poznaš zgodovino. Tako da šele zdaj začenjajo. Ampak zdaj pa spet po evropski zakonodaji morajo vse to delat, vse to delit. Bomo videli, kaj bo. V glavnem, Lendava se že zelo lepo razvija, imajo razne organizirane delavnice, tako da lahko prihajajo ne samo tisti veliki izobraženi ljudje, ampak tudi tisti mali obrtniki.

Je pa vmes trda predla. Kot v vsaki državi, malo boljše gre, malo slabše gre. Tako da sta moj dedek in babica po mamini strani za eno leto šla v severno Ameriko. V Ohio so bili. In je stara mama tam rodila strica, v Ameriki. In je tudi šel potem tja nazaj in je tam umrl. V glavnem je bilo *vandranje*. Iz naše vasi se jih je veliko izselilo.

Rojena sem 28. februarja leta 1926. Eno leto mi manjka do osemdeset let. Zdaj sem imela rojstni dan. Dopolnila sem devetinsedemdeset let.

Moj brat je tri leta mlajši, sestra pa je tri leta starejša. Ona je letnik 1923, brat pa 1929. Trije otroci smo bili. Ampak smo imeli še enega nečaka. Teta je prišla iz južne Amerike in je prinesla trimesečnega sina in ko je na hitro šla nazaj, ga je pustila naši mami. Verjetno je s tem namenom prišla, da ga bo pustila. Ker če bi bil tam, ne bi mogla zaslužiti. In fant je ostal. Osemnajst let je bil star, ko je šel stran, pa je bil potem razočaran. Moj oče je hotel, da bi tukaj študiral, ampak niso dali. Stari starši so bili premožni, ampak ne, so rekli: »Bo konje čuval.« Tako. In fant, ko je prišel v Ameriko, po osvoboditvi je bilo, leta 1946 ali 1947, je šel k mami. Bil je edinček. Oni pa so imeli sedem hektarov vinogra-

da in bi moral tam močno delat. Fant pa je mislil, da bo tam lahko študiral in je bil razočaran.

Mama je gospodinjala. Imeli smo zelo lepo mladost. Oče je bil cele dneve v delavnici.

Bil je strog samo, ko je prišel iz delavnice domov. Samo pogledal nas je in že smo bili pridni. Od mame smo pa dobili vsak dan kakšno tako. Ampak pravijo, da sem bila jaz vedno tako urna, da sem zmeraj ušla. In ko sem prišla nazaj, kot da ni bilo nič. Mama ni bila maščevalna, ni kuhala jeze. Samo moja sestra mi je potem vedno rekla: »Ja, ti zmeraj uideš, potem jih dobim pa jaz namesto tebe.« Saj veš, kako smo bili včasih, glasni in zmeraj kakšne stvari smo ušpičili kot otroci.

Mama nas je vzgajala v veri. Hodili smo k maši. Najhujše je bilo decembra, ko smo morali zgodaj zjutraj k maši. Ob šestih zjutraj je bila maša. V času pred božičem, v adventu smo zjutraj zgodaj vstajali, potem smo pritekli vsi zmrznjeni domov.

S sedmimi leti sem šla v slovensko osnovno šolo. Mama nam je skuhala zajtrk vsakokrat, preden smo šli v šolo. Pekla je v *roru* tiste na hitro narejene pogače in skuhala belo kavo in to smo morali pojest in popit. Potem kos kruha v torbo in v šolo. Do enih ali do dveh je bila šola. Razredi so bili razdeljeni, manjši razredi so bili popoldan, večji razredi pa zjutraj.

Naredila sem osem razredov osnovne šole. Hodila sem v slovensko šolo. Pouk je bil v samo v slovenščini. Moja sestra je imela do četrtega razreda tudi madžarski jezik, ampak potem so to ukinili. In to je bilo kar težko. Učiteljice so bile same Slovenke. Pri nas je bila velika šola, ker je bilo okrog veliko vasi in so hodili v Dobrovnik v šolo. Marija Terzija je šele to omogočila. Takrat so imeli šolo od jutra pa do večera. Ampak je bilo takrat šest razredov, ko je moj oče hodil. Takrat je bila še Madžarska, v tistem obdobju. So hodili iz Jošeca, iz Madžarske vasi, iz Kobilja, od vsepovsod. Enih sedem vasi je bilo. Farna cerkev Svetega Jakoba je v Dobrovniku in ti farožani so hodili vsi v Dobrovnik v šolo. Potem ko je oče končal šolo, je pa šel v Lendavo za tri leta za vajenca. Tako je bilo življenje. Fante so po navadi, če je bilo kaj možnosti, dali v uk, da so se kaj izučili. Kovačijo, ker je takrat to neslo. Pri nas v Dobrovniku je bilo včasih veliko vrst obrtnikov, od čevljarja, mizarja, kleparja, kovača. Moj oče je bil ključavničar. Stari oče je bil ko-

vač. Dedek stari, kovač. Tako so bile te obrtniške dejavnosti. In je šlo. Ker je bilo ogromno konjev, pa živine. Danes v Dobrovniku ne najdeš petnajst krav, pa šteje vas več kot tisoč ljudi.

To so bile velike družine, veš. Po tri generacije so živele skupaj v eni hiši. V glavnem je bilo takrat, ko se še jaz spomnim iz najbolj oddaljenega otroštva, malo velikih zidanih hiš. Tu in tam je bila kakšna taka velika, kjer so bili bolj premožni ljudje. Druge so bile s slamo pokrite in na drva smo kurili pozimi. Smo imeli tiste velike zidane peči notri, pa črne kuhinje, ampak teh se jaz ne spomnim. Ko se je moja mama leta 1922 poročila, takrat je oče že kuhinjo predrugačil, naredil je štedilnik na novo in je bila nova kuhinja. Ker tam, kjer je moja mama živela, so imeli že normalno kuhinjo. Ampak to je bila redkost. V glavnem so bile pretežno črne kuhinje. In so kuhali na tistih *peškalder*, železnih stojalih. To so dali notri v peč in tam so kuhali. Ali pa tudi zunaj, na pragu peči. Težko si predstavljaš, ne?

Imeli smo kmetijo. Nismo bili bogataši. Mi smo bili med tistimi, ki so imeli do tri hektare. To ni dosti, to je malo. Mami smo pomagali na njivi. Smo šli vsi skupaj. Smo morali biti zraven. Smo imeli take male motike od začetka. Otrok hoče tudi imeti. Ko smo bili še tako majhni, je mama naredila eno tako ruto, da smo šli po peso, da smo trgali dol liste. Potem je naša mama to oparila in svinjam dala. To je bila hrana za svinje, za živino.

In skoraj vse je bilo ročno obdelano, samo zorali so. In potem je bilo treba velike grude zemlje razdrobit, če je bila suša. Bilo je treba okopavati pridelke, koruzo in krompir dvakrat, trikrat. Vse to je bilo treba ročno obdelati. In smo pomagali. Razen brata. Mi smo rekli zmeraj: »Kaj pa brat?« »Ja,« je rekla mama, »on je šolar, njemu ni treba.« Pa sva se s sestro včasih jezili. Smo imeli eno tako dolgo klop v kuhinji, je zmeraj tam ležal. Edino očetu je pomagal kositi, ko je že bil malo večji. Medve s sestro sva pasli krave, pa tudi mama, če je imela čas. Ob nedeljah pa ne, niso želeli. Zjutraj smo živino nahranili, popoldne pa gnali past. Saj je bilo zanimivo tudi na paši biti, veš. Bili so mejaši in te krave so bile vse skupaj. Samo smo morali paziti, če je kje bila kaka povrtina ali take stvari, da ne gre krava notri, ker potem dela *kvar*. So rade ušle, pa so šle v koruzo in tam so pobirale dol ta najlepše storže.

Ko se je začela druga svetovna vojna, sem ravno končala osemletko. Brat je hodil v Murski Soboti v gimnazijo. Od doma smo mu nosili

vsak teden en velik kruh, *pogač* kruha. Bilo je tako dogovorjeno. Gospodinja je želela imeti domač kruh, pod tem pogojem so sprejeli, da je lahko bil pri njih. In perilo smo mu prali doma. Domov smo prinesli perilo in mu ga odnesli potem spet tedensko nazaj. S kolesom smo se peljali osemnajst kilometrov do Murske Sobote, ali jaz ali sestra. In še dodatno plačilo je bilo, da je lahko bil tam. Nekaj smo še plačali. Jemali so fante, po dva so imeli, če so imeli kakšen prostor, da so bili lahko skupaj. Njegov prijatelj je bil iz Kobilje doma in sta imela skupaj sobo. In ta prijatelj je zmeraj kleče molil zvečer pred spanjem. Pri nas je mama rekla: »Otroci, ne rabite nič sedeti ali pa ne vem kako odkrito moliti, ampak lahko molite tudi, če ležite.«

Brat je prišel domov na počitnice za veliko noč in za božič, ne tako kot zdaj, ko so vsako nedeljo doma. Ker takrat ni bilo prevoza. Avtobus je vozil v eno smer tja, do Lendave, in zvečer nazaj preko naše vasi. Edino ta možnost je bila. Šele potem po osvoboditvi se je začel promet normalno razvijati. Poti niso bile tlakovane, ne tako kot zdaj, ampak so bile kamnite. Bili so cestarji, ki so to stalno ravnali. V vsaki občini sta bila sigurno dva cestarja, ki sta razsipala pesek, urejevala ceste in kosila jarke ob cesti. Ponavadi so imeli po eno kravo in potem so tam to kravo pasli gor in dol. Tako je bilo. Cenjena je bila vsaka bilka.

Vojni časi so se poznali tudi v Dobrovniku. Je zmanjkalo enim deset fantov, so ostali na ruski fronti. Spomenik so šele zdaj naredili za vse tiste padle, pa za vse tiste, ki so bili na kakršen koli način pogrešani tudi po vojni. En zelo lep spomenik, skoraj tak kot v Portorožu, v takem polkrogu. Moj nečak, ki je tudi likovni umetnik, je to risbo naredil in je v tem stilu narejeno, je lepo. Saj so zaslužili, da imajo tudi spomin po tolikih letih.

Ko so Rusi prišli, je bilo zelo hudo. Bili so hudi časi. Vsaka vojna je grozota.

Mi smo bili internirani po vojni, kot madžarska narodna skupnost. Vsi, moji stari starši, mi, mama, jaz, sestra. Brat je bil v Hannovru. Bil je v Murski Soboti in so jih potem odpeljali. Je imel šestnajst let, ko so jih odpeljali v vojsko. Takrat so Nemci pobrali vso to mlado generacijo za vojno. In peš je prišel od tam domov, pred nami je prišel. Doma pa ni našel nikogar. Naša država nas je internirala.

Dvajset družin so nas odpeljali takrat. Ponoči so prišli: »Čez pol ure bodite pripravljeni, pakirajte pet kilogramov in nič več.« Pri naših sosedih je tudi samo en starček, stari dedek ostal. Pa še ena njegova bolna sestra. Vsi smo morali na kamion in so nas odpeljali v Lendavo. V Lendavi so spet gledali tisto prtljago: »To vam ni treba, to vam ni treba, to vam ni treba.«

Najprej smo bili v Hrastovcu, tam je en velik grad. Približno deset, štirinajst dni smo bili tam. Grozota. To je en velik grad s tristo šestintridesetimi sobami. Veš, kako je velik! Ampak je bilo vse uničeno, vse potrmano, vse. So iskali verjetno kakšno zlatnino in vredne stvari. Grozno je bilo. Kakšno kuhanje je bilo to, ko so kuhali, da so črvi gor plezali na taki smrdeči juhi. Grozno je bilo. Grozno. Kruha nismo dobili, lačni smo bili.

No, potem pa so nas odpeljali. Smo rekli: »Gremo domov.« Ampak prepeljali so nas čez Dravo. Na odprtih kamionih so nas peljali kot krave. Mi smo rekli, da nas verjetno peljejo v Rusijo. Ker takrat so takoj govorili, da gremo v Sibirijo. Iz Hrastovca so nas peljali v Kidričevo. To je spet sredi gozda. Tam smo pa spet prišli v eno tako starino iz prve svetovne vojne, ko so delali te barake za ruske vojake. To je bilo zastarelo, polno stenic, polno uši. In strašno so z nami delali. So nas postavili v vrsto v najbolj vroči vročini, smo morali stat zunaj. Mi smo padali, eden tu, eden tam. Jaz sem imela tifus tri mesece. Sem prišla potem domov skoraj brez las. Ko smo prišli iz Hrastovca v Kidričevo, sem imela jaz 41° vročine. Poleg mene je ležala kolegica, ob devetih dopoldne je že umrla, dvaindvajset let stara. In potem so klicali zdravnika, tistega, ki je bil logorski, za vse. In je rekel: »To rešite, dajte gor na *prič*,« pravi, »tukaj pa ni več pomoči.« Ob devetih dopoldne je že umrla. Grozno je bilo to doživeti. To so bili ljudje v najlepših letih. Včeraj je bila še živa, hodila, potem je ni bilo več, je zmanjkala. Ko je umrla, so jo odnesli v neobtesani trugi, kar tako. Ne vejo, kje je pokopana. Ker tam smo imeli tudi zelo zelo slabo hrano. Tudi če so nam kaj poslali, nismo dobili. To so bila taka težka leta. Vse samo zato, ker smo bili Madžari.

Naša mama ni mogla oprostiti, zaradi tega, ker sem bila jaz tako bolna. In tako so stali poleg mene, da ne bi umrla. S silo so me hranili, da moram jest, tudi če potem izbruhnem. Mama je rekla: »Nekaj ostane notri.« Ker nisem imela potrebo za jest. In potem, ker je bila njena sestra tudi

tam, sta bili kot dva žandarja pri meni: »Moraš jest, moraš jest.« In veš kaj sem želela? Čebulo. Taka mala čebulica je bila trideset denarjev. Ker ni bilo mogoče dobit. To se spomnim, da sem si tako želela čebulo. Ker tista juha, ki so jo prinesli, vse je bilo tako, kot da je bencin notri, ali tako olje, smrdljivo. Sem imela odpor do tega. Potem zadnjih štirinajst dni je en zdravnik, ki je hodil okrog, rekel: »No, zdaj boste dobili še eno ... Tako, da še tri tedne boste tukaj.« Pa nismo niti verjeli. Potem so začeli odpuščat. Ogromno ljudi. Na stotine, na tisoče ljudi je bilo tam v Kidričevem, tisoče ljudi je bilo zaprtih. Moški so hodili čistit pa delat v tisti stari grad, ki je bil bombardiran med vojno in so ostale ruševine. So morali delat, ženske tudi, vsi so nekaj morali. Ampak jaz nisem mogla niti vstati iz postelje. Tako sem bila oslabela. In potem pa, kot da so nekaj dali v hrano, ker nismo imele tri mesece menstruacije. In potem smo prišli kot napihnjeni domov. To nekaj dajo v hrano notri, da te napolni.

Vsaka vojna je kruta. Vsi smo bili zaprti: moja stara mama, moj stari oče, potem dva otroka, ki sta bila od strica iz Amerike, mladoletna, deset in trinajst let, sestrična in fant. Fant ni mogel tega nikoli pozabit. Tako da nikoli več ni prišel iz Amerike na obisk domov k stari mami. Ni želel. To je potem počasi nehalo. Kdo je bil kriv, kdo? Odborniki so morali podpisat. Nekdo je moral podpisat. Potem pa so imeli duševne stiske, en za drugim so vsi pomrli.

Ljudje so vedeli. Vedeli so imensko. Ker moj oče je bil župan in je poznal vse te, ki so bili odborniki in tiste, ki so bili Madžari po narodnosti, saj pretežno je bila takrat madžarska narodna skupnost. V Filovcih, to je druga vas, ena slovenska vas, so bili prvi partizani. V Prekmurju praktično ni bilo partizanov, ampak ta dan, aprila leta 1945, pa je bila ta sprememba. Vsi so prišli, oni so prevzeli vajeti v roke in so se brutalno obnašali. Tisti, ki so v naši sredi živeli, veš, v sosednji vasi, so prihajali in kar aretirali, pa zastraševali, zasliševali, pa v logor so dali. Recimo, tam je ena druga vas, imeli so zunaj v naravi kot eno gospodarsko poslopje, polno uši, polno vsega. In ti ljudje so vozove, naložene s hlevskim gnojem, morali voziti, vleči gor na hrib. To so delali. Je prihajal en, so rekli, da je Mariborčan, partizan, je rekel: »Uležite se!« In z motornim kolesom se je po njih vozakal. To je tajna, ampak to se je dogajalo. Oni so se morali uleči, on se je pa s kolesom po njih vozil. Je bil tak mali človek, ampak brutalen. Pištolo je imel vsepovsod zraven. Špela, ti ne želim dočakati kakšno tako grobo stvar.

Potem smo prišli domov. Ko smo se vrnili, so nam rekli: »Če vas sprašujejo, nimate nobene krivde.« Ampak niso nam dali nobenega potrdila, nič. Niti kakšne odpustnice, nič. Samo: »Greste na vlak.« Na Ptuj so nas dali na vlak, tam smo šli preko Hrvaške, do Lendave smo prišli, od tam pa potem peš domov. Ja, draga moja. Naša hiša je ostala prazna. Tri krave smo imeli, pa nekaj svinj. To so sosedje vzeli, ker živino ne moreš kar pustiti. Prišli smo domov, nismo nič našli. Je že bila trgatev končana. Mi smo še takrat pred odhodom pšenico in rž pokosili, samo še mlatit je bilo potrebno. Ampak ta rž nas ni doma počakala. Tako da nekaj tega so nam dali, moko in to, v glavnem smo pa živeli na koruznih žgancih. Če ni mama koruzne žgance delala, sem bila jaz skoz lačna. Pa pravi: »Ma en dan smo lahko brez.« Sem rekla: »Mama, jaz sem lačna, če ni koruznih žgancev.« Naša mama je bila taka pridna gospodinja in je pripravila že ne vem kdaj prej, v pepel je dala zavito celo šunko, tako da imamo v rezervi. Tega niso našli, nihče, ker smo imeli tako mogočno, veliko hišo, in tista šunka je ostala. Dobrota, ki nam je služila za celo zimo. Moja stara mama in stari oče sta imela mlatilnico. Tako da oni so imeli prej tudi polno shrambo pšenice in to. Pa je vse šlo. Vse. Vsak je kradel, kolikor je hotel. Če je prazna hiša, veš, kako je. In smo morali začeti znova. Vse znova. Oče je bil ključavničar. Tu pa tam je ostal kakšen vijak, je vse šlo. Kaj češ reč, komu? Tudi bali so se. Niso upali preveč govorit, ker desetletja nismo bili sigurni. No, ampak to je preteklost, hvala Bogu. Hvala Bogu.

Potem sem ostala doma, na kmetiji smo delali. Saj veš, kako smo morali delat. Oče je bil večinoma v delavnici. Drugače je škropljenje in take stvari v glavnem on naredil. Čim smo končali na njivi, pa takoj v vinograd. To ni bilo nikoli konca. Nikoli, da bi imel malo počitka. Ker vinograd zahteva celega človeka. Res, moraš stalno kontrolirat. Trava raste, je treba pokosit, je treba uredit, da je lepo. Moj oče je bil zelo pedanten človek in je hotel imeti take vrste, da se lahko vidi skozi.

Jaz sem šla pozno v srednjo šolo. Moja kolegica je šola že končala. Tako, da sem vedela za to šolo in sem si želela iti tudi jaz. Je rekla: »Ti se samo prijavi, pa boš videla.« Sva se tako pogovarjali. Prav ena moja sorodnica je bila. Potem je dobila službo v Bakovcih pri Murski Soboti in mi je rekla: »Tam je cigansko naselje in ženske rojevajo na tleh.« To je bilo takrat, na Pušči pri Murski Soboti. Ona je imela cel ta rajon. Tisti čas, po vojni, je še bilo ogromno doma rojenih otrok. Medtem ko v poznejšem času, recimo v današnjem času, se vsi v bolnici rodijo. Tudi če

mati slučajno rodi doma, jo peljejo takoj v bolnico. Da so tam en teden oziroma kolikor je potrebno, da so. Saj zrastejo vseeno.

Takrat, leta 1951, so zahtevali šole. In tisti, ki so delali na okrajih, pa v raznih pisarnah, niso imeli izobrazbe in potem so želeli vsaj eno tako srednjo šolo narediti. Jaz sem se vpisala leta 1951. Ampak tako tajno, da so še doma komaj vedeli. Vpisala sem se na babiško šolo. Že prej sem želela iti v šolo, ampak ni bilo možnosti. In potem dobim vabilo na sprejemne izpite. Tudi eno drugo dekle iz Dobrovnika. Pa smo šle v Ljubljano. Na sprejemnem izpitu nas je bilo tristo šestdeset. Bila sem sprejeta, ona druga pa ne. Bila je kuharica na policiji. Jaz sem dobila vabilo za v šolo. S številko sedem sem morala označiti vse obleke. Napisano je bilo, kaj vse moram prinesiti s seboj in potem sem bila v šoli do leta 1953.

Poročila sem se po končani šoli. Moj mož je bil nezakonski otrok. Imel je madžarskega očeta. Živel je pri dedku in babici. Potem je delal kot poslovođa. Spoznala sem ga v Dobrovniku. Bil je v službi v Lendavi. Doma je iz Hotize ob Muri, Hotižan je. To je bila predzadnja slovenska vas. Poleg je vas Čentiba, ki pa je popolnoma madžarska. Tako da ti ljudje so hodili vsi v madžarske šole, starejša generacija tudi med Avstrooogrsko. Starejši poznajo madžarski jezik. Medtem ko mladi rod, po vojni, oni pa znajo samo slovensko. Sicer je dobro, če poznaš več jezikov.

Ko sem končala šolo, sem bila najprej tri leta doma, potem pa sem šla v Mursko Soboto v bolnico, k dr. Sedlačkovi. Dr. Sedlačkova me je sprejela in sem tam delala. Potem pa je bila huda, ko sem šla proč. Ker potem sem želela prit v Piran. Moj mož je prišel eno leto pred mano v Piran in potem, saj veš kako. Šla sem na upravo in je rekel naš tajnik: »Ja, imate vso pravico.« Sedlačkova je pa bila proti, bi rada videla, da ostanem. Saj ona se je potem kmalu smrtno ponesrečila. Potem, ko sem šla proč, so se šli menda v Zagreb slikat, ker je imel oče rojstni dan, je bil tudi zdravnik, da bodo podarili očetu družinsko sliko. In so imeli prometno nesrečo pri Ljutomeru, s smrtnim izidom. Umrli je mož in doktorica, edino hči je ostala.

Moj mož je dobil službo v Piranu. Končal je trgovsko šolo in je delal kot nabavni referent. Takrat si imel vezo in si dobil službo. Bil je v Ljubljani in iz Ljubljane so ga potem premestili v Piran. Takrat je bilo tako, da si šel z dekretom v drugo službo. Saj bi lahko jaz iz šole prišla v Pi-

ran, ker sem niso hoteli prit. Ker takrat je bila še cona A in B. Cone so bile. In niso radi prišli. Moja kolegica je bila premeščena v Komen in je prišla takoj sem. Zdaj je v Kopru. Se je dobro poročila in ni dosti časa delala, menda samo eno leto. V glavnem, tako je bilo. Danes pa je težko dobit službo, tudi če imaš visoko izobrazbo, na žalost.

Dita je rojena v Murski Soboti, četrtega januarja leta 1956. Ingrid pa leta 1961 v Kopru. Ampak sem imela v Kopru tako težek porod. Niso priznali. Veš kaj, jaz sem delala s Sedlačkovno, je bila ginekologinja, kot se šika. Natančna, delovna. Če smo klicali, da je nujna pomoč in da mora prit, je ona sedla na kolo, ker takrat ni bilo avtomobilov. Na kolo. In je od doma prišla, tudi če ni bila v službi. Tukaj so pa ravnali ... In niti enega ni bilo, da bi odprl, da bi pogledal. Moja Sedlačkova je s pinceto vzela podloge in povohala, če je vse v redu. In je šla naprej. Ampak takrat smo mi imeli hrano po želji. Hrano za bolnike. Ko je šla vizita: »Gospa, kaj bi želeli za malico, kaj bi želeli za kosilo?« In potem so si izmišljevali: »Ja, jaz bi pohano, jaz bi jetrca, telečja jetrca, jaz bi to, jaz bi jajčka na oko, jaz bi to.« Takšno dobro hrano smo imeli takrat v Murski Soboti. Če pa sedaj pogledaš v bolnico ... Hiralnica je. Ne moreš si zamisliti tako veliko razliko. Bolnik, če je v bolnici, rabi pošteno hrano. Itak stalno, vsak dan jemljejo kri, in to moraš dobit nazaj.

Na morje sem prišla leta 1957, mož pa leta 1956. Na morju mi je bilo lepo. Že eno leto prej sva bili s hčerko Dito dol, ker je mož bil tukaj, pa sva prišli za en teden. In so rekli: »Kak je lepa punčka, kak je lepa punčka, od kod jo pa imaš.« No, in potem drugo leto, za prvomajske praznike, sem prišla dol, ko so bili praznični dnevi. Takrat sem dobila razrešitev. Tukaj pa je mož šel k dr. Reharju, ki je bil šef, vprašat za službo. Pa je vprašal dr. Rehar: »Od kod pa?« Pravi mož: »Iz Prekmurja.« »Ni problema, lahko takoj pride.« Zato, ker je on bil na Muri, tam, kjer so za duhovnike študirali. Od začetka je bil tam, on je hotel bit duhovnik. Po vojni pa je šel potem za zdravnika. Spoznal je svojo ženo in tako. Pravi: »To so delovni ljudje. Prekmurci so delovni ljudje. Ni problema, takoj.« In potem je prišel tudi dr. Kolšak, mogoče štirinajst dni pred mano. Francke se spomniš, Šuštaršičeve? Je bila voditeljica šole. Tu je bila prva medicinska šola. Jo je takrat ona ustanovila, v Piranu. Francka Šuštaršič. Stanovala je v tisti hiši, kjer je zdaj fotograf. V Bolniški ulici številka 1. Potem je pa tu vzela stanovanje, v Ulici svobode, ko so adaptirali tisto novo stavbo. Ona je bila tudi moja šefica v Ljubljani, moja razredničarka.

Tretjega maja sem začela delat z dr. Kolškom. Dita je že bila eno leto stara in je ostala pri mami doma. Ker to je bil njihov zlati otrok. Ne daj Bog, da bi šla ona zdaj nekam v neznano. So mislili, da bomo tukaj lačni in žejni. Ja, Dita je bila dedkova ljubljenska. In potem je bila vsako leto doma. Ko je prihajala zima, je moj oče rekel: »Otrok mora prit domov.« Pa mi je žal. Dve družini je imela. Ko je šla od tukaj, ni šla rada, ko je prišla od tam, je bila spet navezana. To je hudo. Ampak moj oče je mislil: »Aha, otroci imajo počitnice, jutri že morajo prit domov.« In potem je mama kuhala. Še iz Ptuja so prišli, pa v Dobrovniku ima moja sestra dva fanta, vsi so bili doma pri moji mami. In moj oče je rekel: »Mama, ti samo kuhaj, vsem, kar hočejo. Vsem posebej, kar hočejo.« In naša mama je kuhala vsem, kar so hoteli. Vsak dan je pekla palačinke. On je bil zlat, zlat človek je bil moj oče, res.

Takrat smo bili skupaj, mladi smo bili. Sem rekla, da imam Kristusova leta. Triintrideset let sem bila stara, ko sem prišla v Piran. Delala sem v zdravstvenem domu. In takrat ni bil zdravnik v hiši, ampak doma. Sestra je bila pa sama. In v vseh mogočih situacijah se znajdi. Dr. Kolšek je samo rekel: »Ti, ti znaš, ti kar odpravi. Ampak če pravi, da boli trebuh, me moraš najt, kjer hočeš.« Ker je vedel, da je lahko zelo usodno. Take reči so bile. Veliko sem dežurala. So me prosili, naj jih menjam: »Veš kaj, jaz ne morem prit delat, imam nekaj, nekam bomo šli, ne morem dežurat. Daj, prevzemi.« »Ja«, sem rekla, »pa vi si kar izmišljujete.« Ingrid je rekla: »Mami, ti vsako nedeljo dežuraš.« Jaz sem rekla: »Vsako nedeljo ravno ne, ampak skoraj vsako drugo pa ja.« Takšen je bil sistem. Pa premalo zdravnikov je bilo, ne tako kot zdaj. Mi smo imeli, tukaj v Piranu, dva zdravnika, dopoldne in popoldne. Najprej, ko sem jaz prišla, smo imeli samo enega. Dr. Krašovec je bil. Potem so dali dr. Kolška, ker je bil tak ... Tudi partizansko, je nekaj narobe rekel in je bil zaprt v Mariboru, kot takrat en ruski element. Ker takrat nisi smel govorit. Prej lahko, potem pa nič. Niso bili prijatelji. In je bil tam zaprt. Smo imeli enega administratorja, ki je bil tudi skupaj z njim zaprt v Mariboru. In je vedel, da je tak poštenjak pa taka dobričina od človeka.

Do svojega triinšestdesetega leta sem delala. Eno leto več sem naredila, kot bi bilo potrebno. Pa mi je še dr. Krek rekel: »Ja pa Maruška, pa ja ne boš šla v penzijo, ti še lahko delaš.« Sem rekla: »Ne bom.« Ker od tega ne dobiš nič. Če delaš dalj časa, nimaš nič. Naša služba ni bila ovrednotena. Koliko smo garali, koliko smo delali.

Zdaj preživljam svoje dneve enkratno. Meni ni bilo žal en dan. Prav je prišel tisti čas, ko sem rekla: »Zdaj pa je dovolj.« Ker prej mi je že mož zmeraj rekel: »Kaj še delaš.« On je bil že skoraj deset let pred mano v penziji. Od leta 1973, jaz sem pa šla 1983.

Zadovoljna sem. Iz svoje kože ne moreš. Taka sem in sem zelo rada tudi sama. Ne vem, če tvoja mama tudi. Verjetno. Meni ni nikoli dolgčas. Berem rada. Imam ene tri, štiri očala. Ena gor, druga dol. Ker so dnevi, ko se kaj slabo počutiš in to se pozna tudi na vidu. In potem ne vidim normalno televizije.

Vedno sem delala ročna dela. Od Dite mlajši sin hodi v pomožno šolo v Gorico. In so rabili kvačke. Morajo šivat, ročna dela delat, rabijo vse to. Sem rekla: »Ljubi Bog, lansko leto sem ti dala kvačke, sem dala goblene, tiste modele za šivat, zdaj ne vem, kje je. Kvačk nimam več. Eno majhno ti lahko dam.« Ker morajo tudi kvačkat znat. »Saj znam tisto naredit, ampak drugo pa ne. Samo tisti *lanc* znam naredit«, pravi. Sem rekla: »Moraš znat. Naj ti bo, en košček ti naredim jaz, ampak povej tvoji učiteljici, da je delala nona.«

Ročnih del sem se naučila v šoli. V prvem razredu osnovne šole smo začeli kvačkat. Da vidiš ti tisti model prvi, kak je bil črn. Najprej smo začeli delat samo *lanc*. Potem redke pentlje, potem polne, potem razno razne vzorce. Ampak preden smo prišli do konca ... To je bilo meter dolgo, vse za začetnike, ampak je bilo črno. Jaz sem spomnim, da je bilo črno. Veš, kakšne rokice smo imeli. Potne, umazane in s tisto kvačko smo kvačkali. Ampak je bila ena učiteljica, ki je znala madžarsko in je imela financarja za moža. Ker pri nas v Dobrovniku je bila žandarmerija in financarji posebej. In ona je bila poročena z enim financarjem. Bila je rojena v Dobrovniku. Samo bolj bogati starši so dali dekleta na Dunaj. Pri nunah so se izučile ročnih del, vse mogoče stvari. Tako da so te potem klekljale, šivale, vse tiste finese so znale narediti. No, taki so tudi bili, da so bili tako premožni. Vmes, ene tri družine. Tako da dekleta, če se dobro poročijo, da znajo to delat. Zdaj, v današnjem času, pa ženske svetovne nagrade dobivajo. Tako so strokovno priznane. Tako delajo ročna dela. Čudovite stvari delajo. Ena gospa iz Dobrovnika je tudi dobila nagrado. Pa pojejo lepo. In ta madžarska narodna skupnost se drži skupaj. Zdaj so imeli razstavo v šoli, nad sedemsto pirhov so imeli in dva dni je trajalo, da so razkazovali in potem so te pirhe tudi prodajali.

Jaz, ko so se začeli rojevati vnuki, sem jim štrikala. Poleti poletno, pozimi sem jih dala v volno. Moj mož je rekel: »Kar naprej štrikaš, ampak nikoli ne vidim, da bi ti otroci imeli kaj na sebi.« To so tako naredili: »Mama, to pika.« In potem niso več oblekli.

Za šivanje pa nisem talent. Moja sestra pa je samouk in šiva tako lepo. Še zdaj gre pod stroj in mimogrede, če sem doma, mi kaj zarobi, kakšen gumb zašije. Jaz sem še toliko lena, da bi gumb zašila na posteljnino. Recimo ko odpade, trikrat že operem in potem šele zašijem ta gumb nazaj gor.

Še zmeraj kuham po moje. Zdaj za veliko noč sem naredila špinačo. Sem kupila ene tri četrt kile špinače. Sem imela hrenovo omako, ker to je obvezno. Jure ima rad hren, Dita tudi, vsi imajo radi. Hrenovo omako in špinačo. Vsi so hoteli špinačo. Imela sem krompir v pečici. Pa eno veliko, dvokilsko kokoš sem imela. In potem so bili zadovoljni.

Še vedno vsak dan kuham. Ne kuham samo za sebe, ampak toliko, da je vsaj še za eno osebo več. Če ne pride nihče, potem pojem drugi dan. Dam v hladilnik, ga imam tukaj gor. Dokler bom lahko, bom. Vedno sem tudi vkuhaval sadje. Še zdaj sem naredila slivovo marmelado.

Rože imam tudi. Zdaj bi jih morala od tu nesti ven. No, in kadar so fantje tukaj, zmeraj pozabim. So bili tukaj, pa bi lahko. Deževalo je, pa sem pozabila. Ker potem jih težko dobim. Rečejo: »Nona, ti samo pokliči.« Sem rekla: »Ko vas pokličem, nikoli niste na telefonu.«

Vidiš, tu imam vrt. Del vrta smo zgradili in naredili pokrito teraso. Nanjo pridem po stopničkah, skozi kuhinjsko okno. Tu imam hladilnik in rože, klop in mizo.

Tu pa je vrt. Nihče ne bi vedel, da je na tej *škarpi*, tu med hišami, tak vrt. To je moje življenje. Zjutraj se težko spravim ven, na trg, saj je tu na vrtu vedno kaj za postoriti. Tu rase palma, vijolice, mimoza, tulipani, vrtnice. Zaradi tega vrta smo ostali v Piranu. Takrat so se mnogi ljudje odselili v Lucijo. Možu sem rekla: »Vsi grejo v Lucijo. Kaj pa mi?« Je rekel: »Ti kar pojdi, jaz ne grem.« Zaradi vrta ni hotel iti.

Pridi, pokažem ti še knjižnico. Tu imam veliko romanov, knjige v slovenskem in v madžarskem jeziku, zdravstvene revije in revije z ročnimi deli. Tudi na madžarski časopis sem naročena.

Ko sem se upokojila, nisem šla več dvakrat v zdravstveni dom. Tudi zdaj ne hodim. Ne vem, če si vedela, pred dvema leti, 19. ali 13. novem-

bra leta 2003 sem imela infarkt. Komaj sem prilezla v dnevno sobo, polovico mi je odvzelo. Ta roka mi ni funkcionirala. Potem sta me Ingrid in Vojko takoj odpeljala k zdravniku in v bolnico, ampak sem prišla zvečer že domov. Popoldne, ko smo končali vse preiskave. Vse vzamejo. Tako, da je bilo skoraj vse v redu. Mi je rekla zdravnica Komparova, taka lušna zdravnica, da sem imela srečo, ker da je en mali košček nekje odplavilo gor. Drugo pa je bilo vse v redu. Samo od takrat naprej moram obvezno jemati tablete. In sem vprašala mojo zdravnico: »Kaj je zdaj, do kdaj moram jaz jemati te tablete?« Pravi: »Dokler živite.« Sem rekla: »Ma nemogoče.« »Ja,« pravi, »nenehno je treba.« In jemljem, od takrat jemljem. Prej nisem nikoli, kakšen aspirin sem vzela. Pravi dr. Lakovičeva: »Saj vi znate sami sebe zdraviti. Ne rabite mene.« »Ja,« sem rekla, »mi morate samo tablete napisati.« Nikoli nisem dosti hodila k zdravniku. Kadar me je kaj bolelo, sem vzela aspirin. Tudi danes rečem: »Kaj čem to staro obnavljati.«

Nekaj je narobe z mano, ampak to samo jaz vem. Ker me hrbtenica boli, veš. Na črno nedeljo, tri tedne nazaj, sem moje rože rihtala. Najprej je črna nedelja, potem cvetna nedelja, potem je pa velika noč. Ravno na veliki teden je treba to narediti. In tako me je hrbtenica zbolela. In potem pa drugi dan čutim, ne samo to, ampak tukaj rebra in tu okrog. Potem se je pa tukaj naredila ena rdečica, kot da bi imela herpes. Še zdaj me boli. Ingrid je rekla: »Mami, ti bi morala zdaj k dr. Lakovičevi.« Sem rekla: »Pa zakaj.« »Ja, to bi morala pokazati doktorci.« Sem rekla: »In, kaj bi doktorca.« Dva dni me je tako bolelo, da nisem mogla spat. In potem sem študirala: »Saj moram nekje imeti kakšno tableto proti bolečinam.« In sem našla ketonal, vzela, pa je bilo lažje.

Tudi takrat, ko sem bila bolna, se nisem bala smrti. Ne bojim se smrti. Tudi Boga se ne bojim, saj nimam takih grehov. Izgleda, da se naš papež boji Boga, ker noče umreti. Če ne, bi hitel k Njemu.

Jaz nisem maščevalna. Nikoli nisem bila. Tudi ko sem prišla iz logora. Tri mesece smo bili v tistem logorju. Tri mesece. In to je končalo šele lansko leto, pa so stalno govorili, kdaj bomo rehabilitirani. Smo dobili odškodnino. Sto tisoč so nam dali. Sto tisoč. To je bilo vse. In za to si moral hoditi trikrat, štirikrat na sodišče, da te zaslišujejo. Mene so tudi povabili kot pričo v Koper. Ampak na vabilu je pisalo, da če se ne bom odzvala, plačam kazen dvesto tisoč. Potem je bila ena lušna sodnica. Vojko me je peljal. Nisem niti vedela, kje je sodišče, nikoli nisem bila.

Ena nova velika stavba je. In s to sodnico sva se skoraj dve uri pogovarjali. In sem povedala vse, kako je bilo. Pravi: »To ni mogoče, to ni mogoče.« Tako hudo je bilo. Pravi: »Kako to, da do zdaj to ni bilo urejeno.« Sem rekla: »Zato, ker država nima denarja.« »O,« je rekla sodnica, »imajo, imajo, samo ne za vse.« In to so čakali, da čimprej umremo. Ampak smo morali dat vlogo. Moja sestra je dala za mamo, za očeta. So rekli, da je treba dat za vse. Za tiste, ki so pomrli, nisi dobil nič. Samo še za živeče. Tistih sto tisoč. Kaj je danes sto tisoč. In tiste stare ženske so morale it na sodišče. V Murski Soboti je upravno sodišče, v Lendavi je tudi sodišče. In so morale po trideset kilometrov daleč it na sodišče, te stare ženičke. Zjutraj so šle, do večera so čakale, do so imele spet prevoz domov. Ampak so morale it. Tako da so se na koncu že bali: »Če me bo soseda dala za pričo, moram spet it.« To so morali o vsem pričati in trikrat podpisati. Trije morajo potrditi, da je bilo to res.

»Otroci«, je rekel moj oče, ko je bil na smrtni postelji, »otroci, radi se imejte.« Po operaciji je umrl. Odstranili so mu cel želodec in so mu iz črevesja montirali. Trinajsti dan po operaciji je umrl. Je rekel: »Otroci, radi se imejte.« Tako. Ko je bil moj oče župan, takrat so k nam ogromno ljudje hodili. Smo morali it v drugo sobo, kadar so imeli kakšen opravke. Ker takrat so oni tudi urejevali, da ni bilo treba it na sodišče. Vse s pogovorom, dve stranki. Naj se na lepo pomenita in naj se pobotata. Tam, kjer to ni bilo mogoče, so pač šli na sodišče. In to je stalo. Ker vsaka generacija ima menda take, da so sposobni hodit na sodišče. Drugi pa stran vržejo. Jaz še nikoli nisem bila na sodišču, da bi koga tožila. Razen takrat, ko sem šla za odškodnino. In zmeraj rečem mojim otrokom tudi to: »Se ne splača, da se kregate.« Ker so tudi včasih zamerljivi. Potem pridejo k meni. Sem rekla: »V vsakem življenju je kakšna taka stvar. K meni lahko pridete in mi lahko vse poveste, to ostane pri noni.« V glavnem, še ni bilo dneva, da bi se jaz kregala z zetom. Ne enim ne drugim. Nimam razloga za to. Če imajo oni kaj za povedat, naj si uredijo. Niti ne dovolim, da se pri meni kregajo.

Vero sem ohranila celo življenje. Jaz sem vernik, ampak v cerkev ne hodim. Sem rekla, se štejem med onimi starimi. Jaz poslušam sveto mašo vsako nedeljo, ampak doma, preko televizije. In ker ni vsako nedeljo pri nas, v madžarščini, gledam hrvaško mašo. In tisti melos. Hrvaščina je zelo podobna madžarščini, tudi kadar pojejo. In mi je tako lepo pri duši. Jaz prav pojem po madžarsko z njimi. Oni pa svojo hrvaščino.

Moji vnuki niso verni. Pojma nimajo o veri. Ampak moji otroci so bili krščeni. Moja sestra je nesla Ingrid krstit, Dito pa moja kolegica, ki je bila babica tam v Bakovcih. En stari pater je krstil, pa tudi jaz sem bila zraven. In je govoril: »Edita, Angela, Angela, Edita ...« Ker je bilo na Angelin dan, četrtega januarja. Sem rekla: »Pa ta Bog ve, kako krsti, enkrat reče eno, enkrat drugo.« Pa to vse velja. En stari pater je bil. In je tam mimogrede krstil. In mi je botra stopila na prste in je rekla: »Reci, da si poročena.« Ni bilo nobenega problema včasih nest krstit. Ker zdaj zadnje čase ne moreš, če nimaš botrine, da so poročeni. Ne morejo. Vem, da so iz Srbije prinašali otroke sem in tam pri Ljutomeru je ena fara in far naredi vse. Pravi: »Kar prinesite, ne rabite nič. Jaz bom krstil.« Ker tukaj ne krstijo. Tukaj morata boter in botra hodit ne vem koliko časa v Koper. Jaz sem tudi botra od Edota, Darjinega brata. Moraš bit cerkveno poročen. Saj to nima smisla. Mi smo se učili tako, da babica, če vidi, da je otrok v takem stanju, lahko krsti. Sem rekla: »Otroci, vi ste vsi krščeni od mene. Od mene.« »A res, nona.« Sem rekla: »Ja, pa mogoče ne samo enkrat, večkrat sem.« Ker v skrajni sili vsakdo lahko krsti. Naš Jezus je bil v Jordanu, je stal v vodi. Tako krščenje imajo zdaj baptisti.

Vsa leta me je držal pokonci optimizem. Zmeraj. To moraš imeti pred sabo, da ni vse tako črno, kot se takrat tisti trenutek zdi. Saj v življenju so tudi težki dnevi, ne rečem, da je samo med in mleko. Tako. Ampak moraš imeti eno nadnaravno voljo. Pa oprostiti vsako tako stvar. Jaz ne znam držat *kujo*. Ena gospa mi zmeraj reče, da tisti, ki smo rojeni v ribi, da smo taki, strašno radodarni. Da bi dali vse za druge. Ona je tudi riba in pravi, da take smo ribe. Sem rekla, zadnjič sem rekla: »Otroci ...« Je rekla Ingrid: »Kaj je mami, zdaj mi boš začela testament govoriti, kaj hočeš, kaj naj naredimo.« Sem rekla: »Da ne boste me tukaj gledali ne vem kakšno, spravite me v dom, če me bo recimo kap. Da ne boste me tukaj trpeli. In vi z mano. In nič, da bi še podaljšalo življenje. Čimprej ad acta.« Čimprej. V dobrem in v slabem. Ker sem v dobrem in v slabem dala skozi dovolj vsega, ljubezen tudi sem razdala. Jaz nimam enega prstana, tega tudi mi je Dita dala nazaj. Vse sem razdelila, kar je bilo zlatnine. Ker ne maram. Sicer Dita niti ne more nositi, ona ima take roke, da ne more nič. Tako.

Še danes grem rada domov. Moja sestra doma bi najraje videla, da živim tam. A kaj hočeš. Ko ti starši umrejo, doma ni nikoli več tako, kot je bilo. Ni več dom.



I. P.

Rodila sem se leta 1930 mami Elizabeti in očetu Francu v Prlekiji. Imeli smo manjšo kmetijo, na kateri nismo pridela-
li dovolj hrane za tako veliko družino, kot je bila naša. Ime-
la sem še dve sestri in tri brate in starega očeta. Kljub vsem
težavam takratnega časa, tudi pomanjkanju, smo otroci živeli zado-
voljno, radi smo se imeli, še tudi danes se imamo. Žal je kmalu prišla
vojna, ki je vsem, kot tudi nam, zagrenila naše otroštvo.

*Pri šestnajstih letih sem bila poslana na tečaj Rdečega križa v Maribor
za dva meseca. Takrat sem tudi prvič videla bolnišnico in delo v njej. Naj-
bolj so mi bile zanimive sestre usmiljenke z velikimi belimi klobuki.*

*Po enem letu sem se zopet morala odločati, po navodilu oblasti, ne po
svoji želji, ker nas je bilo preveč otrok doma, ali grem na izgradnjo
Nove Gorice ali v bolničarsko šolo v Ljubljano. Odločila sem se za
šolo. Po končani šoli smo bile vse poslane na izgradnjo avtoceste Za-
greb Beograd. Razporejene smo bile po terenskih ambulantah. Zani-
mivo je to, da smo po teh ambulantah delale slovenske bolničarke,
zdravniki pa so bili vsi iz drugih republik. To mi je delalo nemalo težav,
tudi z jezikom. Zdravniki so se menjavali vsak mesec.*

Nas so poslali iz Ljubljane v Sremsko Mitrovico. Tja smo prispele z
vlakom ob štirih zjutraj. Nihče nas ni čakal, nihče ni vedel, da pridemo.
Me smo se naenkrat znašle na peronu v Sremski Mitrovici. Nismo ve-
dele ne kod ne kam. Ob štirih zjutraj. Z istim vlakom so prišli iz Slove-
nije tudi poštarji. Oni so imeli dogovor in jih je nekdo sprejel. Tudi nas
so vzeli na pošto, toliko, da nismo ponoči ostale zunaj. Je bilo pa mrzlo,
to je bilo pozimi, februarja ali marca. Tako so vzeli tudi nas pod streho
do jutra. Zjutraj smo se morale javiti na neki recepciji. Spet razočara-
nje, ker smo hodile do kolen po blatu, ko smo to iskale. To so taka do-
živetja, ko človek ni navajen. Pri nas doma ni bilo nikoli toliko blata.
Potem smo le našle to pisarno, kjer smo se morale zglasiti in se prijaviti.
Potem so nas pustili, da lahko gremo. Začele smo iskati kak lokal, da
bi popile kaj toplega. Našle smo en lokal, ki je bil zakajen, polno ciga-
retov po tleh, umazano. Smo šle ven, nič pile. Tako smo hodile sem in

tja, dokler nismo šle nazaj v pisarno. Morale smo priti nazaj in so nas razporedili po ambulantah, najprej po krajih. Vsak kraj je imel po dve ali tri ambulate. Morale smo se tam oglasiti, potem so nas razporejali. V kraj Kutino smo šle samo tri. Pridemo tja in tam so bili trije zdravniki. Nobenega nisem razumela nič. V šoli smo se učili srbohrvaščino, vendar šele od petega razreda naprej. Jaz sem hodila v četrti razred, ko se je začela vojna in tako se nisem učila. Tako enostavno nisem razumela tistih zdravnikov. Nas so tam zopet razporedili, dve sta odšli v eno ambulanto, jaz sem ostala sama. Zdravnik je bil neki Dalmatinec, ki je rekel: »Ta bo šla z mano.« Onidve sta odšli proč in jaz sem ostala sama. Bila sem zelo neprilagodljiva. Bila sem tako nesrečna tam, da sem začela gladovno stavkati. Še danes včasih premišljujem, kako kdo to sploh more narediti. Pa sem jaz sama to naredila. Tam sem ostala sama, dali so me k eni družini, da tam prenočim. Ponujali so mi jesti, pa nisem hotela. Čez dva dni mi je doktor nekako dopovedal, da gremo naprej. In smo šli v Popovač, v drug kraj v ambulanto. Šli smo na vlak in se peljali z vlakom. Ko smo bili še na vlaku, mi zdravnik pokaže, da morava iti gor na hrib. Daleč je bilo. Pridemo na postajo. Nas čaka en kmet s konji, da nas bo peljal. Mislila sem, da nas bo peljal gor, pa je rekel, ne, da bo on peljal samo prtljago. Kaj pa smo imeli za eno prtljago. Jaz sem imela s seboj dve ali tri jabolka. Zdravnik reče: »Midva greva peš.« Kar precejšen kos je bil, greva skozi tisti gozd, in na sredi poti sva se usedla in on je gledal, kako se ga jaz bojim. To je sigurno vedel. Usedla sva se, jaz na en štor, on daleč proč od mene. Jaz sem pojedla jabolko, on tudi nekaj, in smo šli naprej. On je že imel v naprej v eni vasi dogovorjeno za sobo, tako da je vedel, kam iti. Jaz pa ne. Potem je on prosil tisto svojo gospodinjo, naj vzame še mene. Njen mož je delal nekje v Sloveniji, ona je malo slovensko razumela in me je ona vzela k sebi, v svojo spalnico. Tako da sem tam prenočevala, nekaj časa sem bila tam. Potem sem si poiskala svojo sobo, pravzaprav mi jo je ona našla pri eni drugi družini, tako da sem imela svojo sobo.

In tam smo začeli delat ambulanto. Brigade so bile skoraj enih dvajset minut od nas. Mi smo imeli ambulanto na hribu, oni so bili spodaj. Tako smo začeli delati. Morala sem podpisat prevzem vseh ambulantnih stvari in inventarja in prevzet vso odgovornost, čeravno nisem imela za to niti prakse. In smo delali. Za mano so prišle ena Bosanka, ena Srbijanka, ena Madžarica. In smo delale. One so se razumele, jaz tri četrt nisem razumela. Začela sem počasi razumevat, ampak ... Jest

smo imele. Je bila kuhinja, ker je bila tudi pošta in še ena druga pisarna za brigado. Tako da hrano smo imele tam, pošta je bila tudi. S tem smo se spoprijele in tako je šlo to naprej. Čez en mesec se je ta zdravnik zamenjal, je prišel drugi. Čez dva meseca smo celo ambulanto selili, čez štiri mesece smo spet selile. Vsakič je prišel drug zdravnik in vsak je imel svoj način dela. Je bilo vsega mogočega.

Tam sem ostala devet mesecev. Po vrnitvi domov sem dobila dvajset dni dopusta, nakar sem se zaposlila na Diagnostični postaji v Mariboru. Tukaj se mi je tudi pokazala možnost, da obiskujem večerno gimnazijo. Te možnosti prej nisem imela. Delo na Diagnostični postaji mi je bilo všeč, tudi razumeli smo se. Ko pa je prišlo do zamenjave zdravnika, šefa, se je vse spremenilo. Novi zdravnik dr. Novak nam je takoj povedal, da je njegova želja, da si dobi drugi personal, da si ga vzgoji po svoji želji. Mi pa naj si poiščemo drugo službo.

Moj fant je šel takrat k svoji sestrični v Izolo. Na vlaku ali na avtobusu je srečal dr. Černiča. Dr. Černič je bil otolog in je potoval v Izolo. On je takrat tukaj ustanovil otološki oddelek. Moj fant mu je povedal, da jaz želim iti stran iz Maribora. Ampak jaz sem takrat imela dogovor, da grem v Sarajevo. Potem me je fant pregovoril, da grem v Piran. Bil je proti, da grem tako daleč, v Sarajevo. In tako sem leta 1955, v začetku meseca maja, dala odpoved v Mariboru, da bom šla na Primorsko. In še ena kolegica z menoj, Katja. Jaz sem prišla na Primorsko, se pokazat dr. Černiču v Izolo. Takrat je delal v Izoli. Ogledala sem si tudi Piran. Bila sem strašno razočarana. Pirana se samega niti ne spomnim toliko. Spat so me poslali v Fieso. Tako, da sem prvo noč prespala v Fiesi. Kako, pri kom, ne vem. Vrnila sem se v Maribor. Bila sem strašno žalostna, da kam sem se napotila. Ne morem povedati, kako sem bila razočarana nad Piranom. V Mariboru so me pregovarjali, da naj vzamem odpoved nazaj. Če takrat ne bi dala odpovedi, ne bi bila nikoli tukaj. Tam sem dala odpoved in sem si rekla: »Nič, grem, pa če za dva ali tri mesece, potem si bom iskala službo drugod.« In tako sem prišla čez en mesec v Piran. Jaz sem delala z dr. Černičem v ambulanti. Enkrat na teden smo imeli sprejeme otrok za operacijo tonzil. Otološki zdravnik je dobil deset postelj na kirurgiji. Kadar nismo imeli naših pacientov, smo ravno tako delali na kirurgiji. Kadar pa smo imeli operacije, sem se začela privajati operacijski. Drugače pa ne.

V štirih mesecih smo se preselili v Piran. V Piranu so nam dodelili polovico internega oddelka. Imeli smo tri bolniške sobe in ambulanto. Čajna kuhinja je bila skupna z internimi. Tako smo začeli. Potem se je naš oddelek začel širiti in razvijati. Vse smo morali sami delati.

Ko sem začela delati, sem od bolnice dobila sobo. Imeli so sobe za personal. Dve ali tri sodelavke smo dobile sobo in delale smo v isti bolnišnici. Tu sem stanovala enih šest mesecev. Potem smo začeli iskati stanovanja. Stanovanj je bilo ogromno v Piranu, a so bila neuporabna. Ne vem, kako so ti ljudje prej živeli. Morda so vse uničili, preden so šli, a tega ne verjamem. Vsa stopnišča in stanovanja so bila zelo zanemarjena. Morda se grdo sliši, a bilo je nemogoče. To je bilo leta 1955, ko se je največ ljudi izseljevalo. Mogoče je bilo zaradi tega. Morda pa zato, ker sem le iz nekega drugega kraja prišla in mi je še bolj vse izgledalo črno. Jasno pa je, da je to neprimerljivo s tem, kar je danes. Žal tudi čisto ni bilo. Ko smo začeli iskati stanovanja, sem jaz res dobila na občini eno pest ključev in sem prehodila Piran skoraj od a do ž. Nekdo je hodil z mano, nisem bila sama. Ampak nisem našla nič, ni bilo enega stanovanja, ko bi se človek lahko vselil. Tiste ključke sem vse vrnila in sem rekla, da ne maram takih starih stanovanj. Čez dva ali tri dni me je nekdo z občine, ki je bil za to zadolžen, obvestil, da se neki ljudje iz Ulice 8. septembra selijo in da je stanovanje kolikor toliko v redu in naj si ga grem ogledat. In sem res šla pogledat to stanovanje. To je bilo v današnji Tomšičevi ulici. Bila je velika klet. Spodaj so bile sanitarije, kar je bilo čudno za Piran, saj jih dotlej nisem nikjer videla. Bil je tudi rezervoar za vodo, kamor se je stekala voda s strehe. To so uporabljali za stranišče. Imeli so vodo tudi v kuhinji. Vodnjak pa je bil na Rokovem trgu in vsi so si nosili vodo iz Rokovega trga. Od kod je bila tista voda v kuhinjo speljana, ne vem. Tam so še bili ljudje in so mi pokazali hišo. Bila je velika kuhinja, ena soba spodaj, zgoraj pa v vsakem nadstropju dve sobi. To hišo smo vzeli za personal. Čeravno sva si jo potem razdelili dve sodelavki. Priti bi morali še dve sestri iz Maribora, pa nista prišli.

V Ulici svobode so bili takrat še osli in toliko podgan, da so kar letale po ulici. Ko smo se vselili, je prišel tudi moj fant, začel je delati v Tomosu. Imela sva kuhinjo in eno sobico. Kuhinja je imela ogromen štedilnik na drva in veliko napo. Tam je bilo na tisoče ščurkov. A o tem raje ne piši. Podgane so nam hodile v kuhinjo. Ko sem dobila stanovanje, sem imela najprej bolniško posteljo, na eni *kišti* za jabolka sem

imela mali *rešo*, kuhalnik. Na to smo tudi greli sobo. Tak je bil moj začetek v Piranu.

Kmalu sem spet iskala službo. A malo prepozno sem se odločila. Začeli smo si nekaj skupaj spravljat, potem smo začeli nekako živeti. Tatjana se je rodila leta 1962. Še prej pa sem šla v inštrumentarsko šolo – ko je tvoja mama prišla v Piran. Prej me niso pustili, ker ni bilo nikogar za delat.

Uredili smo si stanovanje v Piranu. Mislim, da je imela naša Tatjana takrat deset let in je že hodila v šolo. Hoteli smo se preseliti, pa se je Tatjana odločila, da ne gre z nami. In tako smo ostali. Hotela je ostati tukaj. In tako je šlo življenje naprej. Potem so začeli malo bolj vse urejati. V Rozmanovi ulici smo od leta 1978.

V službi sem bila zadovoljna, samo malo preveč je bila obremenjujoča. Vsak drugi dan sem dežurala, cele dneve, štiriindvajset, včasih dvaintrideset ur. Imele smo nočno dežurstvo in potem smo delale še naslednji dan. Bili sva dve inštrumentarki in sva se menjavali. Bila sem malo doma. Ni bilo prav, sem zanemarjala družino, a sem nekako rada delala.

Vedno sem si želela nazaj na Štajersko, tudi mož. Nekoč sem že dobila službo na Ptuju, ne pa tudi stanovanja. In tako je to ostalo. Delala sem šestintrideset let. Upokojena sem dvajset let. Kmalu po upokojitvi sem začela delati na Rdečem križu kot prostovoljka. Prvih pet let pa sem čuvala ene otroke. Zdaj sem še vedno na Rdečem križu. Merila sem tudi pritisk, še vedno to delam. Takrat sem hodila merit krvni pritisk v Portorož na Krajevno skupnost. Potem, ko je tam gorelo, pa v Lucijo. Je že trinajst let, kar to delam. V prostem času delam na vrtu, včasih kuham tudi marmelade.

V Piranu sem najbolj pogrešala sneg. To pa res. Pozimi je bila tu burja in hlad, drugače pa sem pogrešala sneg. Tako da sem rada hodila nazaj gor, domov. Včasih tudi pozimi, poleti obvezno, dvakrat na leto sem gotovo šla gor. Smo šli, pravzaprav.

Življenje je teklo svojo pot naprej. Malo takega je bilo, malo lepega, malo grdega. Bili so tudi čudni dogodki, a kaj naj ti to razlagam, bo vsak vedel, da sem jaz. Od doma smo bili verno vzgojeni. Še hodim občasno v cerkev. Nisem taka, da bi morala stalno stat v cerkvi, to ne. To nisem bila nikoli. Drugače sem pa vedno hodila v cerkev. Tudi še v Ljubljani, ko smo imeli prepovedano, ko smo bili v šoli. Smo občasno

šli, enih par nas je šlo. Drugače sem pa bolj malo hodila, ker sem veliko veliko dežurala. Jaz sem šla v dežurstvo, ko so druge šle k maši. V nedeljo zjutraj sem šla k maši ali pa sem dežurala v soboto in nedeljo pa šla v ponedeljek zjutraj. Tudi Tatjano smo vzgajali tako.

Mogoče mi je tudi vera pomagala v težkih časih, tega ne vem. Zdaj, ko se je to zgodilo s ta malim, z mojim vnukom, ko se je to meni zgodilo, nekako nisem našla zadoščenja v veri. Bila sem pri enem, pri drugem duhovniku. Ne vem, to je šok, tega nisem mogla doumeti, nisem mogla razumeti, kako se je to moglo zgoditi. Samo to ti povem o tem. Kako to pride, ne vem. Grem nekako, ne vem, ali je to tako privzgojeno ali kaj je, ampak tako je.



ILONKA HAJNAL

I.

Po poti življenja ...

Rojena sem 17. julija leta 1936 v Vrbasu. Mesto Vrbas je bilo do druge svetovne vojne v pokrajini Bačka, po drugi svetovni vojni v Vojvodini, danes pa je v Srbiji. Pa vendar se še vedno nahaja na istem mestu kot pred šeststo leti.

Po narodnosti sem Madžarka. Podatki o rodbini mojega očeta kažejo, da korenine naše družine segajo daleč nazaj, vse do leta 1700. Vrisala sem jih v naše družinsko drevo.

Osnovno šolo sem končala v Vrbasu. Takrat je imela osnovna šola le štiri razrede. Peti razred se je že štel za gimnazijo. Žal sem uspešno zaključila le dva razreda gimnazije. Želela sem se šolati naprej, vendar nisem imela možnosti. Leta 1945 se je namreč rodil moj brat. S sestro, ki je bila le eno leto starejša od mene, sva hodili v isti razred. Tako nismo imeli varstva za bratca, saj sta morala oba, mati in oče, hoditi v službo, da smo lahko preživeli. Le ena od naju bi lahko hodila v šolo, druga pa bi morala čuvati bratca. Ker pa sva bili obe dobri učenki, je naš profesor Šaroši Ištvan predlagal, naj se pri pouku izmenjavava. Tako je ena ostala doma in varovala bratca, druga pa je hodila v šolo in prinašala domov zapiske in naloge, ki bi jih morali narediti za naslednji dan. Profesor je bil mnenja, da je to boljše za naju, kot sploh ne hoditi v šolo. Bilo mu je žal za naju in se mu je zdelo škoda, da ne bi mogli hoditi v šolo. Tako sva dokončali drugi letnik gimnazije, v tretjega pa se le nisva vpisali. Odločili sva se, da si rajši poiščeva službo, kakor da na tak način nadaljujemo šolanje.

Jaz sem takrat dopolnila trinajst let, sestra pa štirinajst let starosti. Obe sva kar hitro našli delo. Jaz sem delala v Tovarni svilenih tkanin Sava Kovačević, sestra pa v tiskarni Svoboda v Vrbasu. Tako je mama lahko

ostala doma in vzgajala bratca Janoša. Zaslužek sva prinesli domov v družinsko blagajno. Tako je bilo rešeno preživetje naše družine.

Toda, naj se vrnem nazaj v čas mojega rosnega otroštva. Spominjam se, da so to bila brezskrbna in razigrana leta. Kljub težkemu življenju smo bili otroci srečni.

Poznejša leta so bila polna vojnih grozot. Obdobje med leti 1940 in 1944 je prineslo v naša življenja strah in negotovost. Ob koncu vojne sem imela osem, sestra pa devet let. O času med drugo svetovno vojno bi lahko veliko povedala, toda zgodba mora naprej v skrajšani obliki. Le narahlo se bom dotaknila nekaterih spominov. Na primer alarmnih siren, ki so naznanjale letalski napad. Letalski napadi so bili skoraj vedno usmerjeni na komaj dva kilometra oddaljeno tovarno sladkorja. Videli smo, kako so bombe padale z višine in slišali eksplozije. Ko se je oglasila sirena, naju je mati pograbila, vzela že pripravljeno torbo in stekle smo proti akacijevemu gozdu. Oče je bil takrat v službi. V gozdičku smo bili vkopani v grape, ki so nam služile za skrivališče. S sestro sva imeli s seboj vsaka svojo majhno račko, ki sva ju dobili za velikonočno darilo. Kadarkoli smo morali v skrivališče, nisva nikoli pozabili vzeti račk s seboj. Položili sva ju v košarico. V gozdičku sva ju položili na travo. Vsi so uživali, ko so ju gledali, kako se paseta v travi in se z drobnimi glasovi pogovarjata med seboj.

Spomnim pa se tudi žalostnih zgodb. Najbolj žalostno je bilo, ko je naša mama ob začetku vojne izgubila oba brata. Za njima sta ostali mladi vdovi in pet majhnih otrok. Mama je imela kar naprej solzne oči. Na njenem obrazu še dolgo za tem nismo videli nasmeha.

Spomnim se jutra, ko sva šli z mamo po mleko v sosednjo ulico. Naenkrat naju je mama stisnila k sebi in rekla: »Deklici, le pod noge glejta, ne glejta gor.« Radovednost me je mučila in vseeno sem pogledala proti akacijevim drevesom. Tam sem videla med vejami viseti može. Obešeni so bili ponoči, ko so vsi spali. Spomnim se tudi, kako so starega gospoda Slobodo mučili uniformirani možje.

Na ta čas imam tudi lepe spomine, ki me spremljajo še po tolikih letih. Pisali smo že leto 1944, ko so nekega večera stopili v naše stanovanje ruski vojaki. Takrat so iz sovražnikovih rok že osvobajali ozemlje za ozemljem. Oče in mama sta jih prestrašeno pogledala. Tisti ljudje, ki so imeli opravka z ruskimi vojaki, namreč niso o njih povedali nič dobre-

ga. Kljub temu jim je oče na njihov vojaški pozdrav prijazno odzdravil. Oče je bil sploh velik optimist. Če nam je šlo še tako slabo, nas je znal potolažiti: »Otroci, nikoli ni tako slabo, da ne bi moglo biti še slabše.« Takrat je oče ruske vojake pozdravil po madžarsko. Potem so govorili vsak v svojem jeziku in so se vseeno sporazumeli. Celo prav hecno je bilo. Ruski oficir je prosil mamo, naj jim skuha večerjo. Eden izmed vojakov je imel s seboj žakelj in je začel odvezovati vrvico, s katerim je bila vreča zavezana. Iz nje je počasi vzel dolge klobase, vrečko moke, krompir in jajčka in vse položil na mizo. Še danes se spomnim, kako so se jajčka kotalila po mizi in kako je mama komaj rešila eno jajce, da ni padlo na tla in se razbilo.

Leta so minevala in s sestro sva kar naenkrat odrasli. Ob sobotah zvečer nama je oče dovolil na ples. Teh večerov se spominjam z nežnostjo. Takrat je bil še mlad Ivo Robič in drugi dobri pevci, ki smo jih tako radi poslušali in plesali po melodijah njihovih pesmi.

Rada sem hodila k prekopu, ki se je imenoval prekop Franca Jožefa, ker je bil narejen v njegovem času. Tu sta bila znamenita *žilipa*. Zgornji in spodnji *žilip* sta služila prehodu večjih rečnih ladij. Tukaj je bila narava skoraj nedotaknjena. Majhen potoček, ki je odvajal odvečno vodo iz zgornjega *žilipa*, bazena, je bila čista in je prav prijetno žuborela.

Ker sem rada risala, sem se priključila risarski skupini, ki jo je vodil profesor Horovitz Ivan. Življenje je postalo prijetno in zanimivo. Ko pa je profesor Horovitz med drugimi izbral tudi mojo risbo za republiško razstavo v Novem Sadu in me skupaj z nekaj učenci vzel s seboj na otvoritev razstave, se mi je svet zazdel prelep! Na otvoritvi sem spoznala tudi Szucs Pisto, ki je prav tako razstavljал svojo oljnato sliko. Pozneje sva se ponovno srečala v Piranu. Nekaj let sva bila celo soseda, saj sva stanovala v isti hiši. Danes ta upokojeni slikar živi v hiši nad cesto na Bernardinu. Njegov priimek se že dolgo glasi Sič in ima hčerko, ki je tvojih let. Dal ji je madžarsko ime. Piroška je postala učiteljica klavirja v glasbeni šoli.

Ko sem imela osemnajst let, sem se zaročila. Moj bodoči mož, Huszar Mihael, je bil tri leta starejši od mene. Čakalo ga je še služenje vojaškega roka, ki je takrat trajal dve leti. Vojsko je služil v Mariboru. Vojaške vaje so imeli po raznih koncih Slovenije, tako da je Slovenijo dobro spoznal. Ko je čez eno leto prišel na dopust, mi je dejal: »Veš, Ilonka,

ko se bova poročila, greva živet v Slovenijo. Slovenija je zelo lepa dežela in Slovenci so dober narod.«

Poročila sva se jeseni leta 1956. Čez nekaj mesecev sva začela uresničevati najino željo. Ker je bil Mišo rezbar in mizar, si je želel najti svoji stroki primerno delovno mesto. Že v času služenja vojaškega roka je v Mariboru našel nekaj dobrih prijateljev in z njihovo pomočjo je kmalu dobil delo. Kar takoj je odpotoval v Maribor. Čez nekaj tednov sem na železniški postaji v Vrbasu še sama sedla na vlak in se odpeljala proti Mariboru. Spominjam se, kako se je vlak oddaljeval od mojega rojstnega kraja in kako sem se približevala nečemu neznanemu. Začenjala sem novo poglavje svojega življenja. Zapustila sem družino, vse, kar sem doslej imela tako rada. Širno ravnino Bačke, ulice, hiše, ki so mi bile tako drage. Murve, ki so dajale svoje zeleno listje sviloprejkam, ljudem pa prijetno senco. Široke zorane brazde, ki so dišale po sveži zemlji, so ostajale za menoj.

Ko je vlak že sopihal po slovenski zemlji in so se prikazale mehke, ljubke doline, pozneje pa lepo razporejene mogočne planine, sem pomislila: »Vsa ta lepota ne more biti resnična!« Kakor v sanjah, kakor v pravljicah je vse oživel pred menoj. Prav je imel Mišo! Vznemirjeno sem se ozirala naokoli skozi okno dirjajočega vlaka. Že na poti tja sem se zaljubila v to čudovito deželo.

Na mariborski postaji me je čakal Mišo. Povedal mi je, da načrtuje nadaljevati pot vse do morske obale. Le tri dni sva se mudila v Mariboru. Kmalu sva se z dvema kovčki in kartonasto škatlo odpravila na avtobusno postajo.

Pot proti morju je bila izredno doživetje. Kar hitro sva prispela v Koper. Ko sem v pristanišču zagledala zibajoče se čolničke na morju, sem vedela, da bo ta dežela najin novi dom.

Na poti iz Maribora v Koper pa se je zgodilo nekaj neprijetnega. Vrata prtljažnika ob strani avtobusa so se med potjo odprla. Nekaj kovčkov se je izgubilo. Med njimi tudi najin velik kartonasti kovček. V tem kovčku sva imela leseno škatlico, kjer sva hranila vse najine dokumente. Nikoli je nisva našla.

Mišo je v tovarni Mala oprema v Izoli takoj dobil službo kot rezbar mizar. Za stanovanje pa so nama Izolani svetovali, naj greva v Piran, ker da je tam lažje dobiti kakšno sobico. Ko sva se po vijugasti cesti z av-

tobusom spuščala proti Piranu in se je pred nama prikazala piranska Punta, sem pomislila: »Kaj tako edinstveno lepega ne vidiš niti v sanjah!« Morje je bilo mirno. Po širini je segalo do Savudrije, od tam pa tja v neskončno daljavo.

Rekla sem Mišu: »Kajne, da od tu ne greva nikamor!?« Nasmejal se je: »Tudi če bi hotela naprej, odtod ne moreva, saj je od tu naprej le morje.«

V Piranu sva prvo noč prespala pri starejši Italijanki v Ulici San Stefano. Danes je to Trubarjeva ulica. Obsega nekdanjo ulico San Stefano, ki je segala od Tartinijevega trga do cerkve svetega Štefana in ulico San Giacomo, ki je segala od te cerkvice do Prvomajskega trga. Trg 1. maja pa se je takrat imenoval Stari trg.

Vse je bilo čarobno kot v pravljicah. Ozke ulice, visoke hiše in povsod ljudje, ki so kar izginjali v hišah. Naslednje jutro je Mišo še spal, ko sem se potihem oblekla in šla iz hiše. Želela sem se sprehoditi po teh ulicah. Kar hodila sem brez cilja iz ene v drugo ulico. Ko sem se hotela vrniti v hišo, kjer sva prenočila, naenkrat nisem več vedela, kam naj grem, na katero stran naj se obrnem. Izgubila sem se v ozkih ulicah, vse hiše so se mi zazdele enake. Hodila sem in hodila in bila vedno bolj vznemirjena, ko sem nenadoma zaslišala glas najine gospodinje: »Signora, signora!« Pogledala sem navzgor, od kod prihaja glas in na oknu zagledala njen prijazni, nasmejani obraz. »Qua, qua«, je govorila. Odahnila sem si. Tudi Mišo je pogledal skozi okno. Bil je jezen, ker sem sama odšla na raziskovalno pot po Piranu.

Naslednji dan sva šla na obalo in skoraj vsakogar, ki je prišel mimo, vprašala za stanovanje. Odločila sva se, da ostaneva v Piranu. Proti Puntji je iz majhne gostilne Pri Vojkotu prihajal mož srednjih let. Na obrazu se mu je videlo, da je malo v rožicah. Mišo ga je ustavil in ga v srbskem jeziku vprašal, če ve za kakšno sobico. Mož naju je popolnoma razumel. Popraskal se je po glavi, naju pogledal, potem pa rekel: »V hiši, kjer živim, je prazna soba. Najbolje, da prideta pogledat.«

Takrat smo pisali leto 1957. Bilo je v mesecu novembru. Ta mož se je imenoval Jazbinšek Alojz. Hiša, kjer je stanoval, je bila v Garibaldijevi ulici. Danes je to ulica IX. Korpusa. V tretjem nadstropju je bila prazna soba. Imela je eno okence, ki je gledalo na ulico. Nasproti hiše je bil župnijski urad. Župnišče je še danes tam.

Gospod Lojze je imel pet otrok. Najstarejši Dolfi je živel v Trstu. Dekle Jožica je bila še doma. Roman, Edi in Darinka so bili še šolarji. Žena Hedviga je bila edina v družini, ki je imela službo. Delala je v takratni tovarni ribjih konzerv Ampelea v Izoli. Videla sva, da v družini zelo potrebujejo denar, ki bi ga dobili z najemnino za sobico. Tako sva se odločila in najela sobo. Na začetku sva spala na tleh. Prazna lesena *kišta*, zaboj, je služila za mizo. Z Miševo prvo plačo sem kupila majhen električni kuhalnik z eno *rinko*. Vse je bilo v redu, le otroci so bili zelo glasni. Ves dan so se med seboj prepirali in loputali z vrati. Spomnim se, kako sem se jih bala.

Tako sva začela življenje v novem domu. Bili so dnevi, ko sem se morala odločiti, ali bova pojedla kruh ali krompir. Kljub pomanjkanju pa sva bila srečna in zadovoljna. Slovenci so bili z nama prijazni in so nama povsod pomagali. Ker sem bila brez službe, sem se jeseni pridružila družini Jazbinšek in skupaj smo nabirali lovorovo listje za Drogo Portorož. Najtežja je bila oskrba z vodo. V hiši ni bilo vodne napeljave. V pritličju je bilo stranišče, a le z greznico. Še danes se spominjam tistega vonja in ga čutim v nosu. Čisto vodo smo si natočili pri pipi na ulici in jo v vedrih nosili domov. Ostanke teh uličnih pip so še danes vidni po vogalih ulic. Najbližja je bila vodna pipa v vogalu ulice, kjer je bila takrat osnovna šola in frančiškanski samostan. V stavbi, kjer je bila nekoč osnovna šola, je danes gimnazija, ulica pa se imenuje Bolniška ulica. Nošenje vode je bilo naporno, saj sem morala od pipe po Garibaldijevi ulici navkreber proti domu. Takrat sem bila suha kot trlica, tehtala sem komaj borih oseminštirideset kilogramov. Ljudje, ki so me srečevali z vedrom vode, so mi rekli: »Saj je težja voda kakor ti, ki jo nosiš.« Ja, umazano vodo smo zlili kar v straniščno greznico.

Kmalu sem dobila službo. V skladišču tovarne ribjih izdelkov v Izoli. Po dveh letih sva z možem dobila drugo stanovanje. Takrat se je tista ulica imenovala drugače, danes pa je to Pristaniška ulica. Hiša je imela tri nadstropja in podstrešje, ki je štel kot četrto nadstropje. V vseh treh nadstropjih so že bili stanovalci, prazna sta bila le dva prostora v podstrešnem, četrtem nadstropju. Do takrat menda tam ni še nihče stanoval. Tako sva sprejela ponudbo, saj je bilo le bolje imeti dva prostora kakor le eno sobico. Tudi stanovalci so bili mirni in razumni ljudje. Mišo je kar hitro začel urejati prostore. Strop je v sredini znižal z lesenitnimi ploščami. Začel je tudi delati kuhinjsko pohištvo. Delal je kar v službeni delavnici. Naredil nama je tudi posteljo in omaro za obleke.

Čez nekaj mesecev sem dobila ponudbo za delo v piranski trafiki. Danes je v tistem prostoru trgovina s Peko čevlji. Seveda sem službo sprejela. Tako se mi ni bilo treba še naprej vsak dan voziti na delo v Izolo. Da ne pozabim povedati. Podstrešno stanovanje, ki sva si ga tako lepo uredila, so nama omogočili uslužbenci piranske občine. Najbolj se je za naju potrudil Saksida Rudi, ki je pozneje postal najin dober prijatelj.

Čas je hitro mineval. Počutila sva se že kot domačina. Prijavila sem se na tečaj slovenskega jezika, ki ga je vodila profesorica Karmen Furlan. Naslednje leto sem se vpisala v tečaj italijanskega jezika, ki so ga organizirali pri Delavski univerzi v Piranu. Tam sta bila vodilna uslužbenca Jovan Nikolič in Andrej Rojec.

Nekaj manj kot štiri leta sem delala v raznih trafikah.

Tudi v novem stanovanju je bila voda problem. Voda je bila v hiši, a le v pritličju in treba jo je bilo nositi v četrto nadstropje. Zato sem se odločila, da začnem urejevati vodovodno napeljavo. Čez nekaj časa smo res imeli vsi stanovalci vodovod v kuhinji. V vsakem nadstropju je živel po ena družina. V prvem nadstropju sta imela stanovanje zase in za svoje otroke Viktor in Nada Kovač. V drugem je z družino stanoval Szucs Pista. Usoda naju je ponovno spravila skupaj. V tretjem nadstropju so stanovali Čendakovi, Vinko in Marica z družino. Zgoraj sva stanovala Huszar Mišo in Ilonka.

Pri vходу na Tartinijev trg, na ovinku, stoji palača Gabrielli. Mogočna stavba je bila za naju tabu. Pozneje sva izvedela, da v njej pripravljajo muzejsko zbirko. Iz te mogočne palače je vsak dan na ulico izstopil mož s palico. Pozneje sem izvedela, da šepa zato, ker ima levo nogo leseneno. Možu je bilo ime Miroslav Pahor. Bil je zgodovinar. Kadil je *fajfo*, pipo in vsake toliko je v trafiki, kjer sem delala, kupil vrečko tobaka. Pogovarjala sva se in tako je izvedel skoraj vse o meni in mojem možu. To, da je Mišo mizar in rezbar, ga je močno zanimalo. Bil je mlad zgodovinar. Študiral je v Ljubljani in zdaj si je zadal za svojo prvo nalogo postaviti muzejsko zbirko v Piranu.

Prihajal je tudi v najino skromno podstrešno stanovanje k nama na obisk. S palico v roki je preskakoval po dve stopnici, da bi bil prej na vrhu. Z Mišom se je pogovarjal o rezbarstvu, o bodočem muzeju. Snubil ga je za muzejsko delo. V muzeju je bil prostor, namenjen za muzejsko delavnico. Potreboval je človeka, ki bi prostor preuredil v delavni-

co in v njem delal. Nekega dne je gospod Pahor zopet potrkal na vrata najinega doma. Povabila sva ga, naj prisede in potem, ko si je prižgal *fajfo*, je povedal: »Vse sem uredil na naši občini in v Ljubljani. Gospod Mišo, že jutri lahko začnete delati v muzeju.« Bila sva zelo hvaležna gospodu Pahorju. To je bila izredno dobra možnost za najino nadaljnje življenje.

V tistem času sva poleg službe z možem pripravljala svojo prvo razstavo rezbarij in intarzij. Risala sem veliko lepih motivov: morje, piranske ulice, ulice v Kopru in Portorožu. Navduševalo naju je vse, kar naju je obdajalo. Celo kamni, ki so nekdanj, čisto na začetku, bili nekaj drugega. Pa veliki lov na *ševole*, ciplje, ko je ves Piran dišal po ribah. Ribiči, ki so bili za naju poseben svet. Na pomolih pa svetilnika, ki od nekdanj stojita tam kakor čuvaja preteklosti in prihodnosti.

Vse sva delala v najinem podstrešnem stanovanju. Mož je rezbaril, jaz pa sem sestavljala barve furnirja tako, da se je na koncu izoblikovala lepa slika. Gospod Pahor je nekega dne pripeljal s seboj na obisk profesorja Prinčiča. Oba sta bila navdušena nad najinimi izdelki. Pozneje sta nama prav onadva pomagala najti razstavni prostor, kjer sva lahko obiskovalcem predstavila najino delo. To je bilo v hiši na Tartinijevem trgu, v prostoru, kjer je danes lekarna.

Kmalu zatem, to je leta 1962, sem tudi sama dobila delovno mesto v komaj ustanovljenem muzeju v Piranu. Mišo je začel že zdavnaj restavrirati stare ladijske modele, staro pohištvo. Jaz pa sem za vse velike ladijske modele šivala nova ali popravljala poškodovana jadra.

Leta 1965 me je ravnatelj muzeja poslal v restavratorsko delavnico v Ljubljano, kjer sem pridobivala znanje na področju pozlatarstva in zaščite lesenih predmetov. Zaupal mi je tudi terensko delo s področja pomorske zgodovine. Zbirala sem predmete in podatke o pomorščakih, ki so živeli v Ljubljani. Dal mi je njihove naslove in mi pripravil vprašalnik, s katerim sem si pomagala pri delu. S terenskim delom sem se ukvarjala v popoldanskem času, ko nisem bila v restavratorski delavnici. Obiskovala sem informatorje v centru mesta, v Šiški, za Bežigradom, na Mosteh in Viču. To delo mi je bilo v veselje. Rada sem navezovala stike z ljudmi, se z njimi pogovarjala in jih spoznavala. Preko njih sem spoznavala slovensko zgodovino. V dopoldanskem času pa sem se v restavratorski delavnici učila vseh veščin in znanj, ki sem jih nujno potrebovala pri svojem delu v muzeju. Imela sem več mentorjev.

Gospod Pavlič Ivan je bil mojster za pozlatarstvo in vse, kar je povezano s tem delom. Gospod Kokelj Franc je bil mlad slikar, ki se je ukvarjal z retuširanjem svetih podob ter z njihovo dokončno obdelavo z barvicami. Gospod Momo Vukovič je bil kipar in se je v glavnem ukvarjal s kamnitimi predmeti. Bil je Črnogorec in velik humorist. V letih 1966 in 1967 sem bila ponovno v Ljubljani in sem se v restavratorski delavnici Republiškega zavoda za Spomeniško varstvo učila osnovnih znanj o restavriranju oljnih slik. Tudi tu sem se učila od različnih mojstrov. Gospod Demšar Tone je bil specialist za dubliranje in impregniranje slikarskih umetnin. Bil je tudi specialist za retuširanje in za zaščito dokončnega dela. Od gospe Demšar Delice sem se učila, kako pripraviti platno za dubliranje. Gospod Kvas Tomaž je odlično obvladal vse posege na slike na platnu. Gospod Viktor Snoj pa je razen restavriranja slik na platnu odlično obvladal patiniranje ali antikiranje pozlačenih okvirjev, ki smo jih prilagajali slikam. Praktično delo v restavratorskih delavnicah je trajalo vsakič nekaj več kot dva meseca. Istočasno pa sem v popoldnevih zbirala predmete in podatke o nekdanjih slovenskih pomorščakih. Leta 1972 sem ponovno odšla v Ljubljano. V Mestnem muzeju sem se od mlade gospe Tanje učila risanja arheoloških predmetov. Uvajala me je tudi v terensko risanje arheoloških najdišč. V Pomorskem muzeju je bil namreč tudi arheološki oddelek, ki ga je vodila gospa Elica Boltin Tome. V letu 1973 sem opravila manjkajoči del izobraževanja na teh področjih. Leta 1974 pa sem začela izredno študirati na srednji Oblikovni šoli v Ljubljani. Vendar študija žal nisem dokončala. V drugi letnik sva se namreč vpisala samo dva slušatelja in profesorji niso želeli predavati samo dvem osebam. Kljub temu sem leta 1985 uspešno opravila strokovni izpit in si pridobila naziv muzejski tehnik konzervator.

V tem času sva z možem dobila tako težko pričakovano stanovanje v Trubarjevi ulici številka 18 v Piranu. Pri tem nama je dobrohotno pomagal gospod Pavlič Stanislav, ki je bil uslužbenec urada za stanovanja v piranski občinski upravi. Po dvanajstih letih, ki sva jih preživela v podstrešnem stanovanju, sva se končno preselila. Toda moj mož Mišo si je našel drugo žensko. Bila sem prizadeta in prosila sem ga, naj se odseli k njej. Verjetno je usoda tako hotela. Ostala sem sama v hiši. Takrat sem povabila starše, naj pridejo živeti k meni. Vedela sem, da ima moj oče rad morje in vse, kar je povezano z morjem. Ker je bilo v hiši več sob, ni bilo stiske s prostorom. Žal je oče umrl nekaj mesecev po

prihodu v Piran. Z mamom sva ostali sami. Ker pa življenje teče dalje, sva se z mamom lotili adaptiranja hiše. Mama je pri meni ostala do konca življenja. Zadnja leta je bila hudo bolna in skrbela sem zanjo kar najbolj sem mogla. Še danes jo pogrešam.

Rada bi povedala še to, da sva z ravnateljem dr. Miroslavom Pahorjem raziskala jamborno cesto. Obdelala sva dvanajst vasi in nastala je knjiga *Po jamborni cesti...v mesto na peklu*. Napisala sva tudi obširen članek *Zgodba o jamboru*, ki je bil objavljen v strokovni reviji *Življenje in tehnika*. Tudi v tem prispevku sva črpala iz podatkov, zbranih pri terenskem delu v teh vaseh. Vendar dr. Miroslav Pahor izida te knjige žal ni dočakal. Zapustil nas je jeseni leta 1980. Knjiga pa je izšla leta 1981. Na ravnatelja imam na sploh zelo lepe spomine. Veliko sva delala skupaj. V tistem času smo postavili tudi muzejsko zbirko v Portorožu, s katero smo želeli prikazati kronološki razvoj Splošne plovbe Piran. Tudi za pripravo te zbirke je bilo potrebnega veliko terenskega dela. Postavitev zbirke je bila povezana z imeni ladij, ki so plule pod Splošno plovbo Piran. Ker je vsaka ladja nosila ime kakega od naših mest, smo k ladijskemu modelu v zbirki postavili še značilen predmet iz mesta, po katerem je imela ladja ime. Tudi panorame teh mest so naslikali slikarji, ki so bili od tam doma. Še danes, ko sem že dvanajsto leto v pokoju, se z radostjo v srcu spominjam prehitro minulih delovnih let. Toplo mi je pri srcu ob misli, da le nisem živela zastonj, kljub temu, da nisem mogla biti mati ...

V vsem tem času sem veliko sodelovala tudi v družbeno političnem življenju v piranski občini. V okviru krajevne skupnosti je delovala tudi civilna zaščita in tu sem več let vodila ekipo prve medicinske pomoči. Bila sem članica sindikalnega občinskega sveta. Bila sem med pobudniki in ustanovitelji literarne sekcije drugih narodov. Štiri leta sem bila sodnik porotnik na koprskem sodišču. Marsikje sem pomagala s svojim znanjem madžarskega jezika. Prevajala sem za potrebe občine in sodišča. Nekoč sem prevajala celo na policijski postaji, kjer so ujeli prebežnika iz Madžarske. Prevajala sem tudi, kadar so bili na obisku pri predsedniku piranske občine razni madžarski delegati. Za potrebe na kulturnem področju pa prevajam še danes. Na občinski ravni sem dobila več priznanj.

Kaj naj bi še rekla? Morda to, da je kar naenkrat nastopil čas za upoko-jitev. Upokojila sem se leta 1991. Takrat se je Slovenija osamosvojila.

Prišlo je do prodaje hiš in stanovanj po vsej Sloveniji. Tega obširnega dela so se lotili tudi v naši občini. Ker je bila na prodaj tudi moja adaptirana hiška, sem jo odkupila od piranske občine.

Tista mlada ženska, ki je pred petdesetimi leti prvič stopila na piranske ulice, brez nič, razen tistega, kar je imela na sebi, ima danes prijetno hiško in lepo, mirno življenje. Priznam, kot zunanja sodelavka Pomorskega muzeja še vedno prav z veseljem delam s starimi predmeti. Kljub temu, da bom kmalu dopolnila sedemdeset let, še vedno občudujem Piran z vsemi njegovimi slabostmi. Tudi te imajo svoj čar. Odkrivam skrite ulice in hiške, ki jih doslej, v petdesetih letih, še nisem videla. Po obali hodim z isto ljubeznijo kot takrat. Tukaj se počutim kot doma. Moj rojstni kraj, Vrbas, je nekje daleč v mojem spominu, ki je bolj grenak kakor prijeten. Očitam mu to, da me je pustil oditi, ker ni znal ponuditi boljših možnosti za življenje. Zdaj sem doma tukaj, v Sloveniji.

II.

Zelo rada imam knjige. Na sejmu svetega Jurija je bilo letos v Piranu lepo. Kupila sem veliko knjig, med njimi tudi knjigo pravljič za sosedine vnuke. Tudi sama pišem. Pišem pravljičice, črtice, krajše zgodbe. Najprej napišem v madžarščini, potem se potrudim in prevedem v slovenščino. Pišem tudi zgodbe in spomine na otroška in mlada leta, ki sem jih preživela v Vojvodini. Poglej, v tem debelem zvezku so zvezani natipkani listi samih zgodb, pravljič, spominov, zaenkrat še v madžarščini. Med njimi je tudi zgodba o tem, kako so k nam domov prišli Rusi.

Pišem od leta 1975. Takrat ni tega nihče vedel, samo tvoj oče. On me je spodbujal, naj se pisanju zares posvetim. Dve pravljiči sem zapisala na terenu, ko sva raziskovala jamborno cesto. Pripovedovala mi ju je ena stara ženička. Ona ju je povedala bolj na kratko, jaz pa sem ju zapisala na pobudo tvojega očeta. Objavljeni sta v knjigi *Po jamborni cesti ... do mesta na peklu*. Ena govori o tem, zakaj imajo narcise upognjeno glavo. Druga pravljičica pripoveduje o tem, zakaj imajo šmarnice tako nenavaden vonj. Slišala sem čisto kratki pravljiči in potem napisala

celo stran. V pripovedih te stare ženice je nastopala Devica Marija. Jaz pa sem to spremenila in pisala o vili. V tistem času namreč nismo mogli pisat o takih stvareh, zato sem Marijo zamenjala z dobro vilo. Tako sta pravljici o šmarnici in narcisi prvi dve pravljici, ki sem ju napisala. Ko sem ju napisala, sem ju dala za prebrat tvojemu očetu. Pohvalil me je, da sta odlični in mi rekel, naj še pišem. Tako mi je tvoj oče dal voljo, da sem začela pisati. Napisala sem tudi pripoved o vodnjaku. Slišala, pravzaprav doživela sem jo v vasi Landol. Ko sva bila s tvojim očetom na terenu, nama je nekoč v Velikem Ubeljskem nek star kmet pripovedoval svoje otroške spomine na jamborno cesto in na doživetja iz časov, ko so po tej cesti vozili jambore. Jaz pa sem po spominih iz njegovih otroških let napisala zgodbico *Jarbole gredo*.

Pravljica *Zakaj imajo narcise upognjeno glavo* je bila prva, ki so mi jo sploh kdaj objavili. Prvič je bila objavljena v reviji Kurirček v šolskem letu 1984/85, v sedmi številki, letnik 25. Bila je zelo všeč uredniku Jožetu Snoju. Istega leta, v deveti številki Kurirčka je bila objavljena tudi pravljica *Zakaj ima šmarnica tako nenavaden vonj*. Pravljica o ponosni narcisi je bila objavljena še leta 1997 v zborniku Odmevi srca.

Objavila sem tudi *Novoletni nokturno*, v katerem si zamišljam čas, ko ura še ni polnoč in še ni niti čisto novo leto, a je že novoletni čas. Tukaj je moja črtica *Stotinka delčka h kapljici*. Prevedena je bila v italijanščino in poslala sem jo na nek literarni natečaj v Italijo ter bila izbrana. Bila sem med prvimi desetimi nagrajenimi. Tu je *Zgodba nekega kaktusa*. V Portorožu je bil leta 1909 pred hotelom Palace posajen agava kaktus. Ta kaktus živi do šestdeset, sedemdeset let, tudi sto let, če z njim lepo ravnajo. Cveti le enkrat v življenju in po cvetenju umre. To sem opisala v tej zgodbi. Umiranje tega kaktusa. Ko so ga leta 1978 odžagali, mi je en delavec dal vejico v obliki križa v spomin na to agavo. Še danes jo čuvam. Ne vem, zakaj nisem šla takrat fotografirat te rastline. Zgodba o kaktusu je bila objavljena v reviji Primorska srečanja. V reviji Fontana sem leta 1992 v številki 19 objavila črtico z naslovom *Oblaki s solznimi očmi*. V njej pišem o tem, zakaj se oblaki tako radi usedejo okoli hribov in jih zakrivajo. V tej isti reviji, v številki 26, sem leta 1997 objavila zgodbo *Stari Madi*, v kateri sem po maminem pripovedovanju opisala čudaka iz našega rodnega mesta Vrbasa. Ta zgodba je bila objavljena tudi v madžarskem jeziku. V dvojni številki revije Fontana sem leta 1998 objavila spis *Pozabljena sveča*, v kateri pišem o času, ko je umrla moja stara mama. Zelo rada imam spis *Po sledeh spo-*

minov in to je tudi eden mojih najbolj uspelih spisov. Dogaja se v času vojne. Napisala sem ga leta 1986, objavljen je bil leta 1991 v 124. številki revije Primorska srečanja.

Zdaj pišem družinsko kroniko. To sem obljubila stricu. Obljubila sem mu, da bom nadaljevala njegovo delo. On mi je dal vse podatke in dokumente, ki jih je sam zbral. Bil je že zelo bolan in ni mogel nadaljevati z delom. Takrat mi je to dal in rekel: »Obljubi mi, da boš iz tega nekaj naredila.« Ko bom kroniko napisala, jo bom jaz zapustila nečakinjama, da bosta vedeli, kdo smo mi in od kod prihajamo.

V muzeju mi je bilo zaupano tudi terensko delo. Na terenu sem veliko doživela. Enkrat sem šla z vojno ladjo do Tivata in so me čuvali mornarji ter mi pomagali. Joj, kaj vse sem jaz doživela! Ko sva s tvojim očetom hodila na teren, sem jaz pisala odgovore informatorjev, on pa je kadir *fajfo* in spraševal. Vse, kar je tvoj oče sam napisal, mi je prišel v delavnico prebrat. Kakšne njegove trde besede sem zamenjala z mehkiimi, on pa me je poslušal in mi dal prav. Vsakič mi je dal tudi en izvod v dar, to ti zdaj podarjam, da boš imela.

Dva prva muzejska kataloga sem delala sama. Prvi katalog k razstavi je imel naslov *Slovenski mornarji Avstrije v obrambi Dalmacije in Istre*. Drugi pa je bil o Milanu Klemenčiču. Kot sodelavka sem sooblikovala katalog *Sečoveljske soline včeraj – danes – jutri*.

Dvanajst let po upokojitvi sem še delala po štiri ali pet ur v muzeju.

Tudi šivati sem znala. Šivala sem si obleke in delovne obleke.

Bila sem aktivna pri civilni zaščiti. Vodila sem tri ekipe, to je en vod prve medicinske pomoči. Leta 1991, ko je bila v Sloveniji razglašena vojna nevarnost, sem bila mobilizirana za nedoločen čas. Zbrala sem vse ženske iz dveh ekip za prvo pomoč in smo šle dežurat. Sedež smo imele v hotelu Piran, v pritličju, kjer je bil takrat barček. Bilo nas je več kot trideset. Mesto je ostalo brez elektrike, bila je tema, vse tiho in mirno. Dežurale smo vso noč in ves dan. Samo enkrat sem šla domov pogledat mamo. Sicer pa se je gospa Levičnik ponudila in rekla, naj ne skrbim, da bo že ona poskrbela za mojo mamo. Nekatere ženske iz Rdečega križa pa so imele svoj sedež v prostorih krajevne skupnosti. Me tu smo postale lačne. Jutro se je približevalo, bila je že tretja ali četrta ura zjutraj. Potihem smo se pogovarjale. Naša tajnica je s seboj prinesla pisalni stroj in vsako uro zapisovala vse, kar se je dogajalo. Zgo-

daj zjutraj sem šla pogledat v krajevno skupnost, če je kaj novega. Še vedno je bilo vse zatemnjeno. Tam so ženske imele na mizi košaro s sendviči, jedle so in pile sok. Povabile so me, naj prisedem. Odklonila sem. Nisem hotela sesti k mizi. Povedala sem jim, da nas je šestintrideset in da smo vse lačne. Ko sem se vrnila, nisem hotela ženskam nič povedat o tem, kaj sem tam doživela. Čez dvajset minut pa sta dva kurirja prinesla za vsako od nas po en sendvič in en sok. Potem smo jedle vse skupaj. To so bile starejše ženske in včasih niso mogle izvesti vseh zahtevanih vaj, na primer poklekniti ob ranjencu. Ampak potrudile so se, ker so me imele rade. Takrat sem zadnjič sodelovala pri civilni zaščiti. Gospa Justina je bila leta 1991 edina, ki se je šla skrit v zaklonišče. Imela je raka in je čutila, da ne bo več dolgo. Pa se je vseeno bala za življenje. Osemnajst let se je borila z rakom. Imela je sina in ni hotela umreti, dokler ne odraste in pride do svojega kruha.

Vodila sem literarno sekcijo v Piranu. Dobila sem tudi priznanje kot kulturna animatorka za organizacijo kulturnih dogodkov. V italijanski skupnosti in na krajevni skupnosti smo organizirali skupinice za ročna dela. Imeli smo razstave ročnih del. Takrat so ženske napekle pecivo in piškote in s tem postregle na otvoritvi. Gospa Justina Frank, ki je bila najbolj bolna, je bila najbolj pridna. Ko je prišla, ni znala ročnih del. Naučila se je vsega in je bila srečna in zadovoljna, če ji je uspelo kaj lepega narediti. Takrat so bile mentorice gospa Ema Palakovič, ki nas je učila pletenje, gospa Marija Palakovič, ki je poučevala vezenje in gospa Marija Simonič, ki je bila mojstrica za izdelovanje čipk.

Ponosna sem nase in na vse, kar sem dosegla. Slabega nisem delala. Sem pa vse dala od sebe. Ko sem leta 1957 prišla v Piran, nisem razumela niti ene slovenske besede. Še vedno vidim tisto mlado žensko, ki se je izgubila v Piranu in tisto gospo z belimi belimi lasmi in lepim obrazom, ki mi je z okna klicala, kje sem doma. Še danes, po šestdesetih letih, sem vesela, da me je našla. Ko sem prišla v Piran, sem bila tako srečna. Hotela sem objeti vse ulice, vse tiste visoke hiše. Tako mi je bilo vse všeč. Povsod je bilo polno rož in povsod so bili ljudje. Tu so ljudje živeli od ribištva in solinarstva. Eni so se takrat, v petdesetih letih, nejeverno spraševali: »Kaj, tukaj, v teh hišah, živijo ljudje?« To se mi je zdelo poniževalno. Meni je bilo zelo všeč in moji mami tudi. V Piranu so se ljudje počutili kot ena velika družina, vsi smo se med seboj poznali. Nismo niti vedeli, kako je komu ime, a smo se vedno ustavljali in se pogovarjali.

V času vojne smo bili revni. Mama je bila obupana. Tata pa je rekel: »Bodi tiho, lahko bi bilo še slabše. Važno je, da smo skupaj. Tudi če bomo jedli samo enkrat na dan, samo, da smo skupaj.« Tako sem se naučila, da moramo znat v vsaki stvari najti tudi dobro plat. Če to ne znamo, pomeni, da je z nami nekaj narobe. Če ne mislimo pozitivno, smo izgubljeni. Eni pa vidijo vse črno. Zdaj imam lepo življenje. Živela sem med ljudmi, ki so me cenili in tudi jaz sem njih cenila. Kaj človek sploh še drugega rabi. Kar imam, sem vse zaslužila z lastnimi rokami, nisem delala dolgov in nikogar nisem prevarala. Moje življenje ni bilo zaman, kljub temu, da nisem mama. Bila sem delovna, koristna, nekaj sem prispevala k tej družbi, čeprav nimam otrok. Niso vse otroci, treba je imeti tudi določeno kulturo in inteligenco, biti občutljiv, videti in biti dojemljiv za zanimive stvari.



MILAN MATOVINA - MIČO

Jaz sem Matovina Mile. Rojen sem 29. septembra leta 1938 v vasi Levinovac, v občini Suhopolje, republika Hrvatska. Prej je to bila Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev. Ko sem se rodil, ni bilo porodnišnic. V vsaki vasi je bila starejša ženska, ki je pomagala pri porodih. Po pripovedovanju moje mame je ta ženska, babica, ob mojem rojstvu rekla, da ne bom preživel in naj me nesejo v cerkev krstit. Cerkev je oddaljena dvanajst ali štirinajst kilometrov. Zakaj? Takrat so na vasi otroka, če je umrl, pa ni bil krščen, pokopali izven pokopališča. Tako sta me oče in boter nesla peš skozi gozd do prve cerkve v Miokovičevo krstit. Deževalo je vso pot do cerkve in nazaj. Ker je bil na ta dan sv. Mihael, so mi dali ime Mile. Po poreklu sem iz Like in tam niso poznali imena Mihael, ampak samo ime Mile. Tako vsako leto 29. septembra praznujem rojstni dan, god in dan svojega krsta.

Po dveh letih, leta 1940, sem dobil sestrice, ki je bila krščena z imenom Katica.

V hiši v Levinovcu sem živel z očetom, mamo, sestro, starim očetom, *bako*, z očetovim najmlajšim bratom in z dvema očetovima sestrama, mojima tetkama. Dva starejša brata sta bila v vojski. Oče je bil brez šole in brez poklica. Delal je v kamnolomu na planini Papuk.

Začela se je druga svetovna vojna. Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev je razpadla.

Kralj je pobegnil v Anglijo. Pavelič je ustanovil NDH, Neodvisno državo Hrvatsko.

Leta 1941 je bil razpis za službo cestarja v Suhopolju. Oče je dobil službo in tako smo se oče, mati, sestra in jaz preselili v Suhopolje. Vse naše imetje je oče naložil na en vaški voz in odselili smo se iz Levinovca v približno petnajst kilometrov oddaljeno Suhopolje.

Vojna se je začela, mi pa smo živeli v sobici, ki je bila velika tri krat štiri metre. Imeli smo eno posteljo za očeta in mamo, zibelko za sestro, eno slamnjačo zame, eno mizico, dva ali tri stole, peč, ki smo jo imenovali *koza*, polico za par *kozic*, lonce in krožnike. Imeli pa smo veliko

dvorišče, kjer sva se s sestro igrala skupaj z ostalimi otroki. Jaz sem bil star tri leta, sestra je komaj shodila in sem moral paziti nanjo. Oče je hodil delat na cesto vsako jutro in se je vračal popoldan. Mati je delala na vrtu in večkrat je prišla pogledat, če pazim na sestrico. Okrog pol dneva je prišla pripraviti nekaj za jest. Kosili smo, kar je bilo. Previla je sestro, jo podojila in jo dala v zibelko, meni pa rekla, naj jo zibljem v zibelki, dokler ne zaspi. Ko je sestra zaspala, sem se lahko šel na dvorišče igrati. Tako je bilo vsak dan.

En dan mi je pa ostal v spominu. Bilo mi je dolgčas stati ob zibelki in jo zibati, usedel sem se na vogal zibelke in sem se vse močnejše *guncal*, tako da sem se prevrnil z zibelko in sestro vred. Vzdiginiti se nisem mogel, nisem se mogel izvleči izpod velike in težke zibelke. Sestra se je zbudila, jokala je, jaz pa sem jokal z njo. Jok so slišali otroci in okoliški stanovalci, ki so živeli blizu nas. Šli so v vrt poklicat mamo. Mama je pritekla, vzdignila zibelko, sestro in mene. Sestro je pomirila, da ni več jokala in tudi jaz sem nehal jokati. Mama me je okregala zaradi sestrice. Bilo je vse dobro, dokler ni očetu, ko se je vrnil z dela, povedala, kaj sem naredil. Potem sem pa samo še jaz jokal, ker me je oče *našeškal*.

V istem stanovanju sem *ušpičil* še eno hudo, pa sem jih spet dobil od očeta po riti. Kot sem povedal, smo imeli polico za lonce, *kozice* in krožnike. Na isti polici je bil sladkor in sadje. Jaz do sladkorja nisem mogel priti, pa sem se začel vzpenjati po policah do sladkorja. Ampak na mojo žalost se je polica, ko sem bil že pri vrhu, prekucnila na tla in name, razbili so se vsi krožniki in tudi posoda s sladkorjem. Polica ni bila pribita na steno. Spet sem jih *fasal* od očeta in za kazen sem moral klečati na koruzi. Oče je bil strog. Postavil me je klečat in rekel: »Moraš klečati za kazen, dokler ti ne dovolim, da vstaneš.« To je rekel in se odpeljal z *bičiklito* v mesto. Ko je odšel, je mama rekla, naj vstanem s koruze, jaz pa sem bil trmast in sem jokal in sem spet pokleknil na koruzo. Oče se je vrnil kakšne tri ure pozneje in me našel, kako klečim. Rekel mi je: »Dosti je bilo pokore, vzdigni se.« Poskusil sem vstati, pa nisem mogel, ker se mi je koruza zapičila v kolena, pa sem jokal in padel. Ko je oče videl, kaj je naredil, me je vzdignil na posteljo, zajokal je in mi začel masirati kolena. Po tisti kazni me ni nikoli več tako kaznoval. Me je pa s šibo ali pasom po zadnji plati ali s palico po dlani.

Okrog velike noči leta 1942 smo se preselili v eno veliko hišo v vasi Kapan, okrog tri kilometre od Suhopolja. Ta hiša je bila na križišču štiri-

rih cest. Na vzhodni strani je bilo eno jezero, podobno kot tisto v Fiesi je nastalo, ker so kopali zemljo in gradili *bajte nabijače* ter izdelovali glinene opeke. Sušili so jih preko poletja in iz njih zidali hišice. Jezero so imenovali Sondlok. Ko sem bil malo starejši, sem se v njem kopal.

Tega leta, 1942, so prišli Rusi z Madžarske. Bili so iz redne vojske rdeče armade, z ruskimi kučmami in rdečo peterokrako zvezdo, *Čarkezi* z okroglimi kučmami z dolgo dlako in peterokrako; zgornji del kučme je imel plavo blago. Jahali so konje. Kozaki so imeli kučme s kratko dlako, zgornji del je bil iz platna rdeče barve. Imeli so tudi peterokrako zvezdo in so jahali konje. Ker je bila naša hiša velika, so se naselili vanjo. Mi z mamo smo imeli kuhinjo, *špajzo* in sobo. Oče je bil v bližnjem gozdu v bunkerju z ostalimi enako mislečimi.

Rusi so s seboj iz Madžarske prinesli gramofon z rogom. V svojem štabu so ga navili, dali nanj ploščo in se je iz roga slišala muzika. Jaz in sestra sva prišla v sobo in sva gledala pod mizo, kje so ljudje, ki pojejo. Vojaki so se smejali in nama rekli, da so ti, ki pojejo, mali ljudje v škatli gramofona.

Ruska vojska, predvsem *Čarkezi* in Kozaki, so bili pijanci in posiljevalci. Tako, da so si ženske šivale spodnje *gate* iz tepihov ali odej in si jih privezovala z vrvjo.

Spomnim se, da so vedno govorili: »*Jobut tvojo mati, jaz te oslobodil, davaj pizdo na rabot.*«

Soli ni bilo, oni so jo prinesli iz Madžarske, ali rdečo sol za živino. Mati je je dobila par kil, pa smo z njo solili. Nekaj je je poslala svoji materi v Levinovac. Čez par mesecev so Rusi odšli proti Zagrebu.

Neke noči so prišli Nemci iz Osijeka. Oni so imeli štab v naši hiši. Oče je bil v bunkerju. Nemški oficirji so bili bolj kulturni. Mati je bila noseča in je rodila sestro Marico v mesecu marcu leta 1943. Mama je morala kuhati za nemške oficirje. Na dvorišču je bila vojaška kuhinja. Vojaki so bili na dvorišču, v vrtu, v bližnjih hišah. Hrano so jim delili na našem dvorišču. Meni in sestri so tudi dajali porcije in midva sva za hec prva dobila hrano. S seboj sva nosila eno košarico, kamor so nama vojaki dajali čokolade in bonbone. Nemški vojaki so vsak dan dobivali paket bonbonov, približno deset dekagramov, in eno čokolado. Marsikateri je imel doma otroke, pa smo se mu otroci zasmilili in nam je dal

svoj del čokolade in bonbonov. Nemci so bili pri nas okrog tri mesece, potem so odšli iz naše vasi.

Za njimi so v vas prišli partizani. Mama je morala v šolo, kjer je bil štab, nositi hrano. Oče je prišel iz bunkerja. V partizanih so bili sorodniki. Oče, ker je bil po poklicu cestar, je po nalogu vojakov – partizanov, četnikov, ustašev ali drugih – eno noč rušil, demontiral mostove, drugo noč po nalogu drugih vojakov zopet postavljaj, montiral te iste lesene mostove.

Partizani so iz Kapana izselili *kurtubung*, ljudi nemške narodnosti. Nas so odselili v jeseni leta 1943 v petnajst kilometrov oddaljeno mesto Virovitica. Tam smo ostali do poletja leta 1944.

Pred veliko nočjo leta 1944 smo se vrnili v Kapan, ampak ne v tisto veliko hišo, temveč v eno majhno, ki je bila približno dvesto metrov blizu centra vasi. V tej hiši, pravzaprav hlevu, je bila krava in dvanajst prašičev. Krava nam je prav prišla, ker smo imeli mleko zame, za dve sestri in mamo. Očeta ni bilo doma. Včasih je prišel ponoči in ponoči odšel. Mama je bila spet noseča in je leta 1945 v Suhopolju rodila brata Zvonka.

Po vojni, v maju leta 1945 smo se preselili v Suhopolje, kjer sem septembra začel hoditi v prvi razred osnovne šole. Takrat smo v šolo zjutraj šli fantje, dekleta pa popoldan v isti razred. V vsakem razredu je bilo razpelo in pred poukom smo molili Očenaš. Kot sedemletni fantki smo se igrali z bajoneti, to so vojaški noži za puške. Enkrat mi ga je en fantek vrgel v koleno, v pogačico. Drugi dan nisem mogel stati na levi nogi. Kakor sem nogo ponoči pokrčil, tako je ostala. Oče me je dal na kolo in me odpeljal v bolnišnico v Virovitico. Tam so me sprejeli, ampak moral sem z očetom čakati, da so iz postelje, kjer bom ležal, odnesli mrliča. Jokal sem, ker me je bilo strah, ampak drugega prostora ni bilo. Čim sem bil v postelji, so zadnje noge postelje dvignili za štirideset do petdeset centimetrov, postavili armature in mi začeli nategovati in ravnati nogo. Vsake toliko sem dobil injekcijo. Po treh mesecih so nogo izravnali in mi jo dali v *gips* od stopala do kolena. Oče me je odpeljal domov. Čez tri mesece sem imel kontrolo, rentgen, odstranili so mi *gips* in mi dali novega. Že dopoldan sem začel hoditi proti šoli, da sem pravočasno prispel k popoldanskemu pouku. Po drugem *gipsu* je bilo z nogo vse v redu, a ostala je ravna in *ukočena*. Zdravniki so očetu dali pet litrov ribjega olja. Vsako jutro sem moral popiti eno veliko žlico rib-

jega olja in pojesti skorjo slanega kruha. Ko očeta ni bilo doma, sem ukradel dva do tri decilitre olja in ga vrgel stran, da mi ga ne bi bilo treba piti. Bilo je gnusno za piti. Zato še po šestdesetih letih, ki so od takrat minila, ne jem nobenih ribjih konzerv, tako se mi je ribje olje zamerilo. Večkrat sem jih dobil od očeta s pasom, ker nisem hotel piti ribjega olja.

Kolo sem znal voziti od četrtega leta dalje in to pod *štango*. Kadarkoli je oče prišel z dela, sem ga prosil za kolo. Ko sem bil večji, pa sem se po dvorišču peljal normalno, preko *štange*, ampak samo z desno nogo. Levo nogo sem mogel zviti za deset do petnajst centimetrov. Oče se je o tem pogovarjal z zdravniki in oni so mu rekli: »Prisilite ga, da vozi kolo z obema nogama.« Ko sem naslednji dan očeta prosil za kolo, mi je rekel: »Dam ti ga, če boš vozil z obema nogama.« Dva ali tri dni sem jokal in potem sem povedal, da bom vozil z obema nogama. In res sem pritisnil na pedalo z levo nogo, noga se je zvila, padel sem s kolesa in noga je ostala skrčena. Zelo me je bolela in otekla. Doktor me je poslal v bolnico. Tam so me slikali, bilo je vse v redu. Ostal sem deset dni. Bolničarji so mi nogo razgibali in domov sem se vrnil zdrav. Ta noga me ni bolela niti, ko sem kot vojak hodil na vojaške pohode po dvajset in več kilometrov. Prej me je zbolela desna noga.

Leta 1948 je mati rodila sina in mu dala ime Ivica. Tako smo bili v družini trije bratje in dve sestre.

Po odhodu iz bolnišnice sem nadaljeval sedemletno osnovno šolo, do male mature. Bil sem prav dober učenec, a vedenje sem imel slabo, dva do tri. Vedno sem v šoli *ušpičil* kakšne *lumparije*. Ali sem v razred prinesel žabe, kače ali pa sem učiteljici na stol postavljala *rajsnedle*, da se zbode. Hodil sem v 6. c razred. Bilo nas je štiriintrideset fantov in deklet. Po učnem uspehu smo bili najboljši razred, po vedenju pa je imel ves razred ukor.

Takrat je bila tuj jezik ruščina. Peli smo: »*Uz Tita, Staljina, ta dva junčka sina.*« Leta 1948, ko se je Tito uprl Stalinu, smo zažgali vse Stalinove slike in vse ruske knjige in peli: »*Oj, Staljine, kurvin sine, uzmi buđu, čuvaj svinje.*« *Buđa* je palica.

Leta 1951 sem končal sedemletko, opravil malo maturo in se septembra začel učiti za poklic mizarja.

Prvega marca leta 1951 sem se vpisal v DVD, Dobrovoljno vatrogasno društvo.

Dopoldan sem se učil za poklic, popoldan pa sem hodil v poklicno šolo. Ta je trajala štiri leta. Leta 1956 sem opravil izpit za kvalificiranega mizarja. Po izpitu sem nadaljeval z delom pri mojem mojstru, vendar za plačo. Plača je bila takrat osem tisoč osemsto dinarjev. Za primerjavo, prvi *fičko*, fiat 600 iz tovarne Zastava Kragujevac, je leta 1956 stal šeststo petdeset tisoč dinarjev. Moral si ga vplačati in čakati eno leto.

Leta 1956 sem se hotel poročiti, pa mi oče ni dovolil. Od jeze sem odšel na nabor in se dve leti prej prostovoljno prijavil v JNA, Jugoslovansko narodno armijo. 25. maja leta 1957 sem odšel na služenje vojaškega roka za dve leti. Vojsko sem začel služiti v Titogradu v Črni gori. Tam sem bil od 28. maja do 20. decembra. V Titogradu je bil center za *inženirce*. *Obuka* je trajala šest mesecev. V decembru so me dali v *prekormando* v Obrenovac, petdeset kilometrov od Beograda. Tako smo z vajami in *obuko* nadaljevali pozimi. Prvega aprila leta 1958 smo šli na teren v Lajkovec, petdeset kilometrov v srce Srbije. Postavili smo si šotore in začeli graditi cesto. Naše delo je bilo narediti temelje za bodočo cesto. Vojska je imela gradbene stroje in mehanizacijo. Zaključna dela so opravila civilna podjetja. Na terenu smo delali do začetka oktobra. Vrnili smo se v Obrenovac in čez zimo nadaljevali z vojaško *obuko*.

15. oktobra sem dobil *objavo*, dokument za letni dopust, dvajset dni in štiri dni za pot.

Odpravil sem se na vlak in se odpeljal proti Beogradu. V Beogradu so mene in ostale vojake poslali nazaj v vojašnico. Razlog: šestdeset vojakov *inženircev* je pod UN, Združenimi narodi, šlo v Afriko, na Sinaj, ker je Izrael napadel Egipt. Naši vojaki so tam ostali šest mesecev. Po njihovi vrnitvi smo šli mi in oni na dopust. V teh šestih mesecih je prišlo dvesto novih iz centra iz Titograda. Tako, da sem šel prvič na dopust, ko sem bil že sedemnajst mesecev vojak. Po dopustu sem prišel v Obrenovac. Že drugi dan sem šel na teren v Titove Užice. Za prvi maj smo se vrnili s terena nazaj v Obrenovac.

Oficirji so nam rekli, naj pišemo domov, da nam pošljejo civilne obleke in osebne izkaznice. Ko smo prišli v vojsko, smo namreč civilne obleke *spakirali* v pakete in vojska jih je poslala domov. V maju smo se šli slikat za vojne *bukvice*, knjižice, kjer so bile vpisane ocene o *obuki* in

dela dveh let, ki sem jih preživel v JLA. *Bukvica* je bila kot nek trajni dokument o odsluženju vojaškega roka. Domov v Suhopolje sem se vrnil 19. maja 1959.

Odšel sem na vojaški odsek in se prijavil. In takrat sem lahko odšel delat kamorkoli v Jugoslaviji sem hotel. Bližalo se je poletje, pa sem se zaposlil pri nekem sosеду, ki je imel traktor in *vršalico* za mlatit žito. Kombajnov takrat ni bilo. Traktor in *vršalico* smo trije očistili, popravili in pripravili, da smo lahko začeli mlatit od hiše do hiše. Najprej smo mlatili v Suhopolju, potem smo šli še v okoliške vasi. Delo se je začelo ob petih zjutraj in je trajalo zvečer do desetih ali enajstih. Mi trije delavci smo bili stalno zaposleni, ostali sosedje pa so pomagali en drugemu.

Pravilo je bilo, da so te mojster ali podjetje, od koder si šel v armijo, po odsluženju vojaškega roka morali sprejeti nazaj na delo. Žal se je moj mojster odselil v Piran, ko sem jaz odhajal v vojsko. Po končani *vršidbi*, mlačvi, sem šel za dva meseca delat kot mizar v Dugo selo pri Zagrebu. Tam sem dobil stanovanje, hrano in dvajset tisoč dinarjev plače. V Dugem selu sem delal tri mesece in pol. 20. decembra leta 1959 me je pot zanesla v Piran.

Usoda je hotela, da sem prišel na slovensko obalo. Ko smo hodili v peti razred sedemletke, smo dobili en atlas Jugoslavije na dva dijaka. Igrali smo se eno igrico. Nekdo je povedal mesto, drugi ga je poiskal na karti. Jaz sem vedno rekel: Koper. Zakaj? Zato, ker je bil Koper na karti skrit v meji STT, Svobodnega tržaškega ozemlja in se ga je slabo videlo.

V Piran sem pa k mojstru prišel zato, da bi pobegnil v Trst, iz Trsta pa v Avstralijo.

V Avstraliji sem imel pol strica. Ta mi je, ko sem bil še v vojski, pisal, naj pobegnem v Trst, on pa bi me *povlekel* v Avstralijo.

Ko sem prišel v Piran, sem se zaposlil v gradbenem podjetju Konstruktor kot mizar. Strojna delavnica je bila tam, kjer je danes Mestni arhiv, ročna delavnica pa tam, kjer je danes pošta. Takrat si lahko dobil delo, če si imel stanovanje. Za stanovanje mi je pogodbo za pet let podpisal mojster Bočkor. Tako sem dobil stalno bivališče v Piranu. Imel sem pravico do zaposlitve, osebne izkaznice občine Piran in prepustnice za Trst. Vse to sem izkoristil, zaposlil sem se. Osebno izkaznico sem ča-

kal štiri mesece. Osebnostno izkaznico so izdali v enem mesecu, a jo je policija zadržala, ker so me kontrolirali, da ne bi pobegnil.

Zaposlil sem se v gradbenem podjetju Konstruktor, ki je bilo v stečaju. Potem sem se zaposlil v komunalnem podjetju Piran. Pozimi sem delal v delavnici, poleti pa na plaži v Portorožu. Leta 1961 sem v Fiesi naredil enomesečni tečaj za potapljača in tako postal reševalec na plaži Portorož.

Po štirih mesecih me je poklical komandir milice na postajo in mi izročil knjižico za Trst. Jaz sem mu moral obljubiti, da bom javil na milico, če bom vedel, da kdo hoče zbežati v Trst. Obljubil sem, a nikogar nisem prijavil. Rudnik Sečovlje je bil odprt, iz njega je letno pobegnilo do sto ljudi, tako tudi iz gradbenih podjetij.

Jaz pa sem delal in se 15. januarja leta 1960 vpisal v PGD, Prostovoljno gasilsko društvo Piran. Gasilski dom je bil v današnji ribarnici na Zelenjavnem trgu. Bilo nas je okrog petdeset gasilcev vseh narodov Jugoslavije. Društvo je imelo eno vozilo Praga Pionir, dve cisterni in nekaj cevi ter hidrantne nastavke za priključitev na vodovodno omrežje.

Gasilstvo sem vzljubil kot otrok. Moj življenjski moto, cilj je bil, postati profesionalni gasilec in pomagati drugim ljudem.

Zdaj pa ena pripovedka o puncah in gasilcih.

V letu 2000 sem začel hoditi z eno punco. Hodila sva že več kot en mesec. Nekega avgustovskega večera sva bila okrog enajste ure pri cerkvi sv. Jurija. Ležala sva v travi, se poljubljala in se ljubila, ko je zatulila sirena. Jaz sem si oblekel hlače in rekel puncici: »Oprosti, kličejo me, vidiva se jutri« in sem stekel v gasilski dom. Drugi dan mi je punca rekla: »Zdaj se j... z gasilci, z menoj se ne boš.«

11. februarja leta 1961 sem se poročil in 21. septembra istega leta sta se mi rodila dva sinova, dvojčka.

V gasilskem domu na Zelenjavnem trgu smo bili do novembra leta 1963. V septembru sem še z dvema gasilcema odšel v gasilsko šolo v Medvode za dva meseca. Šola je bila internatskega značaja. Bilo nas je šestdeset gasilcev iz vse Slovenije.

Nov gasilski dom smo gradili s prostovoljnim delom, razkladali smo opremo in ostali material ter pomagali pri urejanju gasilskega doma. Ga-

silski dom je imel v pritličju garažo s tremi boksi za vozila in opremo, dežurno sobo, ki je bila velika trikrat dva metra, sanitarije, umivalnik; skladišče z lično opremo je bilo veliko trikrat tri metre. V prvem nadstropju je bila dvorana, velika štirikrat deset metrov in spalna soba, če bi bili tu tudi poklicni gasilci. Zraven dvorane in sobe je bilo stranišče in kopalnica s tremi tuši. Nad dvorano so dozidali tri nadstropja za stanovanja za mesarje. Klavnica Piran je namreč imela denar in je svojim mesarjem zidala stanovanja. Tako smo ta dom imenovali Gasilsko-mesarski dom.

Ko smo se vselili v novi dom, smo dobili črnobeli televizor EI NIŠ in radio aparat Slavica od Iskre Kranj. Vsak dan smo se po delu zbirali v domu ob TV. Takrat jih v Piranu še ni bilo toliko. Ob sobotah in nedeljah smo se prišli kopat, ker v stanovanjih še nismo imeli kopalnic. Bila je le javna komunalna kopalnica v ulici Karla Marxa.

Dva gasilca sta bila šoferja, delala sta po štiriindvajset ur na dan, naslednji dan pa sta bila prosta. Pisalo se jima je dvesto osem ur, ker je takrat delovni mesec trajal dvesto osem ur. Onadva pa sta delala skoraj dvakrat toliko, kolikor so jima plačali.

Letno je bilo od šestdeset do osemdeset požarov. Večina požarov je bila na odprtem prostoru. V občini je bilo še industrijsko, rudarsko gasilsko društvo Sečovelje.

Ko smo se vselili v nov dom, smo dobili avto TAM 4500 s cisterno za tri tisoč litrov vode, s kabino za deset gasilcev in nekaj opreme, cevi, ročnike ter dva dihalna aparata DREGER.

Avtocisterno je kupila občina na kredit in ker ga ni mogla plačati, so nam ga vzeli poklicni gasilci iz Kopra. Če je gorelo po hišah, so tako prihajali Koprčani, žal šele, ko je že vse zgorelo. Nam pa so kupili kombi iz IMV Novo mesto in motorko Rakovica. Tako, da smo na streho dali sesalne cevi, tlačne cevi in ročnike pa ob motorko. Tako smo šli pomagat gasit.

Gasilcev je bilo od petdeset do sedemdeset. Deset ali petnajst jih je bilo stalno v Piranu, drugi so delali v Ladjedelnici na Bernardinu, v Izoli, v rudniku Sečovelje, v Tomosu v Koprju, v Luki Koper in drugje. Dopoldan je bilo v Piranu od deset do petnajst gasilcev, popoldan po delu pa od dvajset do trideset. V novem domu smo imeli tečaje in gasilske vaje, najprej nekaj let ob nedeljah od devete do dvanajste ure dopoldan. Ko

so v mesto prišli avtomobili in sta bili sobota in nedelja prosta dneva, so ljudje hodili na vikende. Od takrat naprej smo imeli vaje ob četrtnih od štirih popoldan do noči. Vaje smo imeli na nogometnem igrišču v Luciji; zdaj je tam Trgovski center Lucija. Obvezno smo se udeleževali gasilskih tekmovanj, občinskih, medobčinskih in republiških.

Jaz sem vedno želel postati poklicni gasilec. Leta 1961 sem se poročil v februarju, v septembru sem dobil dva sina; takrat sem pozimi delal v mizarski delavnici Komunale Piran. Delavnica je bila nad javno kopalnico Piran. Poleti sem od prvega maja do oktobra delal na plaži Portorož. Maja sem popravljaval vrata od kabin, ležalnice in senčnike. Sezona se je začela v začetku junija in je trajala do konca septembra. Oktobra smo morali oprati vse ležalne stole, jih posušiti na jesenskem soncu in jih pripraviti za novo sezono.

Leta 1964 sem zaprosil upravo Komunale za šest mesecev neplačanega dopusta. Šel sem v Ljubljano na prekvalifikacijo v poklicnega gasilca. V šoli sem bil od 1. novembra leta 1964 do 31. maja leta 1965. V času neplačanega dopusta mi je tekla delovna doba in dobival sem trideset tisoč dinarjev otroškega dodatka. V Ljubljani mi je šolo, stanovanje v gasilski brigadi in hrano v menzi plačala Gasilska zveza Piran. Takrat je bil predsednik Gasilske zveze Nanut Peter. Šolo sem končal z odličnim uspehom in sem dobil diplomu za kvalificiranega gasilca. Poleg tega sem čez deset dni opravljal dodatni izpit za gasilskega tehnika ter ga naredil z odlično oceno.

Tistega leta je v mesecu aprilu prišlo do požara v kinu Tartini v Savudrijski ulici številka 3. Zdaj je tu Studio galerija Gasspar. V kinu je vse pogorelo, le zunanji zidovi so ostali. Po desetih letih so stavbo obnovili, a ne za kino. Tu je bila odslej tekstilna trgovina Platana. Po stečaju te trgovine je bil prostor več let prazen. Potem je stavbo kupil podjetnik Gasspar in tu odprl galerijo.

Po končani šoli v Ljubljani sem se vrnil v Komunalo na delo na Plažo Portorož. Tam sem delal do jeseni, nato pa zopet v mizarski delavnici.

Februarja leta 1966 je k meni domov prišel poveljnik Zavoda za reševanje in požarno varnost Koper. Zdaj je to Gasilska brigada. Vprašal me je, če bi hotel priti k njim v Koper v službo kot poklicni gasilec. Privolil sem, ampak sem mu povedal, da imam nekaj obveznosti do Komunale Piran. »Če je kaj za plačat, bomo plačali mi, gasilci,« je rekel.

Naslednji dan sem odšel v upravo in se s tehničnim vodjem Jožetom Mallyjem ter direktorjem Giacuzzo Riccardom dogovoril, da bodo gasilci plačali stroške delovnega staža ter da sem razrešen dolžnosti v mizarški delavnici in lahko grem s 1. marcem leta 1966 v Koper h gasilcem.

Ko sem dobil delovno knjižico v roke, sem od radosti in veselja zajokal. Drugo jutro sem bil v gasilskem domu Koper. Sprejeli so me, mi dali uniformo in delovno obleko, garderobno omaro in ostalo opremo. Takrat smo delali po štiriindvajset ur, naslednji dan pa smo bili *fraji*.

Ko sem bil v službi, nas je bilo v izmeni petnajst do sedemnajst ljudi, od tega so bili štirje šoferji, ostalo pa gasilci. Manjše požare smo šli gasiti šofer, vodja oddelka in trije ali štirje gasilci.

Mene je komandir kot gasilskega tehnika določil za vodjo oddelka ali *desetine*. »Izpolnila se mi je želja,« sem mislil pri sebi, »če je treba, naj me obesijo, moje sanje so se izpolnile.«

Opremo smo imeli slabo. Gasili smo požare, reševali ljudi na cesti in jaz tudi v morju kot potapljač. Vozili smo *karambolirana* vozila s ceste in iz morja, snemali obešance z vrvi, reševali iz vodnjakov, morja in iz reke Rižane. Poleg dela smo imeli vsak dan do malice tudi vaje. Po malici smo, če ni bilo požara, polnili in kontrolirali ročne gasilne aparate za podjetja.

Leta 1970 so me poslali v Beograd v šolo za deaktivacijo eksplozivnih sredstev. Tam sem bil tri mesece. Še od druge svetovne vojne je na terenu ostalo veliko neeksploziranih bomb in jih je bilo treba uničiti. Gasilci so imeli enega minerja, jaz sem bil drugi.

Od aprila sem bil dva meseca v Sežani v bolnišnici, potem na bolniški do 10. septembra.

Leta 1976 so me poslali za eno leto v Zagreb v srednjo tehnično šolo za gasilskega tehnika, čeprav sem imel spričevalo za gasilskega tehnika ljubljanske šole. To spričevalo je veljalo samo v Sloveniji. Šola se je začela 10. septembra leta 1976 in je trajala do 30. junija leta 1977.

Končno bom postal gasilski tehnik! Nisem mogel zdržati, naročil sem telefonski klic in rekel očetu: »Tata, zdaj sem v Zagrebu v šoli za gasilskega tehnika.« Plačo sem imel, šolo so mi plačali, dobil sem šolske pripomočke, skripte, knjige, hrano in spanje v šoli. Minilo je leto, šola

se je končala, pripravljali smo se na šolsko ekskurzijo v Avstrijo in v Nemčijo za deset dni. Na izlet smo šli 10. julija leta 1977.

8. julija je bil ob pol desetih zvečer na Tolminskem in v Kobaridu potres. Čutili so ga tudi v Zagrebu, v Kopru, Piranu in po vsej Primorski.

Prvi dan smo v Avstriji obiskali poklicno šolo za Štajersko. Dva dni smo bili na Dunaju. Od tam smo odpotovali v Ulm. Obiskali smo tovarno Rozenbaver in poligon za preizkus vozil. Iz Ulma smo odpotovali v Linz, kjer smo si ogledali tovarno gasilskih vozil in lestev Magirus. Po dveh dnevih v Linzu smo šli za štiri dni v München. Ob povratku smo se ustavili v Salzburgu in v Villachu, Beljaku in se v Zagreb vrnili čez Podkoren.

Po končani šoli sem bil deset dni doma, na dopustu. Po dopustu sem se javil v gasilski brigadi Koper. 15. julija leta 1977 sem bil določen za vodjo gasilske izpostave tovarne Iplas Koper.

V Iplas Koper so odprli pogon za izdelavo ftalne kisline; to je bil polproizvod za izdelavo vseh vrst plastike. Na novo smo zaposlili osem novih gasilcev, ki so bili večinoma člani obalnih gasilskih društev. Vsi so imeli opravljene izpite za *izprašane* gasilce in vsi so že odslužili vojaški rok. Tako je bilo v našem pravilniku.

V vsaki izmeni sta bila v službi po dva gasilca. Jaz sem bil zaposlen kot vodja in sem delal od šestih zjutraj do dveh popoldan. Ker je bil obrat v Iplasu še v montaži in se je na montaži delalo v treh izmenah non stop, sem ostajal po cele noči tudi jaz v dežurstvu. Ponoči sem enkrat ali dvakrat prihajal v kontrolo.

Kontrola je bila ob polnoči in ob treh zjutraj. Seveda sem oba gasilca našel, kako spita, medtem ko obrat dela. Zato sem od uprave gasilske brigade izprosil, da smo v dežurni sobi postavili pomožno posteljo, tako da je en gasilec lahko od enajstih ali dvanajstih zvečer do štirih zjutraj spal. Drugi pa je bil buden in je šel vsako uro kontrolirat obrat tovarne.

Dokazal sem direktorju gasilske brigade, da bosta oba gasilca zadremala in nobeden od njiju ne bo šel v obhod po tovarni, če ne bomo enemu dovolili, da spi od enajstih zvečer do štirih zjutraj. Taka je biološka ura in organizem sam zapira oči med dvanajsto uro ponoči in četrto uro zjutraj. To sem ugotovil tako, da sem bil z dežurnimi gasilci do

enajstih zvečer in sem jim potem rekel: »Grem domov v Piran, vidimo se ob šestih zjutraj.« Šel pa sem v Gasilsko brigado Koper in z dežurnimi gledal TV ali poslušal radio. Ob enih ponoči sem se odpeljal nazaj v Iplas in našel oba gasilca, kako spita. Ko so jim dovolili, da lahko eden od njiju počiva in spi, sem pri vsaki kontroli našel enega budnega. Na Iplasu sem delal dve leti.

Leta 1978 nam je GZJ, Gasilska zveza Jugoslavije, priznala tri mesece benifikacije, vendar je to veljalo samo za poklicne gasilce. Jaz sem bil ta čas registriran kot industrijski gasilec, ker sem delal dnevno, sobote in nedelje pa sem bil prost. Zapustil sem Iplas in se vrnil v brigado. Direktorju sem povedal, da ne grem več na Iplas, ker sem na Iplasu izgubil benifikacijo.

Ko sem bil na Iplasu, so me vodili kot industrijskega gasilca in sem kot vodja delal samo dnevno službo, zato mi beneficirani staž ni pripadal.

V brigadi sem bil v izmeni vodja izmene. Delal sem od sedme ure zjutraj do sedme ure zvečer, potem sem bil en dan prost. Nočna izmena je trajala od sedme ure zvečer do sedme ure zjutraj. Po nočni izmeni sem bil dva dni *fraj*, prost. Take so bile ure. Osemkrat sem delal dnevno in sedemkrat nočno izmeno ali obratno, ne glede na praznike ali nedelje. Tako je bilo, če se je izmena normalno iztekla. Če je bil kakšen požar, sem ostal v službi, dokler nismo pogasili požara. To se je večkrat dogodilo, če je bil požar v Luki ali kakšen požar na prostem, na primer gozdni požar na Slavniku ali v Podgorju ali v hribih okoli Kopra in Isole. Po končanem gašenju smo šli domov počivat.

Nešteto krat se mi je zgodilo, da sem prišel v Piran in je zatulila sirena. Šel sem v Dom in odšel prostovoljno gasit, kjer je gorelo. Večkrat sem gasil od pet do dvanajst ur prostovoljno.

Delal sem normalno v Gasilski brigadi, prostovoljno pa še v piranskem gasilskem društvu. To leto smo se udeležili obalnega gasilskega tekmovanja in osvojili tretje mesto. Imeli smo stalno ekipo za tekmovanje, ki sem jo šestnajst let uspešno vodil.

Leta 1968 smo v PDG Piran slavili osemdeseto obletnico obstoja gasilskega društva. Le-to je delovalo od leta 1888. Priprave za osemdeseto obletnico so se začele takoj po novem letu. Mene so v društvu določili, naj vodim paradu. Parada je šla od avtobusne postaje na Cesti JLA – zdaj se ta del imenuje Fornače – do Tartinijevega trga. Po programu se

je kolona začela z gasilskim signalom, emblemom, gasilskim grbom, državnim in partijskim praporom. Sledili so folklorna skupina, pionirji, slavnostni ešalon društva, ki je proslavljalo, potem vsa ostala povabljenega društva po letnici ustanovitve, ešalon poklicnih gasilcev iz Kopra, potapljači, CZ – Civilna zaščita, RK – Rdeči križ, gozdarji, lovci, ljudstvo. Za ljudstvom je šla mehanizacija, v vrstnem redu so bili spredaj *kampanjola*, kombiji, večja in velika vozila. Ko smo se na trgu *postrojili* in parkirali vozila, so bili na vrsti govori predstavnika GZ – Gasilske zveze Slovenije in občine. Po govorih je bila izvedena predstavitevna vaja na trgu in reševanje iz občine z drsalnim prtom, potem je sledilo skupno kosilo.

Osemdeseta obletnica je torej minila, dobili smo diplome, odlikovanja, priznanja za dolgoletno delo ter darila od društev in gasilske zveze Slovenije. Naredili smo obračun in nadaljevali z gasilskim delom; z običajnim delom v Domu in pri preventivi izven Doma. Čakali in živeli smo za devetdeseto obletnico, z željo po novem vozilu, kombiniranem z vodo in peno.

Še naprej so bile vaje vsak četrtek popoldan, vmes smo imeli sestanke, gašenje požarov. V teh letih smo imeli približno šestdeset do osemdeset požarov v naravi ter pet do deset hišnih požarov, večinoma dimniških. V starem jedru Pirana so bili veliki dimniki, v dimnike so bili vgrajeni tramovi, ki so zagoreli in se je ogenj po njih prenesel na pod ali na strop.

Poleti smo po skupinah organizirali izlete ali ogleda zagrebškega velesejma. Spoprijateljili smo se z gasilci iz Leiblicha, Lipnice pri Gradcu. Deset nas je šlo v Avstrijo na obisk k njim, oni pa so s celim avtobusom prišli v Piran, kjer so ostali tri dni. Razšli smo se, kot se za gasilce spodobi, in si obljubili, da se naslednje leto spet vidimo pri njih v Avstriji.

Ker smo imeli veliko dvorano, smo jo dajali v najem Civilni zaščiti občine Piran. Civilna zaščita je imela ekipe prve pomoči in reševalne ekipe. Ekipe so imele večkrat letno tekmovanja s Krajevnimi skupnostmi Portorož, Izola, Koper. V Krajevni skupnosti Piran so bili mentorji gospa Sonja Poniž, medicinska sestra, in dr. Mile Jenko za teorijo. Sestra Sonja je imela praktične vaje iz medicinske prve pomoči. Obiskovala nas je tedanja študentka medicine, gospodična Lakovičeva, ki je danes splošna zdravnica v Zdravstvenem domu Piran. Vodja reševalne ekipe je bil Boris Vuk, vodja ekipe prve medicinske pomoči pa je bila Ilonka

Hajnal. Komandir štaba Civilne zaščite Krajevne skupnosti je bil Rudi Šuligoj. Komandir štaba občine Piran pa je bil Drago, njegovega priimka se ne spomnim.

Gasilsko društvo je pomagalo ekipam Civilne zaščite. Tako smo jih prevažali na tekmovanja od Pirana do Isole ali do Kopra. Po končanem tekmovanju smo pojedli partizanski golaž in se veseli vrnili v Piran.

Od leta 1970 je bil del gasilskega doma zraven dvorane preurejen v stanovanje za dežurnega gasilca. To je bil poklicni gasilec iz Kopra, ki je stanoval v Piranu v gasilskem domu. Moral je biti doma, ali on ali žena, tako da je lahko prevzel poziv za požar na telefonsko številko 93, sprožil sireno in povedal, kje gori.

Leta 1978 smo proslavljali devetdeseto obletnico obstoja gasilskega društva. Spet sem bil zadolžen za vodjo parade. Vse leto smo se pripravljali na to. Moral sem pripraviti potek parade od Lucije pri *avtodromu* do Pirana. Ob določeni uri smo z vozili prišli do parkirnega prostora na Cesti JLA, Cesti Jugoslovanske ljudske armade, zdaj so to Fornače. Tako smo formirali gasilce po ustaljenem redu. Republiški in gasilski simbol sta bila spredaj, nato gasilski prapori društev, folklor, pionirji, mladinci, člani PGD, Prostovoljnega gasilskega društva Piran, za njimi ostali člani gasilskih društev po barvi uniform. Uniforme so bile svečane in paradne. Paradnih uniform je bilo manj, te so bile spredaj. Večina članov je imela delovne obleke in te smo uvrstili zadaj. Za gasilci so šle enote Rdečega križa, Civilne zaščite, gozdarji, lovci in drugi. Za ešaloni gasilcev je šla mehanizacija, džipi, kombiji, cisterne, do trideset metrov dolge avto lestve. Parada se je končala na Tartinijevem trgu. Gasilci so se *postavili* pred svečano tribuno, mehanizacija pa se je vrnila na Fornače. Po svečanem govoru in gasilski vaji smo imeli skupno kosilo na trgu. Kosilo so nam skuhali vojaki iz vojašnice v Postojni. Skuhali so pravi vojaški pasulj s fižolom. Po končani pojedini smo se poslovili od gostov in se vrnili v Gasilski dom Piran.

Življenje v gasilskem domu je spet potekalo normalno. Vaje, sestanki, malo manjši požari. Režim v gasilskem domu pa se je spremenil. Gasilec se je iz Doma preselil v svoje stanovanje. V službo je za začetek v izmeno prišel en gasilec šofer iz Gasilske brigade Koper. To se ni pokazalo praktično. Zakaj? Če je nekdo javil, da je zaduhal vonj dima ali da je zagorelo v dimniku, je moral šofer sprožiti sireno. Mobitelov ni bilo, *javljalniki* in woki-tokiji so bili slabi. Tako je brigada imela enega šo-

ferja in gasilca v izmeni Pirana. Brigada si je prizadevala, da odredi za službo v Piranu poklicne gasilce iz Pirana. Oni so poznali ulice in okolice in so hitreje prišli na požarišče. Žal je trajalo le dve ali tri leta in spet je Piran ostal brez dežurnih gasilcev. V Luciji se je namreč razširila marina in Casino je moral kot upravljalec marine imeti svoje gasilce. To je bilo takrat predrago. V dogovoru med direktorjem Casinoja in Gasilsko brigado so vzeli iz Pirana dežurno službo in jo vzpostavili v hangarju II v Marini Lucija. Tako je Piran ostal brez dežurnih gasilcev. Medtem se je ustanovila MGZ, Medobčinska gasilska zveza Izola, Koper in Piran.

Za nov gasilski dom so odkupili tovarno varikine Perla na lokaciji Ceste JLA, danes Fornače. Tako z domom ni bilo nič. Potem je Perla prišla v last Komunale, zdaj Okolja. Ko je dežurstvo šlo v Lucijo, je začelo delo gasilcev razpadati. Nam desetim je uspelo zadržati člane in vpisati še nekaj mladincev in mladink. V osnovni šoli Cirila Kosmača smo osnovali krožek Mladi gasilec, ki ga je vodil Ivan Vlahovič, učitelj na tej šoli. Po ustanovitvi krožka v šoli v Piranu smo osnovali še krožek Mladi gasilec v osnovni šoli Lucija. Vsako leto smo hodili na tekmovanja Mladi gasilec po vsej Sloveniji in pokazali smo vidne rezultate.

Leta 1986 smo vodili tečaj za *izprašanega* gasilca. Tečaj je obiskalo dvanajst gasilcev. Istega leta smo z gasilskim društvom Sečovelje opravili tečaj za gasilskega podčastnika. Tečaj je obiskovalo pet članov gasilskega društva Piran.

Še nekaj časa nam je ostalo do leta 1988, to je do stote obletnice društva. Tudi tokrat sem imel čast, da vodim parado ob stoti obletnici. Scenarij je bil skoraj isti kot za devetdeseto obletnico. Parada se je začela v Luciji in šla do Fornač. Od Fornač so bili v formaciji simboli, ljudstvo, organizacije, mehanizacija. To je šlo do Tartinijevega trga. Ljudstvo in gasilci so ostali na trgu, mehanizacija pa se je vrnila na parkirni prostor Fornače. Po uradnem govoru in predstavitvenih vajah je bilo skupno kosilo na Tartinijevem trgu.

Po proslavi stote obletnice smo nadaljevali z običajnim delom. Dežurna služba je ostala v Marini Lucija. Društvo je imelo dva šoferja, ki sta vsako soboto pregledala vozila, jih poskusila vžgati in odpeljati do Sečovelj ali Izole, da se akumulatorji napolnijo.

Medtem sem bil dve leti poveljnik društva in član upravnega odbora, pozneje predsednik disciplinske komisije, zdaj po novem častnega razsodišča. Leta 1989 sem bil imenovan za občinskega poveljnika občine Piran. Imenovala me je OGZ, Obalna gasilska zveza. To funkcijo sem opravljal do leta 1998. Od centra za obveščanje sem pisno zahteval, da me osebno obvestijo, če kaj gori na območju občine Piran, tako da lahko alarmiram društva, če gori na njihovem rajonu.

Občina Piran je imela tri društva in tri požarne rajone. Gasilci Pirana so imeli KS Piran, KS Lucijo do šole, KS Strunjan in Beli križ – Portorož. Gasilci Sečovelj so imeli rajon od šole Lucija, proti Sečovljam, Seči, Parecagu do meje s Hrvaško in klavnice. Gasilci Nova vas so imeli hrib Raven in Novo vas do meje z občino Izola in Koper.

Kot občinski poveljnik gasilcev sem postal član CZ, Civilne zaščite občine Piran.

Bil sem zadolžen za obveščanje ljudi, kadar je bila plima v Piranu. Center za obveščanje me je obvestil, da meteorologi napovedujejo visoko plimo. Jaz sem takoj ponoči ali podnevi obšel piransko obalo in na podlagi grafikona odločil ter sprožil sireno ter obvestil stanovalce, naj umaknejo svoja vozila. Po obvestilu z znakom sirene je Okolje odklenilo *rampo*, ki zapira Trg 1. maja, da se je lahko nekaj vozil umaknilo pred morjem. Če sem ugotovil, da po grafikonu ne bo plime, sem obvestil center, da je vse v redu. Če sem sprožil sireno, sem centru javil uro in minuto o alarmiranju. Vsako alarmiranje sem vpisal v knjigo evidenc kot dokaz, s podpisom in uro alarmiranja. Enako sem vpisoval, kadar je bil alarm za požar. Če je bil požar, je moral vodja akcije izpolniti poročilo v štirih izvodih. En izvod je bil za arhiv, en za občino Piran, en za MGZ, Medobčinsko gasilsko zvezo Izola, Koper in Piran in eden za Ljubljano. S tem se je gasilska akcija končala.

Pri hišnih požarih sem sodeloval, če sem bil v Piranu. Če nisem bil pri požaru, sem drugi dan z vodjo intervencije obšel požarišče ter poizkusil ugotoviti, od česa, zakaj je zagorelo ter o tem obvestiti OGZ Koper.

Kot član štaba CZ Piran sem se dvakrat udeležil tedenskega seminarja v centru CZ Slovenije na Igu. Za vestno delo v štabu CZ občine Piran sem leta 1998 dobil srebrno medaljo od republiške CZ iz Ljubljane.

Istega leta smo proslavili sto deseto obletnico obstoja društva. Sto deseto obletnico sem vodil jaz po istem scenariju. Iz Lucije je šel ešalon

vozil, od Fornač so šli gasilci, CZ, RK in ostale organizacije ter gasilska mehanizacija do Tartinijevega trga, kjer je bil svečani govor. Tega leta smo dobili nov gasilski prapor, poklonila nam ga je restavracija Pavel, ki je takrat postala boter prapora.

Leta 2000 smo se dogovorili Občina Piran, Okolje in Gasilsko društvo, da mi odstopimo Perlo v Fornačah Občini in Okolju, Občina in Okolje pa nam sezidata prizidek k obstoječi garaži in kupita avtociSterno. Garaža je sezidana, otvoritev je bila 21. maja leta 2004. Žal še do danes ni popolnoma popravljena. Po prvem dežju je začelo zamakati skozi teraso zaradi slabe izolacije in izdelave in to še ni popravljeno. Žal so nas v gasilski brigadi Koper izigrali. Novo kombinirano vozilo cisterno – orodno vozilo so vzeli oni in ga dali v Marino Lucija, tako da je ostalo v občini Piran. Nam pa je brigada za silo dala vozilo, staro petindvajset let, popravljeno in pobarvano. Upam, da do leta 2008, do sto dvajsete obletnice, dobimo obljubljeno novo vozilo.

29. januarja leta 2001 sem se invalidsko upokojil. Po upokojitvi sem se še več ukvarjal s prostovoljnim gasilstvom v občini Piran. Redno sem hodil na vaje z gasilci mladinci ter hodil na sestanke OGZ in društev v občini Piran, Izola in Koper. Z devetinšestdesetimi leti starosti sem postal gasilski veteran, to je leta 2001. Če bi se še enkrat rodil, ne bi menjal poklica. Bil bi poklicni, reševalni gasilec, ker ni lepšega in boljšega za človeka, kot če lahko pomaga drugemu človeku: »Ogenj gasi – tovariša spasi.«

Še vedno sem član PGD Piran in predsednik častnega razsodišča društva. Gasilski pozdrav: »Na pomoč!«

(Napisal Matovina Milan - Mičo, gasilec; v Piranu, februarja leta 2006)



MARICA MERLJAK

I.

Vsaka življenjska zgodba je pripoved zase. Ene so bolj izrazite, sicer pa je vsaka zanimiva, odvisno od tega, kako je podana in kako jo sprejemaš. Zgodba moje družine je zgodba primorskih izseljencev, ki so šli s trebuhom za kruhom.

Bila je doba *aleksandrink*, ki je verjetno znana marsikomu, saj je bilo o tem veliko napisanega. Moja mama je bila po rodu iz Šempetra pri Gorici, oče pa iz Volčje drage pri Gorici. Spoznala sta se takoj po koncu 1. svetovne vojne, ko sta prišla oba iz begunstva. Mamini so bili na Štajerskem, Cven pri Ljutomeru; očetovi pa nekje blizu Grosupelj. Ti ubogi ljudje so vse izgubili. Ob povratku iz begunstva so našli vse porušeno in tako so morali začeti znova. Trudili so se, ampak ni bilo dovolj dela za vse. Ko se je za ženske pojavila ta možnost, da gredo v Egipt in boljše zaslužijo, da si pripravijo bodisi *balo*, kot se je reklo takrat, če so se mislile poročiti, ali pa da so pomagale svojcem, so se napotile v faraonovo deželo. Ker tam na Goriškem ni bilo dovolj dela, ali pa je bilo slabše plačano in če so se zaposlile v Gorici ali v Trstu, niso zaslužile zdaleč ne toliko, kot so v Egiptu. In z manj truda. Ker težaško delo v Egiptu ni nikoli padlo na ramena Evropejcev, to so vse delali domačini in domačinke. Moja starša sta se spoznala, ko sta bila devetnajst let stara in sta se potem *zmenila zares*, kot so rekli, in načrtovala poroko, ampak nista imela ničesar ne eden ne drugi. Tako je mama šla v Egipt, kot mnoge pred njo. Delala je kot otroška negovalka, s tem da se vrne čez kakšno leto z zasluženim balo. Oče pa je delal pri železnici. Bil je vedno domoljub, zelo odkrit Slovenec. Fantje so takrat še peli na vasi, niso skrivali svoje pripadnosti in to fašistom ni bilo všeč, grdo so jih gledali. S poznejšim zakonom, morda iz leta 1920 ali 1922, so začeli počasi izločati Slovence iz državnih služb in oče je bil odstavljen. Načrtoval je, da gre v južno Ameriko, ker je bil takrat en val domačinov, ko so odhajali tudi v Južno Ameriko, v Argentino največ. Ko je mama v pismu to izvedela, je bila žalostna. Mislila je, da se ne bosta več videla. Gospa, kjer je mama delala, jo je tolažila. Rekla ji je, da bi oni poskr-

beli, da bo njen izvoljenec dobil službo tu v Egiptu. In tako se je potem zgodilo. Tata je prišel v Egipt, poročila sta se novembra leta 1926, jaz pa sem se rodila decembra leta 1927. Očetove začetne službe so bile bolj občasne. Bil je šofer – mehanik, dokler ni dobil stalne službe v enem francoskem zavodu, šoli redovnih bratov – *College des frères*, kjer so poučevali francoski bratje. Tam je bila stalna služba, plača skromna, ampak sigurna. Mama je bila pridna gospodinja in tako je šlo naprej. Treba pa je vedeti to, da v Egiptu nismo imeli socialnega niti zdravstvenega zavarovanja, vse se je moralo plačati. Razvajeni nismo bili, toda manjkalo nam ni ničesar, nismo imeli ne kakšnih kapric ali presežkov. Morje smo videli vsakih par let enkrat in čeprav je bila Aleksandrija samo tri ure z vlakom daleč, ni bilo možnosti. Edino včasih smo šli k enim znancem za en daljši konec tedna; oni pa so prišli k nam v Kairo, če so kaj rabili. Šele ko sem se zaposlila, sem si prvič privoščila dva tedna na morju v Aleksandriji.

Mene so s šestimi leti vpisali v italijansko francosko šolo, kamor sem hodila tri leta. Potem sem šla v nemško osnovno šolo in gimnazijo, nakar je izbruhnila vojna. V nemški gimnaziji smo se učili nemščine, francoščine in angleščine. Ker je izbruhnila vojna, nismo imeli nemške mature. Zato sem nadaljevala v angleški šoli. Tam sem zaključila šolanje.

Moj edini brat Ivo pa je hodil v francosko šolo, tja, kjer je moj oče delal. Bil je šest let mlajši od mene in se je naučil zelo dobro pisati in čitati arabščino. Saj govorno smo jo znali vsi, ampak drugače pisati in čitati je težko. Ko sem jaz začela hoditi v šolo, ni bilo obvezno, tako je naša generacija smuknila mimo.

Šole so bile zelo dobre. Evropejci smo hodili vsi v privatne šole. Ene so bile laične šole, angleške, francoske, nemška, italijanske, grška, armenska. Veliko več privatnih šol so vodili redovniki ali redovnice. Bili so zelo zahtevni, a dobri učitelji. V šolah sta bila red in disciplina, kar je bila dobra podlaga za življenje. Imeli smo celodnevni pouk, edino enkrat na teden, odvisno od šole, je bil en popoldan prost. Pouk je bil dopoldan in popoldan, uro in četrt smo imeli za kosilo, dvakrat vmes je bil odmor. Pouk je trajal do štirih popoldan. Veliko vaj smo delali. Vsak dan smo imeli ustne in pisne domače naloge. Zakaj smo mi lahko stalno delali, skoraj nihče ni zaostal? Zato, ker smo bili v šoli vedno nadzorovani, pri vsaki uri smo morali oddati vse zvezke in to so profesorice, učiteljice doma pregledale, vrnile ali čez en teden ali čez par dni. Opo-

zarjale so nas na tiste napake, ki so bile skupne, pa so videle, da tam šepa, drugače pa vsakega posebej. Morali smo pisati tudi popravke. Vprašan si bil vsakih par dni. *Špricanja* nismo poznali. Jaz sem imela enaindvajset let, ko sem prišla v Slovenijo in takrat sem prvič izvedela za to *špricanje*, koliko otroci izostajajo iz šole. Meni se je to zdelo zelo zabavno, ampak če prav pogledam, kakšni so rezultati pri tistih, ki to izkoriščajo ... Mogoče bi tudi mi, saj smo vsi mladi bili iz istega testa, ampak takrat enostavno ni bilo mogoče. Jaz vem, da je en sošolec, en Turek enkrat par dni izostal od pouka. Starši so bili obveščeni iz ravnateljstva in je bil izključen. Torej je bila res disciplina. Vidim in slišim, da imajo danes učitelji probleme z dijaki, ti jim odgovarjajo, so celo nesramni do njih. Tega nismo poznali.

V našem bloku – stanovali smo v sedemnadstropni hiši – nas je bilo devet narodov in pet veroizpovedi. Nikoli nobenih težav, pravo sožitje. Otroci smo se vsi skupaj igrali na terasi. Ženske so si včasih kaj sposojale, na primer malo moke, malo sladkorja, malo kisa, ščipalke. Ko zdaj vidim, kako gre na ostrino v teh deželah dol na srednjem vzhodu, se čudim. Ampak, kdo je takrat držal red? Torej, glavna mesta so bila Kairo, Aleksandrija, Port Said in Suez. Bilo je veliko Evropejcev. Več tisoč. In razpoznaven je bil njihov vpliv. Kairo je bil res že takrat, ko sem jaz bila dol, velemesto, ki je štelo uradno sedemsto petdeset tisoč prebivalcev. Mi smo odšli leta 1949. Bilo je zelo veliko, lepo mesto, ki je nosilo dober pečat Evrope, angleške, francoske in italijanske kulture. Ker Italijanov in Grkov je bilo največ, so bili že tretja generacija. Tu je bilo gledališče, je bila opera, kinodvoran, da ne govorim, koliko. V to so Američani in Angleži veliko vlagali. Je bilo res pestro in vsak je rad živel v Egiptu. Toda vsakega vleče tudi nazaj v svoj rodni kraj, tako je tudi moje starše, posebno očeta, in marsikoga drugega.

Podnebje ni bilo dobro. To je bilo res težko podnebje. Otroci smo lažje prenašali, ker nismo poznali drugega. Ampak naši starši, posebno moj oče je vsako poletje zelo zelo trpel. Nismo niti šli vsako leto na morje, starši so hranili denar, da so vsakih par let prišli gor na Goriško. V Kairu osem mesecev na leto ni niti kapljice dežja. Prah se nabira povsod, ponoči špricajo ceste, jih perejo. Klima naprav še ni bilo po domovih, samo hladilnik smo imeli doma. Edino ena kinodvorana, Metro Golding Meyer – Američani so jo zgradili – tista je imela klimo. Tja smo hodili včasih ob treh popoldan k matineji. Drugače pa so bile poleti kino predstave na prostem. Teh je bilo v Kairu več.

Slovenci in razne *kolonije* tujcev – mi smo jim rekli kolonije – so se zbirali v svojih skupnostih in so imeli svoje klube. Švicarji so imeli odličen klub. Angleži so imeli pa najbolj ekskluzivne klube. Najprej je bila zelo visoka članarina, moral si imeti tudi en določen status, da so te včlanili. Na primer Gezira sporting club na otoku Gezira. Kairo je deljen na dva dela, vmes teče reka Nil, ki je ponekod široka en kilometer. Tam je ta otok Gezira, ki je bolj rezidenčni predel z zelo lepimi hišami, vilami. Jaz sem ves čas mojega bivanja do svojega enaindvajsetega leta bila točno dvakrat v Gezira sporting clubu. Ko so me drugi povabili. Sicer nismo stremeli po tem, ker so bila druga razvedrila, parki, kopališča, bazeni. Kopali smo se v bazenih. In vsi smo se dobro počutili. Vladala je posebna mentaliteta, ki sem jo pozneje pogrešala in ki jo še zdaj pogrešam. To, kontakti z raznimi narodi, z različno mislečimi. Razen ta statusni odmik, ki je obstajal. Drugače smo se vsi dobro razumeli. Veljalo je: »*Live and let live!*«

Razen kakšnega domačega praznika, ki smo ga praznovali v krogu botrov, sorodnikov, je bilo druženje Slovencev pogosto. Slovenci smo se zbirali ob nedeljah bodisi pri sveti maši v cerkvi sv. Jožefa, kjer je vedno bil kakšen slovenski dušni pastir, popoldan pa pri šolskih sestrah, ki so imele dom, zavetišče. Tam se je posebno gojil slovenski jezik, s petjem, občasnimi predstavami na odru. Otroci so vedno bili vključeni.

Naša mladost ni bila kot mladost v Evropi. Recimo, mi smo brali in smo slišali, kaj je gozd, kaj so gore, kaj je sneg, ampak tega v Egiptu nismo poznali. Tam imaš puščavo, kjer je zelo privlačno in zanimivo skalovje. Evropejci hodijo tja, občudujejo, fotografirajo, se jim zdi zelo romantična. Mi pa smo se vozili s tramvajem iz mesta Kaira do vznožja piramid. Pravijo, da se je mesto raztegnilo skoraj do piramid. Nam je bil to izlet in zadnjikrat smo šli tja leta 1948, za Silvestrovo, cela skupina. Zvečer smo nekje večerjali, malo plesali in zjutraj ob zori smo se s prvim tramvajem peljali do vznožja piramid in do Mena House. Tam smo zajtrkovali in to je bilo zadnjič, ko sem bila pri piramidah in sfingi. Gozd in gore smo poznali iz filmov in knjig. Smo pa čutili, da nam nekaj manjka, veliko manjka, da nimamo kar ima Evropa. Z druge strani nam je bilo pa prihranjeno, da nismo dali vojne skoz. Ker naša generacija bi slabo šla skozi ta pomanjkanja in aretacije in bombardiranja, taborišča in vse to. Nam je bilo to prihranjeno, hvala Bogu.

Po končani šoli smo se vsi takoj zaposlili. Ni bilo težko dobiti službe, ker je bilo veliko tujih podjetij in tuji jeziki so se rabili. In tako sem potem delala najprej v eni vojaški upravi, kjer se je vodila evidenca vojnih ujetnikov in cenzura pisem. Tako nam je nemščina prav prišla. Sošolke smo celo delale skupaj. No, potem je bilo vojne konec in so mnoge teh uradov zaprli. Dobila sem službo na našem, jugoslovanskem veleposlaništvu kot prevajalka – administratorka. Tako, da smo bili za prevajalce nekateri v Kairu rojeni. Ko se je zgodil kominform – naenkrat, čez noč, izginejo naši predstojniki. To je bil odpravnik poslov, en kolega, ki je z njim vadal francoščino, njegova žena Ajša. Njo sem učila angleščino, so bili iz Sarajeva, zelo fini, dobri ljudje. Fantek je imel ene dve, tri leta, dali so mu grško ime Miron. In so kar izginili, tudi vojni ataše je izginil, potem je izginil ataše za tisk. Torej, mi smo prišli v službo in jih ni bilo. In tako so zmanjkali tudi iz Aleksandrije. V Aleksandriji so pa imeli atašeja za trgovino, ta pa je ostal. V Bejrutu pa je bil diplomatski predstavnik Slovenec, Vidmar se je pisal, z ženo Marijo, ki je bila Ljubljankanka. Je bila pri njem, ko se je to zgodilo. Pridemo zjutraj v službo, ni nobenega, kličemo v Aleksandrijo. Nikezič, ki je bil trgovski ataše, je bil pa oče od zunanjega ministra Marka Nikeziča v Beogradu. In je rekel: »Bodite tam, prideva takoj.« In sta prišla z ženo Francozinjo iz Aleksandrije in sta prevzela posle. Pač, veleposlaništvo je tu, da pomaga ljudem, kar rabijo, da intervenira in tako. In podobno se je zgodilo tudi v Kanadi. Kasneje smo izvedeli, da so oni šli. So mislili, da bodo šli v Rusijo, ampak nekje na Češkem so jih ustavili, ker Rusi niso imeli nobenega zaupanja. In potem so ostali kar na Češkem. O njih se nikoli ni slišalo. Večkrat sem se spomnila na Ajšo. Ona je bila tako navezana na svoje domače, na sestre, mamo. Ni bilo več možnosti, da bi prihajala v Sarajevo, domov na obisk, čim si se opredelil za sovjetsko stran.

Medtem sta pa moj oče in brat prišla že v domovino, mama in jaz sva ostali še dol. Oče je menil, da ni pametno, da gremo vsi v negotovo. Jaz sem ravno dobila to dobro službo na poslaništvu, ki je bila kar v redu plačana. Bilo je leta 1947, in ravno sem tam nastopila službo. Potem sva z mamo prišli dve leti pozneje, leta 1949. Seveda je bila ogromna razlika. Prišli smo iz enega urejenega življenja, bi rekla. K sreči smo bili v glavnem zdravi, da nismo rabili pogostih zdravniških uslug, ki jih je bilo treba plačati. Recimo, če smo rabili zobozdravnika. Večjih težav pa hvala Bogu ni bilo.

Jaz sem prišla potem v Ljubljano. Lahko bi ostala v Beogradu, ker sem bila službeno premeščena in mi, ki smo delali na veleposlaništvu, smo spadali pod ministrstvo za zunanje zadeve. A sem vprašala za premešitev, ker sem si vedno želela v Slovenijo in spoznati Ljubljano. Do takrat sem bila doma dvakrat. Kot sem ti rekla, starši so varčevali. Enkrat je mama prišla z mano, ko sem bila stara šest mesecev in še enkrat pozneje. Tako da Goriško mi je bilo že malo znano, tam na deželi, kjer so živeli sorodniki, ampak jaz sem želela v Ljubljano, prestolnico Slovenije. Potem se je pokazalo, da je šla Slovenija skozi eno težko vojno. Povsod je bilo pomanjkanje. Začeni pri stanovanjih. Ah, to je bila ena Kalvarija tudi za moje starše. Jaz sem imela eno podnajemniško sobo. Pa preden sem do nje prišla! No, so bili korektni ljudje, samo nisem se smela ne kopati, ne kuhati, nič. Hodila sem v javno kopališče v Ljubljani. K sreči v tisti zimi – ker jaz nisem poznala takih zim – sem imela vsaj toplo obleko. No, to sem si pripravila, se nisem niti enkrat prehladila. Na kosilo in na večerjo sem hodila v Ljudsko kuhinjo na Streliški. Pa je bil sneg, prvič sem doživela sneg.

Službo sem dobila pri Državni založbi Slovenije, na oddelku za inozemske knjige. To je bilo spet po svoje zanimivo. Tu smo morali za vsako prošnjo za naročilo knjige obvestiti vse fakultete in tovarne, naj sporočijo, katere knjige rabijo. Sami niso mogli direktno naročati. DZS je bila edina, ki je imela pooblastilo za naročanje knjig v tujini. Napisali so spisek, kaj rabijo. Ceno smo imeli, ker smo imeli prospekte raznih založnikov iz tujine. Vložili smo prošnjo na komite za zunanjo trgovino, da so odobrili znesek, ki seveda ni bil nikoli dovolj velik. To je bilo zanimivo gledati te profesorje iz fakultete, ko so prihajali vsak teden pogledat, kaj smo dobili! Nikoli niso vsi dobili naročenih knjig, prišlo jih je le par. Tudi če ni bilo za njih, so prelistali, pogledali. Takrat ni bilo fotokopirnih aparatov. Joj, kako je bilo skromno!

Tam sem imela zelo dobre kolegice, mlade. In so me vzele s sabo v hribe. Takrat sem prvič začela hoditi v hribe, na sneg. Naučila sem se smučat, končno sem videla tudi gozdove. Zelo lepa leta so bila, ampak težka. Ker so bili starši na Goriškem in sem pogrešala domače. Hranila sem se v Ljudski kuhinji, pa ni bilo slabo. Je bila sveža hrana, ker se je velik del *študentarije* tam hranil. Delali smo od osmih do dvanajstih in od treh do šestih, tako da opoldan si šel na kosilo in malo domov. K sreči sem stanovala okrog vogala službe, točno nasproti Drame, Erjavčeva 4a. Drugače pa so bili večeri zelo dolgi. Nisem si upala hodit ni-

kamor. Sem imela Dramo čez cesto, pa se nisem upala sama hoditi. Zelo redko sem šla tja ali na koncert. Ob sobotah smo še delali. Odkrivala sem Slovenijo. In kar je bilo najbolj zanimivo – poslušati slovenščino od jutra do večera. Zdelo se mi je, da je drug svet.

S časom sem pa pogrešala govorjenje drugih jezikov. Saj pisarila sem naročila v tujino, na razne založbe, samo za pogovor je bila zelo redka prilika. Par obiskov sem dobila od znancev iz Egipta, kar je bilo zelo malo. In tudi ta naša družba iz Kaira se je razkropila po vsem svetu. Dopisovali smo si pa. Tako, da sem vedno živela od pisem. Telefona ni bilo.

Domov sem hodila pogosto s študentsko skupino, smo dobili četrtnsko ceno na vlaku. Domov sem šla vedno ob praznikih, pa tudi vmes. Iz Ljubljane do Volčje Drage na Goriškem je bilo dve uri vožnje z vlakom. V Sežani smo morali it dol in direktno v čakalnico. Na vratih je bil vojak s puško, pregledal je vse osebne izkaznice, vprašal, kam greš, h komu greš. Ker Draga je bila v obmejnem pasu in je bilo takrat zelo strogo. Meja med Italijo in Slovenijo je bila hermetično zaprta. Tisti, ki bi pobegnil, je plačal z življenjem. Veliko jih je bilo, ki so padli na meji. In tako je trajala tista vožnja od polnoči do šestih zjutraj. To točno vem. Nekaj z vlakom, potem pa v čakalnici čakati in potem je prišel drugi vlak, ki nas je peljal proti Gorici. Zjutraj smo prišli domov, popili malo mleka in šli spat. Tako je delal moj brat še vrsto let. So bile zelo težke razmere in ni bilo perspektive, da se kaj izboljša, da se kaj spremeni, ne glede stanovanja, ne glede vsega.

Dopisovala sem si s to sošolko v Južni Afriki, ki mi je predlagala, naj pridem tja, kjer pa ni problema glede službe ali bivanja. In tako sem tudi naredila. Saj je bilo takrat težko dobiti potni list, ampak s tistim izgovorom, da sem zunaj rojena in zunaj zrasla, sem potem po mnogih zasliševanjih dobila potni list. To je bilo leta 1952. In še je bil tisti, ki me je spraševal, zelo korekten, zelo vljuden. Zadnji dan, ko mi je dal potni list, je rekel: »No, in kaj boste pa govorila o Sloveniji, o Jugoslaviji, ko boste prišla v tujino?« Sem rekla: »Jaz nič nobenemu ne bom govorila, vsak lahko pride in si ogleda.« Ker so bile pa določene stvari, ki so bile zelo režimsko stroge. Tisti, ki je starejši in je doživel kaj takega, to ve. Nekateri osebni spomini so lepi. Še zdaj jih imam rada. V Ljubljano rada grem. Ker mi je bilo vse zanimivo, gledališče v slovenšči-

ni, opera v slovenščini, pa razstave, kar je bilo. Se je takoj poznalo, da je to narod kulture. So bile pa izjeme, kakor povsod.

Jaz sem šla potem v Južno Afriko. Potovala sem z ladjo tri tedne, ki pa so bili izredno dolgi. Ker nisem imela denarja za pot, mi ga je posodila teta, s tem da ji vrnem ob prvi priliki, kar sem tudi naredila. Ko sem prišla dol, pa res ni bil problem za službo. Bila sem v mestu Johannesburg. To je trgovski center Južne Afrike. Zelo moderno, lepo, veliko mesto. Ampak novo mesto brez patine, kot jo imajo evropska stara mesta. Zato so zame izredno zanimiva stara mesta, stare četrti. Tista moderna me ne zanimajo, saj so povsod enaka. Te škatle.

Torej, ni bilo problem dobiti službe. Stanovala sem pri tej kolegici in njeni mami, ki je bila Slovenka. Poznali smo se že iz Egipta. Njena mama me je v Kairu, ko sem imela devet let, naučila angleške abecede. Moji starši so znali italijansko, nekaj francosko, ampak angleščine nič. Ona je pa znala, ker je mlada prišla v Egipt. In je videla, kako se jaz mučim s to abecedo. V četrtem razredu sem se začela učiti angleščine, ko sem prišla v nemško šolo. In je rekla: »Pridi ti k meni popoldan.« In mi je fonetično vse izpisala, angleški *aj, bi, si, di* ... Tako je ona meni razbila led in mi je s tem omogočila, da sem se potem brez problemov učila angleško. No, bila sem pri njih. Vsak mesec sem redno hranila, da teti vrnem dolg. Sicer ona ni rabila, je bila dobro stoječa, ampak jaz sem smatrala, da moram, da je tako pošteno.

Prvo službo sem dobila v eni delavnici, kjer so delali plastične igračke. Tam naj bi bila tajnica. Vodila sem tajništvo in vsak teden izračunala plače, ker delavci so plačani na teden. To je bila moja največja muka, plače izračunat. Najprej, ker je bilo to v angleškem denarju in tam še ni bilo decimalnega sistema. Bili so funti, šilingi, peniji. Ampak sem delala, čeprav je bilo težko delo, zato ker sem morala plačati stanovanje in hrano. A ni bilo dolgo. Potem sem dobila službo pri eni francoski firmi. Zanimivo je bilo, da so se te priseljenke od drugje med seboj poznale in so hitro pomagale novo prišlekom do službe. Vedele so, kje so službe. Tudi v časopisih so bili vedno oglasi. Tako sem dobila službo v eni francoski trgovski firmi, pri zastopnikih JUTE. Tam je bilo bolj enostavno, korespondenca je bila angleška in francoska. Ko so zaprli zastopništvo zaradi konkurence, sem se zaposlila pri francoskem gradbenem podjetju in kasneje sem dobila mesto na francoskem konzulatu. To je bila zelo v redu služba. To sem delala dve leti in pol. Vsi so bili

Francozi, razen ene starejše gospe, Belgijke. Ko je bil konzul premeščen, je njegov naslednik, ki je prišel iz Francije, javil, da želi imeti ves personal iz Francije, torej nobenih tujcev. Bila sem zadnja, ki je prišla, in tujka, celo Jugoslovanka. Vsi kolegi so bili ogorčeni, ampak moj mladostni optimizem ni obupal. Rekla sem: »Se bo že kaj dobilo, saj sem vajena prilagoditi se službam.« Pri belgijski letalski družbi je že več let delala ena Zagrebčanka, Dana Superina. Omogočila mi je zaposlitev tam. Jaz sem se že prej zanimala za tako mesto pri letalskih družbah, ker prednost pri teh družbah – čeprav plače niso bile posebno visoke, vsekakor manj kot na konzulatu – ampak je bila možnost dobiti eno prosto vožnjo v Evropo vsako leto. In to je bilo zame zelo mikavno, bi lahko obiskala svoje. Vožnja z letalom je bila zelo draga, kar si v dveh letih ne bi mogla prihraniti. Bila sem vsa srečna, da bom le mogla domov.

A prvi dan, ko smo se peljali na letališče z novim kombijem, ki so ga imeli samo dva tedna, se je šofer zaletel v drevo. V kombiju smo bili štirje. Šofer, ki je bil Belgijec, ob njem je bil en angleški Južnoafričan, ki je tudi začel tisti dan kot jaz, in ena stewardesa na kopnem, *ground hostess*, Južnoafričanka angleškega porekla. Ona je sedela blizu mene zadaj. In je zadel v drevo. Imel je sladkorno bolezen in ga je obšla slabost zaradi nočnega dela. Navadno je vedno vozil Afričan Kismet in njemu se nikoli ni nič zgodilo. Mi tega nismo pričakovali. Pometalo nas je na tla. Ker so tiste stole, namesto da bi jih pustili, da bi bil eden za drugim, obrnili, da je bil eden vis à vis drugega in zato je bilo prosto vmes. V tistem sunku nas je vrglo na tla. In jaz sem z levo nogo udarila v kovinsko nogo stola, kar mi je dobesečno razbilo gleženj. Kost mi je več kot pet centimetrov štrlela ven, predrla je meso in kožo. Desno nogo pa, desno stegnenico, mi je na dveh delih totalno zlomilo. Torej sem bila težko ranjena. K sreči pa po telesu in glavi nič. Peljali so nas v bolnico in popoldan – to se je zgodilo ob desetih zjutraj – so me operirali. Eno nogo so mi dali v gips. Tisti gleženj so dali na mesto. Drugo nogo so dali v ekstenzijo, kot rečejo, s petnajst kil teže. In tako sem za šest mesecev obležala na postelji. Gleženj je bil potem še dvakrat operiran. Ker se rana ni zacelila, so mi čez tri mesece dali prvi vijak. To tudi ni prijelo. Potem so me spet operirali, to pot pa v mestu na kliniki. Dali so mi drugi vijak in v tisto špranjo so mi cepili en kos kosti, tako da je ja prijelo. Imela sem pa zelo veliko obiskov, zelo dobre ljudi okrog sebe. Res, to so se izkazali tisti, ki so me poznali in taki, ki me niso

poznali, ko so vedeli – ena Jugoslovanka, mlada, brez staršev, se je tako težko ponesrečila. To je vsem ganilo srce in so hodili. Sem veliko dobrote doživela. Pa tudi grenkega – si sam, starši te ne morejo obiskat, ker je predaleč. In ti kolegi s konzulata so tudi hodili.

Sem prišla ven z berglami, s palico in je bilo drugo življenje. Pri sedemindvajsetih letih sem bila že invalid, nisem več bila popolnoma zdrava. Samo vsa hvala bolnici, osebju bolnice, vsi so bili zelo zelo dobri. Verjetno sem se vsem smilila, tudi zdravnikom. Hvaležna sem vsem dobrim ljudem, ki so me obiskovali in pokazali veliko sočutja tudi potem, ko sem prišla ven. Samo zdravstveni sistem je tam drugačen, ker to je bila državna bolnica, moderno urejena, na višku. A ko si odpuščen, ni več nobene terapije.

Morala sem začeti z zahtevkom za odškodnino. Sama ne bi nič mogla. Ampak tisti sotrpin, Južnoafričan Peter, ki je tudi tisti dan začel delat, je imel prijatelje, ki so bili seznanjeni z zakoni. Spoznala sva se v mestu, preden smo vsi štirje stopili v avto, da nas peljejo na letališče. Voznik ni bil hudo poškodovan in je ponoči pobegnil iz bolnice. Ker se je čutil tako krivega, da ni zdržal. Bil je sladkorni bolnik in zato se je to zgodilo. Postal mu je slabo, ko je vozil po neprespani noči. In tako se je zgodilo, da se je zabil v drevo. Samo ta nesreča ti potem zapečati življenje v marsičem, nisi več tako kot ostali.

Devet mesecev sem bila v bolniški. Potem sem šla spet delat kot *ground hostess*, a mi je delo na letališču postalo prenaporno. Tam moraš pomagat tem potnikom, ki odhajajo in prihajajo, z vsemi formalnostmi na letališču, s carino, z otroki. Moraš migat. Je bilo težko. Zato sem prosila za premestitev v pisarno v mestu. In so mi odobrili. Istočasno mi je ta Peter rekel, naj nikar ne opustim zahtevka za odškodnino. Mi smo dobili eno majhno državno odškodnino, ker je bil avto zavarovan.

Kmalu za tem pa izvem, da je moj brat doma hudo bolan. Da je v bolnici, da ima levkemijo. In nisem več imela obstanka v Johannesburgu, tako daleč od doma. Starši sami gor in ta huda bolezen. Levkemija je sedaj kot tedaj zelo težka bolezen. Res sem bila tako nesrečna, tako daleč. Če bi bila kje v Evropi, bi telefonirala in eno noč, najdlje eno noč vlaka, pa si doma. Tam je bilo pa le hitrejše letalo. Pot v Evropo mi je še pripadala pri Sabeni, belgijski letalski družbi. In sem šla. Tako da sem sredi maja leta 1958 prišla domov, sem ga še videla, sva se pogovarjala. »Pa kaj, da si prišla letos bolj zgodaj?« Jaz sem navadno priha-

jala oktobra, novembra. Sem rekla: »Zato, ker bi rada bila enkrat poleti na počitnicah, zmeraj je zima že novembra, ko sem tu.« S tedni se je njegovo stanje slabšalo, dobil je okrog šestdeset transfuzij. To mu je podaljševalo življenje za en teden. Potem so se začele grde, hude komplikacije, zelo težke. Ampak sem zadovoljna, da sem lahko bila doma. Mi smo se vozili iz Volčje Drage. En del poti smo šli s kolesom, potem kolo na vlak, nato z vlakom do Ajdovščine. Iz Ajdovščine pa spet devet kilometrov s kolesom do bolnice. In nazaj. Brat je umrl 29. julija leta 1958. To je bilo zelo hudo. Taka praznina, če umre ta najmlajši v družini. Štiriindvajset let in pol je imel. Imel je zelo dobro zaročenko, sta se nameravala poročiti. Ona je potem stanovala pri nas nekaj mesecev in je zelo priskočila na pomoč, kjer sva z mamo rabile.

Meni se je potem pozimi spet gleženj vnel. Poškodba je bila razmeroma sveža, po nezgodi in vseh teh operacijah. Tako da sem tisto zimo preživela med kuhinjo in spalnico. Ker kuhinja je bila edini prostor, kjer se je kurilo. To je bila tetina hiša. Tete ni bilo tukaj, je bila v Egiptu. In mraz, blato, makadamska cesta, ni bila asfaltirana. Vse je bilo tako žalostno. In še tista žalost, ki smo jo nosili v sebi. Vozili so me v Solkan, kamor je prihajal ortoped, dr. Franc Derganc iz Ljubljane. Po njem je imenovana bolnica v Šempetru. On je bil pa brat od ene moje kolegice iz Ljubljane, Ančke, poročene z Viktorjem, najmlajšim bratom iz družine Derganc. Dali so mi nogo v gips. Navadila sem se z gipsom celo voziti na kolesu, da sem šla vsaj včasih v Šempeter. To je bilo dva kilometra daleč. Brez gipsa pa so bile bolečine. Dr. Derganc je predlagal utrditev sklepa. Vpisali so me v ljubljanski bolnici.

Bala sem se in spet razmišljala o lažjem in udobnejšem življenju v Južni Afriki. Takrat sem stanovala v zavodu dominikank. Bilo je prijetno, je bila kopalnica, je bila topla voda, je bilo vse. Avtobus pred hišo, tramvaj za hišo. Lep dom je bil, z lepim parkom. To so vodile nemške dominikanke. In prijetno vzdušje je bilo in vse. Končno pa sem imela še vse stvari dol, ker ko sem prišla takrat na hitrico, sem s seboj prinesla samo en kovček. Moj oče je rekel: »To naredi, kar je tebi prav.« Je rekel: »Vidiš, tu ne gre nikamor.« V Ljubljani je bila ista situacija zaradi stanovanja, zaradi vsega. In še to naj povem. Ko sem bila v Ljubljani, preden sem šla prvič v južno Afriko, je bil en razpis v časopisu, od potovalne agencije Putnik. Iskali so nekoga za *šalter*, ki zna jezike. In jaz sem se prijavila. Takoj. Nisem nikoli dobila odgovora. Ko sem sama šla vprašat: »Kako pa je z mojo prošnjo?« »Odbita!« je rekla tista go-

spa. Samo tako. Potem sem po ovinkih izvedela, zakaj. Češ, da nisem zanesljiva, ker smo prišli iz Egipta. Veš, to je bilo tisto, kar me je strašno bolelo. Sumničenje na vsakem vogalu. Bilo je po vojni, jaz to razumem, ljudje so dali veliko težkega skozi, ampak rečem, naj nadzorujejo, preden nekoga obsodijo. To me je zelo zelo prizadelo. Sem si rekla: »Rajši nimajo nobenega ali pa nekoga, ki lomi jezik, ki res ne dela dobrega vtisa. Saj marsikaj drugega jaz tudi ne znam, ampak vsaj tam sem bila doma, v jezikih.« In takoj se mi je zamerilo. V Afriki pa ni bilo problema. Sem prišla iz ene komunistične dežele, pa mi niso delali težav.

Ja, in tako sem potem spet šla v Južno Afriko. In seveda, moja letalska vozovnica po desetih, devetih mesecih ni bila več veljavna in sem šla spet z ladjo dol. Ampak to pot sem jo lahko plačala sama, ker sem potem dobila tisto odškodnino zaradi nesreče. Tu sem potem dobila službo pri italijanskemu uradu za turizem, državnem uradu za turizem ENIT – Ente nazionale delle industrie turistiche. To je bila pa najlažja služba, ki sem jo imela v življenju.

In vedno, kadar sem odpotovala, sem šla z bolečim srcem. Pustila starše, brata ni bilo več, skrbelo me je. Ampak tam sem dobila dobro službo. Samo potem nisem zdržala več. Bila sem zaskrbljena, kaj se dogaja doma, kaj pa če mama pade, ker je vedno kolesarila, si kaj zlomi, kaj pa če se oče kje zaleti s službenim avtom, kaj bo. Jaz sem samo črno videla pred sabo po tistem šoku od bratove smrti. Čim sem prihranila denar za pot, sem šla domov.

Dr. Derganc mi je rekel, da moram gledat, da bom živela, kjer je milo podnebje, kjer ni ostrih zim, kjer je bolj toplo. In tako sem potem prišla v službo na Obalo, na Splošno plovbo. Tu sem bila potem prvič tri leta in pol. V Piran sem prišla konec šestdesetega leta. Čisto drugačen način dela, drugi resor, vse drugačno. Ampak mi je bilo obljubljeno stanovanje. Splošna plovba se je takrat formirala, rabili so kader in tistim, ki smo prišli na novo, so tudi obljubili stanovanje. Sem pa bila vprežena, toliko sem tipkala, kot še nikoli v življenju poprej. Ker so me dali v komercialo, zaradi korespondence v tujih jezikih. Ampak karkoli je bilo treba tipkat, te proračune, te kalkulacije, vse se je pisalo na pisalne stroje. Zdaj so kompjuterji, je drugače. To smo delale z eno Ančko Dolencevo. Popoldan, zvečer, ob sobotah dopoldan se je tudi delalo. Ampak jaz sem rekla: »Nimaš zdaj kaj izbirat, tu si, tu si pristala, zdaj pojdi naprej.«

Piran je majhen, pa še tistega majhnega sem slabo poznala. Si nisem upala. So mi pravile, da tam čez hrib, da je eno sladkovodno jezero Fieses. Se nisem upala sama iti. Ker sem se bala tudi za nogo. Zelo sem trpela z levo nogo, tudi takrat. Sem hodila po blokade v Valdoltro in sem jih dobila več. Tisti, ki smo prišli tisto jesen in zimo, smo od začetka stanovali v hotelu Piran na Tartinijevem trgu. Potem je to bil hotel Sidro, zdaj pa je hotel Tartini. Do marca smo stanovali tam, potem smo se preselili v hiške gor pri pokopališču.

Spet je bila ista reč. Piši, piši v pisarni. Manjkali so mi jeziki pogovorno. Potem sem izvedela, da je v hotelu Riviera možnost zaposlitve v pisarni ob recepciji, in sem šla delat tja. Saj je bilo zanimivo, poleti sem imela priliko govoriti, ko so me rabili za tolmačenje turistom in tako. Potem je prišla zima in se je delalo obračune in se je pisalo pogodbe za naslednjo sezono. Kadar je bila pa zima, je bila res mrtva sezona. In odnosi so bili tudi čudni. Nisem bila vajena takih nenavadnih odnosov. Tu je bilo prav po gostilniško včasih, se je kdo lahko nate drl in tega nisem prenesla. Po treh letih in pol sem pa rekla nekomu iz Plovbe: »Vi veste, kaj zmorem, kaj znam,« – ker sem veliko delala za vse, celo komercialo – »če je kje kakšna možnost, jaz bi rada menjala službo.« Pa so mi rekli: »Zakaj boste iskala drugje, pridite nazaj k nam.« In tako sem šla spet na Plovbo, še enajst let delala in sem dočakala selitev podjetja v Portorož. Končno sem se lahko upokojila s polno delovno dobo.

Tudi inštruirala sem nekaj časa, ne vedno. Ko sem bila v Piranu, niti toliko ne, ker sem imela veliko veliko dela. Sem bila dolgo časa sama v komerciali in sem si nosila domov delo, tako da sem zvečer doma prevajala in drugi dan v službi tipkala. Potem je sčasoma prišla še ena sodelavka in potem še ena, tako da smo bile v treh. Potem je prišel še en fant za španščino. Takrat še ni bilo računalnikov, vsa pisma smo na roko tipkali. Vse obračune, vse kar je bilo treba. Bili smo, posebno jaz, *mädchen für alles*, kot se reče. Pozneje sem pa res začela z malo inštrukcijami v angleščini in tudi v francoščini. To sem rada delala. V službi sem imela samo ta poslovna pisma, delali smo tudi prevode za razne oddelke Splošne plovbe. Bilo je veliko novega. Včasih dobiš kakšne nepričakovane nove izraze, posebno pravni oddelek, ker je angleški pravni jezik še stari jezik. Od začetka nismo imeli niti dovolj slovarjev. Jaz sem od začetka uporabljala svoje slovarje. Šele počasi se je nabavljalo in ko sem šla v pokoj, so bili zelo dobro in vsestransko opremljeni. Takrat so tudi že začeli delat na računalnike. Mi smo pa morali

prepisovat tista dolga pisma. Včasih se je spremenila samo ena postavka, recimo kakšni odstotki, provizije ali kaj takega in to si morala celo stran prepisat za drugega agenta. In te pogoje, ki se niso bistveno ponavljali, ampak samo kakšne malenkostne spremembe, to sem morala vse na roke pretipkat. Smo se natipkali, kot se reče. Zdaj pa imaš računalnik, zdaj vržeš noter in to je olajšano.

Dolga leta sem inštruirala, včasih več, včasih manj. Tudi potem, ko sem se upokojila. Samo zdaj težko. Občasno kakšno stvarčico. Zadnjič sem imela govorne vaje iz italijanščine. Kakšni deklici sem še občasno v šoli pomagala, če je imela kakšno nalogo iz italijanščine, drugače pa v glavnem francoščino in angleščino. In je bilo vedno več angleščine kot francoščine. Ker tukaj se jih ni dosti odločilo za francoščino.

Iz Pirana sem se sem v Lucijo preselila, ko je Splošna plovba gradila ta blok. Ko sem jaz pustila Splošno plovbo, takrat, ko sem šla v hotel, je bil zakon tak – ampak ne za vse. Nekateri, ki nismo imeli protekcij, smo morali pustiti stanovanje, ki nam ga je dalo podjetje. In tako sem pustila tisto garsonjero, večjo, in sem dobila stanovanje od hotela. Tu, pri tunelu, na koncu Senčne poti, na levi strani v eni stari hiši. Je bilo treba veliko popravljat. Nekaj je hotel naredil noter, ampak drugo smo potem sami.

Prosila sem starše, da so se oni z Goriškega preselili k meni. Jaz nisem mogla tolikokrat hodit tja in sem jih rada videla tukaj. Začele so se namreč slabosti pri njih. Preselili so se k meni. Oče je veliko naredil, kar je mogel s svojimi močmi. In potem smo bili skupaj še šest let in pol. Ta čas je pa Splošna plovba gradila še naprej. Bila je mednarodno podjetje. Veliko stanovanj je njihovih, naselja tudi – gor pri piranskem pokopališču so oni imeli dve tretjini. Prosila sem za eno večje stanovanje in sem ga tudi dobila. Tako smo stanovali še dve leti in pol skupaj. A srčna bolezen je bila prehuda in tata je umrl pred dvainsedemdesetim letom, čez petnajst mesecev pa mama. Hudo je bilo. Preselila sem se v manjše stanovanje v istem bloku. K sreči sem potem dobila tukaj nekaj dobrih poznanstev preko cerkve, zraven tudi nekaj dobrih ljudi. In je že petinštirideset let, kar sem tukaj, v piranski občini.

Bog mi je dal milost, da sem bila lahko pri bratu zadnja dva meseca, preden je umrl. Potem sem bila še eno leto v Afriki. Takrat je bilo težko. Nisem imela doma. Potem sem prišla nazaj in sem imela še to milost, da sem bila lahko s starši, da so bili pri meni, da niso bili sami. Ker v

Afriki sem bila nemirna, komaj sem čakala njihovo pošto. Če bi bila v Evropi, bi se usedla na vlak in v nekaj urah bi bila doma. Iz Afrike pa je pot z ladjo trajala tri tedne, za letalo pa nisem imela denarja.

II.

En del pripovedovanega se nanaša na moja službena leta. Ko sem se upokojila, sem se čutila še razmeroma močna, duhovno in telesno, kljub moji hendikepiranosti, ki pa me ni še tako bremenila kot v poznejših letih. In bila sem vedno blizu cerkve, posebno v časih, ko so se drugi oddaljevali iz enega ali drugega razloga, iz strahu ali pa iz malomarnosti. Jaz sem pa bila doma tako vzgojena in sem tudi hodila v šolo, kjer so bile katoliške redovnice. Potem sem v Južni Afriki tudi stanovala v enem takem penzionu za delovna dekleta, kjer sem se počutila zelo varna in sprejeta. Ko sem prišla sem v Slovenijo, sem videla to veliko razliko. Nasploh so ljudje dobri, včasih manj prijazni. Posebno v prvih časih, ko nisem imela nobenega – posebno puste so bile nedelje – sem morala iti v cerkev, sem morala iti k maši. In to zatočišče mi je vedno bila cerkev – kjerkoli sem se nahajala, bodisi tu ali pa ko sem prišla v Južno Afriko ali kamorkoli. Bilo je, kot da bi prišla domov. Ali je bila tišina ali je bil obred, meni je bilo tu najbolj toplo pri srcu. In tako sem se tudi tu približevala in sem bila redna obiskovalka najprej v Piranu, potem v Portorožu.

V Piranu nisem mogla biti tako vključena v delo v župniji, ker sem takrat ravno začela delat na Splošni plovbi. Od začetka nas je bilo malo v komerciali in sem delala dostikrat popoldan in zvečer. K maši sem pa vedno šla k frančiškanom. Ko sem prišla v Piran, ni bilo tega – kot rečejo Francozi, *accueil*, da te nekdo sprejme, ko prideš iz tujine in v nov kraj – da bi mi kdo rekel: »Pridi malo k nam.« In jaz sem tekla v cerkev. Vprašala sem tam v hotelu, kjer sem stanovala prve mesece, kje je cerkev in tista gospa v recepciji je rekla: »Tu, po tej ozki poti, ki gre proti bolnici, tam desno gor so ene stopnice in tam so frančiškani.« In tja sem šla. Temačna cerkev je bila, prav *tmurna*, ampak sem rekla: »Tu je tabernakelj, tu je Jezus, On me posluša.« In sem šla ven bolj pomirjena in zadovoljna. Sem imela eno zatočišče. Malo nas je bilo, ki smo hodili

redno k maši. Bila je ena starejša redovnica, sestra Vida Mencin. Je imela takrat že preko osemdeset let. Ampak nas je povprašala, kdo bi malo pel, da bi se naučili lepše skupaj pet. Saj k sreči smo v Kairu hodili v naše slovensko društvo, ki so ga vodile slovenske šolske sestre. Imele so dom za delovna dekleta in za študentke in tja smo hodili redno vsako nedeljo. Bil je blagoslov in potem taka družabnost in tam sem se naučila cerkvenih pesmi in teh ljudskih. Tako, da meni ni bilo v Piranu nič tujega, novega, kvečjemu kakšno novo smo se naučili. In tako smo hodili na vaje, na pevske vaje zadaj za glavnim oltarjem. Ta sestra je bila majhna, taka z očali, a je zelo energično vodila te pevske vaje in mi smo tudi dokaj redno hodili.

In tam pa enkrat pogledam – tako en nov obraz je bil, ki mi je bil znan. In to je bila gospa Valerija Fernus. Ona je tudi bila Egipčanka kot jaz, se pravi, tudi ona rojena v Egiptu, slovanskih staršev. Samo da je ona prihajala iz Aleksandrije, mi smo bili pa iz Kaira. Sem jo pa po naključju spoznala v Ljubljani, preden sem šla v Južno Afriko. Ona je takrat delala v porodnišnici v Ljubljani. In seveda, čim ti nekdo pove, da je kdo iz Egipta, imaš eno afiniteto. In potem se taki ljudje iščejo, da se malo pogovarjajo o kraju, od koder prihajajo. Potem sem njej še prodala moje kolo, preden sem šla v Južno Afriko. Ampak potem nisva bili več v kontaktu. In ko se vrnem, kje jo srečam? V Piranu. No, seveda sva se takoj zblížali. In potem je vprašala, kako da sem prišla nazaj. Povedala sem ji, da smo imeli te žalosti v družini, da je brat umrl in da sem se jaz ponesrečila tam dol in da se mi je zdelo, da ne morem več živeti daleč od staršev. Je rekla: »Veš, ves čas, ko sem bila v Ljubljani, saj je bilo zelo zanimivo, toliko vsega slišat, videt. A nekaj mi je manjkalo v Ljubljani, razen tega, da svojih bratov in sester nisem videla.« Ona se je šele v Ljubljani naučila slovenščine. Doma so govorili nemško ali pa francosko in italijansko. Njeni starši so bili že rojeni dol, do čim moji so prišli od tu. Bilo je šest otrok in vsi so se razkropili od Evrope do Avstralije, povsod so bili. »Nekaj mi je manjkalo poleg mojih sorodnikov. Morje mi je manjkalo!« je rekla. »To sem ugotovila, da ni več tistega morja, kot je bilo v Aleksandriji!« In ko je šla v pokoj, se je preselila v Piran. In je večkrat potem hodila k nam, tudi ko so se starši preselili k meni. Bila je ena zelo dobra, razumevajoča, topla duša. Meni je zelo veliko pomenila in potem mi je bilo zelo žal, ko je šla v Avstrijo, v Innsbruck pomagat enemu zelo staremu upokojenemu univerzitetnemu profesorju, ki je ovdovel. Bil je prek devetdeset let star in

ga je negovala kot otroka. In sem bila enkrat pri njej, me je povabila. Tako, da sem videla Innsbruck in mi je bilo zelo prijetno, zelo lepo. In potem sva si še parkrat pisali in potem je ona čez čas zbolela in je šla v večnost. Ampak se je rada spomnim. Taka zelo dobra, topla oseba. Tako je.

V Portorož sem pa hodila od vsega začetka, ko se je odprla župnija Portorož, še v starem župnišču. V stari cerkvi, kjer je zdaj trgovina Mercator, tam spodaj je bila kapelica in se je redno maševalo med tednom in ob nedeljah. Ob nedeljah poleti je bil pa tak hrup od prometa – avtobusi, ki so šli mimo, zavijali na postajo – da se včasih ni slišalo niti molitve, niti berila, niti evangelija ali pridige. No, in zraven je bila pa zakristija in mala pisarna župnika. In tam so me vprašali, če bi vpisovala v matično knjigo poroke, krste in pogrebe. In to sem takrat začela in potem nadaljevala še potem, ko so zgradili novo cerkev v Portorožu, večjo, z lepo pisarno. To sem delala skoraj trideset let. Se mi zdi, da eno leto vmes nisem to vodila.

V tistem času sem izvedela tudi, da so v Ljubljani tečaji za pastoralne delavce, za katehistinje. Sem se vpisala v triletni tečaj. Hodile smo v Ljubljano na predavanja, z vlakom ali pa z avtobusom. Ob sobotah so bila predavanja, ob nedeljah pa so bili izpiti iz prejšnjih predavanj. Dobile smo precej materiala, ki ga je bilo treba prečitati in se ga naučiti, pisale smo tudi pisne naloge. In to me je tako prevzelo! Jaz sem čutila, da me je celo pomladilo. Študentovsko življenje, ki se mi je zdelo vedno nekaj izrednega, ker mi prej ni bilo dano, da bi jaz lahko študirala. Ni bilo sredstev. V tujini so morali moji straši celo od prvega razreda osnovne šole naprej plačevati. To so bile privatne šole, univerza je bila nedosegljiva. Ampak tu sem se pa čutila, da se vklopim v eno študentovsko življenje. Vse snovi so bile zelo zanimive. Bilo nas je precej iz Kopra, iz Izole, iz Portoroža, tudi blizu mojih let. Spomnim se, da s sopotnico nisva spregovorili niti besede, ker je vsaka buljila v svoje zvezke in v tiste skripte. Prava šolska trema. K sreči je šlo skoz tista tri leta zelo dobro. Vodila nas je sestra Karmen Ocepek, uršulinka, zlata duša.

Nato sem začela poučevati verouk v Luciji. Že preden sem končala tečaj, sem dobila skupino italijanskih otrok v Luciji in te sem spremljala vseh šest let do birmе. Včasih sem zamenjala tudi župnika pri slovenskem verouku, kadar je bil odsoten ali na pogrebu, ali kadar je imel

kakšno izredno pot. Potem sem prevzela tudi en razred v Portorožu. Samo tam so pa bile velike razlike pri otrocih. Eni so pristopili k verouku v četrtem ali petem razredu in je bilo težko prilagajanje ostalim. Tisti iz drugega razreda so vedeli veliko več. Največji križ je bila nedisciiplina. To je bila včasih največja muka. Potem sem imela verouk tudi v Kortah. Eno leto pa vse tri postaje istočasno, tako da sem bila zelo zaposlena. Sem še zmogla, ker sem z veseljem to delala. Včasih sem bila prav razočarana, ko sem prišla domov. A drugi so imeli podobne težave, tako da smo potem vsi vlekli naprej. Tudi ko je bila priprava za obhajilo in ni bilo italijanskih knjig, sem vse tiste lekcije prevedla iz slovenščine v italijanščino. To delo mi je izpolnjevalo življenje.

V Karitas sem šla leta 1992, v tisto prvo skupino. Bila sem tudi v Franciji, ko smo bili povabljeni od francoskega *Secours catholique*. Ker oni imajo to že vpeljano od konca druge svetovne vojne in je to že tako organizirano in utečeno. Pri nas bo tako šele čez dvajset let. Oni so le petinpetdesetmilijonski narod. So nas pa zelo lepo sprejeli. Prvi teden smo bili najprej na seminarju v Lurdu. Zelo dragoceno, zelo lepo. Meseca marca še ni romarske sezone v Lurdu, torej je bil Lurd naš, tako lahko rečemo. Stanovali smo tam v tistem *Cité Secours*. Vse je bilo perfektno. Iz Slovenije smo prišli s šestimi avtomobili. V glavnem smo tu dobili vtis o tem, kako oni delujejo. Bili sta dve zelo prijazni, sposobni gospe, ki sta živeli v Parizu in dve slovenski redovnici, ki sta tudi prišli iz Pariza in sta pomagali tipkat, kar je bilo potrebno. Potem pa so nas poslali iz Lurda v razne francoske pokrajine in tam so nas spet pričakali in mi smo poslušali njih, oni so poslušali nas. Saj mi nismo imeli še dosti za povedat, ampak jih je zanimalo, kako so te naše razmere po vojni. To je bil čas, ko je bilo v Sloveniji veliko beguncev, ko so začeli prihajati iz Hrvaške, iz Bosne. Stanovali smo pa v Poitiersu, v škofovskem domu, kjer je bilo nekoč veliko semenišče. Bilo je zelo malo semeniščnikov tam, zato je bilo prostora dovolj. Francoska kuhinja je bila seveda zelo dobra. Tam imajo svojo privatno radijsko postajo in so nas povabili na en intervju in sem morala v francoščini povedati, od kod prihajamo, kaj delamo. Bili so presenečeni, kaj zmoremo. Tam sem bila tudi prevajalka za našo skupino. Potem smo šli v Angouleme. Pokazali so nam, kako deluje pri njih ta pomoč. Dobivajo redne mesečne prispevke, tako da so eni od njih prav stalno nastavljeni in to je po celi Franciji. Obiskujejo družine v potrebi, potem plačujejo njihove račune za elektriko, za vodo, za to, kar te družine same ne morejo. In tega

je veliko, ker imajo priseljence iz Magreba, iz bivših francoskih kolonij v severni Afriki, ki so prišli živet v Francijo in so dobili tudi francosko državljanstvo in so bili upravičeni do vse te podpore. Pa tudi drugim so dajali pomoč. Redno razdeljujejo hrano in obleko tudi. Ampak pri tem je pa zelo stroga evidenca. Vsak, ki pride tja v tisti njihov *Secours catholique*, ima svojo kartoteko, kamor vpisujejo, kaj dobi. In kar se mi je zdelo zelo simpatično, imajo v vsaki postaji tega SC eno odprto sprejemnico. Od jutra do večera dežura tam po ena gospa, ki ni v službi. Starejša, je lahko gospodinja ali karkoli, ampak tako vodijo redno gostoljubje. Posebno pozimi in jeseni in spomladi je to zelo koristno in potrebno, ker pridejo klošarji ali pa študentje, se malo pogrejejo, se pogovorijo, imajo družbo in vsak dobi toplo kavo z mlekom ali brez, topel kakav ali čaj, pa kakšne kekse. Postrežen je zastoj, tu najde družbo, da se ne čuti popolnoma zapuščenega in to se mi je zdelo zelo koristno. Brez veliko stroškov, samo prostor je treba imeti in nekoga, ki pač en dan na mesec tam dežura in jih postreže. No, in ti ljudje so presrečni, da pridejo med ljudi, da so sprejeti. Posebno ker imajo nekateri, kot so na primer tisti iz Afrike, dostikrat komplekse manjvrednosti. Zunaj jim eni dajo tudi čutiti, da niso enaki. Ampak tam so oni drugim enaki in to se mi je zdelo zelo krščansko.

Zdaj je seveda moja glavna družba zvečer televizija. Kar se ne morem pogovarjati z ljudmi, slišim pa druge pogovore, dialoge, intervjuje. Me zanima tudi na drugih postajah, tujih. Zelo zanimivo. S tem tudi malo vadim, osvežim jezike. In tako sem zvedela zdaj nedavno za *haiku* poezijo. Meni se zdi nekaj zelo izvirnega in sem takoj začela nekaj pisat. Mislim, da mi bo to eno dobro razvedrilo.

Seveda vseh težav, ki jih človek neprestano in neizbežno srečuje – v službi posebno, vemo kako je – ne bi mogla prestajati, če ne bi imela zatočišča pri Bogu. Nisem toliko močna, toliko dobra, da bi vse to prenašala. Molitev mi je bila vedno v največjo oporo. In zakramenti. In še zdaj, posebno zdaj, ko sem postala starejša in se zdravstvene težave množijo in postajajo težje, ne vem, kaj bi zmogla, če ne bi imela tega zaupanja in to vero, da je Nekdo, čeprav je daleč. Ni daleč, ker »v *Njem živimo, se giblamo in smo*«. To vemo, to piše v Svetem pismu. Ampak včasih se zdi, da je daleč. Se pa vedno najde na poti – ali preko človeka ali preko okoliščin – da nam je olajšano in da nam Duh vlije en optimizem v življenje, zaupanje, smisel. Mogoče pa spet pride potem kakšno razočaranje, ampak to pomaga naprej, korak za korakom. Jaz bi rekla,

da mi je žal za vse tiste, ki nimajo tega v sebi, ki jim ni bilo dano. Jaz sem lahko hvaležna mojim staršem, ki so mi kot prvi posredovali to pot v vero, potem šoli, kjer sem tudi to dobila. Poglobila sem pa to mogoče najbolj šele zadnjih dvajset let. Kot mlad človek nisi tako usmerjen, toliko duhovno. Se zgodi dostikrat, da se kar zaletiš v en cilj, v eno pot, eno potovanje ali karkoli. In potem, ko ti gre voda v grlo, potem pa prosiš, moliš za pomoč. Medtem ko bi morali najprej vprašati za božje razsvetljenje, da ti pokaže, kaj je tisto, kar bi bilo dobro zate. Ampak meni se zdi, da je pri večini mladih ljudi tako. K sreči so molili zame drugi, predvsem moja sestrična, ki je bila v Jeruzalemu toliko let redovnica. Zdaj je pokojna. Vem, da me je ona vedno podpirala z molitvijo, tako da nisem zabredla v večje mlake ali težave. Ampak za veliko stvari, o katerih zdaj razmišljam, si mislim: »Zakaj sem se tistega lotila, zakaj sem takrat tako ukrepala?« Toda mlad človek je bolj impulziven, bolj spontan. Zato res, molitev je potrebna, vsaj jaz tako mislim zase in menim, da tudi za druge velja isto pravilo. To sem želela povedat.

K sreči zdaj živimo v časih, ko nam je dovoljeno vero svobodno prakticirati. Včasih pa je bilo malo šikaniranja, bi rekla. Čeprav v službi nisem imela zaradi tega velikih težav. Jaz sem svoje delo korektno naredila, vedenje do drugih je bilo ravno tako dostojno, tako da od svojih predpostavljenih nikoli nisem imela problemov zaradi tega. Sem pa javno hodila k maši v cerkev, od prvega dne ko sem prišla v Piran. In sem mislila: »Zakaj se bom skrivala, to je moje prepričanje,« in mi ni bilo nikoli žal. Čeprav so mi včasih rekli, da sem mističarka, da me bodo sprebrnili in da sem starokopitna. To me ni globoko prizadelo, to pa res ne. Jaz sem vedela. Sem živela tudi v drugem okolju, ki je bilo v vsakem oziru zelo kozmopolitsko, v velikih mestih, kot je Kairo, Johannesburg. Potem tudi, ko sem bila na obiskih v tujini. Vedela sem, da so ljudje, ki drugače gledajo na to. Samo v majhnih krajih so eni ljudje zelo ozki v gledanju in obsojanju drugih.

Prideš v določena leta, ko gledaš nazaj. Moraš s hvaležnostjo gledati nazaj, zakaj ti je bilo kaj dano. Tudi če je bilo kaj grenkega, to so vedno šole življenja. Prihodnost je v božjih rokah. Mu moramo zaupati, da bo najboljši naredil z nami, če Mu le zaupamo. In vsak dan sproti pa živimo. Moramo imeti malo optimizma. Najhujša je črnogledost. Ker to te tlači. Posebno če si sam, ko nimaš nobenega, s komer bi se pogovarjal. Potožiš se lahko komu, včasih po telefonu. So dnevi, ko ne govorim z nobenim, če ne grem ravno v trgovino ali na pošto, da koga srečam. Ali

pa k maši. Slovenci smo po naravi precej zaprti ljudje. In ne moreš se tudi vsakemu odpreti, zaupati. Zato je zelo dobro, če imaš eno gledanje na svet, ki vidi tudi to, kar je lepo, ne samo, kar je žalostno, kar te razočara. Je treba poiskati tiste lepe stvari, bodisi v ljudeh, predvsem v ljudeh, ker vsak ima to pozitivno plat. In v naravi. Zvečer, preden grem spat, gledam, vsaj skozi šipo, če je na balkonu premrzlo, pa vidim te zvezde. Ali pa, če ni zvezd, oblake. Vidim ta lepa drevesa pred hišo, odseve svetilk na cesti. In si rečem: »Kakšna spokojnost. Hvala Bogu, da mi živimo v miru. So kraji, kjer tega miru zdaj ni, pa tudi kraji, kjer ga ni bilo, kjer so bila grozna razdejanja.« In si rečem: »Uživajmo ta božji mir in bodimo hvaležni zanj in prosimo, da nam bi bil ohranjen.«



VALERIJA FERNUS

I.

Po pripovedovanju gospe Marice Merljak.

V Egiptu Valerije nisem poznala. Oni so namreč živeli v Aleksandriji. Bili so ena dobra meščanska družina. Oče je delal nekje v Aleksandriji na uradu za carine. Mama je bila pa gospodinja. Mislím, da je bila po rodu s Tolminskega. V družini sta bila dva brata in štiri dekleta. Vsi so hodili v šole redovnikov in redovnic. Dekleta, te starejše, so celo hodile v slovenski vrtec, ki so ga vodile naše slovenske sestre v Aleksandriji. Niso imeli osnovne šole, ampak vrtec je pa bil. Tako da so se naučile nekaj slovenščine. V Aleksandriji in v Kairu je bilo veliko Slovenk in ob nedeljah in praznikih so se zbirale pri teh sestrah. Tja so Valerijine sestre tudi včasih zahajale. Samo potem je pa tako, mladina dobi svoje šolske prijatelje in s temi odrašča. Ti niso bili Slovenci, ti so bili raznih narodnosti. Tako da so one potem zgubile stik s temi sestrami. Pač, so šle včasih, samo so imele svoj krog poznanstev. Hodili so na izlete in poleti na morje, kjer so preživeli cele dneve. Potem, ko so hodili na ples, to so šli vsi s to družbo, ki je bila zelo mešana, raznih narodnosti. Ena sestra se je poročila med vojno z enim Francozom, ki je bil francoski vojak. Ker v Egiptu je bila ena osrednja točka vojaščine, kamor so prišli iz Anglije, iz Nove Zelandije, iz Avstralije. Ta njihova taborišča so bila izven mesta, ampak ti vojaki so hodili v mesto, kadar so imeli prosto. So prišli v kino, so šli v te dvorane, kjer so plesali in tako. Torej, tako, mnogo deklet je spoznalo kakega vojaka in se tudi poročilo. So šle potem v Anglijo, ali tudi v Avstralijo. Največ v Anglijo, pozneje nekaj v Ameriko. No, in ena sestra, Fernande, najmlajša, se mi zdi, da se je prva poročila. In je potem šla živeti v Francijo. Ta starejša je pa spoznala enega Avstrijca ali Nemca, in potem ko se je poročila, so šli živeti v Nemčijo. Dve sestri sta se poročili v Avstralijo. En brat je poročil eno dekle,

je bila Italijanka, je tudi živela v Egiptu. In sta živela pozneje v Rimu. Tista gospa je bila s punčko tudi tu na počitnicah, pri Valeriji. Tudi tisto sestro iz Avstralije sem spoznala, tudi tisto, ki je bila poročena v Nemčiji. Ker so vsi prihajali k njej na obisk, občasno. En brat je pa umrl od kapi v Aleksandriji. Tisti ni bil še poročen. So si pa oni vsi redno dopisovali. Jaz jih poznam preko pripovedovanja Valerije. Zelo navezana je bila na njih in tolikokrat je pripovedovala, kako je bilo, kako jih je mama lepo vzgajala, zelo lepo, zelo dostojno glede morale in vsega. Potem so one hodile v nemško šolo k redovnicam. Kot jaz v Kairu, one v Aleksandriji. In to je pustilo svoj pečat.

Ona je bila rojena leta 1911. V Piran je prišla, ko sem se jaz vrnila iz Južne Afrike, kakšno leto pozneje mogoče. Jaz sem prišla konec leta 1960, nekaj pozneje je pa ona prišla v Piran. V Slovenijo je pa prišla že leta 1946 ali 1947. Tako je bilo. Ona je v Kairu delala v pisarnah kot tajnica, znala je francosko in nemško stenografijo, znala je tipkati. Ja, to je ena taka posebna slika, kako je bilo v Egiptu med vojno. Je bilo veliko pisarn, ki so imele opravka s temi vojaškimi zadevami, ker je bilo polno vojakov, ki so šli na fronto, pa prišli živi ali ne. Bila je ena ogromna bolnica, polna vojakov, ki so prišli ranjeni z libijske fronte. Je bilo veliko gibanje, veliko zaposlenih. In potem ko so naši begunci s hrvaških, dalmatinskih otokov prišli v Egipt, so živeli v taboriščih, v taborišču El Šad, to je pri Sueškem kanalu. Proti Sinajskemu otoku, torej v puščavi. Takrat je bila Palestina, zdaj je Izrael. Prav na pesku so imeli take ogromne šotore in so imeli vso oskrbo. Bili so otroci, bili so dojenčki, bili so starejši, ki so potrebovali tudi zdravniško nego, ker so se pojavile bolezni. Takrat je bila že tudi jugoslovanska vojska dol. Tisti, ki so prišli kot begunci, so dali apel, katere ženske bi šle kot sestre prostovoljke pomagat dol v to taborišče. So imeli en zdravstveni šotor. In jih je šlo precej, bile so zelo navdušene. So bile oblečene v vojaško uniformo, imele so znak, da so sanitejke. In Valerija je šla tudi z njimi. O, jaz sem hotela tudi, samo jaz sem imela petnajst, šestnajst let, me niso pustili. Se mi je zdelo, da mora biti zelo lepo, tako kot iz filmov. Samo so rekli: »Ti hodi še naprej v šolo, potem boš šla.« In ko je bilo vojne konec, so ti begunci šli spet domov na otoke. Bili so z raznih otokov, z Brača, z Visa, od povsod so bili. So šli domov. In so ta dekleta rekla – mnoga, ne vsa – da gredo tudi one. Itak so bile iz naših krajev, sicer s Primorske, v glavnem so bile s Primorske, ampak nekaj so bile tudi s Hrvaške. Nekatere so se ta čas spoznale z našimi fanti, primorskimi

Slovenci, ki so prišli mobilizirani v italijanski vojski na libijsko fronto. Tam so jih ujeli Angleži in jih dali v taborišča skupaj z Italijani, ker so bili v italijanski vojski. So se pa našli slovenski intelektualci in oficirji, ki so prišli med vojno v Egipt s kraljevim bataljonom ali pa posamič in so rekli: »Kaj bomo te fante pustili z Italijani v taboriščih, oni nikakor niso Italijani.« In fantje so se vsi odzvali, da gredo rajši v jugoslovansko vojsko. In se je tam formiral en jugoslovanski bataljon, ki je bil v glavnem sestavljen iz slovenskih fantov, v glavnem Primorcev. Samo par oficirjev je bilo srbskih. Ne vem, če je bil kakšen Hrvat. V glavnem so bili Slovenci in so dobili tudi angleške uniforme, tudi podporo, da so se šolali. In iz njih so potem nekateri šli v prekomorske brigade v Italijo, drugi so bili pa šolani kot padalci radiotelegrafisti. Smo poznali tudi njih. Bili so zelo fajn fantje in veliki domoljubi. Biti padalec je bilo zelo riskantno delo. Vedeli so, da jih bodo spustili za nemškimi linijami. Oni naj bi ustvarili zvezo med partizani in zavezniki. Ker partizani so bili potrebni vsega, od hrane do zdravil. To so tudi naredili. Vsi so zdravi dočakali konec vojne in po koncu vojne so jih osumili, da so angleški agenti in so jih likvidirali skoraj vse, samo enih par jih je bilo rešenih. In enega od teh sem jaz zelo dobro poznala in tudi imela rada. In je izginil. In zdaj so postavili veliko ploščo na rojstno hišo in je vsako leto komemoracija in pride ambasador iz Anglije, ambasador iz ZDA in naši vojaki in recitirajo in streljajo salve. Takrat so bili osumljeni agenti, zdaj pa naj bi bili heroji. Samo njih ni. In niti ne vemo, kje so pokopani. To je tisto. Saj ti dam knjigo, če boš hotela brati o njihovih usodah. To je ta grozna stran vojne, ki ne upošteva osebe, ampak samo ideje, ki so včasih čisto zveržene in krivične. Jaz sem jih spoznala posamič, vsakega, ker jim je moja mama kuhala. Takrat sem hodila v šolo, ampak sem se dosti pogovarjala z njimi. Skoraj vsak je imel svoje dekle. Veš, kako je mladina v tujini, vsak poišče eno družbo in med tujci si srečen, da dobiš prijaznega človeka. Njih ni brigala ne Amerika ne Anglija, samo domov so hoteli: »V naših krajih so do zdaj bili Italijani, fašisti, so nas zatirali, so nam grenili življenje, zdaj bo drugače, zdaj bo vse prav.« Vse so tvegali. Niso pomislili, da se lahko kaj ponesreči. Konec vojne so dočakali živi in zdravi. Slučajno se je zgodilo, da se je eden ponesrečil z enim džipom, ta ni dočakal konca vojne. Drugi pa so, a so jih na razne načine odstranili s tega sveta in še zdaj ni znan njihov grob. Letos bo šestdeset let. Šestdeset let! Saj so jim dali izjave o rehabilitaciji in priznanje in vse. Kaj pomeni. Ko je bila predstavitev tiste knjige, ki jo je napisal Jože Vidic, so me povabili v Izolo. V knjiž-

nici je bila predstavitev knjige in so prišli iz raznih krajev, zgodovinarji iz Ljubljane in eni stari borci. Spraševali so se, kako je moglo priti do tega. V glavnem so izginili do meseca julija, avgusta leta 1945. Vojna se je pa končala maja meseca. To se pravi, trajalo je dva, tri mesece in so jih oni že vse odpihali. Eden iz Vosa iz Kopra je rekel: »Ja, je bila hladna vojna, vojna med obema blokoma in se je domnevalo ...« Poglej zdaj to logiko. Čez deset let zna vznikniti vojna med obema blokoma in ti fantje bi bili nevarnost, ker so jih smatrali za zavezniške agente. Jaz bi dala roko v ogenj za vsakega. Sem rekla: »Ali se danes ubije nekoga, ki bi znal biti nevarnost čez deset let? Kaj se to pravi, kakšna človečnost je to. Če ste sumili, ste jih morali opazovati, videti, s kom imajo kontakte, kod hodijo, lahko tudi zapreti, ampak se ne ubije ljudi tako.« Takrat sem se začela prav jokati, me je zlomilo, nisem mogla nadaljevati. To je bila logika tega. Ker je bil še boljševizem, ni bil samo komunizem. In to so dolgo časa zanikali in se ni smelo o tem govoriti. Še ožji sorodniki, vsi so se izmikali, vsi so se bali tega. Ti fantje se pa niso bali, so kar šli. Ker so imeli eno slepo zaupanje v domovino in domovina jih je pokopala.

Valerija je takrat šla s temi sanitejkami v Jugoslavijo. Kot Slovenka je seveda šla v Ljubljano. Za njo je bilo zelo težko. Razen par stavkov ni znala slovensko. Že poprej je nekaj delala kot bolniška sestra v Aleksandriji in se je zdaj zaposlila v porodnišnici. Tam se je izučila za babico. V Ljubljani je spoznala je tvojo mamo. Bila je znatiželjna, vse jo je zanimalo. Zima je bila v Ljubljani huda. Stanovanjski problemi tudi niso bili enostavni za nikogar. Dežela je dala eno hudo vojno skoz. Ampak Valerija se je prilagodila, ker je bila potrpežljiva, ni bila zahtevna.

Potem ko je prišla v Piran, je spet srečala tvojo mamo. Mislim, da se je ravno zaradi tvoje mame odločila za Piran. Tvoja mama se je medtem poročila, je imela te dve hčerkici, Špelo in Mojco, in ona je te punčke čuvala in vaju je imela zelo zelo rada. Ker je tudi znala z otroki. Pri njej ni bila samo strogost in dolžnost. Ne, bila je tudi navezanost, čut, ljubezen do otrok. Zelo zelo vaju je imela rada. Vaša mama jo je potem povabila ob nedeljah in za praznike. Stanovala je v Vojkovi ulici, čisto na vrhu. Je bilo tretje nadstropje. Ni bilo tako enostavno. Ni imela kopalnice, vodo si je morala v vedrih nositi gor, da se je umivala. Dol v pritličju je bila voda, kot v vseh starih piranskih hišah. Ampak ona si je vse tako lepo naredila, vse je bilo čisto. V vsaki stvari je znala najti nekaj lepega. Na terasi je bila ena mala ploščad, prav majhna. Še taka

ograja je bila, da so lahko noge bingljale dol. Ko so prišli sorodniki, dva otroka z mamo, so se šli čez dan kopat. In s temi otroki je šla zvečer, ko se ji ni dalo več z njimi ven na sprehod do Punte, na tisto teraso. To je bilo nekaj, kar doma niso imeli, nekaj drugačnega. In so gledali čez tiste piranske strehe in dimnike in to je bilo tako *lušno*, nekaj novega, posebnega. Iz vsake stvari je znala kaj lepega narediti. Pa en čas je čuvala enega otroka od ene gospe, ki je delala pri zavarovalnici v Piranu. Je stanovala prav tam, kjer je bila zavarovalnica, na vogalu na Rokovem trgu. In je bil božič in je rekla: »Nisem vedela, kaj bi zdaj.« Božič je bil delovni dan, nikjer se ni čutilo, da je praznik, ni bilo nobene dekoracije, nič takega, kot je zdaj, ko začnejo že novembra in je že takrat vse razsvetljeno. Takrat ni bilo nič. Jaz sem morala v službi prositi, da sem imela tisti dan prosto. Pa sem imela zelo dobrega šefa, enega kapetana, Hrvata, pa je rekel: »Sretan vam božič, možete ostati doma.« Meni je bilo to zelo pomembno. In je rekla: »Nisem vedela, kako bi tega otroka razveselila. In kaj sem se spomnila. Ker je bilo zunaj hladno, so kurili v kuhinji. V koritu v kuhinji sem mu natočila vode, polno vode. Dete je bilo majhno, je imelo ene dve leti. In sem jo posadila notri, da je po tisti vodi čofotala. In to je bil božični dar.«

Bila je zelo iznajdljiva. Vedno je hotela nekoga razveseliti. Bila je zelo pobožna in zelo čustvena. Zaradi tega je tudi veliko trpela. Če nekdo ni čustven, ne trpi, gre do stvari mimo. Njo je vsaka stvar zelo prizadela. Nikoli se ni jezila nad osebo, ki jo je prizadela, nikoli ni izražala kakega sovraštva ali jeze. Ne, ona je vse z molitvijo prebolela. Izredna je bila. Bog jo sprejmi.

Je pa umrla v Innsbrucku, ko se je preselila k temu profesorju. Preden je odšla, mi je pustila eno celo torbo njenih knjig v nemščini. Samo jih nisem mogla it iskat. Ona se je na hitrico odločila, da gre v Avstrijo, v Innsbruck in je rekla: »Pustim doma, ti bo sosedka dala ključ.« Ampak ko sem šla, ni bilo nič več. Niti ključa mi ni dala tista starejša gospa, sosedka. Nekaj jih pa le imam. Nekaj jih imam tu, pa v kleti tudi nekaj. In te knjige so še v gotici. Danes ne tiskajo več v gotici. Ampak mi smo v šoli še pisali vse spise v gotici. Edino zadnji izpit smo smeli pisati v latinici.

Zelo lepo je skrbela za tega profesorja. Je rekla: »Saj on je bil čisto otroški.« Ni ga mogla zmeraj odpeljat ven. Od začetka sploh ni šel iz stanovanja. So ga držali noter ves čas. Potem je videla, da je človek

zdrav, da ima dobre noge in ga je počasi navadila, da je šla z njim vsak dan ven na sprehod. In on je rad šel. Samo včasih, če je morala kaj hitro po nakupih in tako, ga ni vzela s seboj. Je rekla: »Sem prišla domov in je čepel pri vratih. Ja, prav čepel pri vratih in čakal, da pridem. Kot otrok.« Z ženo nista imela otrok. Njegovi nečaki so ji marsikaj obljubili, preden je nastopila delo. Profesor je imel lepo opremljeno stanovanje, imeli so preproge, slike, lepo pohištvo. Ko so jo prvič peljali gor, so ji rekli: »Vi samo za njega skrbite, vse to ostane vam.« Ona je bila zelo skromna, ni bila niti pohlepna niti grabežljiva, bila je zelo preprosta oseba. Fina, *manirlih*, uglajena. Nikoli ni stremela po bogastvu. Še preden je on umrl, so začeli prazniti stanovanje. Ko sem jaz prišla gor na obisk za enajst dni, je ostalo samo najnujnejše. Ena ali dve postelji in najnujnejše. Edino kuhinja je ostala. Bila je v avstrijskem stilu, s tistimi *lušnjimi* zavesicami. Drugače pa ni bilo niti znaka o kakšnem bogastvu. Takrat so nekateri ljudje tukaj govorili, kakšno ogromno bogastvo je Valerija podedovala. Pa ni bilo res. Na koncu, ko je bila v domu za upokoјence, so zanjo skrbeli sorodniki, s katerimi je bila vedno v stikih.

II.

Fernus Valerija – babica, operacijska sestra

Sestavek pripravila njena sodelavka Iva Travizan Pahor

V Primorskih novicah je bilo 25. novembra leta 2005 v obširnem članku med drugim objavljeno naslednje:

Leta 1902 je živel v Egiptu pet tisoč tristo priseljencev, od tega pet tisoč Slovenk. Podatke je objavil zdravnik Karel Pečnik v Mohorjevem koledarju. Slovenke so bile v Egiptu med najbolj zaželenimi služabnicami. Znane so bile kot poštene, delavne in bistre. Predstavljale so višji sloj služabnic. Njihove usode so bile različne. Tja so odhajale kot varuš-

ke, družabnice gospodinj, guvernante, služkinje. Najbolje plačane so bile dovilje. Spoznale so nov svet, naučile so se tujih jezikov, prihranile denar za pomoč družini in za poročno balo. Zaradi svoje bele polti so veljale za lepotice. Ženske so veliko lažje dobile službo kot moški. Zaradi oddaljenosti in dolge odsotnosti so se tudi odtujile domačemu svetu. Ostajala pa je želja po vrnitvi ... Leta 2002 je izšel roman Marjana Tomšiča Grenko morje, ki opisuje življenje in usode aleksandrink.

Ko sem v letu 1952 zaključila enoletni tečaj za izpopolnitev medicinske sestre za instrumentarko v Ljubljani, sem bila dodeljena na ginekološko porodniško kliniko v operacijsko krilo nekdanjega Leonišča v Šlajmerjevi ulici. Delovno skupino sem poznala, ker smo imele tečajnice uvajanje in prakso na vseh operacijskih oddelkih klinike. Bila sem zadovoljna, ker me je delo na ginekologiji zanimalo. Odgovorna sestra je bila sestra Hema, nekdanja usmiljenka, redovnica v preobleki. Razporejala nas je z ozirom na določen dnevni operativni program, za dežurstvo in obseg dela znotraj posamezne delovne skupine. Sestre smo prihajale na delo ob šestih zjutraj, zdravniki pa ob sedmih.

Na tem oddelku je bila tudi sprejemna ambulanta s čakalnico, ločena od operacijskega krila. Tudi v tej sprejemni ambulanti je bil pogosto potreben manjši poseg, tako da smo bile včasih dodeljene tudi tja.

Delovna skupina je bila zelo pestra. Spominjam se sestre Mare in sestre Pepce, ki sta imeli prav naravni dar za to delo, bili sta odlični instrumentarki. Če ni bila na programu operacija, je bilo v delovni sobi dokaj dela. Takrat ni bilo materiala za enkratno uporabo ali že narejenih zložencev. Vse že rabljene zložence, tamponse se je opralo v pralnici, poravnalo, znova zložilo, steriliziralo in ponovno uporabilo. Čiščenje instrumentov in priprava za steriliziranje, priprava rokavic, priprava perila za operacije, plaščev, kap, mask, rjuh, vse to je bilo potrebno opraviti. Ob tem delu smo bile sproščene, zgovorne. Tudi nasmejale smo se. Kaj vse nam je povedala sestra Katica, doma iz Bosne. Bila je duhovita, nasmejana, pridna delavka. Še največ stikov, tudi v prostem času, sem imela s sestro Valerijo, babico. Ker je njena življenjska zgodba zanimiva, jo bom opisala, kolikor mi je poznana. Tudi se ne spominjam vsega, kar mi je Valerija pripovedovala.

Njeni predniki so bili doma z Goriškega. Zaradi gospodarskih in tudi družinskih razmer so že kmalu po odprtju Sueškega prekopa z Goriškega in Vipavske doline odhajali na delo v Egipt, predvsem v Kairo in

Aleksandrijo. Tja sta odšla verjetno zaradi nuje že njena stara starša. Valerijina starša sta bila rojena v Aleksandriji. Njen oče je imel trgovino, zlatarno. Mama je skrbela za gospodinjstvo. Za pomoč pri domačih delih so imeli služabnika, enega ali dva. Valerija je imela dva brata in tri sestre. Rodila se je leta 1911 in je preživela lepo otroštvo. V otroški vrtec in osnovno šolo je hodila k šolskim sestram sv. Frančiška. Poučevale so v nemščini. Tudi doma so govorili nemško. Že njena starša nista znala slovensko. Uradni jezik je bil takrat francoščina. Zaradi pisane množice različnih narodov in kultur: Angleži, Francozi, Italijani, Turki, Arabci, Grki, Judi, se je Valerija naučila še angleški in italijanski jezik ter malo arabščine. Prav gotovo je imela tudi izjemen dar za jezike. Pred koncem vojne je kot prostovoljka delala v zavetišču za begunce, predvsem otroke. Bili so tudi iz Jugoslavije, iz Dalmacije. Za uspešnejše delo v zavetišču je opravila tečaj za bolničarke.

Močno si je zaželela spoznati domovino svojih prednikov. Po vojni je prišla v Slovenijo, v Ljubljano. Imela je voljo, da bi se izpopolnjevala za delo v zdravstvu in se je vpisala v takrat dvoletno babiško šolo ter jo uspešno zaključila kljub neznanju slovenskega jezika. Pri učenju so ji pomagali. Zaposlila se je na ginekološko porodniški kliniki. Zanja je bila značilna delovna vnema, odgovornost in življenjski optimizem ter do kraja izoblikovana osebnost sestre babice. Navzven je bila skromna, a notranje bogata. Bila je verna, vendar zdravo pobožna. Doma je bila deležna dobre verske vzgoje. Šolske sestre, tudi duhovnik, so znale tako poučevati krščanski nauk, da so gojenke navajale živeti po evangeljskih načelih. Valerija ni bila v zadregi za odgovore z verskega področja.

Na Vrhniki je živel njen sorodnik, gospod Fernus. Bil je urar. Tja se je popeljala kar s kolesom. Z izposojenim kolesom sem jo na njeno povabilo spremljala, morda dvakrat ali trikrat. Koliko časa sva vozili, se ne spominjam. Cesta je bila varna. Takrat ni bilo avtomobilskega prometa. Ta družina je bila prijetna. Zakonca sta bila malo starejša. Imela sta le enega otroka, dečka. Žal je bil mongoloid. Bil je družaben, rad je poklepetal, igral je harmoniko. Z ljubeznijo in vztrajnostjo sta dosegla, da je zavestno prejel sveto obhajilo. Gospod Fernus je ovdovel in se ponovno poročil, da je imel sin drugo dobro mamo.

Iz Egipta se je vrnila v Slovenijo njena sestrična gospa Pierina Pegan. Žive-la je v Vipavi. Bila je kuharica v malem semenišču. Tudi njo sva obiskali.

Valerija je delala tudi v porodniški sobi, krožila je. Porodnica gospa Perko je z njo navezala tesnejše stike, tako da jo je zaprosila za botrstvo novorojenčku, prvorojencu. S to družino se je zbližala, kasneje je še bila krstna botra in je družino občasno obiskala v Kamniku. Enkrat me je povabila, naj jo spremljam. Bilo je prijetno, še posebno, ker naju je gospod Perko popeljal malo naokoli. Na tem sprehodu se je dvakrat ustavil. Zamikal ga je motiv kmečke hišice, bajtice in drugič motiv mlina. Iz mape je vzel list papirja, se usedel in skiciral, ter nama skici poklonil za spomin. To je bil akademski slikar Lojze Perko. Spoznala sem tudi gospejinega brata, profesorja doktorja Stanka Gabrovca, arheologa.

Valerija je znala opazovati naravo. Hodili sva na krajše sprehode: ljubljanski grad, Golovec, Rožnik. Tudi na Šmarno goro. V njej je tlela želja po morju. Potovala je v Dalmacijo. Ne spomnim se, kaj vse si je ogledala. Potovala je na bližnji vzhod in se ustavila v Bejrutu. Povabila sem njo in še sestro Rezko v moj rojstni kraj, v vas blizu Novega mesta. Ogledali sta si mesto. Iz Novega mesta smo se s čolnom peljale do bližine naše vasi.

Na podstrešju klinike so bile večposteljne sobe za zdravstvene delavke. Valerija se je od tu preselila v podnajemniško sobico sredi mesta in kasneje blizu Streliške ulice. Gospodinja je bila prijazna starejša gospa. Ni ugovarjala, če se nas je več zbralo za praznovanje rojstnega dne ali podobno. Naj omenim, da so bila to deklinška srečanja. Vse smo bile samske. Seveda je prišlo do sprememb. Sestra Pepca, ki sem jo omenila na začetku, se je zaposlila na Jesenicah in se tam poročila. Sestra Katica se je vrnila na jug v svoje kraje. Sestra Angelca se je spravila z izvoljenim. Odšla sta v Novo mesto, se poročila in imela dva sinova. Valeriji ni bilo namenjeno, da bi imela družino, čeprav si jo je močno želela. Potožila mi je. Zaradi poroke sem se tudi jaz odselila, celo na obalo.

Na poroko sva povabila ženinovega brata, mojega očeta in mojo sestro, gospodinjo, pri kateri sem stanovala v Ljubljani in njeno hčerko, sošolko iz šole za medicinske sestre ter nekatere moje sodelavke in seveda poročni priči. Nekako po štirinajstih dneh sem menjala kraj in službo. Z večino sodelavk v Ljubljani sem ostala v stikih. Tudi obiskale so naju. Med njimi je bila seveda Valerija. Mislim, da je bilo v letu 1960, ko je bila z vsemi štirimi Perkovimi otroki, tremi dečki in eno deklico, na Debelem rtiču in so nas obiskali. Prvič so videli mesto Piran. Tisti

dan je bila na obisku tudi moževa sestrična in moja sestra. Bile so šolske počitnice. Ker je bil zelo lep poletni dan, smo se podali kar v Fieso na kopanje.

V letu 1963 se je Valeriji ponudila prijetna sprememba. Takrat sem delala v zdravstvenem domu, v dispanzerju za šolske otroke. Mlajša kolegica, sestra Milka, je delala v dispanzerju za predšolske otroke in matere. Odločila se je, da bo menjala službo in je odšla v Ljubljano. Svoje, pravzaprav občinsko enosobno stanovanje z dostopom na manjšo teraso pa je odstopila Valeriji, ki je bila takrat že upokojena. Nadvse zadovoljna se je preselila v Piran, na morje, njeno morje.

Moja najmlajša hčerka je imela takrat dve leti, starejša manj kot štiri leta. Valerija ju je prevzela v varstvo. Takrat še ni bilo organiziranega varstva za mlajše otroke. Ko sta moji hčerki zrasli, šli v vrtec in šolo, je varovala otroke naših znancev, saj je bil takrat pred in poporodni dopust kratek. Z njo so bili zadovoljni starši in otroci.

Valerija je bila pogosto naša gostja na nedeljskem kosilu. Ko smo dobili avto, smo se tudi skupaj kam popeljali.

To, kar je vredno, so v resnici dobri medsebojni odnosi, razumevanje, sočutje ... Valerija je skušala vsakega ne glede na starost dojemati s srcem. Ko sva šli nekoč čez hrib mimo stolnice, je pri obzidku stal morda desetletni deček in gledal mesto. Valerija je pristopila k njemu in ga nagovorila. Kasneje sem jo vprašala, če ga pozna. »Ne,« je odgovorila. »Videti je bil žalosten, zamišljen. Imela sem občutek, da nekoga potrebuje. Takemu, posebno otroku, je potrebno pomagati, se z njim pogovoriti.« To je bila njena značajska posebnost, njena pozitivna drža.

Valerijo je v Piranu obiskala sestra z možem, Nemcem. Živela sta v Nemčiji. Obiskal jo je nečak, sin sestre, ki je bila poročena s Francozom. Živeli so v Sanremu. Prišel je na obisk s prijateljem. V Portorožu sta se malo po fantovsko zabavala. Valerija ju je razumela. Eden od Valerijinih bratov je umrl. Drugi je prišel na obisk z ženo in hčerko. Če se prav spomnim, so živeli v Rimu. Valerija se je vseh razveselila, posebno nečakinje. Ta jo je objela in rekla: »Sono molto, molto emozionata.« Še ena sestra, poročena z Nemcem, je živela v Avstraliji. Valerija je tja potovala na obisk. Obiskal jo je tudi svak, ko je službeno potoval v Evropo.

Tu v Piranu je Valerija spoznala gospo Berto, doma iz okolice Dornberka. Njena sestra se je v času, ko je bila Valerija v Piranu, s hčerko Amalijo vrnila iz Aleksandrije. Nekaj časa sta bili pri sorodnikih v Dornberku, potem pa v Izoli v domu za starejše. Amalija je delala v zavodski šivalnici. Mama je umrla in je pokopana v Izoli. Pogovor z njima se je vrtel okoli služenja v Egiptu. Valerija se je v Piranu srečala še s sestro Francko Šušteršič, ki jo je poznala iz Ljubljane kot upravnico babiške šole in nekdanjo glavno sestro na ginekološko porodniški kliniki. Sestra Francka se je iz družinskih razlogov preselila v Piran in prevzela mesto medicinske sestre na oddelku za zaščito matere in otroka za obalno področje. Z veliko prizadevnostjo je ustanovila šolo za bolničarke, ki se je sčasoma preobrazila v srednjo šolo za zdravstvene delavce v Piranu, kar je še danes, le da so se preselili v Izolo v bolnico.

Potem je gospa Ferlanova iz Ljubljane naprosila znanko ali sorodnico v Piranu, če bi morda poznala žensko, ki bi bila pripravljena varovati in negovati starejšega samskega gospoda, nekdanjega profesorja za slovanske jezike, ki je živel v Innsbrucku, znanem mestu na Tirolskem. Izvedela je za Valerijo in jo vprašala. Valerija je bila pripravljena. Tisti čas ni imela v varstvu nobenega otroka. Prav gotovo je predvidevala, da se bo čez čas vrnila, kar pa ji ni bilo namenjeno. Sicer bi stežka zapustila mesto, ki ga je vzljubila, in predvsem morje. Mislim, da je odšla v drugi polovici leta 1972 ali leta 1973. V prvi polovici leta 1972 je bila birmanska botra moji starejši hčerki Špeli. Povabljen je bil tudi moj oče. Takrat je imel triinosemdeset let in je še rad *vandral*. Bilo je zelo lepo. Privoščili smo si kosilo v novem hotelu na severni obali, naprej od Punte. Ko je šla k birmi mlajša hči, ji je bila za botro sestrična Vida, moževa nečakinja. Valerije ni bilo več v Piranu. Ostali sva v stiku in si občasno pisali. Spomladi leta 1974 sem se opogumila in jo obiskala. Kot se spomnim, ni bilo potrebno presesti na drug vlak. Bala sem se, ker nisem bila vajena potovanj in tudi nemščine nisem obvladala. Pa je šlo vse po sreči. Taxi me je pripeljal pred hišna vrata. Ostala sem teden dni ali malo več. Stanovali so v pritličju, od koder je bil dohod do vrta. Vrt je bil za stavbo in po njem se je profesor vsak dan sprehajal. Bil je že v letih, imel je blizu osemdeset let, vendar je bil dokaj samostojen. Valerija ga je k temu navajala in ga ni razvajala. Nudila mu je, kar je bilo potrebno. Za gospodinjska dela, pospravljanje in delno kuhanje je prihajala že nekaj let prijetna, dobra gospa. Valerija si je tako vzela čas in mi v mestu razkazala vse, kar je bilo vredno ogleda. Tega

ni bilo malo. Peljali sva se z žičnico na višji hrib v okolici mesta, od koder je bil izredno lep pogled na mesto in širšo okolico. Tudi sama sem šla na ogled mesta. Ogledovala sem si stavbe, cerkve. Spomnim se, da sem si več kot tri ure ogledovala razstavljene predmete v etnološkem muzeju.

Skoraj ne morem verjeti, da je Valerija ostala v Innsbrucku dvaindvajset let. Ko je odšla, ji je bilo dvainšestdeset let, ko se je za vedno poslovila, pa štiriinosemdeset let. Medtem je enkrat prišla v Ljubljano in domov na obalo, da si je uredila papirje. Gospod profesor je baje dočakal devetdeset let in čez. Valerija je po njegovi smrti ostala še nekaj časa v tem stanovanju. Zadnja leta so jo preselili v dom za starejše. V zadnjem sporočilu, ko je imela čez osemdeset let, je zapisala: *»Bodi vesela, da nisi sama. Mojčini dve punčki sta sonce za vas vse. Voščim vsem za rojstne dneve, ker sem pozabljiva, in pozdrave vsem, tudi Štefki. Gre, kolikor more v mojih letih. Poljub vsem, vaša Valerija.«* Mojčini dve punčki sta moji vnukinji. Sestri Štefki pa je tudi varovala otroke. Za zmeraj se je poslovila v juliju leta 1995. Pokopana je v Innsbrucku in počiva v grobu pokojnega profesorja. Hvala Bogu za taka poznanstva in prijateljstva. Valerija je imela oči za gledanje, ušesa za poslušanje in srce za razumevanje in sočutje. Naj v miru počiva.



V. Z.

Doma sem s severne Primorske, s Cerkljanskega. V družini nas je bilo pet otrok, štiri dekleta in en fant. Prva sestra je umrla pri porodu. Jaz sem se rodila leta 1932. Imeli smo srednje veliko kmetijo v tako zelo hribovitem svetu, da smo morali včasih nositi zemljo v košu z vznožja brega na vrh. Na ramenih smo znosili za eno brazdo njive zemlje. Ata je kidal zemljo v koš, mi smo pa nosili. Imeli smo tudi dninarje. Prva leta smo seno iz senožeti nalagali na veje, jih potegnili do voza, naložili na voz in z volom odpeljali domov. Kasneje pa smo napeljali vrvi do senožeti in seno v bremenih znosili do vrvi in potem spustili po vrveh do vznožja in ga naložili na voz. Imeli smo deset do dvanajst glav živine, ovce, kokoši in prašiče. Dva prašiča smo vedno zaklali. Boljše kose mesa smo prodali, nekaj pa prišparali za poleti, ko smo imeli kosce. Mi smo jedli meso le ob nedeljah in to slabše kose.

V osnovno šolo sem začela hoditi s šestimi leti. To je bila italijanska osnovna šola. Prišla je učiteljica s Sicilije, Anetta Gioco. Ona ni znala slovensko, mi otroci pa ne italijansko. Bila je prisrčna in imam lepe spomine nanjo. Potem so prišle še druge učiteljice, Marta, Danica ... te so znale tudi slovensko. Leta 1942 se je šola samo začela, učiteljica pa se po božičnih počitnicah ni več vrnila. To je bilo v petem razredu. Takrat sem nehala hoditi v šolo. Potem je leta 1943 kapitulirala Italija. Po letu 1943 je NOB organizirala šolo. Učil nas je bogoslovec Janez Filipič, kasneje pa vaščanka, aktivistka Angelca Zajc. Ta je potem tudi živel na Koprskem.

Ko sta Italija in Nemčija napadli Jugoslavijo, smo tudi mi morali v begunstvo, saj je tam blizu nas potekala stara meja med Italijo in Jugoslavijo. Dobro se spominjam odhoda naše družine in ostalih prebivalcev iz vasi. Nam otrokom so na bele krpice napisali naslove s tintnim svinčnikom in jih prišili na notranjo stran obleke. Naredili so nam tudi nahrbtnike iz vreč. Na vsak vogal vreče so dali krompir, krompir zvezali z vrvico in zgoraj povezali. Še se spominjam, kako nas je mama peljala iz vasi, štiri otroke. Najmlajšo sestro je nesla v naročju, mi trije otroci in stari oče pa smo šli za njo. Ata in en fant, ki je pomagal pri delu na

kmetiji (takrat so rekli hlapec, ampak jaz že takrat nisem marala te besede in on je bil kot član naše družine) sta pa že dan prej vpregla vole v voz in odpeljala nekaj živil. Nas pa je spodaj na cesti čakal voz in so na odpeljali proti Mostu na Soči. Takrat smo rekli Sveta Lucija, po italijansko Santa Lucia. Tam nas je sprejela neka družina. Pri njih smo ostali le nekaj tednov. Ko smo se vrnili, doma nismo več našli, kakor smo pustili. Manjkala je živina in tudi druge stvari. Kmalu se je začelo partizanstvo. Italijanske oblasti so zapirale ljudi in jih odgnale v taborišča. Julija 1943 je propadel fašizem. Ata nam je vedno obljubljal, da ko bo konec fašizma, bomo praznovali. Da bomo imeli velik praznik in čeprav bo žito zrelo, ne bomo delali. Ko smo ga mi otroci na to spomnili, je rekel, da nas še čakajo hudi časi. Septembra je kapitulirala Italija, potem je bilo vse hujše: ofenzive, hajke, veliko mrtvih partizanov, ki smo jih spremljali pri pogrebi. Vedno, ko slišim za žalostinko *Kot žrtve ste padli v borbi za nas*, me zelo pretrese. Še vedno mi to nekje ostane. Ko so bili Nemci v postojanki v Idriji in ni bilo nevarnosti, so partizani po vaseh prirejali mitinge, kjer je običajno govoril politkomisar. Recitirali so slovenske pesmi. To je bilo za nas zanimivo, ker smo dotlej poslušali recitiranje le po italijansko. Včasih so priredili tudi kakšno partizansko igro. Bilo je zelo lepo. Spominjam se lepega govora, ko je politkomisar govoril, da bomo v svobodi vsi enaki, da bomo jedli iz istega kotla. Vse sem verjela. Le par dni kasneje sem šla na obisk k maminim sorodnikom in bila priča, kako se je štab Vojkove brigade za pusta gostil z vsemi dobrotami, medtem ko so v dolini navadnim borcem Vojkove brigade iz kotla delili žlobudro iz korenja in krompirja. Še se spominim, kako sem videla še dlake na koži od mesa, ki je plavalo po tej mineštri. Bila sem zelo razočarana. Naši vaščani, sorodniki so bili vsi v partizanih, razen tistih, ki so v svojih divizijah ostali kje v Afriki, Grčiji ... Nekateri od teh so se lahko šele dolgo po koncu vojne vrnili domov. Nekaj se jih je vrnilo že med vojno.

Leta 1944 so nam Nemci požgali vas. Tudi našo hišo in vsa gospodarska poslopja so požgali. Istega leta se je iz Nemčije vrnil en naš stric. Tam je delal v nekem rudniku svinca. Vrnil se je bolan. Ta stric je tudi po vojni bolehal, večkrat je moral v bolnico. Bolnico smo morali kot kmetje sami plačevati. Stari oče je imel takrat 84 let. Ko so prišli Nemci, je mama pokleknila prednje in prosila, naj ne požgejo hiše, da ne bi oče zgorel. Počakali so toliko, da smo ga na prešiti odeji izvlekli ven iz hiše. Oče in starejša sestra sta se takrat skrila v neko sotesko, strica pa

so Nemci odpeljali v Idrijo, kjer so ga zaprli v grad. S seboj je moral odpeljati tudi živino in vsa živila, kar jih je bilo. Mi smo se v začetku naselili pri sosedovih v enem hramu. Kasneje pa smo za silo s slamo pokrili košček zidovja, ki je ostal od požgane hiše. Stari oče je kmalu umrl. Spominjam se, kako je želel, da bi ga na pare položili v hišo. Ni se mogel sprijazniti, da ne bi pod domačo streho umrl.

Spomnim se, kako smo bili veseli, ko je bilo vojne konec. Takrat smo živeli v pričakovanju, da nam bo lepo. Popravljali smo hišo. Ni bilo ne materiala, ne denarja. Še sama sem nosila malto delavcem na podstrešje, da me je vse bolelo. Dekliška leta sem preživela v domačem kraju. Aktivna sem bila v mladinski organizaciji, v gasilskem društvu. Prirejali smo ples in igre in večkrat sem bila glavna igralka. Udeležila sem se tudi tečaja, kjer sem se naučila veliko o zdravljenju in sem potem hodila po hribovskih vaseh in dajala zdravila in injekcije.

Po vojni je bila obvezna oddaja pridelkov. Prišli so aktivisti in na določenem delu njive, kjer je bilo največ krompirja, stehali količino in nato izračunali, koliko krompirja moramo oddati. Spomnim se, kako je naša mama od jeze zacepetala z nogami, ker se ji je zdelo krivično, da moramo dati toliko krompirja za obvezno oddajo. Ata je pa rekel, nič ne bo iz tega, ker so prišli slabi ljudje na oblast. Ob nedeljah smo morali hodit na njive iskat koloradske hrošče. Dali so nam listek, na katerem je bil narisana koloradski hrošč. S tistimi listki smo hodili po njivah, pa nikoli nismo našli niti enega koloradskega hrošča.

Leta 1954 sem odšla od doma. Šla sem k poznani družini v Piran in pri njih sem varovala punčko, staro štiri leta. Pozneje sem se zaposlila kot strežnica v bolnici v Piranu. Zelo boleče sem občutila hierarhično lestvico v bolnici. Po tleh smo imeli lesen parket in me smo morale z žico drgniti tla, ker so bila vsa popackana in polita z urinom, saj so bili nekateri bolniki inkontinentni. Ker me je bolel križ, sem nekoč dala krpo na metlo in stoje pomivala tla, da sem si olajšala delo. Prišla je bolničarka in se hudovala, da se tako ne sme delati. Težko sem prenašala take stvari. Od doma sem bila navajena spoštovanja, saj so našo družino v vasi zelo cenili. Takrat sem brala knjigo *Prišlo je deževje* in morda je tudi to malo pripomoglo, da sem se odločila za šolo. V Kopru in Piranu sem izredno delala izpite za nižjo gimnazijo. Potem sem se vpisala v bolničarsko šolo. Čez več let sem v razpisu videla, da imam možnost delati diferencialne izpite za višjo šolo medicinskih sester. Kandidatka

je morala imeti štiri leta delovnih izkušenj v bolnici. In spet sem dobila inštruktorje in se učila za diferencialne izpite iz slovenščine, fizike, kemije in biologije. Nato sem se vpisala v redno šolo v Ljubljano. Nisem imela sredstev, le za par mesecev sem imela prihrankov. Od Splošne bolnice Koper sem kasneje dobila štipendijo. Zraven sem še delala. Na domovih sem oskrbovala bolnike, da sem kaj zaslužila. Kolegicam, ki so bile v boljšem položaju, sem pletla puloverje, da sem se prebila skozi. Ko sem končala šolo, sem se zaposlila v bolnici Piran. Kasneje me je bolnica napotila na podiplomski študij za prehrano in dietetiko v Zagreb, za tri semestre. Delo na področju dietetike mi je bilo najtežje. Samo takrat nisem imela nikogar, da bi mi lahko svetoval. Počutila sem se izigrano. Želela sem si nazaj na oddelek, da bi lahko spet delala kot medicinska sestra, vendar ni bilo razumevanja. Zato sem odšla v Švico. Po enem letu sem se vrnila in se zaposlila v Zdravstveni šoli v Piranu. Na Zdravstveni šoli je bilo po zakonu potrebno delati pedagoški strokovni izpit. Vendar sem morala najprej delati še dodatne pedagoške izpite iz pedagogike, didaktike, splošne psihologije, pedagoške psihologije in mladinske psihologije. Šele potem sem lahko opravljala še pedagoški strokovni izpit. Brez tega izpita sem imela manjšo plačo in bila sprejeta le za določen čas. V Zdravstveni šoli sem delala do upokojitve.

V Piranu sem živela od leta 1954 do leta 1972. Spomnim se, da so takrat avtobusi še vozili do Tartinijevega trga. Čeprav je bilo takrat v Piranu veliko stanovanj praznih, pa sem sama imela vseskozi velike probleme s stanovanjem. Najprej sem stanovala kar v bolnici, v sobi smo bile štiri dekleta. Kasneje sem dobila podstrešno sobico s souporabo sanitarij. Hiša je bila v Vidalijeви ulici, za kavarno. Takrat stanovanja še niso imela tekoče vode. Po vodo sem hodila k pipi na Zelenjavnem trgu. Streha je puščala in ko je deževalo, mi je vse teklo noter. Bolnica ni imela sredstev za stanovanja. Politično nisem bila aktivna, takrat pa je to veliko pomenilo. Kot samska pa nisem imela prednosti. Tako nisem imela pravice ne do družbenega stanovanja ne do ugodnih kreditov. Kasneje sem nekaj zaslužila v Švici, kjer sem eno leto delala v bolnici. To sem prodala banki, da sem dobila kredit in sem imela za polovico garsonjere. Za drugo polovico so mi obljubili na Temeljni izobraževalni skupnosti, da mi bodo dali garantno pismo, tako da bom v naslednjem letu lahko dobila kredit. Nakar so mi pa sporočili, da to ne bo mogoče, ker bodo morali visokemu strokovnjaku D. O. kupiti vrstno hišo, ker naj bi sicer zapustil to področje in odšel. Bila sem zelo prizadeta. Nato

mi je sestrična, ki je delala v tujini, posodila devize, tako da sem lahko kupila to garsonjero. V kratkem pa so se devize podražile, tako da sem več let zelo težko vračala anuitete banki in izposojene devize sorodnici.

V bolnici nas je bilo veliko deklet, ki smo se lepo razumele. Hodile smo na ples. Največkrat smo šle peš ali z avtobusom do Portoroža in nazaj peš. V bolnici sem bila tudi v raznih odborih. Drugače pa sem bila zasedena s študijem in nadurnim delom in nisem dosti hodila ven. Plavat takrat še nisem znala. Italijanščine pa sem se še spominjala iz osnovne šole. Precej sem hodila v planine. Enkrat sem bila pa dva meseca na počitnicah v Angoli.

Moja starejša sestra je naredila nižjo gimnazijo v Cerknem, nato obrtno šolo v Idriji, kasneje pa še knjigovodski tečaj. Potem je dobila dekret za službo v Kmetijski zadrugi v Kobaridu. Tam si je ustvarila dom. Dva otroka ima. Sama je umrla za rakom pri osemindesetih letih. Mlajša sestra se je poročila z rudarjem, ima dva otroka. Zaposlila se je v tovarni. Brat je ostal na domači kmetiji. Kmetija ni dajala dovolj sredstev za življenje, saj ni bilo ne ljudi, ki bi pomagali pri delu, ne strojev. Zato se je brat zaposlil kot pismonoša. Kasneje je delal v tovarni. Tam je delal s strupenimi snovmi in zaradi tega zbolel na ožilju. Amputirali so mu obe nogi. Kot invalid se je začel ukvarjati z izdelovanjem gobelinov. Umrl je star štirinšestdeset let. Njegova hčerka je agronom in živi v Ljubljani. Sin pa je končal strojno fakulteto, se zaposlil in se poročil. Tako ni nobeden od otrok ostal na domačiji in tako se je prekinila veriga težkega, garaškega življenja na strmi kmetiji. No, ta moj nečak se je zdaj odločil, da se bo preselil nazaj v vas, na domačijo in se od tam vozil v službo.

Odkar sem odšla od doma, sem vedno čutila veliko domotožje. Domov sem lahko šla le enkrat ali dvakrat na leto. Prometne zveze niso bile dobre, pa tudi predrago je bilo. Tako sem pisala domov pisma in mama je komaj čakala mojo pošto. Leta 1971 sem si kupila avto, ki sem ga potrebovala tudi za službo. Tako sem lahko šla večkrat domov. Starši so bili bolni, oče je imel raka na želodcu, mama je bila srčni bolnik.

Ker sta bila bolna, sem hodila domov vsak teden. Nato je umrl oče in mama je umrla le dva meseca po njegovi smrti. Bila sta zelo povezana. Njuna smrt me je najbolj strla. Zdi se mi, kot da je bilo moje življenje življenje do takrat in od takrat. Kmalu je zbolela še sestra. Imela je raka na črevesju in je čez tri leta umrla. Te stvari so me zelo potrle.

Drugače pa imam cel kup bratrancev in sestričen. V družini moje mame je bilo namreč osemnajst otrok, štirje so bili od prve matere, štirinajst otrok pa od druge mame. V očetovi družini je bilo štirinajst otrok. Pred leti smo se dobili na Želinu pri Cerknem in vseh sorodnikov nas je bilo čez sto.

Vedno sem hodila v cerkev. Takrat se mi je zdelo, da sem bliže domu. Ko sem delala v Švici, sem se včasih počutila zelo osamljeno. Ko pa sem šla k maši, sem začutila pripadnost skupnosti, posebno takrat, ko smo si med mašo verniki podali roke in si zaželeli mir.

Ko sta starša umrla, sem šla večkrat v cerkev v Strunjan. Tam sem našla mir, tam sem se čutila povezana z njima. Za tisto cerkev pravijo, da ima neko posebno moč. Edino tam sem se lahko pomirila. Spomnim se, kako je tistega dne sijalo sonce in kako je en žarek posijal v cerkev, še danes to v duhu vidim.



ŠTEFKA BERNIK TOMAC

Rodila sem se leta 1942 v majhni hiši v Puštalu pri Škofji Loki. Kraju se pravi Hribc, ker je dvignjen nad vasjo. Poleg stoji podružnična cerkev sv. Križa. Za zvonjenje in razna opravila v cerkvi je skrbel moj oče, bil je mežnar. Sedaj za vse to skrbi moj brat. Od naše hiše je zelo lep razgled na vse strani: staro mesto Škofja Loka z gradom in Lubnikom v ozadju; če je dovolj jasno in lepo vreme, se vidi na koncu Selške doline Ratitovec, preko njega vrh Triglava, lep razgled je na Kamniške Alpe in na nižje vzpetine, ki obdajajo Škofjo Loko.

Ko je stari mežnar na Hribcu pred 2. svetovno vojno obnemogel, je k sebi poklical mojega očeta Jankota, ki mu je že prej pomagal pri raznih opravilih. Po mežnarjevi smrti je moj oče postal hribški mežnar. Uredil in očistil je hišico in si z mojo mamo ustvaril dom. V hiši je bila kuhinja, ena soba, veža, klet in podstrešje. Bilo je zelo skromno. Delal je na domu pri Ožboltovih. Njegov je oče imel obrt – glavnikarstvo. S tem se je preživljalo kar nekaj Škofjeločanov. Po posebnem postopku so iz govejih rogov izdelovali glavnike. Moj stari oče je napeljal elektriko in imel je poseben stroj, s katerim je pripravljala rogove za nadaljnjo obdelavo, tudi za druge obrtnike. Ko sem bila še majhna, se spominim, da so bili v Škofji Loki trije močnejši obrtniki glavnikarji. Pri mojem starem očetu – pri Ožboltu, pa je 2. svetovna vojna vse uničila in preprečila nadaljnje delo.

Dostikrat se spominjam otroštva in mladih let mojih staršev. Težko si predstavljam takratno življenje. Čudim se iznajdljivosti, s katero so lahko v tako skromnih razmerah preživeli.

Mama je bila enajsti otrok Jeraševe družine iz Javor v Poljanski dolini. Rojena je bila leta 1911. Ko je imela eno leto, ji je na dvanajstem porodu umrla mama. Večkrat je povedala, kako se je, ko je imela štiri leta in je oče odhajal v vojno, oklenila njegovih nog in ga ni pustila oditi. Starejše sestre so skrbele za mlajše, tudi sosedove mame na vasi so jih večkrat povabile k svojim mizam, čeprav je bilo skoraj povsod dosti otrok. Mama ni govorila o tem, da bi bila lačna. Imela je pa težke spomine na

čas, ko je stara osem let odšla služiti na kmete v Selško dolino. Bilo jo je strah in se je jokala, ko je pazila na živali, ki so kotile. Vendar so se posamezne gospodinje tudi zavzele zanjo. Rada se je spomnila šolskih dni, pela je na koru; imeli so tudi gledališko skupino, ko je služila pri sv. Lenartu v Selški dolini. Lepo je pisala, na pamet je znala veliko Prešernovih, Aškerčevih in Gregorčičevih pesmi. Poznala je slovenske legende in jih rada pripovedovala. Ob raznih prilikah je še na stara leta zlagala pesmice.

Pri Ožboltovih v Puštalu, kjer je bil moj oče med prvimi rojenimi, je bilo tudi enajst otrok. Stara mama je bila blaga žena. Kljub izredno težkemu življenju je dočakala štiriinosemdeset let. Trije otroci so umrli že majhni. Pavel je odšel v Indijo kot misijonar, vsakega od ostalih sedmih sinov pa je doletela 2. svetovna vojna, ki je bila v naših krajih kruta.

Dva moja strica sta šla k partizanom, tri je zajela nemška vojska. Strica Franceta in njegovega soborca partizana so partizani v eni izmed hajk v Stari Oselici v Poljanski dolini leta 1944 s strelom v hrbet ubili sami. Za ta uboj so domači izvedeli. Dogajalo se je veliko hudih stvari s strani komunističnih borcev: uboji nedolžnih ljudi, ropanja, izzivanja sovražnika, da se je maščeval nad civilnim prebivalstvom. To je povzročalo protiupor in fantje so odhajali med domobrance, da bi zaščitili ljudi in imovino. Pri domobrancih sta bila moj oče in stric Tine, ki se je ranjen vrnil iz nemške vojske. S strani zmagovalcev je bil ubit, verjetno v Kočevskem rogu. Stric Gašper je umrl v Galiciji zaradi meningitisa.

Tako je stara mama izgubila tri sinove, eno leto po vojni pa tudi moža, starega očeta, ki je vzdrževal družino. Bila je strta. Vrnila sta se dva sinova; eden je ostal v Avstriji in po čudežu – tako je sam rekel – je ostal živ tudi moj oče.

Po vojni je bilo življenje prav tako dostikrat težko. Strah, ki sta ga veliko pretrpela moja starša, se je zajedel tudi v nas otroke, v mene, brata in sestro, ki smo bili rojeni med vojno. Še en brat se je rodil po vojni. Ta bratec je umrl, ko je imel štiri leta. Še zdaj ga vidim, ko ga je mama prinesla iz bolnice. Bil je lep, plavolas, skodran. Mama se ni mogla uto-lažiti; hudo je bilo.

Otroštvo je bilo pravzaprav lepo. Prijazen kraj je bil naš dom in Hribe, kjer smo se zbirali otroci in se igrali vse mogoče igra: gnilo jajce, skri-vanje, ravbarje in žandarje, lovili smo se, hodili v gozd po gobe in bo-

rovnice, uživali v vseh letnih časih po svoje. Prelep je mesec junij, ko smo za kresni večer nabrali praproti in uživali po dišečih košenicah. V mesecu juliju in avgustu smo se kopali v Sori, ki je bila hladna, vendar nas ni zeblo. Celo skakali smo v vodo. Sora je bila takrat še čista reka. Jeseni smo pobirali sadove narave, pozimi pa smo se po naših vzpetinah sankali, kepali in smučali. Zime so bile mrzle, saj nismo imeli toliko oblačil in obutve, kot jih imajo otroci danes. Obleka je bila skromna; življenje na splošno je bilo skromno. Vseh teh priboljškov – raznih slaščic – nismo kaj dosti poznali, na trgu jih v glavnem še ni bilo v takih oblikah, kot so danes. Mama je včasih spekla piškote, ob nedeljah smo večkrat dobili jabolčno pito ali *štrudelj*. Potico je mama spekla za božič, veliko noč in *semenj*, to je *žegnanje*, ki ga Puštanci praznujemo v začetku septembra.

Praznikov smo se vedno veselili. Pripravili smo vse, kar je bilo potrebno. Vedno smo počistili in pospravili v hiši in okrog nje. Božič je navadno spremljala snežena pokrajina, pritrkovanje, kjer sem tudi sama sodelovala, postavljanje jaslic in drevesčka; dišalo je po potici. Na sveti večer smo kadili, kropili in molili, peli in nato odšli k polnočnici. Veliko noč smo še slovesneje praznovali.

Moj oče je bil priden delavec, spomnim se, da je ves čas delal. Po vojni se je zaposlil pri enem od glavnikaŕjev v Škofji Loki, kjer je delal do prezgodnje smrti. Ker je znal delati vse po starem, so ga fotografirali in fotografije dali v škofjeloški muzej. Glavnike so delali iz govejih rogov po posebnem postopku. Zdaj jih delajo iz raznih mas, predvsem plastičnih.

Večkrat sem očetu v službo nesla malico in spomnim se posebnega vonja, ki je nastajal pri obdelavi roževine.

Mama ni bila zaposlena, imela pa je zadosti dela čez dan. Vodo smo v hišo nosili, ni bilo gospodinjskih strojev, likali smo z likalniki na ogleje. Imeli smo vrt in malo njivice, redili kravo ali kozo, zajce in kokoši. Tudi sadja smo imeli kar dovolj. Poleti smo otroci iz vasi nabirali borovnice; včasih smo jih celo prodali, saj je denarja manjkalo.

Lepo je bilo grabiti in sušiti seno. Oče je šel kosit že pred službo. Otroci smo čez dan obračali travo, da se je boljše posušila.

Mama je dobro kuhala. Veliko smo doma pridelali, nekaj dokupili. Kuhali smo kašo, sok, zelje, repo, fižol, poleti in jeseni se je pripravljala zelenjava iz vrtov. Imeli smo veliko sliv, kuhali smo marmelade.

Mi otroci smo morali pomagati pri delu, kar je bilo dobro. S skromnimi sredstvi sta nas oče in mama dobro oskrbovala. Kljub temu, da sta bila oba bolehna.

Osnovna šola ni bila preveč prijazna. Spomnim se, da nas je učiteljica v prvem razredu tepla z ravnilom po prstih, ker nismo vsega razumeli. Zase vem, da sem se bala, da nisem bila *korajžna*. Danes bi rekli, da nisem bila samozavestna, moja samopodoba je bila slaba. Veliko je k temu doprinesla vojna in njene posledice.

Iz osnovne šole še eno težko doživetje: ravnatelj je oklofotal enega od mojih sošolcev tako močno, da je zletel iz enega kota razreda v drugega. Eno učiteljico sem pa imela rada, bila je kot mama. Škoda, da je bila tako malo časa z nami.

V gimnaziji smo imeli dobre profesorje. Vodstvo je bilo komunistično usmerjeno. Ravnatelj nas je politično vzgajal; smešil je predvsem cerkev, kateri smo skoraj vsi pripadali.

Po maturi leta 1961 sem se vpisala na Višjo šolo za zdravstvene delavce v Ljubljani, da bi čimprej prišla v službo.

Oče je zbolel, sestra je zaključevala srednjo ekonomsko šolo v Kranju, brat pa vajeniško mizarsko.

Postala sem medicinska sestra, zaposlila sem se v patronažni službi Zdravstvenega doma Škofja Loka. Čutila sem, da imam za svetovalno službo – kar patronaža je – premalo izkušenj, zato sem začela iskati drugo službo. Želela sem iti v bolnico. Zaradi krize pri zaposlovanju medicinskih sester sem dobila službo zelo daleč od doma – v piranski bolnici. Razveselila sem se, saj Gorenjci radi hodimo na morje. K sebi na stanovanje me je povabila sošolka iz Višje šole za zdravstvene delavce in rada se spominjam posebno prvega leta v Piranu. Bilo je prelomno leto. Dom v Škofji Loki sem zapustila. Nekdo, ki me je prišel v Piran obiskat, se je čudil, kako morem vzdržati med samimi skalami, kako sem mogla zapustiti Gorenjsko. Zame je bilo udobnejše. V službi mi je bilo lepo, tudi pri kolegici sem se dobro počutila. Spoznavala sem starodavni Piran, ljudi in drugačno naravo. Morje mi je veliko pomenilo.

Z bodočim možem sem se spoznala v Ljubljani in ker je tudi on končal študij, je prišel za menoj v Piran.

Zaposlila sem se v Srednji zdravstveni šoli v Piranu in na srečo dobila staro stanovanje. Sledila je poroka, kmalu tudi rojstvo prvega sina. Delo na šoli je bilo lepo. Ostalo je veliko prijetnih spominov, a tudi kaj neprijetnega se je zgodilo. Ko premišlujem o svojem delu na šoli, se vedno sprašujem, če sem dala zadosti od sebe za dobro učenk, bodočih medicinskih sester.

Družina se je večala: v šestih letih zakona sem imela že tri otroke in kombinacija z delom v šoli je bila kar naporna.

Preobremenjenost z delom prinese veliko stisk, odnosi z bližnjimi in s službenimi kolegi se včasih skrhajo; tudi zdravje je občasno zatajilo. Tako, da je bilo kar dosti težav. Vendar – otroci so veselje; bili so pridni, v šoli ni bilo težav.

Iz starega stanovanja smo se selili v Izolo. Tam se je po sinovih rodila hči. Ko je mož zamenjal službo, smo se ponovno selili v Piran v veliko, vendar neurejeno stanovanje. Rodil se je četrti otrok, hčerka, po petih letih pa še zadnji sin. Postali smo velika družina. Bilo je veliko dela, pa tudi veliko veselja in vseh mogočih dogodivščin: plezanje po skalah za piransko stolnico, padcev v morje, hoja po strehi zaradi velike želje ujeti mačko. Mož je bil pri vzgoji strog; otroci so vedeli, česa ne smejo početi.

Tudi žene, ki smo jih prosili za varstvo otrok, so vedele, kaj je dobro za otroke.

Hudo mi je, ko se spomnim – in to me je zelo obremenjevalo – da smo zaradi premalo izoliranih tal motili spodnjo sosedo. Z možem bi morala nekaj ukreniti, da bi to stanovanjsko pomanjkljivost odpravila, vendar izgleda, da nisva bila sposobna.

Leta so hitro minevala. Lepi so spomini na šolanje otrok ter na druge dejavnosti: glasbeno, športno, folklorno. Ker smo živeli v centru Pirana, so otroci sami skrbeli za svoje dejavnosti. Imeli smo veliko obiskov družinskih prijateljev, službenih kolegov in prijateljev otrok.

Z možem sva skrbela za duhovno in versko življenje. Duhovniki so veliko pomagali pri vzgoji.

Želela sem in želim, da bi otroci začutili potrebo po odgovornem življenju in notranjem duhovnem bogastvu, da bi znali graditi človeške odnose, živeti po vesti in jo negovati, da bi osvojili zlato pravilo: delaj dru-

gim tako, kot želiš, da drugi delajo tebi. Vendar si ne smemo delati iluzij. Otroci si po svoje urejajo življenje, velikokrat pozabijo na to, za kar si je prizadevala mama. Ta stran življenja žalosti; dobro, da smo se naučili tudi kaj težjega prenašati. In vse se hitro spreminja, vse mineva.

Otroci so se drug za drugim izšolali in zapustili dom. Kot da želijo ostati blizu drug drugega, pa tudi zaradi službenih potreb, gradijo svoje domove v Ljubljani. Po očetovi oziroma moževi smrti sem ponudila pomoč za varstvo vnukov, kar so z veseljem sprejeli.

Tako se nadaljuje. Vzgoja vnukov je zahtevna. Izpolnila se mi je želja, da se z vnuki igram, ker se s svojimi otroci zaradi pomanjkanja časa nisem mogla.

Za vzgojo ima vsaka generacija malo drugačne pogoje. Verjetno je v sedanjem času težje privzgajati na primer skromnost, vztrajnost, potrpežljivost, delavnost, ker se otrokom preveč nudi, v vsem ugodi, premalo skrbi za njihovo aktivnost, se jih razvaja. Ne čutimo potrebe, da bi otroka naučili se čemu tudi odpovedati v dobro sebi ali sočloveku.

Stare mame že s svojo prisotnostjo sodelujemo, vendar je zelo pomembno, da se znamo umakniti, ker lahko od časa do časa tudi škodimo in kalimo odnose v družinah svojih otrok.

V upanju, da gradimo nekaj dobrega in vrednega za življenje, delamo naprej. Če smo dobro delali, bo pokazal čas.

Dom v Piranu ostaja, otroci ga urejajo, na Piran so navezani. Zame bo pa na stara leta, če jih bom doživela, lepše blizu mojega rodnega kraja Škofje Loke.



D. L.

Rojena sem v Plačah pri Ajdovščini, leta 1938. Prej je bil tam Sveti Križ, danes pa je Vipavski Križ. Najprej so rekli, da sem rojena 22. novembra, potem so popravili datum na 27. november. Na dan 22. novembra je god sv. Cecilije. Bila sem tretji otrok. Moji starši so čakali fantka, potem pa se je za meno rodila še ena sestra. Tako smo živeli doma oče, mama, nono in nona in štiri punce.

Imeli smo majhno kmetijo, kjer smo pridelali hrano zase. Me punce smo delale kot štirje odrasli fantje, kopale smo vsaka svojo *planto*. Z mlajšo sestro sva enkrat grabili in pokrili vse z zemljo, kot da je narejeno. Drugi dan je prišel tata in je videl, kaj sva naredili in sva morali vse popraviti. Punce smo bile *boge*, *švohne*.

Tata je delal na Lipi v Ajdovščini. Bil je gozdni manipulant. Hodil je tudi v Bosno, žigosal je, katera drevesa, katere lipe so za podret.

Preživeli smo dosti vojne. Leta 1941 so prišli po našega tata. Moja mlajša sestra je imela takrat le par dni. Nemci so ga ponoči vzeli. Naložili so ga na kamion in odpeljali. Več kot dve leti je bil v Nemčiji, delal je v tovarni pisalnih strojev. Dvakrat je bil v vrsti za upepelitev. Enkrat so ga rešila ruska letala. Enkrat pa je prišel en kmet in vprašal, kdo zna molst krave. Tako je tata pri tem kmetu trikrat na dan molzel dvanajst krav. Imel je vsaj mleko, da je preživel. V tem času je imel dvakrat tifus in je preživel.

Ko je bil tata v Nemčiji, so prišli v vas Nemci in vprašali, če je v vasi kaj partizanov. Mama je rekla, da ni nobenega. Pri sosedu, sorodniku, so Nemci kradli seno in so zabodli dva partizana, ki sta bila skrita v senu. Potem so ju zverinsko mučili. To sem gledala skozi okno. Potem, ko sem to videla, sem se še veliko mesecev prebujala sredi noči in kričala in jokala zaradi te grozote. Takrat me je mama vzela k sebi in me tolažila.

Ko so takrat Nemci nakladali seno, so prišli k moji mami, da zakaj je lagala, da ni partizanov. Rekla je, da ni lagala, da je ni bilo doma in da ni vedela. Nastavili so mitraljeze, da jo bodo ubili. Moj nono je padel

na kolena in prosil, naj njega ubijejo, ne nje, ki ima štiri otroke in moža v Nemčiji. Ta nono je bil oče od mojega očeta. Potem so vprašali, kako naj vedo, da je to res. Mama je pokazala pismo, ki je prišlo od očeta iz Nemčije. Pismo je potovalo iz Nemčije v Milano, nato v Staro Gorico in mama ga je šla iskat v Staro Gorico. Prebrali so ga in videli, da je res in so jo pustili. Nato je nekdo ukazal, naj grejo pogledat, če je gor v stanovanju še kakšen bandit. Nona je bila zraven, je razumela nemško. Ko so začeli razmetavat po stanovanju, so prevrnili kip Marije, ki je imela votlo podnožje. Obrnila se je z luknjo k zidu. Še sreča, ker v tisti votlinici je bil en dokument za partizane. Tako je Marija obvarovala celo vas. Ker če bi dobili tisti dokument, bi požgali celo vas in če bi našli partizane v naši hiši, bi tudi vse požgali. Čakaj, ti bom pokazala to Marijo. Vidiš, naredila sem ji zlato kronico iz zlatih niti in moj mož ji je naredil nov lesen podstavek.

Kadar so leteli nad nami avioni in smo se bali bombardiranja, nas je velikokrat vzel k sebi gospod Simčič Andrej, ki nas je učil verouk. Hodila sem k verouku skupaj s sestrami. Tako smo počakali, da gre vse to mimo. Ali pa nam je mama oblekla eno obleko čez drugo in smo se šli skrit v eno jamo, še eno kravco smo imeli s seboj, da smo imeli za jest. Skrili smo se pred bombardiranjem. Ali pa smo šli nad štal, kjer so živali dihale in nam je bilo toplo. Drugi dan smo šli pa nazaj.

Nemci so ropali po vasi. En oficir je znal zelo dobro slovensko. Prijel me je v naročje in mi rekel, naj nekaj zapojem. Stiskal me je k sebi in mi govoril, da sem podobna njegovi hčerki, njegovi Hertici. Imela sem rdeče lase in pegice. Rekel mi je, naj kaj zapojem. Mama mi je rekla, naj zapojem *Lepa si, lepa si, roža Marija*. Rekla sem mami, da bom zapela *Partizan, partizan ima puško v zrak, ustrelj Švaba, Švaba pade vznak*. Moji so bili vsi blede. On pa mi je rekel: »Punčka, ko bom prišel, mi boš vedno to zapela, drugim pa ne smeš!«

Veliko smo prestali. Moj mož pa še veliko več. Njihova vas je bila trinajstkrat požgana. On je doma iz Predmeje. V moji vasi je zdaj lepa lurška votlina. Naredili smo jo v zahvalo, ker naša vas ni bila požgana. Desno od nas je bila požgana vas Ustje, levo pa vas Cesta. Leta 1947 smo naredili to kapelico, v maju mesecu. Tam se shaja še vedno veliko romarjev, ker je kapelica lurške Mati božje.

Po končani vojni sem šla v prvi razred v Križ. Do četrtega razreda sem hodila v osnovno šolo v Križu. Nižjo gimnazijo pa sem obiskovala v

Ajdovščini. Preden sem končala četrti razred, sem pustila šolo in šla v tovarno delat. Videla sem, da so druga dekleta imela, bile so lepo oblečene, za malico so imele sendviče, jaz pa sem bila vedno brez denarja. Zato sem vse skupaj pustila in šla delat. Ob delu sem naredila tkalsko šolo. Po delu smo imele še šolo. Tako smo imele poklic, bile smo izučene tkalke.

Konec leta 1958 sem prišla v Piran in leta 1959 sem se poročila. Najprej je prišel v Piran moj fant s svojo družino, potem pa še jaz in sva se poročila. Piran je bil takrat malo naseljen, dobro se je zaslužilo, tam, od koder sem prišla, pa ni bilo zaslužka. Oče od moža je delal pri Komunali in je dobro zaslužil. Moj mož se je izučil za mizarja in je dobil delo v tovarni Delamaris v Izoli. Potem pa je šel delat v Ladjedelnico 2. oktobra. Tam je delal kot mizar in kot šofer. Jaz sem delala v stari pekarni. Delala sem občasno in sem bila plačana po urah. Leta 1962 sem rodila prvega sina, leta 1965 drugega. Oba sta bila nogometaša, moj mož je bil tudi nogometaš. Tako smo se vsi bolj s športom ukvarjali. Vsako nedeljo smo nekam *vandrali*, ko so bile nogometne tekme. Dosti smo hodili okrog po Sloveniji. Jaz sem bila pred tekmo blagajničarka, porabili so me, da sem prodajala vstopnice.

Enkrat na teden sem hodila delat k sestri v Trst. Sestra je imela kozmetični salon in sem ji enkrat na teden pomagala čistiti aparate. Še danes se sprašujem, kje sem dobila to moč. Imela sem dva otroka, moža, očeta in še v Trst sem hodila delat. Se vprašam, kje sem dobila moč.

Po potresu leta 1976 smo prevzeli v Ajdovščini hišo. Dobili smo kredit in smo vsak petek do ponedeljka hodili mojemu očetu pomagat preurejati hišo. Hišica je potem ostala meni. Potem smo jo prodali, da smo adaptirali to stanovanje. Najprej pa smo živeli v Gregorčičevi ulici. Potem sva z eno gospo zamenjali stanovanje, ker je ona rabila manjše stanovanje.

Od vedno sem bila za glasbo. Moje sestre, mama in tata, vsi smo bili pevci. Mama je bila solistka. Ko me je mama pričakovala, je rekla, da če zaprejo kor, da bo zapela. Mamo je bilo sram, ker je imela trebuh, ni hotela peti, če ne bi zaprli kora, da ne pridejo drugi. Potem so zaprli kor in je pela Ave Marijo. Organist je takrat rekel: »Če to ne bo pelo, ko bo prišlo na svet, ko se bo rodilo, potem ne bo nobeden.« To mi je mama večkrat povedala. To je bilo pred božičnimi prazniki, v adventu, v začetku novembra. Jaz pa sem se rodila konec novembra. Ko sem imela tri leta, sem že nastopala pri Marijinem oltarju. Takrat je en pater iz

Stare Gorice hodil učit harmonij v Sveti križ. Na vajah me je prijel pod pazduho in me postavil na harmonij in mi rekel: »Mia biricchina.« Jaz pa sem razumela, da mi je rekel varikina. Ker sem imela rdeče lase, sem mislila, da me zafrkava, da si moram lase pobelit z varikino. Tako so mi govorili vsi sosedge. Eni so celo rekli: »Ti se ne boš poročila, ker imaš rdeče lase.« Ko sem prvič rodila, so moji lasje spremenili barvo. Ker sem mislila, da me tisti pater zafrkava, sem se uprla in nisem hotela pet. Mama mi je doma povedala, da je rekel: »Mia biricchina.« Tako, da sem pri maši vseeno zapela. Na oltarju sem stala, zraven je bila Mati Božja. Dve ženski sta me spremljali s petjem. So rekli: »A imate novega angelčka na oltarju?« Ko je pater videl, da se angelček premika, je rekel: »Kaj je *na luč*? Je na elektriko?« Potem so mu rekli: »Ne, ne, to punčko boste vi spremljali!« Potem je videl, da sem jaz. Ker ta pater je takrat igral orgle na koru.

V glasbeno šolo sem hodila v Ajdovščini. Jaz in starejša sestra sva bili v glasbeni šoli. Sestra je plačevala, ker je delala v Lipi v Ajdovščini. Če sva bili dve iz ene družine, sva plačali samo eno štipendijo. Sestra je študirala solo petje in klavir v Ajdovščini in je kasneje v Trstu nadaljevala z glasbo. Sestrina profesorica glasbe je imela tak nizek, basovski glas. Ta profesorica je sestri podarila klavir, ker je imela tako lep glas. Moja sestra je pela v operi v Ljubljani. Pela je v prvi operi, ki so jo uprizorili po vojni. Pela je z Ladkom Korošcem in Marjano Drakslerjevo. Takrat je bil tudi Bojan Adamič. To so bili vsi ista generacija.

Ko se je sestra poročila in šla stran, sem ostala sama in oče ni mogel plačevati zame. Tako sem, ko sem šla delat v tovarno, pustila tudi glasbeno šolo. Nisem nadaljevala šole, ker mi je tata ni mogel plačati. Sem se sama izobraževala, ker mi je bila glasba všeč. Kjer sem videla kak harmonij, sem igrala po posluhu. Tisti, ki me je učil teorijo, je rekel, da sem *ciganski svirač*, da znam igrati prej po posluhu kot na note. Ko so otroci zrasli, sem kupila mali *sintesajzer* od Milana Petroviča. Imel je *memorijo*. Potem sem kupila večji *sintesajzer*, nato so mi turisti prinesli enega iz Nemčije. Ko sem imela petinpetdeset let, so mi otroci kupili velik petoktavn *sintesajzer* za rojstni dan. Ampak odkar je mož umrl, ne igram več nanj.

Napisala sem deset skladb, kjer sem avtor besedila in glasbe. Nekaj besedil pa sem le uglasbila, na primer *Tebe ljubim*, *stvarnik moj*. Prvi navdih sem dobila v Plačah, v rodni vasi, ko sem zvečer sedela pod ore-

hom in je v maju vsak večer žvižgal slavček, vsak večer isto melodijo. Sem rekla: »Čakaj, čakaj, zdaj bom pa jaz naprej.« Takrat sem šla po note in sem si zabeležila prve takte. Tako mi je lepo šlo naprej, da sem zložila celo pesmico, ki ima naslov *Slišim slavčka žvrgoleti*. Ta pesem je bila zapeta leta 1993 v Logu na šmarničnem koncertu. To je bila prva moja pesem na koncertu, so jo peli otroci. Sploh nisem vedela, mi je prišel en sosed povedat. Še ena pesem je bila prej na šmarničnem koncertu, leta 1993 v Vipavskem Križu. Zraven pa še moja pesem *V nebo se ozira moje oko*. Imam tudi video kaseto, posneto v Svetem Križu, ko pojejo tri moje pesmi na dan prvega svetega obhajila, maja leta 1993. *Slišim slavčka žvrgoleti* je med drugimi pesmimi v majniški pesmarici. *Ljubim te, Jezus* je prva moja pesem za Slavčkom. *Kraljico miru* sem napisala v času vojne na Hrvaškem. Za *Angel gospodov* sem naredila svojo melodijo. *V tabernaklju* je pesem o obhajilu. *Gledam te* je postna pesem. Napisala sem še *Ave Marijo zvonovi zvonijo*. *Pozdravljena, Snežna Marija* pojemo vsak torek pri maši v cerkvi pri Mariji Snežni in je postala že skoraj himna. *Marija, mi tebe častimo* je otroška pesem. Eno pesem imam o Medžugorju. Naredila sem pesem *Detece je rojeno*. Pevovodkinja v Križu, Klelija Božič, mi je enkrat rekla: »Prosim, naredite eno božično za otroke.« Kot da bi me blagoslovila. Tisti dan popoldan je bila že pesem narejena: *Detece je rojeno*. To poje ena punčka solo in potem zbor. So jo že večkrat peli na Markovcu. To je bilo, ko je bila tu še sestra Polona. *So noč prebedeli* je tudi božična pesem za otroke.

Zdaj v prostem času pišem in komponiram. Moje pesmi največ opevajo Marijo, mir in Boga. To, kar največ rabimo. Zaobljubila sem se, da bom delala Mariji v čast. Usedem se na stol, h goblenu, ki sem ga sama naredila in predstavlja Marijo in rečem: »Zdaj, Marija, mi boš pomagala. Je tebi v čast.« In kar gre. Slišim melodijo in napišem note. Potem grem h klavirju probat, da vidim, če sem prav napisala. To je božji dar, to ni prednost. Si zadovoljen s tem, kar ustvariš. Najbolj pa, če so ljudje zadovoljni s to melodijo in jo poprimejo. Sem posnela pesmi na kaseto za moje otroke. Imam partiture vseh pesmi, ki jih rabimo v cerkvi za različne priložnosti. Doma so jih radi prepevali, tam so vsi pevci, je veliko mladih talentov, ogromno organistov. Tu pa nimamo pevcev. Bo že boljše. Deset let sem pela v Svetem Križu, v cerkvenem zboru, tudi v mladinskem zboru v Ajdovščini v nižji gimnaziji. Nas je učila *Kalinka*, pokojna Ljudmila Kalinova. Tu v Piranu pojem že 40 let.

Moja mama je bila tudi pevka. Mama je rojena leta 1907, peti je začela zgodaj. Ko je ni bilo več – umrla je leta 1983 – sem šla na svečnico, 11. februarja leta 1986 ali 1990 k lurški kapelici v Plače. Smo zapeli lurški devici. Gospa pri kapelici pri lurški Mariji razdeli partiture. Ko je razdelila, sem mislila, da me bo kap, ko sem videla mamino pisavo. Zgledala sem original mamino pisavo, mamino pesem. Pbledela sem in se začela tresti. Ko se to spomnim! Božja moja mamica. Na to njeno pesem sem napisala poezijo *Mati*. Začne se: »*Le kdo bi mogel več mi dati? Ko življenje si mi dala, ljuba mati.*«

Imam ogromno prijateljev in prijateljic, ki so glasbeniki. Sem povezana z njimi, ker čutim, da imajo kot glasbeniki isto dušo. Eni moji prijateljici, ki je prišla iz Klanca pri Škofljici v Sečovlje k župniku na počitnice – dva dni prej je spala pri meni, ker sem imela prazno sobo – sem dala moje pesmi *Ljubim te*, *Jezus*, *Ave Marija* in *V nebo se ozira*. Te tri pesmi in še *V tabernaklju*. Bila je tu, sem ji dala pesmi, potem je bila v Sečovljah. Potem je rekla, da pride na obisk v torek ali sredo. Zvoni. Grem na okno in takrat me je presenetil kvintet samih organistov, ki so mi peli pod oknom pesem *Rož*, *Podjuna*, *Zila*. Sem mislila, da bo prišla z otroki, pa je prišla z dirigenti. Sem rekla: »Pridite na pijačo. Ampak na žalost je jedača samo čokolada in bonboni, ker sem mislila, da prideš z otroki.« Pet dirigentov! Ma kakšnih! Med njimi tudi Edvin Puntgar. Pridejo sem. Potem so mi zapeli vse te tri ali štiri pesmi, ki sem ji jih dala. V kvintetu. Ma kako lepo! Mi je bilo žal, da mi ni prej povedala, da bi jih posnela na kaseto.

Potem sem jih prosila, naj pridejo pet k Mariji pomočnici kristjanov na trg, bilo je 24. v mesecu. So prišli pet. Oče Bojan je bil zelo vzhičen. Tak zbor! Bas, bariton, tenor! Sem jih povabila na refošk na Trg 1. maja. So peli še tam in so še tam peli cerkvene pesmi in nihče ni bil proti, so jim tako ploskali! Še moj pokojni mož je prišel poslušat. Narod je tako ploskal, da ti ne morem povedat. Lepo je bilo.

Včasih komu za rojstni dan napišem pesem in jo potem uglasbim po kakšni narodni.

Ukvarjam se tudi s karitativnim delom. Ljudje se mi smilijo in rada pomagam. Vedno si rečem, mi bo Bog povrnil. Že osmo leto pomagam pri skupini Karitas. Pomagam tudi eni gospe na vozičku. V Karitas smo zadolžene, da enkrat na mesec razdelimo hrano in oblačila, ki jih dobimo od ljudi. Mi prinesejo obleke in jih nesem gor v župnišče, kjer

oblačila zbiramo. Dobim veliko oblek, si jih znam sama popraviti in veliko jih dam tudi naprej. Moja mama je bila namreč šivilja in sem se od nje veliko naučila. To ni bila pridnost, ampak nuja. Smo morali vse sami. Ko bomo v piranski Karitas dobili prostore v starem vrtcu, bomo lahko oblačila obesili in bo bolje. Največje zbirališče rabljenih oblačil je v Portorožu. Tudi v Portorož gremo zlagat oblačila in sortirat, kar je za predelavo. Po potrebi gremo tudi v Bertoke, kjer se ureja dom za brezdomce. Čistimo hišo, spomladi urejamo vrt in okolico. Tja pridejo brezdomci, ki sicer živijo v Kopru pod mostom. Damo jim hrano, možnost, da se okopajo, obrijejo, preoblečejo. Tja gremo, ko smo dežurne. Enkrat so dežurne iz Izole, enkrat iz Kopra, Portoroža in enkrat me iz Pirana. Včasih imamo tam tudi kakšen sestanek.

Rada se sprehajam, plavam, sem v veseli družbi, posebno, kjer so kakšni pevski zbori. Če bi se pelo, bi poslušala do jutra, ne bi bila ne utrujena ne zaspana.

Dobim ogromno povabil na prireditve. Sem tudi član Nove Slovenije. V Novi Sloveniji sem že pet let. Rožana Špeh je predsednica. Konec jeseni so bili pri nas pri maši Bajuk in žena. Je bil dež in sem rekla: »Lepo prosim, naj dam vsaj gospo pod dežnik.« Tako mi zdaj vedno da roko, ko se srečamo na shodih. Sem ljubitelj Frančiškove družine, hodim na sestanke in duhovne vaje. Sveta gora mi ogromno pomeni. Tam sem doma in smo vedno hodili peš na romanja. Enkrat na mesec pa grem k sestram dominikankam na srečanje za žene.

Zdaj čuvam še vnukinjo, včasih, ne vedno. Jo učim igrati pesmice na klavir. Stara je devet let. Bi ji plačala glasbeno šolo, pa nima veselja z glasbo. Je bolj športnica. Ena vnukinja je v Luciji, ima 20 let in ima že fanta. Ta mlajša sem naučila vse molitvice, tudi starejšo sem učila, samo potem so se preselili.

Imam veliko dejavnosti in so mi dnevi kratki. Si moram prav pisati na koledar, kot da sem v službi!



B. H.

Piran, 26. april 2005

Moje otroštvo

Napisala H. B.

Rojena sem 8. februarja leta 1954, v stari hiši v vasi Gornja Puharska, ki je del občine Prijedor. Bila sem ena od sedmih otrok. Na svoje otroštvo nimam preveč lepih spominov. Preživela sem ga v revščini in bedi. Naša hrana je bila polenta, fižol in krompir. V šolo sem začela hoditi v moji lepi vasi. Hodila sem v prvi in drugi razred. Prijateljev nisem imela, ker so bili vsi bolj bogatih staršev, moji straši pa so bili revni. Hodila sem oblečena v stare, pokrpane cunje, tako da so se mi vsi smejali, ker hodim takšna v šolo. Ko sem končala drugi razred, so me moji straši oddali neki družini, ki je živela v drugem mestu. Tam naj bi hodila v šolo in čuvala njihove otroke, da si zaslužim za hrano in za oblačila. Tako sem šla, devetletni otrok, služiti si kruh, da preživim in da naredim to šolo, ki jo pač imam. Kaj je ljubezen staršev, ne vem. Vedno je bil samo prezir, pretep. Vedno sem imela le občutek krivde. Čutila sem, kot bi bila sama kriva, ker sem se pač rodila. Najhujši dan v mojem življenju je bil, ko sem odhajala od doma, zapuščala svoje sestre, svoje brate, starše. Ampak morala sem iti. Moji so mi obljubili, da mi bo lepo, da mi ne bo nič manjkalo, da bom tam začela hoditi v šolo in tako dalje. Res sem začela hoditi v šolo in tisti mesec mi je bilo res lepo. Res je bilo tudi, da so bili ti ljudje bogati. Imeli so kavarno. A že po prvem mesecu dni sem morala vstajati ob štirih zjutraj. Šla sem v kavarno zakurit ogenj, da bi lahko ljudje, ki so hodili na delo, spili topel čaj ali kavo. Ni bilo tako kot danes, ko je vse moderno. V tisti kavarni je bil štedilnik in veliki lonci, kjer se je grela voda za kavo in čaj. Tam sem delala do dvanajstih popoldne. Potem sem šla v šolo in bila v šoli do sedme ure zvečer. Iz šole sem šla nazaj v kavarno in spet delala do enih ali dveh ponoči. Takšno je

bilo moje otroštvo. Nisem imela časa niti za učenje. Kar je učiteljica predavala, to sem znala. V šolo sem hodila utrujena in zdelana. Dostikrat sem med poukom tudi zaspala. Ko sem spala, so se mi drugi otroci smejali. Slišala sem glas učiteljice, ki jim je rekla, naj bodo tiho, da se jaz lahko naspim. Potem je prišel konec tedna. Pozimi je bil sneg, jaz pa sem zunaj pri vodnjaku prala prte in oblačila. Takrat ni bilo praška kot zdaj. Prala sem z milom. Zunaj je bila ena stara peč. Tu sem zakurila ogenj in sem v velikem loncu grela vodo. Medtem ko se je voda segrevala, sem z milom drgnila perilo na pralni deski. Potem sem perilo dala kuhat v lonec, potem sem ga spet mencala in drgnila z rokami, nazadnje pa še izpirala v mrzli vodi. Dostikrat sem zbežala domov, ampak moji straši so me vedno vrnili nazaj k tisti družini. Tako, da nisem poznala niti lepega otroštva niti ljubezni svojih staršev. Tako da še zdaj, pri teh letih, pogrešam veliko stvari, ki jih v otroštvu nisem imela. Pogrešam otroštvo, pogrešam svoje otroške dni. Lahko bi še veliko napisala, a ko pišem, čutim v sebi hudo bolečino in začnem jokati. To je moje otroštvo, draga moja Špelica.»

Bilo nas je sedem otrok. Moj oče je imel veliko kmetijo. Ukvarjal se je s kmetijo, vendar nismo imeli dosti od tega. Tudi pil je rad. Prihajal je domov pijan. Mama je bila dostikrat živčna zaradi tega. Tudi ona je bila iz družine, kjer je bilo veliko otrok. Očeta je izgubila mlada. V času po drugi svetovni vojni niso imeli niti dela niti nič. Tako da se je tudi ona mlada poročila in tudi prišla v veliko družino. Tudi tam je bilo kot včasih: morala je vstati ob štirih, zakuriti ogenj, skuhati kavo, postreči taščo in tasta, ko prideta k mizi. In tako. To je bilo njeno življenje. Moj oče je tudi pil. In zaradi vsega tega smo trpeli mi otroci. Preklinjala nas je, kot da bi bili mi krivi, ker smo prišli na ta svet.

Bila je revščina, v družini nas je bilo veliko otrok. Nismo imeli niti za obleč niti za jest. Jedli smo koruzni kruh, polento, krompir in fižol. Kaj je bonbon ali kaj je sadje, tega nismo niti vedeli. Doma smo imeli slive, jabolka in češnje. Drugega sadja nismo niti poznali. O bonbonih pa, da niti ne govorim. Edino ko je bil naš praznik, *bajram*, takrat smo morda jedli meso ali kaj sladkega. Bili so hudi časi.

Nikoli ne bom pozabila, kako je oče nekega večera pil z družbo in so potem vsi prišli ponoči domov k nam. Oče je hotel še naprej piti in mama je morala vstati in iti loviti piščanca, da ga bo spekla. Ulovila je piščanca, ga ubila, oskubila in očistila, potem pa je v ponev po pomoti

zlila petrolej namesto olja. Bilo jo je strah, da bi oče to videl in je šla in je ulovila in ubila drugega piščanca in ga spekla v olju.

V Bosni je bilo pozimi zelo lepo. Najlepše so bile zime. Spominjam se, da je bil sneg, ko sem bila otrok, včasih visok po meter ali dva metra. Ko smo hodili po snegu in je snežilo, se nam je sneg prijemal na lase in zmrzoval. Zimske noči so bile dolge. Zvečer smo se odpravili k sosedom. Enkrat k enim, enkrat k drugim sosedom. Taka navada je bila. Tudi k nam so prišli. Po zasneženi poti smo si svetili s petrolejko. Klepetali smo do polnoči. Otroci smo sneg polili z vodo, da se je naredil led in smo se drsali. Te zimske noči so bile edino, kar je bilo lepega.

Ko sem imela devet let, sem šla od doma. V drugem razredu osnovne šole so me dali k neki družini. Tam sem tudi toliko trpela. Za tisto, kar so mi kupili za obleč, za hrano in za šolo, sem preživljala take trenutke, da ti niti ne morem povedati. Morala sem vstajati ob štirih zjutraj. Imeli so kavarno. Njihov sin je delal kot natak. Stregli so kavo in čaj. Štedilnik je bil na drva. Morala sem zakuriti ogenj. Dala sem gret vodo. Ko so ljudje prihajali, smo samo dali v lonček kavo, prelili z vrelo vodo in kava je bila kuhana. Ko so ljudje ob šesti uri odhajali na delo, so vsi prišli na kavo ali na čaj. Ko se je odprla trgovina, sem nesla kavo v trgovino. Nosila sem kave po pisarnah. Nisem imela časa niti jest.

Včasih sem šla v šolo popoldan, včasih zjutraj. Ko sem šla v šolo ob dvanajstih, sem bila tam do sedmih. Ob sedmih sem prišla nazaj v kavarno, delala sem, dokler je bilo kaj ljudi. Do dvanajstih, do enih ponoči. Potem sem šla domov. Zjutraj sem spet vstala. Kar sem se naučila med poukom, to sem znala. Včasih sem na hitro kaj prebrala. Dovolili so mi, da se učim eno uro na dan. Včasih sem zaspala in se nisem nič učila. Včasih sem zaspala pri pouku, v šoli. Bila sem otrok, utrujena sem bila. Slišala sem, kako je moja učiteljica rekla otrokom, naj me pustijo spati. Naj bodo tiho, da bom lahko spala. Potem sem se zbudila. V šoli ni bilo centralne kurjave. Bile so peči na drva. Sedela sem zraven peči, tako da sem bila še bolj zaspana. Takšno je bilo moje otroštvo. Ko sem zbežala stran, me je moj oče vrnil nazaj. Takrat sem govorila, da se bom vrgla pod vlak, da ne morem tega zdržati. Nihče ni nič naredil zame, tako da sem hočeš nočeš morala biti tam in trpeti.

Potem, ob vikendih sem morala zunaj, na snegu zakurit ogenj. So imeli tako peč, gor je bil en velik lonec, kjer se je grela voda. Pri vodnjaku sem v mrzli vodi, na pralni deski z milom prala perilo in ga spirala.

Potem sem perilo kuhala. Potem sem ga spet drgnila z rokami, izpirala ... Vse perilo sem morala oprati na roke, v mrzli vodi in na snegu. Zato imam zdaj posledice vsega tega. Saj nisem tako stara, da bi me vse bolelo. To je od otroških let. Artritis imam. Kostno revmo. Tako je bilo.

Včasih sem prišla domov ob enih. Ko sem se skopala, sem oprala vse svoje perilo na roke, posebej. Spala sem v kuhinji. Tu je bil štedilnik. Nad štedilnikom je bil *štrik*. Štedilnik je bil na drva. Ko sem ob dveh ponoči dala svoje perilo sušiti, sem zakurila ogenj in zaspala. In to se je vse zažgalo. Zjutraj ob štirih, ko bi morala vstati, nisem niti vstala. Ne vem niti, kako sem ponoči odprla okno. Menda je bilo polno dima. In tisti *gazda* pride in me polije z mrzlo vodo. A zunaj je bil sneg. In jaz se hitro dvignem, pogledam in vidim, da je vse zgorelo. Vse moje perilo je zgorelo. Vse je bilo črno. Začel je zijati in me tepsti, zakaj sem to naredila. Rekla sem, da nisem niti vedela, da sem zaspala. »Kako nisi vedela, saj vidim, da si odprla okno!« Sem rekla: »Saj niti ne vem, da sem vstala in odprla okno!« Lahko bi padla skozi okno. In tako. Dosti tega je bilo narobe. *Ma* kaj češ.

Takrat so me pač oddali. Tako da sem bila tam, dokler nisem končala osem razredov osnovne šole.

Ko sem končala osmi razred, sem šla v prvi letnik šiviljske šole. Vendar je nisem končala. Nisem mogla več zdržati tega, da sem kot otrok rasla pri drugi družini. Preveč so zahtevali od mene. Nisem mogla več trpeti vsega tega in sem se poročila. Pa mi je bilo še slabše. Sem mislila, da mi bo boljše, pa mi je bilo slabše. Spoznala sem tega človeka, se z njim poročila in prišla v njegovo družino. Bili so bolj bogati, vendar so v tistem času izgubili vse. Imeli so trgovino z zelenjavo. Tudi njegov oče je rad pil. Tako je šlo vse v izgubo. Bili so brez dela. V tem trenutku sem prišla jaz in sem se z njim poročila. Moji starši so morali podpisati, ker se nisem mogla poročiti brez njihovega dovoljenja. Šestnajst let in pol sem imela, ko sem se poročila. To je bilo 14. avgusta leta 1970.

Mlada sem se poročila, ker sem mislila, da mi bo boljše, ko se poročim. A tudi tam je bilo samo trpljenje, trpljenje. Poročila sem se z možem, ki je bil šest let starejši od mene. 18. januarja 1972 sem rodila prvo hčer. In nazadnje smo prišli sem. 1. junija 1972 sem prišla v Slovenijo. Sem sva prišla, ker tam nisva dobila dela. Sva bila brez dela. Živela sva pri njegovih. Moja pokojna tašča me je preganjala. Vsi so bili proti nama. On je imel tukaj eno teto in sva prišla k njej. Imela sva srečo, da

sva takoj dobila službo. On je dobil službo v Ladjedelnici 2. oktober v Izoli. Pravzaprav je bila ladjedelnica prej tukaj, na Bernardinu. Potem so se preselili v Izolo.

12. junija sem začela delati v tovarni Mehano. Dvaindvajset let sem tam delala. Ko sem prišla, mi je bilo lepo, lepo sem se znašla. Edino, kar je bilo težko, je bilo to, da nisem znala govoriti. Učila sem se tako, da sem vse, kar so mi povedali, preizkusila. Šla sem za njimi, da vidim, kje hodim, kam, kaj to pomeni. Od sodelavk sem se počasi učila slovenskih besed. Ko smo imeli odmor za malico, so mi rekle na primer: »Bahra, je malica.« Kaj je zdaj to, sem se spraševala. Potem sem videla, da sodelavke jedo in pijejo kavo in sem razumela. Ali pa so rekle: »Bahra, gremo na stranišče!« Mislila sem si: »Kaj je zdaj to, stranišče, kam gremo?« Ker pri nas je *strnišče* njiva s požeto pšenico. Mislila sem si: »Kam le gremo?« Potem sem razumela, da je stranišče *klozet*. Bilo mi je lepo, vsi so me lepo sprejeli, na delovnem mestu smo se hecali in se smejali. Dosti stvari mi je bilo zanimivih, ker nisem vedela, kaj pomenijo.

Hčerko sem takrat pustila pri tašči v Bosanski Dubici. Tam, kjer sem se poročila. Ko smo prišli v Slovenijo, je začel mož veliko piti. Postal je alkoholik. Mislila sem, da se bo spremenil, da ne bo pil. A je bilo vedno hujše. Nisem obupala, ker sem bila na trenutke tudi srečna in zadovoljna, da sem lahko vse to zdržala. Toliko trpljenja ne bi nihče prenesel, vsak bi prej obupal in si kaj naredil.

Stanovali smo privatno, zdaj pri eni, zdaj pri drugi družini. Na koncu sem našla eno gospo, ki se je klicala Kocjan Vera, bila je profesorica. Stanovala je na Zelenjavnem trgu in ona nas je sprejela. Jaz sem ji likala, čistila, prala. Peljala sem jo na sprehode, saj je takrat imela že osemdeset let. Ona nas je prijavila na občini in tako smo dobili stalno prebivališče in smo si lahko naredili maloobmejno prepustnico in druge dokumente. Delala sem zjutraj in popoldan, se ukvarjala z otrokom. Po treh letih in pol sva namreč pripeljala hčerko, ker sva dobila stanovanje. Potem sem rodila tudi drugo hčerko. Ta druga hčerka je rojena 14. julija leta 1975. Zdaj bo imela trideset let.

Moje življenje se je nadaljevalo v trpljenju, v mukah. Alkohol. Nisem smela spati. Morala sem čakati, kdaj pride mož domov. Do enih, do dveh zjutraj sem čakala. Zjutraj sem morala iti delat. Ko je bil pijan, je začel razbijat, tepst. Nekoč sem vzela otroka, eno v naročje, drugo sem držala za roko in smo bežale po piranskih ulicah. Potem smo srečale

eno gospo, ki je rekla, naj pokličem policijo. Policija je prišla. Ker je zaspal, mu niso mogli nič. In takšno je bilo moje življenje v Sloveniji.

Moje življenje je bilo težko. A nisem obupala. Večkrat sem nervozna, dosti stvari me boli, težko mi je, ko pomislim na moje preteklo življenje, kaj vse sem pretrpela kot otrok in kot odrasla. Enkrat sem se tudi poskusila ubiti. Skočila sem skozi okno, ampak sem ostala živa. Mož me je začel tepst, otroci so bili majhni. To je bilo pred dvajsetimi leti, bil je praznik občine Piran. Takrat sem se odločila, da se bom ločila. Z otroki sem bila v eni sobi. Med tem časom je on pil. Obljubljal je, da se bo poboljšal in to in ono. Tisti večer je prišel obupno pijan. Začel me je tepsti in groziti, da me bo ubil, da mi bo vzel otroke. Meni je počil film in sem skočila skozi okno. Nisem mogla več zdržati. Nekdo je klical rešilca. Med tem časom me je iz ozke ulice vlekel po stopnišču v sobo. Jaz sem bila pri sebi, samo nisem mogla vstat. Ko je prišel rešilec, so me dali na nosila in odnesli na ulico, potem so me dali na voziček, v avto in me odpeljali v bolnico.

Zaradi tega sem imela zelo hude posledice. Imela sem zlomljeno roko v zapestju in komolcu, desno roko in levo nogo sem imela poškodovano in bolečo zaradi udarca, vsa sem bila v podplutbah, vsa črna. Na desni roki sem imela dve operaciji. Imela sem zdrobljeno koščico. To so mi vzeli ven, pri drugi operaciji pa so mi namestili žice. Te roke nisem mogla premikati.

V bolnici sem bila dolgo časa. Potem so me odpustili domov. Nisem si upala biti tu. Moj oče in moje sestre so prišle sem. Niso niti vedeli, kaj se je zgodilo. Slučajno so to slišali od neke osebe. Slednjič je mož moje starejše sestre klical policijo v Portorož, naj mu povedo, kaj se je zgodilo z mano. Povedali so mu, kaj se je zgodilo in tudi, da sem v bolnici, a da ni tako hudo z mano. In so prišli na obisk. Takrat sem šla ven iz bolnice. Prespali so pri meni doma. Moj oče je rekel, da če bi bila jaz pokvarjena ali kaj takega, da mu ne bi nič naredil. Če bi si recimo dobila kakšnega drugega moškega ali kaj, da mu ne bi nič naredil. Ker pa pije in ker to dela zaradi hudobije, je vso noč razmišljal, da bi ga ubil. Vseeno sem ga prosila, naj tega ne naredi, naj ga pusti, ker so to najini problemi, ki jih morava sama rešit.

Naslednji dan po tistem, ko sem bila odpuščena iz bolnice, sem odšla s sorodniki v Bosno. Moje sestre so mi polagale obkladke na noge, na čelo in na roke. Roke sem imela v mavcu. Otroke sem pustila v Piranu

in zaradi tega mi je bilo zelo hudo. Takrat je bila tu njegova teta in jih je pazila. Mislim pa, da jih je tudi on. Druge izbire ni imel, ker mene ni bilo. Vsak dan me je klical, obljubljal, da ne bo več pil, da se bo spremenil, da se bo šel zdraviti. Pa se nikoli ni šel zdraviti, še vedno je tak, kot je bil. Mislim, da se niti ne bo spremenil. Tudi zdaj, ko je zbolel, ko je imel tumor na glasilkah. Bil je operiran, šel je na obsevanje in čez dva meseca je imel kontrolo. Zdravnik mu je rekel, da je v redu. Ampak so mu strogo prepovedali, da bi pil in kadil. On pa naprej kadi in pije.

Ko sem prišla iz Bosne, sem šla na kontrolo. Pa ni bilo v redu. Hodila sem v terme na razgibavanje. Več kot eno leto sem bila doma, nisem delala.

S hčerkama sva govorila slovensko. Tukaj sta hodili v šolo in sta morali znati. Zanju je bilo bolje, da doma govorimo slovensko. Starejša je potem končala medicinsko šolo. Mlajša je hodila v gostinsko šolo, pa je ni končala. En čas je delala, potem je bila par let pri moji sestri v Nemčiji. Na koncu je prišla nazaj in se je poročila. Zdaj ima dva otročička. In po tolikih letih je začela hodit v šolo. In je tudi končala gostinsko šolo in je naredila diplomo. Če bo šla naprej, ne vem. Ena moja hčerka živi v Piranu, ena pa v Izoli. Starejša hčerka ima tri otroke. Moj vnuk Haris bo imel zdaj polnih trinajst let. Sunita bo imela devet let, Tamara, najmlajša od moje starejše hčerke bo imela 25. julija eno leto. Adel, sin moje mlajše hčerke, bo imel novembra pet let, hčerka Adelina pa bo imela avgusta tri leta.

Moji otroci so se poročili, imajo svoje družine. Jaz sem še naprej živela z mojim možem. Trpela sem psihično in fizično. Z mano je obračunaval. Tako da sem se pred desetimi leti odločila in vložila vlogo za ločitev. Ločila sem se, ampak vseeno nimam miru. Vedno je enako. Letos sem dala vlogo za razdelitev hiše. Razdelila sva si jo, ampak vedno ko gre mimo mojega stanovanja, pride in vedno kaj reče. In tako.

Nekoč smo bile ženske bolj ogrožene, zdaj pa smo vseeno bolj zaščitene. Moj mož je vedno grdo ravnal z mano, pa mu nihče ni nič mogel. Nazadnje pa, ko me je pretepel in grozil, da me bo ubil, sem šla na policijo in ga prijavila. Prej so mi vedno rekli, da se ne smejo vmešavati v družinske zadeve. Zdaj pa pridejo. Takrat je plačal šestdeset tisoč kazni in dobil dve leti pogojno. Zdaj se boji. Jaz grem še vedno z njim na kavo, če me povabi. Zaradi vnukov nočem biti skregana z njim. Zase nič ne skrbi, zato grem včasih pospraviti njegov del hiše. Bolan je in vedno si

mislim, da bi me bilo sram, kakšno ima, če bi slučajno moral k njemu priti zdravnik.

Moje hčere nočejo skrbeti zanj. On nas zdaj izsiljuje s tem, da je bolan. Pravi, da nima nikogar, da je sam in da nihče ne skrbi zanj. Jaz pa sem mehkega srca in mu pomagam. Zjutraj mu skuham kavo in včasih mu pospravim.

Tako je bilo. Vedno sem mislila, da bo bolje. On je delal v ladjedelnici in je imel veliko večjo plačo kot jaz. Jaz sem delala v Mehanu in sem imela manjšo plačo. Takrat je bilo tako, da so otroke po ločitvi dali tistemu, ki je imel večjo plačo. Tako da mu je vedno uspelo, da me je prepričal, naj se ne ločim, ker je grozil, da mi bo vzel otroke in jih dal svoji mami. Tako da sem jaz vedno trpela, trpela, trpela. Dokler otroci niso odrasli. Ko se je starejša hči poročila, mlajša je bila v Nemčiji, nisem imela več moči, nisem mogla več tega zdržati. Na koncu me je v nekem trenutku prijel tak bes, da sem šla k odvetniku in sem ga prosila, naj vloži tožbo za ločitev. Zdaj je že deseto leto, odkar sva ločena, ampak se nič ni spremenilo. Ne vem, če se bo spremenilo, ko grem v pokoj in kam stran od tukaj. Mogoče se bo potem kaj spremenilo. Dokler sem tukaj, ne bom imela miru pred njim. Stalno hodi za mano, me nadleguje, kliče. Govori take besede, da niti ni za verjet. Tako je. Druge izbire pa nisem imela. To, da se bo poboljšal, da se bo zdravil, to ni nič. Ta človek se ne bo popravil, niti ne bo ozdravel. Morda bi se kaj spremenil, če bi bil tako hudo bolan, da se ne bi mogel niti premakniti. Tako pa se ne bo.

Do časa pred osamosvojitvijo je bilo v Mehanu lepo. Potem pa so se začeli štrajki. Delali smo tudi po deset, dvanajst, šestnajst ur na dan, dobivali pa polovično plačo. Potem so nas dali na zavod. Na zavodu sem bila le malo časa. Kmalu so me dali nazaj delat. Ampak bilo je drugače. Takrat so že začeli groziti: »Če ne narediš tega in tega, dobiš knjižico.« Službo v Mehanu sem prenehala sporazumno. Kmalu sem si našla delo tu v šoli. Že v Mehanu sem slišala, da tu, v italijanski osnovni šoli rabijo čistilko. Ravnateljico sem poznala že prej. Bili sva v isti skupini pri aerobni telovadbi. K aerobiki je hodila še gospa Paliaga in še dve gospe iz Pirana. Hodile smo v Lucijo. Po telovadbi smo šle na čaj. Vse so bile z menoj zelo prijazne. To me je zelo držalo gor. Dala sem prošnjo in prišla delat sem. Ko sem prišla sem v šolo, so se mi vsi zdeli zelo prijazni. Vsi so bili tako prijazni z mano. Jaz sem se bala, da bom

imela probleme, ker ne govorim italijansko. Ampak jih nisem imela, vsi so začeli z menoj govoriti slovensko. Dobro se razumem tudi s profesorji, z direktorico, z vsemi. Tu na šoli nimam nobenih težav. V šoli delam enajst let. V *fabriki* sem delala dvaindvajset let. Tako sem zdaj tukaj in delam. Tukaj v šoli mi je lepo, dobro se razumem z vsemi. Lepo mi je tudi delat. Sem se navadila. Otroci me imajo radi, tudi jaz imam njih rada. Vedno čakam na boljše življenje.

V tem času sem tudi zbolela. Začela me je boleti hrbtenica, vrat, roke, noge. Težko hodim. Mi je hudo zaradi tega. Večkrat sem v bolniški. To so moji problemi. Življenje pa teče naprej.

Vojna v Bosni je bila težka preizkušnja za vse nas. Moji bratje niso nikomur nikoli nič žalega storili. Še mravlje ne bi pohodili. In vendar so mojega brata zaprli v taborišče. V enem letu je shujšal za petdeset kilogramov. Vse kosti so mu štrlele iz telesa. Nekega večera sem ga zagledala po televiziji. Mislila sem, da se mi bo zmešalo. Živeli so v taboriščni sobi, kjer so bili pogradi v treh nadstropjih. V vrsti so stali in čakali, da dobijo hrano. Moj brat je komaj stal, a če bi padel, bi ga ubili. Bili so lačni. A so jih prisilili, da pasejo travo, da grizejo drug drugega in da pijejo urin. Ko je prišel iz taborišča, sem mu kupila puhovko, ker ga je vedno zeblo. Kupila sem mu nogavice in perilo. Rekla sem mu, da se ne sme najest. Da lahko je samo večkrat na dan po malem, drugače bo umrl. Bil mi je hvaležen. Rekel mi je, da si bo za vedno zapomnil, kako sem mu pomagala. Potem je šel v begunstvo v Nemčijo. A Nemčija je bila že prepolna beguncev, zato so jih od tam poslali na Švedsko. Ena sosedka, moja prijateljica, je bila tam na obisku. Povedala mi je, da je samo sedel na stolu in se gugal. Z nikomer ni govoril. Potem je izvedela za terapevtsko skupino, ki se je ukvarjala z begunci. Tu so jih spodbujali, naj povedo vse, kar se jim je hudega zgodilo. Ona ga je nekaj časa poslušala, potem pa ni mogla več, tako grozno je bilo, kar je pripovedoval. Tako so na primer nekemu mlademu dekletu z železom vžgali znamenje križa v telo. Od takrat ni mogla govoriti. Onemela je.

Ne razumem, zakaj so tako delali. Samo zato, ker smo muslimani. Prej pa smo vsi živeli skupaj, tudi v mešanih zakonih. Tega ne razumem. Kar naenkrat se je zgodilo. Hoteli so nas vse pobit, ker smo muslimani. Srbom so obljubili, da bodo dobili naše hiše.

Moj oče se je po vojni prvi vrnil v vas. Naša hiša je bila zasedena. Deset dni je spal na seniku. Potem je šel in rekel, naj mu vrnejo njegovo

hišo. Potem ga nekaj časa niso več pozdravljali. Nekega dne jih je ustavil in rekel: »Ko nekoga srečaš, ga pozdraviš z dober dan ali dobro jutro ali z Bogom.« »Vi mene sovražite, ker sem vzel nazaj svojo hišo,« jim je rekel. »Kaj bi bilo, če bi jaz prišel k vam in zahteval vašo hišo?« Potem so ga spet pozdravljali z *dober dan*.

Zdaj so že vsi dobili svoje hiše nazaj. Vse hiše je bilo potrebno popraviti. Tisti, ki so hiše zasedli, so vedeli, da jih bodo enkrat morali zapustiti in niso nič vlagali vanje. Niti pleskali niso niti nič drugega.

Ko smo pred šestimi leti pokopali mojo mamo, smo poklicali policijo, ko je bil pogreb. Na nas so metali kuhana jajca in nam kričali: »Turki, Turki!« In to samo zato, ker smo muslimani.

V Piranu sem imela veliko prijateljic. Le da je bil prej občutek drugačen. Ni bilo toliko naših ljudi. Potem so začeli prihajati iz Srbije, iz Bosne. Prej jih je bilo manj. Zdi se mi, da se bolj razumem z domačini kot z našimi. Z našimi imam zelo malo opravka. Niti nočem imeti.

Še vedno pa se držim naših muslimanskih običajev. Spoštujem tudi druge vere, ampak se tudi svoje držim. Postim se en mesec, v času *ramazana*. Ta čas se vsako leto spreminja. Lani se je *ramazan* začel septembra in končal oktobra. Letos se bo verjetno začel oktobra in končal novembra. Post traja od pete ure zjutraj pa dokler ne zaide sonce. Po soncu se ravnamo. V tem času ne pijemo niti vode. Niti ne jemo, niti ne pijemo, niti ne kadimo. To traja ves mesec. Zvečer, ko se post konča, lahko ješ in piješ. Seveda vodo, ne alkohol. Potem pride *bajram*. To je *ramazanski bajram*. Takrat naš *hodža* hodi od hiše do hiše in podobno kot tu duhovnik blagoslavlja domove. Potem je čez dva meseca in pol drugi *bajram*, ki mu rečemo *kurban bajram*. Takrat ljudje darujejo žrtve. To izhaja iz korana, ko je Bog naročil Abrahamu, naj daruje svojega sina Izaka. Ko je Abraham hotel to narediti, ker je bil tako poslušen, je slišal glas, naj namesto sina žrtvuje ovna. In tako se vsako leto, ko pride *kurban bajram*, pri nas doma kolje ovna. Ena polovico se razdeli med siromašne, ena tretjina ostane v hiši, druga tretjina pa se razdeli med sorodnike. Da se toliko, da lahko iz tega mesa pripravijo eno kosilo. Moj oče je vedno tako delal.

Imam še očeta, dve sestri in še dva brata. En brat je v Nemčiji, en pa na Švedskem. Pred šestimi leti mi je umrla mama. Pred štirimi leti mi je umrla sestra. Bila je stara štirideset let. Moja mama je pokojna in sestra

je pokojna. Tako ju pogrešam. Ostali sta še te dve sestri v Bosni in oče, ki bo letos dopolnil devetdeset let. Ena sestra je poročena, druga je vdova in živi z otroki. Ti dve sestri imata vsaka po dva otroka. En brat ima pet otrok, drugi pa tri otroke.

Moja pokojna sestra ni bila poročena in ni imela otrok. Bili sva zelo navezani ena na drugo in jo še zdaj pogrešam. Bila je dostikrat pri meni, na morju. Ko je bila ta nesrečna vojna, so morali zapustiti hiše in iti v Nemčijo. Tam je tudi delala in zbolela. Štiri leta se je borila s to boleznijo in na koncu je umrla. Imela je raka na črevesju. Tudi moj pokojni brat, ki je umrl pred dvajsetimi leti, je imel raka. Ko je umrl, je imel triintrideset let. Imel je tri otroke. Ta moja neporočena sestra je skrbela za te otroke in jih je šolala in jih spravila h kruhu. Potem jih je poročila. Na koncu mi je rekla: »Zdaj sem za vse poskrbela, zdaj tudi če umrem, mi ne bo žal.« In res je v kratkem času po tistem, ko mi je to rekla, tudi umrla. Bili sva navezani, kot bi bili dvojčici. Spomnim se, da sem v otroštvu vedno pazila nanjo, z mano se je igrala, vedno sva bili skupaj. Zelo zelo jo pogrešam.

Še vedno grem domov v Bosno. Tam živi moj oče, ki ima devetdeset let. Vedno mislim na to, da se mu lahko kaj zgodi in da mi bo žal, da nisem šla. Zato grem vsako leto enkrat ali dvakrat na obisk.

Pogrešam dosti stvari. V svojem življenju najbolj pogrešam mir. Da imam mir, da se me nihče ne dotika, da imam samo eno sobico in eno kopalnico in da sem mirna. To najbolj pogrešam.

Dosti sem pretrpela, a se ne dam. Tu mi je lepo. Rada imam ljudi. Dostikrat grem kam, kjer se napolnim s pozitivno energijo. Grem k raznim svetiščem. V Lipici je sredi gozda eno tako lepo svetišče. Grem v Strunjan. Grem kam, kjer rasejo drevesa, kjer pojejo ptički. Včasih v gozdove. Če ne morem drugam, grem v Fieso. Tudi tam mi je lepo. Berem knjige in to me drži gor. Berem vse, kjer piše kaj o zdravju, o pozitivni energiji. Kako nabiraš pozitivno energijo, kako drugim ne pustiš, da ti jemljejo energijo. To mi veliko pomaga. Ker vem, kako naj se ubranim, da mi ne bi nekdo pobral vse energije. Da mi ne jemlje moje pozitivne energije in mi daje svojo negativno. Da me tlači k tlom. Ne pustim, da pride do tega. Veliko knjig sem prebrala.

Sama sem bila vzgojena na star način. Ko sem se poročila, so mi moji starši rekli, da zdaj ni poti nazaj. Da moram vse potrpeti, da moram

ubogati moža, da ne smem odgovarjati, da moram biti poslušna žena. In jaz sem to bila, veliko let. In ko sem videla, da tako ni prav, sem se spremenila. Če bi bila še enkrat mlada in bi imela to pamet, ki jo imam zdaj, se verjetno ne bi poročila. Naredila bi šolo. Razmislila bi, koliko otrok bom imela. Otroke bi imela, če bi jih lahko preživljala s svojim lastnim denarjem. Če pa bi vedela, da bo tako, kot sem živela jaz, z majhnimi dohodki, s katerimi sem morala plačevati vse mogoče račune in sem se težko preživljala, verjetno ne bi imela otrok. Žal mi je samo, da nisem končala šole. A nisem imela možnosti. Moj oče je verjel samo v zemljo. Kupoval je zemljo, ogromne njive. Zemljo, njive, gozdove. Zanj so bile bogastvo samo njive. Ni ga zanimalo, da bi poslal otroke naprej v šole. Ni ga zanimalo, ali imajo njegovi otroci dovolj. Tudi ko sem se hotela pred dvajsetimi leti ločiti od moža, ni pomagal, rekel je: »Ona dela, ona lahko skrbi za otroke.« Ni vedel, da imam majhno plačo, da z njo ne morem preživljati otrok. Moje sestre so mu takrat rekle, da če se ločim, bom potrebovala pomoč, da ne bom mogla sama vzdrževati otrok. On pa je razumel samo, da jaz delam. Zanj je bilo pomembno, da jaz delam. Ni ga brigalo, koliko zaslužim in kako se preživljam. Niti zdaj ga ne briga. Zdaj še manj. Samo kaj, ne morem ga spremeniti. Niti ga ne sovražim niti ga nimam rada. Mogoče ga bolj sovražim, kot ga imam rada. Samo je moj oče in bo ostal moj oče. Zato je tako. Mogoče se je tako dogajalo, ker nisem imela nobene opore, nikoli me ni nihče vprašal, kako mi je, kako živim. Nobenega ni brigalo zame, niti v otroštvu, niti v mladosti, niti zdaj. Za vse sem morala sama poskrbet.

Edino me sestre smo bile vedno skupaj. Tudi zdaj. Imam še dve sestri. Ampak to najmlajšo, ta, ki je umrla, to zelo zelo pogrešam. Vedno, ko kakšna ptičica pride na okno, vedno rečem, da je to ona. Da misli name. Ali ko gledam zvezde in tista, ki najbolj sije, rečem, da je ona moj angel varuh, da me čuva. Verjetno me čuva. Kaj misliš, me čuva? To me drži gor. Ko mislim na sestro, pa na pokojno kolegico Adelijo. Pisala je pesmi. Njo imam, pa mojo sestro. Včasih tudi pomislim, da moja mama misli name. Ne vem.

Zdaj pišem dnevnik. Imam en zvezek za svoje življenje. V drugega pa pišem pisma v obliki dnevnika. Vse, kar se mi je zgodilo. V ta zvezek nekajkrat na leto pišem pokojni kolegici Adeliji. Nekajkrat pa moji dragi pokojni sestri. Pišem takrat, ko mi je hudo. Potem mine.

Še vedno hranim sestrina pisma. Ona je mene podpirala, jaz pa njo. Večkrat me je poklicala in potem mi je bilo lažje. Jaz sem njej pošiljala dobre misli. Pogrešam jo. Njeno življenje je bilo težko. Bila je mlada in neozdravljivo bolna. Živela je pri mami in očetu. Sama je bila bolna in je skrbela za bolno mamo. Nihče je ni razumel. Bila je v težkem položaju. Takrat, ko bi lahko zase kaj naredila, je skrbela za druge.

Rada bi bila srečna še teh nekaj let, ki so mi ostala. Ko se bom upokojila, bom šla v Bosno. Svoj del hiše imam, a nimam miru. Ko bom pa upokojena, bom lahko zaprla in zaklenila vrata in odšla. Tistih nekaj dni, ko bom tu, bom pa že nekako.

Zdaj sem zadovoljna. Moji otroci lepo živijo, nimajo takega življenja kot jaz. Mogoče me tudi to drži gor. Da so one srečne in zadovoljne. Da imajo pridne može, da imajo otroke in da jim nič ne manjka, kot je meni. To me daje gor. In tudi ko vidim otroke in začnejo teči za mano, kličejo me, pogovorim se z njimi, to me daje gor. Tako da kadar so oni srečni, sem srečna tudi jaz.



Z.

Rodila sem se leta 1958 v Bosni, v Doboju. Moja mama in moj oče sta oba isti letnik, oba imata sedemdeset let. Oba sta po rodu iz Doboja, tudi njuni starši so iz Doboja. Doboje je lepo mesto. Veliko je, lepo. Mi smo živeli na hribu na robu mesta in smo s hriba videli vse mesto. Do mesta smo imeli peš le en kilometer. Na lepem mestu smo živeli. Blizu sta bili železniška in avtobusna postaja. Do šole sem imela dvajset minut peš.

Moji starši so bili kmetje, imeli so majhno kmetijo. Živelimo običajno življenje. Tata je delal kot delavec v tovarni motornih vozil Trudbenik. Mama je bila doma, gospodinja.

Imam pet sester, vse so mlajše od mene. Imele smo lepo otroštvo. Tata nam je zmeraj kaj kupil, ko je bil kak praznik, na primer za *bajram*, za *kurban bajram*, za *Đurđev dan*. Za *bajram* nam je kupil vsaki eno obleko, nogavice in plastične *sandalice*. Doma nam ni bilo treba nič delati, pri nas je vse mama delala. Gospodinjstvo, vse. Vse sama.

Šole nisem končala. Končala sem štiri razrede osnovne šole. Potem nisem mogla več hoditi v šolo. Ni bilo sredstev za vse. V šolo je začelo hoditi mojih pet sester. Njih je oče poslal v šolo, mene ne. Moj oče ni imel denarja, da bi me šolal. Pa tudi v bolnici v Sarajevu sem bila veliko. Tako sem izgubila leta šolanja. V bolnici sem bila zaradi očesa. Ko so me operirali, so mi poškodovali oko. Šest mesecev sem bila v bolnici v Sarajevu, šest mesecev v bolnici v Banja Luki. Potem sem šla spet domov, pa spet za šest mesecev v bolnico ... Potem sem zaradi tega prekinila šolo. Nisem šla naprej, ker sem izgubila leta. Bila sem prestara in nisem več šla.

Na to oko vidim le na pol. Ne smem se ga dotikati. Ko sem bila stara sedem let, mi je nekaj padlo notri v oko, ne vem kaj. Jaz kot otrok sem si mencala oko, ker me je motilo. In to se je vnelo. Operirati so me hoteli, ker je bilo oko rdeče in vneto. Ko so mi v oko dali injekcijo, so mi ga poškodovali. Razlilo se je. Ena medicinska sestra ali ne vem kdo, mi je napačno dala injekcijo. In ko sem prišla v Sarajevo, so mi rekli, da ni več pomoči. Rekli so mi, da bi morala oko umivati s sladko kamilico, da bi se očistilo. Ampak ni bilo več pomoči.

K nam domov je vsak rad prišel. Moj oče je živel siromašno, a je gostom vedno kaj ponudil. Kar je imel, to je dal. Ni pa maral, da pripeljemo fanta domov. Lahko so prišli na obisk, on je vse pogostil in obdaril. Nikoli nas ni bilo zaradi tega sram. Niti danes se ne sramujemo. Tako rada imam svojega očeta. Res je bil dober.

Starši nas niso učili moliti ali kaj o veri. Učili so nas lepo pozdravljati: »*Mehraba*, kako si, kaj delaš?« Take stvari. Same smo se naučile lepega obnašanja. Če imaš tak značaj, da spoštuješ ljudi, jih boš spoštoval sam od sebe. Res, tako smo vzgojene. Same od sebe. Ne da bi nas oče ali mama vzgajala. Same smo se vzgojile tako kulturno, da ne bi nikomur vzele niti enega vžigalnika. Da ne bi mogel nihče s prstom kazati na nas. Pošteno.

Če pa smo imele fanta, to je bila druga stvar. Ko je bila ura devet, smo morale biti doma. Tega smo se držale in tako je bilo. Moj oče je bil alkoholik. Ko pa so se moje sestre oblekle in šle v mesto, so ljudje govorili: »Kako je lepa. Čigava je ta? Pa čigava je ona druga?« »To je Razimova hči.« »Saj ni res.« Ob devetih smo morale biti doma. Imela sem osemnajst let in sem morala biti doma. Imela sem petindvajset let in sem morala biti ob devetih doma. Otroka sem rodila in sem morala biti ob devetih v postelji. Kaj mu hočeš. Tak je bil urnik. Pa sem mu rekla: »Poglej, sonce sije, komaj devet je ura.« »Me ne briga,« je rekel. Kaj hočeš.

Ko sem dopolnila trinajst let, sem začela delati. Jaz sem začela delati kot čistilka v okrožnem sodišču v Doboju. Potem sem preko zavoda za zaposlovanje prišla v Slovenijo. To je bilo okrog leta 1980. Prav zavod nas je poslal na delo. Prišla sem v Portorož. Bila sem stara dvaindvajset let. Bilo nas je dvanajst punc. Tu smo ostale in začele delati v hotelu Palace. Bila sem zadovoljna in sem ostala. Delala sem v kuhinji kot pomivalka posode. Po šestih mesecih dela sem bila sprejeta za stalno. Zaradi jezika mi ni bilo tako težko, ker sem delala z *Istrijankami*, z ženskami, ki so prišle iz hrvaške Istre in so govorile hrvaško. Potem sem se naučila še malo italijanščine in malo slovenščine. Tu sem delala dvajset let. Po dvajsetih letih so nas dali na zavod. Zdaj pa delam v hotelu Morje. Tu imam tudi stalno službo. Zadovoljna sem s to službo, s sodelavkami, z vsem.

Zdaj je drugače. Prej so bili boljši pogoji in vse je bilo lepše, kot je zdaj. Portorož je bil ... stari Palace je bil zame kot kraljestvo. Ko si vstopil v hotel in si videl tiste kristalne lestence ... Lepe spomine imam na Portorož in še danes bi rada tam delala. Da bi imela tam eno sobo in tam bi živela. Nisem bila malo časa tam. Dvajset let sem preživela v Portorožu.

V eni sobici. In mi je bilo lepo. Živela sem v stavbi hotela Orion. Stala je na mestu, kjer je bila včasih tržnica. Imela sem svojo sobo. Bilo je lepo.

Bila sem poročena. Že prej sem živela s svojim možem, pet let pa sva bila poročena. Spoznala sem ga v Bosni in v Bosni je umrl in tam je pokopan. Bili smo sosedje v Doboju. Bil je zelo dober človek. Kaj hočeš. Rad je pil. Je pil in pil in pil. Dobro sva se razumela, samo je veliko pil. Lepo sva se razumela. Vse je bilo v redu, samo pil je. Potem nisva mogla biti več skupaj. Razšla sva se in se ločila. Po ločitvi, čez dve leti, je umrl. To je bilo pred trinajstimi leti. Delal je v Luki Koper. Potem je delal v Metropolu, par dni. Potem v Luki in iz Luke je šel stran in se ni več vrnil. Živela sva v sobici v hotelu Palace skupaj s sinčkom. Bilo je lepo, samo so bili drugi časi. Danes je drugače, težje je. Ko ostaneš sam, je najtežje. Moraš biti starš, moraš bit tata in moraš bit mama, vse moraš bit. Moj drugi sine je imel trinajst let, ko mu je umrl oče.

Poročila sva se v Doboju. Prišla sva na občino. Jaz sem podpisala. On je šel na eno stran, jaz sem šla na drugo. Ko sem prišla domov k njegovi mami, sem mu rekla : »Z mano ne greš.« Vprašal je: »Zakaj?« Sem rekla: »Ne, z mano ne greš.« Njegov brat mi je rekel: »Zakaj ga ne vzameš?« Sem rekla: »Ne rabim takega, kaj mi bo. Jaz sem se poročila samo zaradi papirja, zaradi principa.« Potem sem ga pripeljala in sva bila tu. Resno sem mislila tako, ker mi je nagajal. In potem sem si rekla: »Poročila se bom!« In sem se poročila. In potem sem se odpravila na vlak ob pol dvanajstih in sem mu rekla: »Ne greš z mano.« »Ampak jaz imam otroka!« je rekel. »Pa kaj me to briga, če imaš ti otroka!« »Jaz sem tvoj!« »To nima nobene veze! Ti z mano ne greš.« Potem sem ga pa pripeljala, je prišel z mano domov. Nisem ga hotela, ker je pil. Poročit sem se hotela pa iz principa, zaradi druge ženske. Ta ga je zmeraj preganjala, da bo njen mož, da bo njen mož. Pa sem si rekla, ti bom jaz že dokazala. In sem se res poročila v petih minutah. Potem sem kupila lubenico, eno veliko lubenico in sem šla domov in sem pojedla tisto lubenico in sem šla nazaj. Tako.

Ko sem se potem ločila od njega, se je po dveh letih poročil z njo, rodila je. Enega otroka je imela od prej, po enem letu je potem rodila še dvojčka. Potem je umrl. Ona zdaj živi v Nemčiji. Prej je živela v Doboju, ko pa je njega pokopala, je šla takoj v Nemčijo. On se je vrnil k njej in je tam umrl. Bila sem na pogrebu. Tudi ona je bila tam. Potem se je pobrala in šla v Nemčijo. On je bil z njo in z mano. Jaz sem se hotela z njim poročiti. On je pristal in potem je šel nazaj k njej.

Imam dva sinova. Moj starejši sin je star osemindvajset let, mlajši pa osemnajst let. Starejši živi v Bosni, je poročen in ima hčerkico. Mlajši živi z mano in hodi v drugi letnik srednje šole. Moj starejši sin je živel v Bosni z mojo mamo. Mama je ostala sama, zato ga je vzela k sebi. Moja mama je imela samo hčerke, ni imela sina. Želela si je sina. Ko sem rodila tega fanta, je takoj prišla in ga odpeljala k sebi. Meni je bilo tako tudi lažje zaradi dela, saj sem delala prvo in drugo izmeno. Takrat so bili drugačni časi. Portorož je bil poln turistov, bilo je veliko dela in nisi dobil prosto takrat, ko bi ti hotel, ampak si moral počakati, da ti dajo dopust. Razen v primeru, ko bi se zgodilo kaj nepričakovanega, na primer, da ti je kdo umrl ali kaj takega. Potem si imel prosto. Tako da nisem imela varstva in mi je prišlo prav, da ga je vzela k sebi. Ko sem desetega v mesecu dobila plačo, sem ji poslala denar zanjo in za sina. Na vsake dva ali tri mesece pa sem ju šla obiskat.

In tako je on ostal tam in je odraščal pri njej. Ko se je začela vojna, je prišel malo sem, potem pa se je spet vrnil nazaj v Bosno. Tako, da je ostal dol. Tam dol se je tudi poročil in ima otroka. Živi s svojo ženo in otrokom v hiši, blizu moje mame. Tako imam tudi eno vnukinjo.

Moj mlajši sin hodi zdaj v drugi letnik Pomorske šole in se uči za pomorskega tehnika. Rad igra nogomet. Ima zelo dobre prijatelje in je zadovoljen. Z njim sem vedno govorila en in drugi jezik. Ima takšne in drugačne prijatelje in moram z njim govoriti slovensko in hrvaško. On govori slovensko, jaz pa večkrat govorim hrvaško. V službi pa govorim strogo slovensko.

Moj otrok reče: »Mama, jaz sem Slovenec.« Pa čeprav smo po rodu Bosanci. Ampak ne, on je Slovenec. Ne moreš otroku dokazati, da je drugače. Njegova mama je po rodu Bosanka, ampak otrok je tu doma. Rojen je v Kopru. Tu je njegov dom.

Moj sin ve bolj od mene, kako biti srečen. Vidim, kakšni so danes otroci. Nekateri otroci so bolj razumni kot starši. Bolj so oni pozorni do staršev kot starši do njih. To vidim pri svojem sinu. Zelo je dober do mene in bolj zna on meni svetovati kot jaz njemu. Vidim, da zna izbrati tisto, kar želi. Veliko več on meni svetuje kot jaz njemu. On ne zapravlja, zna *prišparati*, sploh ni potrebno, da mu kaj rečem. Vidim, da res lepo skrbi zase, da *špara*, vidim, da ima pravi cilj. Kot bi mu jaz rekla, prav tako. Končati želi šolo, delati hoče. Ni potrebe, da mu kaj govorim. Vidim, da zdaj, v teh letih, zna. Če rečem, da nimam denarja, reče on: »Na, imam jaz. Vzemi.« Zna razmišljati. Tudi ko sem bila bolna, je bil zelo pozoren do mene. Tega si-

cer ne vidiš od blizu, vidiš od daleč. Ne bo ti rekel direktno, ampak izveš preko drugih oseb. Pove jim, kako je njegovi mami, pove, da ga skrbi in da si zelo želi, da bi ozdravela. Skrbijo ga take stvari, čeprav mi ne pove. A imaš tak občutek.

V Piran sem prišla pred desetimi leti. Dobila sem to stanovanje in sem ga počasi nekako odkupila. Preko podjetja. Pravzaprav mi je pri nakupu pomagal prijatelj. Dal mi je denar in mi kupil to stanovanje. Njemu se moram zahvaliti, saj ga sama ne bi mogla nikoli kupiti. Pa imam skoraj tri-deset let delovne dobe. Dal mi je štiristo petdeset tisoč tolarjev. Prej pa sem deset let sama plačevala kredit. Ostalo mi je on pomagal.

Ko pridem iz službe, kuham, gledam televizijo, perem, likam. Kuham po hotelsko. Kuham tisto, kar je moja šefica kuhala v hotelu Palace. Tako kuham tudi doma. Tako sem se naučila. Tudi v Surf baru sem delala kot pomožna kuharica. Že jutri lahko delam kot kuharica, ne bojim se tega. Znam skuhati golaž, *bolonez*, speči gibanice, pice, vse. Vse to delam doma, kot da sem kje v hotelski kuhinji. Bosanske hrane pa ne znam pripravljati. Navadiš se tistega, kar se naučiš ob delu.

S prijateljicami ne hodim ven. To me sploh ne zanima. Najraje sem doma. Ker če greš ven, potem *tračajo*, te opravljajo. In potem me ne zanima. Raje sem doma. Prideš na trg in tam ena *blablabla*, druga *blablabla*. Raje grem k eni stari *nonici*, ki ima osemdeset let. Raje grem k njej na obisk kot h kaki mladi. Grem na obisk k eni sosedu, pa k eni drugi starejši gospe. Raje se z moškimi pogovarjam, s prijatelji, kot z ženskami. Ne zaupam jim. Več zaupanja imam v moške prijatelje kot v prijateljice. Oni nič ne povedo. Če imaš res prijatelje. Raje grem na kavo s prijateljem in poklepetam, kot z *babami*. Z *babami* pa ne. Ker so babe tako pokvarjene, da ne moreš verjet. To doživljam na svoji koži. Enih par jih je v Piranu, veš, ki samo *blablabla*, *blablabla*. Kaj mene briga, kaj kdo dela in kaj kdo ima. Nisem prišla zato, prišla sem, da popijem kavo in pokadim.

Tu imam sestro. Tu blizu. K njej grem enkrat na leto. Ker je ona ravno takšna. Če ji nekaj povem, gre povedat naprej. Če sem poiskala pomoč na Rdečem križu, pa zakaj bi kdo to vedel?! Je tako? Če ti nekaj dobiš, ni treba, da to ve cel Piran. Da si ti socialni problem. Ni treba, da vejo, kaj danes jem in kaj pijem. Tega ne maram. Jaz sem iskrena, povem, kje kaj dobim, kdo mi da. Ne morem reči, da sem kupila. Kar dobim oblačil, dam moji sestri in zetu in on nese svojim. Večkrat dam kaj moji sosedu. Če je meni preveliko, zakaj bi vrgla stran. Če je njej všeč, ji dam.

Praznujem vse praznike. Zame so vse vere enake. Nikoli nisem šla v džamijo. Večkrat grem tu v cerkev in poznam bolj te običaje kot naše muslimanske. Naših ne poznam in tu se mi večkrat smejejo zaradi tega. Rečejo mi: »Ja, pa ti ne znaš reči niti *salam alejkum*.« Pa to in ono. Jaz to znam reči, ampak naših običajev ne poznam. Ker sem mlada odšla od doma.

Mi smo živeli vsi skupaj. Hrvati, Muslimani, Srbi, vsi skupaj smo živeli. Mi smo praznovali *uskrs* in božič in *bajram* in vse skupaj. Tako je bilo. Jaz nisem težka muslimanka. Praznujem. Ko je pravoslavni *uskrs*, praznujem. Ko je muslimanski *bajram*, praznujem. In tako vse. Moraš gledati na tradicijo, ki je tu. Moraš gledati na to, s kom delaš. In kako delaš. Ne morem samo svoje praznovati, tujih pa ne spoštovati. To je to. Si me zdaj razumela? Ko grem tu v cerkev, rečem: »Bog, pomagaj mi. Daj mi zdravje in napredek.« Na primer. Prav molit ne znam. Ampak se Bogu priporočam, naj mi pomaga. Vsaj nekaj da rečem in pogledam proti nebu. Potem sem bolj mirna.

Novembra sem bila v Bosni pri mami na obisku. Bila je bolna. Tudi zdaj je bolna. Takrat sem šla za sedem dni. Težko je. Daleč je. In s to plačo je težko odpotovati. Rada bi šla k mami, samo ne morem. Kako? Tristo mark, to je bosanskih trideset jurjev ali petintrideset slovenskih, moraš dati samo za karto. To je pol plače. Daleč je in drago je.

Po resnici ti povem, da ne grem rada na obisk v Bosno. S starejšim sinom nisem v dobrih odnosih. Enkrat mi je zažgal stanovanje. Zanalašč mi je to naredil. Tu spodaj pod temi stiropornimi ploščami je še zdaj vse črno in zgorelo. Vrata moram še enkrat zbrusiti in pobarvat. Enkrat sem že. Vse mi je zgorelo. Nisem imela niti ene žlice. Veš kdo mi je dal? Dala mi je Kristina v Portorožu, v Karitasu. Vso posteljnino sem tam dobila. Soseda mi je dala krožnike, eno *kastrolico* ... To sem si potem vse sama kupila. Vse pomalem, pomalem, pomalem ... O tem mi je težko govoriti. S tem starejšim sinom si nisem dobra. Z mlajšim pa je v redu. Dvanajst let nisem bila v Bosni. Zdaj sem šla prvič. Ne grem rada. Zaradi tega. Z mamo se razumem. Malo so pa tudi oni krivi tega, ker so mu vse dovolili, da dela, kar hoče. Težko je. Zato sem zbolela. Delala sem po petnajst ur, da bi kupila. Nisem imela hladilnika, nisem imela kuhinje, nisem imela postelje za spat. Nisem imela nič, nič, nič. In tako da sem nekako vse to kupila. Eno po eno stvar sem si morala kupiti. Nekaj sem pa tudi dobila. In zdaj ne bom več toliko delala. Zdravje mi ne dovoli. Raje nimam nič. Lani sem bila skoraj celo leto na bolniški zaradi tuberkuloze. Zato, ker sem preveč delala in sem bila izčrpana.

Bila sem tudi na okulistiki v Izoli. Zdravnica mi je rekla, če želim na operacijo, me takoj pošlje v Ljubljano, kjer mi bodo odstranili oko in mi vstavili plastično. Ne pustim. Zakaj? Če nisem do zdaj, niti zdaj ne bom. Saj še malo vidim.

Vse moje sestre so se lepo poročile, vse lepo živijo. Ena sestra je v Nemčiji, ena je tu v Piranu. Tri so v Bosni – ena v Tuzli, dve pa v Doboju. Vse sestre imajo otroke. Tista v Nemčiji ima enega otroka, ta v Piranu dva. Tista v Tuzli ima tri otroke. Tisti dve v Doboju pa imata ena tri, druga pa dva otroka. Enajst nečakov imam. Ne morejo priti k meni na počitnice, ker bi potrebovali vizo in denarja nimajo. S sestrami se slišimo po telefonu enkrat na leto. Tudi telefon je drag. Ta sestra, ki je doma, pazi otroke in dela v eni šoli. Druga sestra, v Doboju, je doma, njen mož je pa v Nemčiji. Na dva meseca hodi delat ograje.

Navadila sem se živeti tu v Piranu in tu je moj dom. Po resnici ti povem, da ko grem v Bosno, se tam ne počutim več doma. Tam ni moje. Tu je moje. Ko pridem k moji mami, ne morem sama vzeti kakšne stvari ali ji reči: »Daj mi to.« Tu sem bolj sigurna. Tu je moja hiša. Tu jaz živim, tu je moje, tu imam vse. V Bosni nimam kaj. Je Bosna, vleče me tja, ampak ni tisto. Tu sem preživela toliko let in tu je moj dom. To sem si sama ustvarila, tu imam otroka, tu imam vse.

Če bi meni rekli, da moram ven iz Slovenije, bi se mi duša razbolela. Tu je vse moje. Tu sem dala vse od sebe. Meni je tu lepo. Tu sem preživela vse svoje življenje. V Bosni nisem nič preživela. Zame je Bosna tuja država. Ker jaz sem mlada odšla iz Bosne. To je ravno tako, kot bi ti šla v Nemčijo in tam preživela ne vem koliko let. Vleklo bi te v Piran, ampak tam bi bilo tvoje. To je to.

Slovinci so zelo dobri, kulturni ljudje. Prej ti bo Slovenec posodil denar kot Bosanec. To sem enkrat doživela. Ko sem vprašala za tableto proti glavobolu, tudi tako. »Ah, nimam.« Ko sem vprašala Slovenko, mi je dala. Denar mi je dala in vse. Dosti boljši ljudje so kot naši. Raje se družim s Slovenci kot z našimi ljudmi. Ker so boljši.

Kaj mi je pomagalo, ko mi je bilo težko? Nič, samo dobra volja. Dobra volja in *dat će Bog*. Nič drugega. Nimaš kaj drugega.



R. P.

Rojen sem bil 18. avgusta leta 1941 v Ljubljani. Očeta sem izgubil v drugi svetovni vojni, ko sem bil star štiri leta in se ga le medlo spominjam. Naša zlata mama je nato preživljala mene in še dve mlajši sestri in nas tudi izšolala. Nikoli več se ni poročila. Mama je izhajala iz dobro stoječe ljubljanske družine. Njen oče je bil v Ljubljani cenjen višji sodni svetnik. Končala je veliko maturo, nato se je vpisala na pravo. Ampak potem so izgubili očeta in je bila prisiljena iti delat. Njen brat je šel namreč študirat v Francijo, za študij obeh pa je bila očetova pokojnina premalo. Mamo pa je izgubila pri porodu tretje hčerke, njene zadnje, najmlajše sestre. Tako da je bila neke vrste sirota, čeprav je imela že približno dvajset let. Uboga je bila. Potlačila je vse svoje želje in preživljala nas tri otroke. Mi otroci smo bili zanjo na prvem mestu.

Imel sem lepo otroštvo. Mama je bila v službi, jaz pa sem bil otrok ceste. Živel smo v Ljubljani, pri Zmajskem mostu, tam blizu, kjer je danes plesna šola Jenko. V Ljubljani še živi moja sestra in včasih grem k njej na obisk.

Moja druga sestra je pokojna. Nazadnje je živela v Postojni. Postojna je na nek način za mene usodno mesto. Moja prababica je bila doma iz ugledne postojnske družine Burger. Vojsko sem služil v Postojni. Svojo ženo Natalijo sem spoznal v Postojni. Moji mama in sestra sta umrli v Postojni.

Srednjo kemijsko tehnično šolo sem končal v Ljubljani. Ker nismo imeli sredstev za preživljanje, sem šel delat takoj po končani šoli, leta 1961. Delal sem na univerzi, kjer sem bil tehnični sodelavec, laborant. Veliko sem delal s študenti, pri vajah na fakulteti za kemijo. Tam sem tudi študiral. V dveh stopnjah sem končal študij na kemijski fakulteti v Ljubljani. Po končani prvi stopnji sem dobil naziv inženir kemije, kar mi je prišlo prav pri vojaščini, saj sem služil eno leto manj. Ko sem prišel iz vojske, pa sem diplomiral še na drugi stopnji.

Kako, da živim v Piranu? Omenil sem že, da imam malo primorskih genov že v krvi. No, ko sem diplomiral in se poročil, sva z ženo kmalu

imela prvega fantka. Ta fantek je imel spazmični bronhitis. Če se te bolezni ne zdravi pravilno, se lahko razvije v astmo. Predvsem zaradi tega smo prišli v Piran. To so nama svetovali tudi zdravniki. Rekli so, da je to eden od načinov, da se prežene ta bolezen. Leto preden smo prišli v Piran, sva bila s tem fantkom, v Vrsarju na dopustu. Taborili smo. Podnebje mu je dobro delo. Od dolgega časa smo čitali vse mogoče časopise. Kar žena N. najde oglas, kjer je pisalo, da iščejo vzgojiteljico, pravzaprav vodjo vrtca v Piranu. Pokazala se nam je možnost, da uresničimo naše želje. Žena N. je odšla v Piran leta 1973, eno leto prej kot jaz. Sam pa sem ostal s fantkom v Ljubljani. Lepo se je vživela v novo okolje. A ni ji bilo ravno z rožicami postlano. Prve stike bi ti lahko boljše ona sama opisala. Čez eno leto, leta 1974, sva prišla za njo še midva s fantkom. Začetki v Piranu so bili težki. Tega sam nisem tako zelo občutil, žena pa najbrž močno. Stanovanj ni bilo. Sprva sva živela na Židovskem trgu, kjer sva imela v najemu stanovanje. Leta 1976 se je rodil še drugi fantek. Nato smo osem let živeli v Luciji, v bloku. Toda Piran nas je s svojim magnetom dobesedno potegnil nazaj, ker je pač Piran.

Zame je bilo obdobje, ko so rasli najini otroci, eno najlepših v mojem življenju. Vsa majhna živa bitja so že itak ljubka. Majhne živali, majhni otroci. To je nekaj tako lepega, ko vidiš, kako tvoj otrok raste, kako spoznava svet okoli sebe, kako ti je podoben ali pa ti ni. Otroci so tako pošteno naivni in čistost otrok še toliko bolj občutiš, če so to tvoji otroci. To so zelo močna čustva, podobna so ljubezenskim čustvom. Seveda se ta čustva in občutki pri starejšem človeku počasi spreminjajo, zato je verjetno narava poskrbela za to, da imamo otroke, ko smo mladi. Pri starem človeku ta čustva malo splahnijo. Star človek se tudi težje zaljubi. Otroka spremljaš od dojenčka pa dokler ne postane samostojen. Ko ptiček zapusti gnezdo, je za starše to po eni strani stres, po drugi pa olajšanje.

Kako sem doživljal mesto Piran, ljudi v njem? Zame je bil Piran mesto iz sanj, božanski kraj. Najbrž ga je tako doživljala tudi moja žena. Seveda, ko nekaj časa živiš tu, se sanje malo razblinijo. Dokler na vse gledaš od daleč, ni težav. Potem pa se začnejo težave s stanovanjem, težave z infrastrukturo, težave z otroškim varstvom in podobne stvari iz vsakdanjega življenja. Turist, ki se tu samo sprehaja, se seveda počuti drugače kot domačin. Je pa Piran še vedno sanjsko mesto. To občutimo vsi v družini. Piran je infrastrukturno problematičen, ampak je tako

lep in ima tako polno vsebino, da s tem premaga vse težave. Včasih si pred dilemo, ko imaš težave, ali bi si poiskal boljše, novejše stanovanje, kje drugje na primer? S temi starimi bajtami je vedno križ. Treba je zamenjati to in ono in temu ni konca, to ni nič novega in to ve vsak Pirančan. Ampak Piran je tako lep, da vse te težave premagaš.

Pirančane sem občutil kot drugačne od večkrat arogantnih, nadutih Ljubljančanov. Ljubljančan sem bil včasih tudi sam. Ta drugačnost je bila tudi nekaj, na kar sem se moral privaditi. Slabi in dobri ljudje so pa povsod, recimo tudi v Pleterjah ali pa kje drugje. Ko so me domačini spoznali, so me sprejeli. Eni bolj, drugi manj in *vice versa*. Enim sem bil pač bolj na kožo pisan, drugim manj, tako kot je to povsod drugje po svetu .

Moja prva služba na obali je bila Luka Koper. To je bil moj prvi stik z realnim življenjem. Prej sem delal na univerzi v Ljubljani, kjer je bilo vse bolj akademsko, vse v rokavičkah. Luka Koper pa je bila trda realnost in je bila dobra življenjska šola. Tam sem bil eno leto. Potem se mi je pokazala sanjska priložnost za delo. Dobil sem službo na Morski biološki postaji. To je bilo, kot da bi me vzel v službo sam Jacques Cousteau! Tak občutek sem imel. To je bilo leta 1975. Bil je božanski tim, z direktorjem profesorjem Štirnom na čelu. Profesor Širn je bil enkraten človek. Bili smo del Biološkega inštituta. Računovodstvo, uprava, to je bilo vse v Ljubljani. Moja služba je bila božanska. Užival sem. Eno leto sem med drugim jemal tudi vzorce na morju. Vedno sem bil član ekipe, ki je *simplirala*, vzorčevala. Ogromno sem bil na morju. Strahotno sem užival. Spoznal sem element, ki mi je bil vedno blizu s svojo lepoto, divjostjo, globino, kajti tudi potapljali smo se. Grozno sem užival. Plača je bila majhna, ampak nisem niti pomislil, da bi šel stran, ravno zaradi dela, ki mi je bilo všeč. Potem sem se posvetil delu, ki sem ga opravljal do upokojitve. Bil sem raziskovalec težkih metalov, kovin v morskem okolju – od sedimentov na dnu, do rib, ki so plavale na vrhu. In vse vmes – školjke, raki, alge, plankton – to se pravi tudi sam vodni stolpec, to je morska voda. Delo samo, pa tudi vsa inštrumentacija, ki je bila strahotno draga – inštrument, s katerim sem delal, je stal okoli sto tisoč dolarjev – je bilo del projekta Združenih narodov. Delal sem za Združene narode, seveda preko Inštituta za biologijo, ki je bil formalni nosilec projekta. Tudi vsa letna poročila sem pisal za Združene narode.

Potem pa je prišlo do usodnega preobrata v mojem delu in življenju. Ko sem prišel v svojem raziskovalnem delu, predvsem v publiciranju, na

stopnjo, kjer bi moral dati od sebe intelektualno največ, ko sem začel znanstveno maksimalno delati – ker sem se tudi vključil v time, kjer so veliko več vedeli in so me potegnili s seboj – sem na žalost šel v invalidsko penzijo. Res na mojo veliko žalost. Moj magisterij na biologiji je obvisel v zraku. Nisem ga napisal, čeprav sem zbral in povečini že obdelal vse podatke in opravil vse predpisane izpite zanj.

Ko sem se invalidsko upokojil, ko se je moj raziskovalni svet končal in zaprl, se mi je Piran spet pokazal v drugi luči. Prej je služba marsikaj zakrila. Na primer, živel sem v Piranu, vsak dan sem videl morje, pa nisem v popolni meri občutil lepote modre barve njegove površine ... Kompenzacijo za svoje prejšnje službene aktivnosti sem iskal med drugim v fotografiji. Poglobil sem tudi druge hobije od prej, ne samo fotografijo, tudi branje. Poglobil sem stike z ljudmi, saj prej nisem imel takih, kot bi si jih želel, ker nikoli ni bilo dovolj časa. To mi je zelo polepšalo življenje! Lotil sem se tudi obdelovanje vrta.

Pomanjkanje bralne kulture v mlajših letih poskušam sedaj nadomestiti, čeprav se v celoti tega prav gotovo ne da. Berem vse, kar mi pride pod roke. Ko se nasitim ene zvrsti, grem pa na drugo. Včasih berem dve knjigi istočasno, temu rečem predjed in glavna jed. Ko se najem leposlovja, grem pa na biografije, potopise, pa spet nazaj na poezijo in tako dalje.

Še vedno se ukvarjam s fotografijo. Tu vidim nekaj glavnih izzivov. Najprej se želim približati likovnemu izrazu v fotografiji, a sem še daleč od tega. Potem me zanima sama fotografska kompozicija. In slednjič, rad bi se posvetil na primer tudi portretiranju. Piran je hvaležen fotografski model. Morska krajina, pa tudi istrska krajina, to je vedno nekaj tako magnetnega. To je mistična zemlja, kar je ugotovil in napisal že marsikateri *forešt*, tujec. Ta pokrajina nam bo polnila baterije, dokler bomo živeli.

Danes sta moja dva sinova odrasla. Starejši, tisti, ki je bil rojen v Ljubljani, je biolog in je postal Ljubljančan. Živi v Ljubljani. Rad pride na obalo, ampak njemu ni problem živeti brez morja, vsaj tak vtis daje. Mlajši sin pa je bil rojen v Kopru. Njemu je Istra svetinja. Nikoli ne bo šel stran od tu in to mi je všeč. Všeč mi je, da imata vsak svoj stil življenja, ki sta si ga sama izbrala. Sploh se mi zdi prav in pohvalno, da starši dopuščajo otrokom svobodno izbiro življenjske poti. Seveda pa jim morajo nuditi vso podporo pri njihovi osnovni vzgoji. Mladim se ne

da predpisati enotnega recepta za življenje. Vsak otrok potrebuje svoj nasvet. Vsak otrok je bitje zase, bitje s svojimi potrebami, željami in sposobnostmi. Če pa pri tem lahko kaj pripomoremo, je že dovolj in največ to, da mu prisluhnemo ali pa ga morda odvrčamo od stranpoti. Otroci ne bi smeli biti projekcije želja svojih staršev. Saj je vseeno, kaj delaš v življenju. Važno je, da tisto delaš dobro in da te veseli. Eni so pristaši teorije *delam zato, da lahko živim*, drugi pravijo *živim zato, da lahko delam*. Jaz pa pravim *pusti teorije in delaj to, da boš pri tem čimbolj srečen, življenje je samo eno in samo tvoje*.

V življenju me moti krivica. Nekateri pravijo, da jih moti neumnost. Vendar neumnost je večinoma prirojena, zato nisi sam kriv za to. Do solza pa me spravi dobrota. Občudujem oziroma verujem v ljubezen. V njej je skrit bog. Lahko tudi vrag, antipod boga. Težko je drugače razložiti to tako strahovito močno čustvo, ki ruši vse ovire. Od kod je prišla, zakaj je tu? Odgovora ni. Ljubezen se ni mogla razviti evolucijsko po Darwinu, v to sem prepričan. Ljubezen je drugo ime za boga in obratno. No, pa kaj bi o tem preveč na široko in na dolgo. Vsak ima lahko svojega boga in svojo vero, da le pri tem ne dela škode drugemu, lahko mu kvečjemu pomaga.

Taka je moja zgodba. Prideš kot tujec in te mesto posrka in postaneš domačin. Potem pa ti rodno mesto postane tuje, izgubiš korenine. Včasih te korenine malo potegnejo, nekaj začutiš, kot neko katarzo, ko privrejo na dan spomini, ki ti dobro denejo. A ne bi več živel v Ljubljani.



Sestra SHIREEN JOSEPH

Rodila sem se 18. novembra leta 1968 v učiteljski družini v Pakistanu. Imam še štiri brate in dve sestri. Oče je bil nekaj časa ravnatelj državne šole, kjer je bila mama učiteljica. Nato se je zaposlil v ameriški šoli, ki so jo vodile sestre dominikanke ameriške kongregacije. To šolo sem obiskovala kot učenka. V četrti, kjer smo stanovali, je bilo veliko bratov dominikancev in sester dominikank. Imeli so svojo cerkev, vodili so dve šoli in veliko bolnišnico. V četrti je živelo deset družin in vsi smo živeli skupaj kot kakšna velika družina. Otroci smo se vedno igrali skupaj. Patri so nam, mladim dekletom, približali duhovnost sester dominikank. Tako se je tudi moja starejša sestra odločila postati redovnica, čeprav je kasneje zaradi materine bolezni zapustila red. Jaz sem takrat spoznala neko redovnico dominikanko italijanske kongregacije, s katero sem se spoprijateljila in se se z njo veliko pogovarjala. Všeč mi je bilo, kako sestre živijo in všeč so mi bila tudi njihova oblačila. Leta 1988 sem vstopila v red in že čez dve leti sem dala prve zaobljube. V tem času sem se šolala, nato pa so me leta 1993 poslali študirat teologijo in filozofijo v Rim. Sprva mi je bilo težko zaradi tujega jezika, potem pa sem se italijanščine hitro naučila, saj sem živela v skupnosti z italijanskimi redovnicami. Študirala sem tri leta, nato sem se pripravljala na diplomu in na večne zaobljube, ki sem jih dala 19. oktobra 1997. Po končanem študiju sem se vrnila v Pakistan, nato pa sem leta 2001 ponovno odpotovala v Italijo, tokrat kot misijonarka. V župnijskem vrtcu v kraju Ponte della Priula pri Trevisu sem poučevala angleščino, glasbo in ples. V prostem času sem obiskovala bolnike doma in v bolnišnici in jim prinašala obhajilo. Bila sem tudi animatorka mladinske skupine v organizaciji Azione cattolica. Poleg tega sem učila še verouk in sicer skupino osnovnošolcev, srednješolcev in skupino žena. Leta 2003 sem odšla v kraj Fiano romano, kjer sem prav tako poučevala otroke v vrtcu in učila verouk. V Slovenijo sem prišla 5. januarja letos. Najprej sem se v Ljubljani na intenzivnem tečaju učila slovenščine. V Ljubljani sem živela v samostanu pri sestrah. Zdaj živim v samostanu sester dominikank v Piranu. Dvakrat tedensko obiskujem tečaj slovenskega jezika na Ljudski univerzi v Kopru. Učenje slovenščine mi kar gre, saj sem po naravi odprta

in se zelo rada pogovarjam z ljudmi ter tako spoznavam tudi vaš način življenja. Ko sem prišla sem, mi je slovenski jezik zvenel zelo domače, saj ima naglase na istih mestih kot moj materni jezik urdu. Seveda sem potem videla, da je slovenščina zelo težek jezik. A težave se premagajo, tudi težave z jezikom. Treba je imeti voljo in pogum. Kadar človek preseže težave, čuti veliko veselje in zadovoljstvo. Prevzelo me je, kako so ljudje z menoj prijazni, kako mi povsod pomagajo, tudi pri učenju, kako me spodbujajo in mi vlivajo upanje.

V Piranu bi se rada posvečala predvsem mladim ljudem. Želim odgovoriti na potrebe in zahteve mladih ter jim pomagati, da bi se v mladosti pravilno odločali o svoji življenjski poti. Tako enkrat tedensko že sodelujem v mladinski skupini v Luciji, kamor sem prišla na povabilo lucijskega župnika Janeza Kavčiča. Udeležila sem se srečanja mladih v Stični in misijonske nedelje na Ptuju. Ob takih priložnostih spregovorim o svoji poti sestre dominikanke in misijonarke. V Stični sem spoznala veliko mladih, ki želijo nekaj narediti iz svojega življenja, ki želijo slediti Jezusu. Potrebno je pomagati tem mladim. Na takih srečanjih bom v prihodnosti vodila umetniške delavnice, kjer bom mladim prikazala, kako lahko svojo duhovnost izražajo skozi umetnost, ples, glasbo, slikanje, risanje, gledališče. Na ta način se bomo med mašo in pri skupnih večernih molitvah z glasbo, plesom in petjem skupaj zahvaljevali Bogu in ga hvalili. Mlade bi rada povabila, da prepletejo duhovnost, vsakdanje življenje in zdravo sprostitev. Menim, da mladi danes potrebujejo predvsem ljubezen. Preveč so prepuščeni samim sebi, v njih včasih začutim žalost. Ko si iščejo prijatelje, večkrat zaidejo v slabo družbo. Pri tem jih je potrebno spremljati. Potrebujejo nekoga, s katerim se lahko pogovarjajo. Mnoge mlade je strah, da bi se odprli, strah jih je govoriti. Toda mnogi so tudi zelo odprti.

Mislim, da so Slovenci zelo odprti, širokosrčni, dobronamerni in zelo gostoljubni ljudje. Domotožja sploh nimam. V Sloveniji se počutim doma, čutim se sprejeto in ljubljeno. Vesela sem, da sem tukaj. Prepričana sem, da bom tu ostala. Vsak dan se zahvaljujem Bogu, da je imel tak načrt zame. Bog nam namreč daje moč in On je tisti, ki nam odpira poti.



